

Gazdaság, Társadalom II.

**A JÖVŐ
ÉS
2012**

Sorozat cím: Gazdaság, Társadalom

Kötet: II

Kötetcím: A Jövő és 2012

Lektor: Dr. Borbély József

ISBN: 978-963-87721-8-3

ISSN: 2063-6881

Kiadó: Arisztotelész 2012

www.arisztotelesz.hu

technikai szerkesztő: Barta Gábor

Nyomda: Lővér-Print Nyomda, Sopron

Gazdaság, Társadalom II.

A Jövő és 2012

**Szerkesztette:
Nováky Erzsébet
Tóth Attiláné**

2012

TARTALOMJEGYZÉK

A jövőről

Balogh Zoltán	6
Internetes anonimitás aktorai	6
Deák István	17
Az eljövő vérjövő, avagy a jövő vére, a vér jövője.....	17
Fáy Árpád	32
Chefurka jövő modellje	32
Györgypál Katalin	36
Írunk és/vagy olvasunk a jövőben? Gondolkozzunk kulturáltságunk lehetséges alakulásáról!	36
Kiss Endre	48
Félelem, demokráciaelmélet, tudomány módszertan.....	48
Kiss Éva	57
Várossá nyilvánítás után, várossá válás előtt: Szob példája	57
Ligeti Zsombor	70
Nők szerepe a gazdasági növekedésben és fejlődésben a 21. században	70
Tóth Attiláné	84
Élet a nyugdíj után. A nyugdíjas mindennapjai, a jövő nyugdíjasai.....	84

A bűnözésről

Deák István	97
A hazai korrupcióról	97
Diczig István	115
A bűnözés gyökerei	115
Kiss Endre	126
TOTO – botrány a szociológia és a történelem médiumában	126
Kovacsicsné Nagy Katalin	135
Mit mutat a magyar bűnözési statisztika?	135
Nováky Erzsébet	150
A népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés előrejelzése – 30 év távlatából	150

Előszó

**Némi magyarázattal tartozunk az olvasónak a könyv
címével kapcsolatban.**

**Szerettünk volna úgy írni a jövőről, hogy a mostani helyzet,
a 2012-es évre jellemző állapotok hangsúlyt kapjanak.**

**Előre eldöntöttük, hogy tudományos kutatásainkra, valamint
mindennapi élettapasztalatainkra támaszkodva egy-egy konkrét
területről igyekszünk véleményt mondani, és most, ebben a kötetben,
kerüljük a nagytávlatú és komplex előrejelzéseket.**

**Úgy véljük, hogy az olvasó szívesnek fogja tartani a kötet tartalmát,
és észreveszi, hogy mi örömmel és szívesen írtuk le elgondolásainkat.**

A szerkesztők és a szerzők

Internetes anonimitás aktorai

Talán csak véletlen, hogy a Microsoft pont Mark Zuckerberg esküvőjének napjára időzítette (Zuckerberg, 2012) az új közösségi oldalának, a So.cl-nek az elindítását. (Hanula, 2012) 2012. augusztusában a Twitter és a Blogger társalapítói Medium (Kelly, 2012) néven egy új mikroblog szolgáltatást indítottak, amelynek kialakításánál a piacon jelenlévő sikeres közösségi oldalak pozitívumait és az újonnan felmerült felhasználói igényeket tartották szem előtt, valamint alapjaiban gondolták újra a tartalom-megosztást.

Felmerülhet a kérdés, hogy miből gondolják a Microsoft és a Medium tulajdonosai, hogy nekik sikerülni fog az, ami a Google-nek sem, azaz, hogy eddig nem sikerült megingatni a Facebook-ot a közösségi hálózatok rangsorában. A Google+ a 2011. június 28-ai indulása óta 170 millió felhasználót vonzott magához (Google+ News, 2012), azonban ez a szám eltölpül a Facebook 900 milliós felhasználó bázisához képest.

Nem valószínű, hogy ezek az új oldalak, a So.cl (www.so.cl) és a Medium (medium.com) meg tudják szorongatni a világ legnagyobb közösségi oldalát. A készítőik célja nem is ez, mivel az oldal felépítéséből is látszik, hogy inkább csak kiegészítő szolgáltatásnak szánják, mint sem alternatívának. A So.cl és a Medium közösségi oldalak, 8 évvel a Facebook indulása után egyik napról a másikra nem fogják magukhoz csábítani a Facebook felhasználóinak zömét, azonban érdekes, hogy a software óriások mindezek ellenére még mindig látnak potenciált egy részpiaci közösségi oldal indításában.

A közösségi hálózatok piacán kiélezett verseny zajlik a felhasználókért, ugyanis az egyes felhasználókról szerzett információ aranyat ér a hirdetőik számára. Az új beszállók célja, hogy kiharcolják maguknak egy szeletet az online reklámpiaci tortából.

Elméleti háttér

Amikor 1990-ben Tim Berners-Lee elkészítette a weblapok leíró nyelvének kezdetleges verzióját, talán nem is sejtette, hogy milyen mértéket fog ölteni a népszerűsége 20 év elteltével.

A nyelv és az internetes társadalom fejlődésének szintjeit az alábbi 3 korszakra bonthatjuk:

A Web 1.0 korszakának nevezhetjük a web megszületésétől, 1992-től a kétezres évek elejéig terjedő időszakot, amikor hozzávetőlegesen 250 000 weblap létezett világszerte. Ezek túlnyomó többsége egy szerkesztett szövegre hasonlított. A felhasználók többnyire csak olvasták a tartalmakat, kisebb részben előállították azt.

2006-ra a világ megváltozott, és a Web 2.0 korszakában már több mint 1 milliárd ember használja a világhálót és böngészi a 80 millió weboldal tartalmát. Megnő a felhasználók által generált tartalmak szerepe, itt már nem pusztán olvassuk és fogyasztjuk az online fellelhető tartalmakat, hanem a felhasználók állítják elő azt blog, videó, cikk, fényképek, hozzászólások stb. formájában. Megnőtt a szerepe a

felhasználónak, rengeteg olyan weblap és online szolgáltatás jött létre, amely eleve arra épít, hogy a felhasználói aktívan részt vesznek az oldal alakításában. A amerikai Time magazin 2006-ban emiatt választotta az év emberévé az átlag felhasználót. (Feilding, 2011)

A Web 2.0 egyik legfontosabb hívószava a API. Az alkalmazásprogramozási felület, angolul Application Programming Interface betűszó azt jelenti, hogy egy alkalmazás szolgáltatásai más programok számára elérhetőek egy jól dokumentált felületen keresztül. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ha például szeretnék egy olyan alkalmazást készíteni, ami a GoogleMaps térképét felhasználva megjeleníti az internet penetráció mértékét országoként, akkor azt a fejlesztői dokumentáció elolvasását követően egy programozó meg tudja valósítani, anélkül, hogy a GoogleMaps rendszerét mélyebben ismernie kellene.

A web fejlődése következő nagy lépcsőjének a HTML5-öt, a HTML leírónyelv következő verzióját tekinthetjük. A W3C¹, az internet szabványosításáért és terjesztéséért felelős szervezet 2007 októberében adta ki a HTML5 első tervezetét (Justin, 2008), a végső ajánlását 2022-re tervezik. A HTML5 legfőbb célja, hogy a telepíthető és a böngészőből elérhető alkalmazások közötti rést csökkentse, tehát egy átlagos felhasználó által használt telepített programok mind elérhetőek legyenek egy böngészőből. Tervezésénél szintén szem előtt tartották a korszerű böngészési szokásokat, valamint a könnyű kezelhetőséget, hatékonyságot és esztétikus felhasználói felület kialakíthatóságát.

A webes technológiák fejlődése, konkrétan a webes API-k és a közösségi oldalak megjelenése tette lehetővé, hogy a weblapok látogatóiról szerzett adathalmazt valós személyekhez köthessük.

Aktorok

Az online anonimitás témakörének aktorait először az alább látható fa struktúrába rendezve osztottam be, majd ezt követően egyenként elemeztem a köztük lévő kapcsolatokat és hatásokat.

Weboldalak tulajdonosai és fejlesztői

Közösségi oldalak (közösségeket elérő oldalak) tulajdonosai és fejlesztői (Facebook, Google+, Twitter, So.cl, Medium)

Alkalmazásfejlesztők

Közösségi oldal alkalmazásainak fejlesztői

3rd party alkalmazásfejlesztők

Felhasználók/látogatók

Normál felhasználók

Hírességek

Céges felhasználók

Hirdetők

Hirdető cégek

Hirdetésszervező cégek, e-marketing cégek

Kormányhivatalok

FBI, CIA

Hackerek

Kutatók

¹ World Wide Web Consortium – w3.org

Weboldalak tulajdonosai és fejlesztői

Ebbe a csoportba tartozik az összes weblap tulajdonosa és fejlesztője. Az elemzés szempontjából „egy kalap alá” vettem a tulajdonosokat és fejlesztőket.

Az interneten található dokumentumok alapvető célja az információ hatékony eljuttatása a felhasználókhoz. Az információk felhasználókhoz való eljuttatását a HTML dokumentum teszi lehetővé, amely gyakorlatilag egy szöveges állomány, amelyet a felhasználó böngészője képes értelmezni és megjeleníteni.

A tartalmak böngészése során többnyire a felhasználó kezdeményezi a kapcsolatot a szerverrel, ahonnan le tudja tölteni a kívánt tartalmat. A weblapok megjelenítésére szolgáló HTML nyelv átvitelére szolgáló HTTP, egy állapot nélküli protokoll, ami azt jelenti, hogy a szervernek nem kell nyilvántartania a felhasználói állapotokat az egyes kérések között. A kommunikáció kérés–válasz formájában történik. A szerver a kérésekből szerez információt a kliensről. Az alapvető adatokon túl lehetőség van a felhasználó által megtekintett weblapba a kliensnél futtatható alkalmazások írására is, amelynek segítségével bővebb információ kérhető le a felhasználó hardware és software környezetéről egyaránt. Szintén a kliensoldalon futtatható állományok segítségével nyílik lehetőségünk lekérdezni a felhasználó földrajzi elhelyezkedését, valamint hozzáférhetünk a közösségi oldalakon tárolt információkhoz is.

A weblapok leírónyelvének legutóbbi verziójával, a HTML5 megjelenésével jóval több információ kérhető le a felhasználó által használt böngészőről. A közösségi oldalak fejlődésével pedig lehetőség nyílt a böngészőből kiolvasott rengeteg technikai adat felhasználóhoz kapcsolására, valamint a felhasználók követésére is.

Közösségi oldalak/közösségeket elérő oldalak

A közösségi oldalak a weboldalak egy kategóriája. A közösségi oldalak (Facebook, Google+) vagy részpiaci közösségi oldalak (So.cl, Pinterest) olyan weboldalak, amelyekre a felhasználók önként bejelentkezve megkereshetik ismerőseiket, barátait és rokonaikat, valamint különféle személyes adatokat osztanak meg, vagy esetleg kereséseik eredményeit tehetik közzé. Nagy tömegben ez nagyon értékes információ, hiszen célcsoportok képzésére használható.

A közösségi oldalak fő célja, hogy minél több aktív felhasználót érjenek el, hiszen az aktív felhasználók az oldalon keresztül osztanak meg tartalmakat, amelyeket az ismerőseik megtekinthetnek. Tehát a tartalmakat megosztó felhasználók újabb látogatókat generálhatnak, akik a közösségi oldalra lépve a profiljukhoz illő célzott reklámokat láthatnak.

A Business Insider egyik 2012 szeptemberi cikke szerint, amíg a Facebook csak az internetezők 51%-át éri el, addig a Google közel 90%-ukat. Az átkattintási arány (CTR) szintén jobb a Google-nél, ott ugyanis 0,4%, az iparági átlag 0,1% (ez azt jelenti, hogy 1000 felhasználóból csak 1 kattint a megjelenő hirdetésre), a Facebook esetében pedig csak 0,051% ez az érték. A jelentős különbség a két cég között inkább a célcsoportok képzésének módjában rejlik. Amíg a Facebook a munkahely és oktatás alapján, addig a Google esetében az érdeklődési kör és a keresett kulcsszavak alapján. (Jim, 2012)

Facebook	Google
Oktatás	Érdeklődési kör
Munkahely	Kulcsszavak
Like-olt tartalmak	Remarketing ²
Földrajzi pozíció	Földrajzi pozíció
Demográfia	Demográfia

1. ábra, Célcsoportok képzésének faktorai a Facebook és Google esetében (Jim, 2012)

A fenti adatok tükrében elmondhatjuk, hogy a Google rendszere hatékonyabb. A WordStream szakmai blogjában az összehasonlításban szintén a Google-t hozza ki nyertesnek, mivel nagyobb közönséget ér el több szolgáltatáson keresztül és sokkal több hirdetési formátumot támogat. (WordStream, 2012)

A közösségi oldalak körüli felhajtás az elmúlt néhány évben egyre nőtt és igen komoly bevételekre tettek szert, amely főként reklámokból és fizetős alkalmazások nyereségéből tevődik össze. A Facebook bevétele nagyobb részt a hirdetésekből áll, kisebb részben a 3rd party³ alkalmazásgyártóktól beszedett jutalék. A Facebook-ra fejlesztő cégek közül a legismertebb a Zynga (Libe, 2011), amely cégnek játéka a legnépszerűbbek. 2012 első negyedében a Facebook bevételeinek hozzávetőlegesen 15%-át tette ki. (TechCrunch, 2012)

2012. május 18-án a Facebook tőzsdére vonult \$38-os kezdeti árfolyammal és kevesebb mint 3 hónap alatt leesett \$18-ra (Mark, 2012), kipukkasztva ezzel az óriásira duzzadt lufit.

A Facebook jelenleg még nem tud hirdetni mobil eszközökön, ami azért probléma, mert közel 425 millió felhasználó éri el az oldalt valamilyen mobil eszköz segítségével, így tehát ezek a felhasználók egyáltalán nem is látják a hirdetéseket. (WordStream, 2012) Jelenleg gőzerővel azon dolgoznak a Facebook-nál, hogy ezt a hátrányt ledolgozzák, nyilatkozta Mark Zuckerberg a San Francisco-i TechCrunch Disrupt konferencián. A hirdetési modellt igyekeznek az új felhasználói szokásokhoz igazítani. (Gordon, 2012)

Alkalmazásfejlesztők

Az alkalmazásfejlesztők csoportját két csoportba osztottam be: az első csoportban találhatóak a közösségi oldalak fejlesztői, akiknek a feladata az, hogy az oldal biztonságát szem előtt tartva fejlesszék az oldalt, hogy az a felhasználók számára kellően érdekes legyen és minél gyakrabban visszalátogassanak. Felmerülhet a kérdés, hogy mi az a tartalom, ami miatt akár napjában többször is hajlandóak vagyunk meglátogatni egy weboldalt. A híroldalak esetében a friss hírek miatt tesszük ezt, a közösségi oldalakat pedig a mások által közzétett tartalmak és a rég nem látott ismerőseinkkel való kapcsolat-tartás miatt vagyunk hajlandóak.

A második csoportba kerülnek a 3rd party alkalmazásfejlesztők. Ők maguk nem a Facebook dolgozói, hanem külön cégek, amely alkalmazásokat – főleg játékokat – fejlesztenek. Az alkalmazások többnyire a közösségi oldalon érhetőek el, és az ott jelenlévő felhasználótömeget használják fel arra, hogy alkal-

² Segítségével elérhetőek azok a felhasználók, akik már egyszer meglátogatták a weblapot.

³ Harmadik fél alkalmazásgyártók, a Facebookkal csak szerződéses kapcsolatban álló cégek, akik a közösségi portálon található felhasználótömeget használják fel a termékeik terjesztésére, cserébe a bevételeik egy részét be kell fizetni a Facebooknak.

mazásaikat terjesszék a felhasználók között. Sokszor az elért eredményeket egyszerűen a felhasználó falára írja ki az alkalmazás, amit mindenki láthat, és rákattintva azonnal játszhat is vele.

A Facebook mint legnépszerűbb közösségi háló népszerűségének egyik alappillére az alkalmazásprogramozási felületének egyszerűségében rejlik, amelyet folyamatosan fejlesztenek. Ezáltal ha valakinek van egy jó ötlete és kifejleszti, akkor azt a közösségi oldal felületébe beillesztve könnyűszerrel megismertetheti azt a felhasználók széles tömegével.

Felhasználók

Ebbe a csoportba tartoznak az internetet használó személyek, akik a böngészésük alatt több olyan oldalt is meglátogatnak, amibe bele van ágyazva valamely közösségi háló beépülő modulja. Időközönként meglátogatják a közösségi oldalt, esetleg tartalmakat osztanak meg, csevegnek másokkal, kapcsolatokat létesíthetnek, és tetszésüket fejezik ki különböző tartalmakról.

A Firefox böngésző alá jelent meg 2012 márciusában a Collusion nevű kiegészítő, amelynek segítségével megnézhetjük, hogy az általunk meglátogatott oldalakon milyen követő kódok vannak elhelyezve és ezeket egy gráf formájában jeleníti meg. Pár perc nethasználatot követően a két nagy közösségi oldal – a Facebook és a Google – logója már látható is volt a gráfban. A felhasználók a tartalomfogyasztásuk során a weboldalra valamilyen módon elhelyezett hirdetéseket is elolvassák vagy megtekintik. A közösségi oldalak a felhasználók böngészési viselkedését évekre visszamenőleg lementik, és ebből tudnak következtetni a felhasználó érdeklődési körére és annak megfelelő hirdetést tesznek ki a látogatás során.

A felhasználók speciális csoportja a hírességek és céges felhasználók, akiket „követni” lehet, ami azt jelenti, hogy mindent, amit tesznek, a követő láthat.

Hirdetők

A cégek, amelyek az online világban hirdetni szeretnének és a rendelkezésre álló pénzt optimálisan szeretnék elkölteni, így érdekükben áll a leghatékonyabb hirdetőhöz fordulni. Az a leghatékonyabb, aki a legjobban tud célcsoportokat képezni. Azonban a SocialBakers adatai szerint a Facebook penetrációja a fizetőképes piacokon az alábbiak szerint alakul:

Észak-Amerika: 44,24%

Európa: 29,3% (SocialBakers, 2012)

Ország	Változás	Változás mértéke	Penetráció
Brazília	+14 504 960	+34,37%	28,20%
Egyesült Királyság	+9 551 200	+31,33%	50,84%
India	+8 604 540	+19,11%	4,57%
USA	+7 413 340	+4,76%	52,69%

2. ábra, A Facebook növekedési adatai (SocialBakers, 2012)

Az 2. ábra adataiból is kitűnik, hogy az USA a növekedési ranglista negyedik helyére került, viszont itt található a legkevesebb növekedési potenciál, az elmúlt 6 hónapban. A lakosság 52,69%-ának van Facebook regisztrációja és ez a szám az elmúlt 6 hónapban 4,76%-kal nőtt. Jóval nagyobb a növekedési potenciál Indiában, ahol a penetráció mértéke csak 4,57%.

A fizetőképes vásárlók főleg az amerikaiak, míg a fejlődő országok felhasználói kevesebbet költenek a közösségi hálón. Ezt támasztja alá a CNNMoney állítása is, amely szerint a felhasználónkénti átlagos bevétel \$2,23 negyedévente, azonban a fejlődő országokban ez az érték csak \$0,61. (David, 2012)

Kormányhivatalok

A 2012-es év elején lehetett cikkeket olvasni arról, hogy a közösségi hálók több információt tudnak az átlagemberekről, mint az erre szakosodott titkosszolgálatok (FBI, CIA, DHS, MI5, SIS). (Pobep's World View, 2012) 2012 tavaszán már arról szóltak a hírek, hogy a titkosszolgálatok betekintést szeretnének nyerni különböző online szolgáltatások felhasználóinak adataiba. (Declan, 2012) (Kevin, 2012)

Az FBI megkérte a software-ipari óriásokat (Microsoft, Facebook, Yahoo és Google), hogy engedélyezzék, hogy a szolgáltatásaikba belehallgathassanak. A lépés indoka nagyon egyszerű, ugyanis az emberek ma már nem csak telefonon keresztül kommunikálnak és egyre nehezebb kiszűrni az illegális tevékenységeket. Ezért amellett érvelnek, hogy a legjobb megoldás az lenne, ha a VoIP, chat és webes e-mail szolgáltatók betekintést engednének a felhasználók adatforgalmába.

A tervek szerint, ha valaki egy kommunikációra használható szolgáltatást üzemeltet, akkor kötelezik arra, hogy lehallgathatóvá tegye azt a kormányhivatalok számára. Maga a kód csak akkor aktiválódik, ha a szolgáltatást egy előre meghatározott számú felhasználó veszi igénybe. Ezzel kiegészítenék az 1994-es telekommunikációs törvényt, a CALEA-t (Communications Assistance for Law Enforcement Act)

Hackerek

Általánosságban olyan számítástechnikai szakemberek, akik az informatikai rendszerek működését az átlagtól jobban ismerik és képesek átvenni az irányítást felette vagy adatokat eltulajdonítani belőle. Ebben a cikkben azokat az adatokat eltulajdonító személyeket értem, akik vagyonszerzési szándékkal a közösségi oldalak gyengeségeit kihasználva a felhasználók adatait illetéktelenek számára eladják. Motivációjuk lehet a nyereségvágytól kezdve az információszerzés, vagy akár szimplán a kihívás is.

2011-ben a Sao Paolóban megrendezett Silver Bullet konferencián egy brazil IT-biztonsági fejlesztő bemutatta, hogy nem feltétlenül kell mély ismeretekkel rendelkezni ahhoz, hogy megszerezzük emberek közösségi hálózatokon tárolt adatait. A célszemélyeket egy hamis profillal megtévesztve kérte őket arra, hogy igazolják vissza barátként. Így hozzáférhetett olyan információkhoz is, amit csak a személy közeli ismerősei láthatnak. (index.hu, 2011)

A 2012 áprilisában a Budapesti Corvinus Egyetem e-learning rendszerén végzett kutatásom során, a rendszerbe egy nyomkövető kódot ágyaztam be, aminek segítségével követni tudtam a felhasználókat. A beleegyezésükkel hozzáfértem a Facebook oldalaikhoz és földrajzi pozíciójukhoz is. A kutatás 1 hónapos időtartama utolsó 2 hetében nyereményjátékkal ösztönöztem a felhasználókat a hozzájárulásuk megadására, majd a nyertesek mindegyikével kitölttettem egy kérdőívet. Arra kerestem a választ, hogy főként mi motiválta őket, hogy a nem biztos tárgynyereményért cserébe kiadják a személyes adataikat. A válaszadók túlnyomó többsége azt nyilatkozta, hogy bíznak a Corvinus Egyetem adatvédelmi törvényeiben, ami megakadályozza, hogy az adatok illetéktelen kezekbe kerülhessenek, valamint úgy gondolták, hogy ha az adatgyűjtő alkalmazást engedték beépíteni az e-learning rendszerbe, akkor az valószínűleg megbízható. 92,5%-uk úgy nyilatkozott, hogy ismeri, hogy miként kell az ilyen és hasonló alkalmazásoktól visszavonni azok jogosultságát. 4 hónappal később megpróbáltam ismét hozzáférni a

válaszadók adataihoz és azt tapasztaltam, hogy 82,4%-uk profiljához még mindig hozzá lehet férni. Tehát hiába ismerik a felhasználók a rendszert, a hanyagságuk miatt a bizalmas adataik könnyűszerrel hozzáférhetőek.

Az internetes támadásokról szinte lehetetlen pontos statisztikákat találni, mivel az adatok csak az észlelt támadásokkal foglalkoznak. A közzétett adatok valószínűleg csak a jéghegy csúcsa. (Hackmageddon, 2012) A Hackillusion weboldal által közzétett statisztikák szerint a feltört felhasználói fiókok tulajdonosainak 62%-a nincs is tisztában azzal, hogy miként törték fel a postafiókját. (Shubham, 2011)

Kutatók

Azokat a szakembereket nevezem kutatóknak, akik a közösségi hálózatokkal kapcsolatos statisztikák, trendek és tények iránt érdeklődnek. Ők kutatóintézetek, egyetemek által foglalkoztatott vagy internetes folyóiratok által foglalkoztatott személyek.

Nemcsak az informatikusok számára aranybánya a közösségi háló. Az emberek közti kommunikáció egy jó része manapság már online folyik, így akár a szociológusok számára az informális közösségek vizsgálata is érdekes lehet. A kutatásuk tárgya lehet a hálózati viselkedés vizsgálata, az információ terjedése az informális hálózatokon belül, valamint a hatékony profilépítés módszerei.

Aktorok kapcsolatai

Az online anonimitás aktorainak hálózata rendkívül szövevényes és többnyire kiterjed az offline világra is. A közösségi oldalak hamar a web tömegközéppontjaivá váltak. A weboldalak halmazában benne találjuk a közösségi oldalakat, amik mögött a fejlesztők és tulajdonosok állnak. Az alkalmazásfejlesztők halmazában találhatóak a weboldalak fejlesztői, akik a közösségi weboldalak által kínált „ingyenes alkalmazásokat” előszeretettel építik be weboldalaikba, amire a közösségi oldalnak szükségük van, mert segítségükkel adatokat nyerhetnek a felhasználóikról. A weboldalak tulajdonosai is előszeretettel használják az „ingyenes” modulokat, hiszen rövid idő alatt extra funkciókat adhatnak a weboldalukhoz, valamint a közösségi hálózatokba való beillesztés során népszerűsíthetik weboldalukat a látogatók között. Az alkalmazásfejlesztők másik csoportja a 3rd party alkalmazásfejlesztők, akik a közösségi oldalak felhasználatát segítik fel arra, hogy alkalmazásaikat minél szélesebb körben terjesszék.

A hirdető és a hirdetési ipar számára a közösségi oldal hatékony hirdetési felületet tud nyújtani, hiszen könnyen behatárolható a célcsoport. Ezenkívül természetesen nem elhanyagolható a webportálokon történő hirdetés sem.

Átlagosan havonta megjelenik egy-egy cikk arról, hogy a titkosügynökségek betekintést szeretnének nyerni a közösségi oldalak tartalmába. A közösségi oldalnak tehát adatokat kell szolgáltatni feléjük, a visszafelé nyíló pedig a különböző jogi szabályozásokat jelenti. (Kevin, 2012)

Nem szabad elfelejtenünk a hackerekről sem, akik szakmai tudásuk révén próbálnak felhasználók számára nem publikus információkat szerezni, esetleg pénzszerzési vágyuk miatt feltörik az adott oldalakat és számukra illetéktelen adatokhoz juthatnak.

Kölcsönhatások erősségei

Az alábbi tábla azt mutatja, hogy az egyes aktorok miként kapcsolódnak egymáshoz, milyen a közöttük lévő kapcsolat erőssége és iránya.

	Weboldalak tulajdonosai	3rd party alkalmazásfejlesztők	Közösségi oldal és azok fejlesztői	Felhasználók / látogatók	Hirdetők	Kormányhivatalok	Hackerek	Kutatók
Weboldalak tulajdonosai		0	1	2	1	1	2	0
3rd party alkalmazásfejlesztők	0		2	1	0	0	1	0
Közösségi oldalak fejlesztői	1	1		2	2	1	2	1
Felhasználók / látogatók	1	2	2		0	0	1	0
Hirdetők	1	0	2	0		0	0	0
Kormányhivatalok	0	0	2	0	0		0	0
Hackerek	1	1	2	1	0	2		0
Kutatók	0	0	2	1	1	0	1	

3. ábra, az internetes anonimitás aktorainak mátrixa

A 3. ábrán a tábla oldalrovatában lévő aktorok hatnak a fejrovatában lévő aktorokra. A kapcsolat erősségét számokkal jelöltem, 0 jelenti a kapcsolat teljes hiányát vagy a nagyon gyenge kapcsolat létét. Természetesen nehéz elképzelni, hogy egy kapcsolatban csak az egyik fél hat a másikra. Az egyes aktorok kölcsönhatásban vannak egymással. Az 1-es szám jelenti a kapcsolat létét, a 2-es szám pedig az erős kapcsolat létét jelenti.

Kölcsönhatások értelmezése

A táblázatból kitűnik, hogy legkevésbé a kormányhivatalok hatnak az internetes társadalomra, nekik egyedül a közösségi oldalakra van erős hatásuk, mivel betekintést szeretnének a felhasználók kommunikációjába. A közösségi oldalak fejlesztői lényeges részei az internetes anonimitás témaköre aktorainak, ők a legbefolyásolhatóbbak, hiszen valamennyi szereplőnek erős hatása van rájuk és ők számítanak a legbefolyásosabb szereplőnek, mivel az összes többi szereplőre közepes–erős hatást gyakorolnak. A táblázat szerint a kutatókra kevés más aktor hat, a közösségi hálózatok vizsgálata során a közösségi oldal korlátozza egyedül a kutatási lehetőségeket. (Pl. milyen információkat kérhetnek le a felhasználóktól?)

A weblapok tulajdonosai és fejlesztői hatnak a látogatóikra, hiszen ha a látogatók egy érdekes és gyakran frissülő weblapot találnak, akkor azt sűrűn fogják látogatni. Néhány esetben a weblapok felkelthetik a hackerek figyelmét és kihívásnak tekinthetik az oldal feltörését vagy a gyenge védelem miatt, vagy mert az oldal sűrűn látogatott és központi szerepet tölt be az emberek életében.

A 3rd party alkalmazások készítői visszahatnak a közösségi oldalak fejlesztőire, mivel olyan API-t kell kialakítaniuk, amely a lehető legjobban kiszolgálja őket. Véleményem szerint erős hatással vannak a felhasználókra, hiszen egy-egy játék a Facebook-on akár könnyen függőséget okozhat.

A táblázatból kitűnik, hogy a közösségi oldalak igen erős hatással vannak a kutatókra, hiszen a viszonylag új és feltáratlan területen a felhasználók informális közösségeit könnyen lehet vizsgálni. A hackerek számára szintén egy aranybánya lehet, hiszen az emberek rengeteg információt megosztanak önként, valamint a társasági életük egy részét is ott töltik. A kormányhivatalok és törvényhozók szintén szeretnék az érzékeny adatokhoz hozzájutni. A felhasználók feltöltött adataiból és viselkedéséből épített profil rendkívül értékes információ lehet a hirdetőik számára, mivel könnyedén lehet célzott reklámokat küldeni a felhasználók előre meghatározott csoportjának.

A felhasználók erős hatása a közösségi oldalakon és a weblapokon érezhető, hiszen a tartalom nekik szól.

A kormányhivatalok törvényeket hoznak, amelyeket be kell tartaniuk a weblapok tulajdonosainak és a közösségi oldalaknak is egyaránt. Az oldalak feltörése bűncselekmény, a törvény visszatartó erőként szolgál ebben az esetben.

A hackerek a weblapok tulajdonosaira erőteljesen hatnak, mivel ellenük kell védeni a weblapot.

A kutatók és mérnökök publikált kutatási eredményét felhasználva a weblapok fejlesztői jobb és biztonságosabb oldalakat készíthetnek, amellyel magasabb szinten szolgálhatják ki a látogatók igényeit.

A táblázat azt is mutatja, hogy a közösségi oldal erős hatással van a legtöbb aktorra és a legtöbb aktor is erős hatással van a közösségi oldalra. Így tehát az egy központi szerepet tölt be.

Összegezés

A néhány éve megjelent közösségi oldalak gyökeresen alakították át az internetezési szokásainkat és beépültek a mindennapi életünkbe azáltal, hogy az általunk látogatott weboldalakon is adatokat gyűjtenek rólunk. Az így összegyűjtött adatokból felépítik a személyes profilunkat, majd ezen adatok alapján célzott reklámokat küldenek a felhasználók számára. A kialakult helyzetben az aktorok kölcsönösen hatnak egymásra és befolyásolják egymást.

Kitekintés

Nehéz megjósolni, hogy az elkövetkező 5-10 évben milyen irányba fejlődik az internetes anonimitás és a közösségi oldalak vezető szerepe továbbra is megmarad-e? Lesz-e egyáltalán lehetőségünk név nélkül böngészni a világhálón vagy mindent tettünk visszakövethető lesz? A közösségi hálózatok vezetőinek hosszú távú céljai között szerepel az anonimitás felszámolása (Chen, 2011) és ezzel a terrorizmus és bűnözés visszaszorítása is.

A statisztikai jelentések szerint a Facebook az elmúlt néhány évben gyakorlatilag világalomra tört. (Vincenzo, 2012) Érdekes kérdés, hogy a világ legnagyobb internetes piacára – Kínába – képes lesz-e betörni vagy az ottani törvények ellehetetlenítik piacra lépését és csak a saját, általuk készített és államilag felügyelt alkalmazások használatát támogatják? Habár a Facebook tervei között szerepel az ország meghódítása, szakértők szerint nem valószínű, hogy középtávon ez meg fog történni, hiszen a világ más részén népszerű szolgáltatások (Twitter és Youtube) is elérhetetlenek az országban. (Michael, 2012)

Irodalomjegyzék

- Amit, A. (2007. június 26). *Digital Inspiration*. Letöltés dátuma: 2012. május 22, forrás: The difference between Web 1.0 and Web 2.0:
<http://www.labnol.org/internet/favorites/the-difference-between-web-10-and-web-20/665/>
- Chen, A. (2011. júly 27). *Gawker*. Letöltés dátuma: 2012. február 5, forrás: Mark Zuckerberg's Sister: 'I Think Anonymity on the Internet Has to Go Away':
<http://gawker.com/5825343/mark-zuckerbergs-sister-i-think-anonymity-on-the-internet-has-to-go-away>
- David, G. (2012. május 16). *CNNMoneyTech*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 2, forrás: You're only worth \$1.21 to Facebook:
<http://money.cnn.com/2012/05/16/technology/facebook-arpu/index.htm>
- Declan, M. (2012. május 4). *CNet News*. Letöltés dátuma: 2012. május 21, forrás: FBI: We need wiretap-ready Web sites – now:
http://news.cnet.com/8301-1009_3-57428067-83/fbi-we-need-wiretap-ready-web-sites-now/
- Feilding, C. (2011). *Time Specials*. Letöltés dátuma: 2012. május 21, forrás: TIME's Person of the Year, from 1927 to 2011:
<http://www.time.com/time/interactive/0,31813,1681791,00.html>
- Google+ News. (2012. január 19). Letöltés dátuma: 2012. május 21, forrás: Google+ has 90 million+ users according to official statistics as of Jan 2012 from Google!:
<http://google-plus.com/4811/google-has-90-million-users-according-to-official-statistics-as-of-jan-2012-from-google/>
- Gordon, G. (2012. szeptember 17). *Index.hu*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 18, forrás: 6,8 milliárdot ért Zuckerberg beszéde:
http://index.hu/tech/facebook/2012/09/17/6_8_milliardot_ert_zuckerberg_beszede/
- Hackmageddon. (2012. szeptember 1). *Hackmageddon*. Letöltés dátuma: 2012. október 14, forrás: 2012 Cyber Attack Statistics:
<http://hackmageddon.com/2012-cyber-attacks-statistics-master-index/>
- Hanula, Z. (2012. május 21). *Index*. Letöltés dátuma: 2012. május 21, forrás: A Microsoft hazai pályán megy neki a Facebooknak:
http://index.hu/tech/2012/05/21/a_microsoft_hazai_palyan_megy_neki_a_facebooknak/
- Index.hu. (2011. december 1). *Index.hu*. Letöltés dátuma: 2012. október 12, forrás: Barátban sem bízhatunk a Facebookon:
http://index.hu/tech/biztonsag/2011/12/01/mar_a_baratainkban_sem_bizhatunk_a_facebookon/
- Index.hu Zrt. (2012. augusztus 16). *Index – Tech*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 2, forrás: Új kihívója lesz Twitternek és a Tumblnak:
http://index.hu/tech/2012/08/16/uj_kihivoja_lesz_twitternek_es_a_tumblnek/
- Jim, E. (2012. május 15). *Business Insider*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 18, forrás: DATA: Google Totally Blows Away Facebook On Ad Performance:
http://articles.businessinsider.com/2012-05-15/news/31704866_1_mark-zuckerberg-image-ads-advertising-platform
- Justin, J. (2008. augusztus 27). *Tech Republic*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 2, forrás: HTML 5 Editor Ian Hickson discusses features, pain points, adoption rate, and more:
<http://www.techrepublic.com/blog/programming-and-development/html-5-editor-ian-hickson-discusses-features-pain-points-adoption-rate-and-more/718>
- Kelly, H. (2012. augusztus 16). *CNN*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 2, forrás: Twitter founders unveil new blogging tool:
<http://edition.cnn.com/2012/08/15/tech/social-media/twitter-founders-launch-medium/index.html>

- Kevin, P. (2012. május 4). *Tom's Guide – Tech for Real Life*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 18, forrás: FBI Wants Backdoors to Facebook, Twitter Immediately:
<http://www.tomsguide.com/us/FBI-Backdoor-CALEA-Facebook-Obama,news-15090.html>
- Libe, G. (2011. július 5). *Games News.com*. Letöltés dátuma: 2012. május 21, forrás: Top 25 Facebook Games – July 2011: Zynga's Empires & Allies conquers (almost) all:
<http://blog.games.com/2011/07/05/top-25-facebook-games-july-2011-zyngas-empires-and-allies-con/>
- Mark, K. (2012. május 23). *CNBC*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 2, forrás: Facebook's IPO: What We Know Now:
http://www.cnn.com/id/47043815/Facebook_s_IPO_What_We_Know_Now
- Michael, K. (2012. február 2). *ComputerWorld*. Letöltés dátuma: 2012. október 14, forrás: Facebook unsure it can enter China because of government regulations:
http://www.computerworld.com/s/article/9223920/Facebook_unsure_it_can_enter_China_because_of_government_regulations
- Pobept's World View. (2012. január 25). *Pobept's World View*. Letöltés dátuma: 2012. május 21, forrás: Google And Facebook Knows More About You Than the FBI,CIA, DHS, MI5 or SIS:
<http://pobeptsworld.wordpress.com/2012/01/25/google-and-facebook-knows-more-about-you-than-the-fbicia-dhs-mi5-or-sis/>
- Shubham. (2011. október 7). *Hackillusion*. Letöltés dátuma: 2012. október 14, forrás: The statistics of hacked accounts:
<http://www.hackillusion.com/the-statistics-of-hacked-accounts/>
- SocialBakers. (2012. szeptember 2). *SocialBakers*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 2, forrás: Facebook Statistics by Continent:
<http://www.socialbakers.com/countries/continents>
- SocialBakers. (2012. október 8.). *SocialBakers*. Letöltés dátuma: 2012. október 8., forrás: Facebook Statistics By Country:
<http://www.socialbakers.com/facebook-statistics/?interval=last-6-months#chart-intervals>
- TechCrunch. (2012. április 23). *TechCrunch*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 2, forrás: Zynga Contributed 15% of Facebook's Revenue In Q1, Down From 19% A Year Ago:
<http://techcrunch.com/2012/04/23/zynga-made-up-15-of-facebooks-revenue-in-q1-down-from-19-a-year-ago/>
- Vincenzo, C. (2012. június). *VincosBlog*. Letöltés dátuma: 2012. október 14, forrás: World Map of Social Networks:
<http://vincos.it/world-map-of-social-networks/>
- WordStream. (2012). *WordStream Internet Marketing Software*. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 18, forrás: Facebook IPO: Can Facebook Beat the Google Display Network in Online Advertising?:
<http://www.wordstream.com/articles/facebook-vs-google-display-network>
- Zuckerberg, M. (2012. május 19). *Facebook*. Letöltés dátuma: 2012. május 19, forrás: Mark Zuckerberg's page:
<https://www.facebook.com/zuck>

Az eljövő vérjövő, avagy a jövő vére, a vér jövője

Vér és történelem

A vér az évezredek során mindvégig fontos szerepet játszott a történelemben. Az emberiség már nagyon régen felismerte, hogy a vér az élet hordozója, sőt több annál, az maga az élet. Az elmúlt évezredek során számtalan alkalommal megtapasztalták, hogy a súlyos sérülések során, amikor nagy mennyiségű vér távozott a szervezetből, az életjelenségek is megszűntek és az illető meghalt. Évezredek teltek el úgy, hogy csak annyit tudott az adott kor embere a vérről, hogy az élet hordozója. Ezért nem is csodálkozhatunk azon, hogy évszázadokon keresztül a vér orvosi kísérletek állandó és egyben kedvelt célpontja volt és napjainkban is az. A korai kísérletezések során hamar kiderült, hogy az állatok vére nem alkalmas az emberek számára, a gyógyítás helyett rontotta a beteg állapotát és igen gyakran, szinte mindig a beteg halálához vezetett. Sőt rájöttek arra is, hogy az egyik ember vére gyakran nem alkalmas a másiknak. Ezt a felismerést is rengeteg emberélet előzte meg.

A vér elnevezés a görög 'hemos', illetve a latin 'sanguis' szavakból származik, szinte az összes kultúrában a lélek, az élet és az életerő szimbólumaként jelenik meg. Ami a világmindenség számára a víz, az az ember számára a vér, fölöttünk álló erő, amely megtisztít és megtermékenyít. A hippokratészi¹ orvoslás a vért a négy testnedv egyikének tekintette, számos betegség okának a keltetésénél több vért tartották, ezért az érvágás a 19. századig egy általánosan elfogadott orvosi beavatkozás volt.

A vérnek van egyfajta misztikuma, ezért a vallási rituálék közkedvelt alapanyaga volt és bizonyos szektákban vagy közösségekben még napjainkban is az, a vallási titkok része és hordozója. A vérhez életfontosságú miatt számos jelképes értelmezés és rituálé kapcsolódik.

Az hogy mit gondoltak róla és hogyan definiálták a különböző korokban és társadalmakban, erősen függ az adott kultúra fejlettségétől és a kialakult társadalmi szokásoktól, berögződésektől és hiedelmektől.

Az európai emberiség többnyire beavatatlanul kísérte figyelemmel más kultúrák, vallások szokásait. Talán egyedül a buddhista tanításokban fogalmazódnak meg a vér és a vérhez kapcsolódó misztikus jelentések, miszerint kapcsolatban áll a nirvánához való eljutással.

A Bibliában a folyók vizének vérré változása az Úr pusztító haragját, a halált jelenti. A zsidó vallásban védelmet jelentett az ajtófélfák áldozati bárányok vérével történő megjelölése, ez az elsőszülöttek megóvását jelentette a tíz csapás öldöklő angyalától. A keresztény vallásban Krisztus kiontott vére a maga szentségével és tisztaságával a megtisztulás és az emberi bűnök feloldozásának kifejezője. Régen általános hiedelem volt, hogy csecsemő vére fokozza a vitalitást, megújítja az életet.

A korai kereszténység idején a hősök vére egyfajta talizánt jelentett, az akkori emberek úgy gondolták, hogy még a természeti csapásoktól is meg tudja védeni őket. A királyok a betegségek távoltartása

¹ latinul Hippocrates / (Kósz, i. e. 460 – Larissza, i. e. 375): görög orvos, a kósi orvosi iskola vezetője, természettudományos író, antropológus névrokona a matematikus khioszi Hippokratész, és Jéla türannosza is

érdekében a saját vérükkel kenték be a koronájukat és uralkodói jelvényeiket. Drakón² törvényei is vérrel íródtak és minden vétség elkövetése a halált vonta maga után.

Az ókorban a vér termékenységi és áldozati jelentése egyaránt ismert volt, Odüsszeusz³ az alvilági útja során azt tapasztalta, hogy a holtak lelkei az áldozati állatok véréből isszák. Egyes mondák szerint a vadkan alakját öltő Árész⁴ – más források szerint Apollón⁵ – által megölt ifjú Adónisz⁶ kihulló véréből kökörcsinek nőttek. A vér adott életet a növényeknek, a termékenységi szertartásokban a jó termés érdekében a földeket az áldozati állat vérével locsolták. A germán törzsek, az angolszászok, vikingek, azt tartották a vérről, hogy magában hordozza tulajdonosa erejét, ezért a falakat, az istenszobrokat, valamint a szertartás résztvevőit a leölt áldozati állat vérével spriccelték be. A skandináv mitológia szerint az ősóriás Aurgelmir⁷ (másik nevén Ymir) véréből keletkeztek a tengerek. A maják és az aztékok ember- és állatáldozataikban a vér szerepe az istenek kiengesztelése és a föld táplálása volt.

Az áldozat, vagy áldozatbemutatás (latinul: sacrificium) az istentisztelet legnagyobb cselekménye, amellyel egy áldozati tárgyat teljes egészében Istennek ad az ember. Ez abban a felismerésben gyökerezik, hogy az ember az önmagára eszmélése során felismeri az élete végességét és megéli a bűnösségét és transzcendens igényeit. Sőt ezen túllépve, megéri, hogy az istenség hívja, felelősségre vonja és megszólítja. Az emberi tettek és jelképek tulajdonképpen az istenséggel való párbeszédnek és kapcsolatnak a kifejezése. A feltárt áldozatok ezen alapvető élménynek a kifejezése, a szertartás segítségével kerül át az „ajándék” a saját világából a szent világba.

Kínában a friss, piros vér az élet szimbólumaként és a lélek lakhelyeként jelenik meg és mágikus erővel ruházza fel azt, aki megérinti. Az alvadt és piszkos vér pedig pontosan az ellenkezőjét, betegségeket és balszerencsét hoz. Egyes afrikai törzsek tagjai abban a meggyőződésben éltek (és élnek még napjainkban is), hogy az elhunyt összes jó tulajdonsága átöröklhető, ha a vért krétával összekeverve a homlokukra kenik. Az arab emberek viszont nem érintették meg a vért, sőt, beszenyezettnek érezték magukat, ha csak egy csepp vér is a ruhájukra esett. Ezért például a hentes szakma megbecsülése nagyon alacsony volt, számos arab törzs szinte bűnözőkként kezelte őket. Ez alól kivételt a május végi ünnepük jelentett, amikor is a falu legkövőbb birkáját levágták és a sejk vagy a főnök az ujját a birka vérébe mártva, mindkét ajtófélfára egy keresztet rajzolt, tette mindezt a gonosz ártó szellemek távoltartása érdekében.

A muzulmánok körében szokás volt, minden jelentősebb vállalkozás megkezdésekor az állati áldozat bemutatása. A Jeruzsálem és Jaffa közötti vasútvonal megépülése idején, a Szent Város állomásain parkoló vasúti kocsikat külön erre az alkalomra leölt birkák vérével festették be.

Írországból azok a családok, akiknek a gyermeke nagyon fiatalon halt meg, a küszöböt csirke vérével spriccelték be, hogy a rossz szellemek a gyenge lélek helyett ebbe költözzenek.

Nagy-Britanniában sokáig élt az a furcsa babona, hogy szerencsétlenséget okoz, ha hagyják a vért lecsöppenni a földre, különösen, ha egy király vagy magas rangú személy véréből van szó. Ez a babona a Man-szigetéről származik, amely Nagy-Britannia részét képezi. A történet szerint, amikor – az 1608-

² (Kr. e. 7. század) athéni politikus, az első írásos görög törvények megalkotója, nevének magyar jelentése „sárkány”

³ a görög mitológiában Ithaka királya, Laertész és Antikleia fia, felesége Pénélopé, fia Télemakhosz

⁴ (római Mars) a görög és római mitológiában a háború istene, Zeusz és Héra gyermeke, Pallasz Athénével ellentétben nem bölcsen vezetett és ezért nem a győzedelmes és igazságos háború, küzdelem istene volt, hanem az értelmetlen vérontás és kegyetlen öldöklés megtestesítője

⁵ a görög mitológiában Zeusz és Létó gyermeke, Artemisz ikertestvére

⁶ Adonis görög mitológiai alak, a közel-keleti (szíriai és föníciai), meghaló és feltámadó isten görögösített alakja, aki az ősszel meghaló és tavasszal újjászülető természetet testesíti meg (mint Tammúz, Ozirisz és más istenalakok).

⁷ Egyes mítoszok szerint a vér adott életet a növényeknek.

ban született a Man-szigeti politikust – William Christiant 1663-ban a Hango Hillnél lelőtték, ahol állt, egy lepedőt terítettek le, nehogy egy csepp vére is a földre hullhasson.

Burmában elterjedt hiedelem volt, hogy semmit sem lehet tartósan befejezni előzetes vérontás nélkül, és ezt többnyire ártatlan embereknek kellett megfizetniük. Amikor egy új kapu megépült a városban, az első parasztot, aki átment alatta, megragadták, megölték, és a küszöbön elhantolták.

A különböző vallási előírások, szertartások, misztikus történetek mellett, a vérrel kapcsolatban számos babonás hiedelem, népszokás is kialakult. Ilyen volt például az, hogy régen sokan úgy gondolták, hogy az arisztokrata származásúak véreire sötétebb kék színűek, mint az alacsonyabb rangú embertársaiké, ezért az úgynevezett „kék vért” az előkelő származás és a nemesség autentikus bizonyosságának vélték. A történelmet végiggondolva arra a következtetésre juthatunk, hogy még az 1900-as évek elején is nagy szerepet tulajdonítottak a vér öröklődésben betöltött szerepének, bizonyíték erre a büszke apák „az én vérem” felkiáltása vagy maga az imént már említett „kékvérűség” fogalma. A vörös vér a bátorság és a kurázszi jele volt, ezért a sápadt színű és vérű embereket egyenesen gyávának tartották. A „rossz vért szül” szólásunk jelentéstartalma általában ellenséges érzületet kelt, fájdalmat és bosszúságot okoz értelemben használatos. A „vér nem válik vízzé” közmondásunk a vérrokonsággal és vérvonallal kapcsolatos és arra utal, hogy az ember nem tudja megtagadni a származását és szükségben, vagy amikor a körülmények úgy kívánják a saját családjához, a saját véréhez fog húzni. Ez úgy is felfogható, hogy válságos helyzetekben mindenki az alaptermészete szerint cselekszik. Érdekes, hogy gyakorlatilag évszázadok múltak el úgy, hogy az élető vér titkaiból semmi sem derült ki. Számtalan szólásunkban is megjelenik motívumként a vér, általában a szellem testre gyakorolt hatásaként. Megőrizni a hidegvért annyit tesz, mint uralkodni magunkon. Ha valaki megijed, akkor megfagy a vér az ereiben. Az indulatok hatására forr a vér az ereinkben, amit pedig megtanultunk vagy nagyon ízlett, akkor az mintegy a vérünké vált.

Csak az elmúlt 50-60 esztendő hozta el azoknak az eredményeknek és ismereteknek a nagy részét, amelyeket ma a vérről tudunk. Ma már viszonylag sokat tudunk az egykori misztikus és titokzatos nedvről – a vérről –, viszont ha összegezzük az orvostudomány eddigi megállapításait arra jutunk, hogy voltaképpen milyen keveset is tudunk róla. A legfontosabb kérdések még mindig ugyanolyan titokzatosak, mint amilyen titokzatosak voltak évszázadokkal ezelőtt. Még óriási potenciálokat és felismeréseket rejtenek a vérrel kapcsolatos kutatások.

Még megbecsülni is nehéz, hogy hány millió ember köszönheti életét és egészségét a XX. századi medicina – vér megismerésében, alkotóelemei működésének és feladatainak tisztázásában – eredményeinek, és akkor még nem is szóltam a vérátömlesztés – az első szerv-transzplantáció – tudományának és gyakorlatának megvalósításáról.

A vér nemcsak a fizikai valóságunkban van jelen, már beférkőzött és megjelenik az álmainkban is és esetenként különös valóságtartalommal bír. Az álomban látott vér életet, szenvedélyt és szerelmet, valamint csalódásokat mutat. Ha a vér szó leírva is megjelenik, akkor az valamilyen megváltoztathatatlan és végleges életkörülményre is utalhat. Ha álunkban vérünk vagy vérvesztés ér bennünket, akkor az egyértelműen a fizikai kimerültség vagy az érzelmi kiüresedés érzésének a jele, ám ugyanakkor utalhat a barátainkkal történt kegyetlen összeütközésekre is. Továbbá arra, hogy a múltbéli tetteink megbosszulják magukat. Vérrrel írt szövegről álmodni annyit jelent, hogy egy feladatba sok energiát fektettünk, hogy túl sok erőfeszítést hoztunk a cél eléréséért és ezért már nem adhatjuk fel a szándékot. Az álomban elfogyasztott vér kirobbanó energiáról és életerőről árulkodik.

A vér az elszakíthatatlanságot és az élethosszig tartó kapcsolatokat is jelentette. A régi korokban a titkos társaságok tagjai felvágták ereiket és a vérüket egy kupába csorgatták, majd egymás után szertartásosan ittak belőle és közben egész életre szóló szövetséget és hűséget fogadtak. A vértestvérség

két személy között létrejött, az egymás vérenek felhörpintésével vagy vérátömlesztéssel kötött vérszerződés. Anno szorosabb köteléknek számított, mint a természetes testvéri kapcsolat. Ez gyakorlatilag, egy szinte az egész világon elterjedt erős, kölcsönös segítségnyújtást, véd- és dacszövetséget jelentett. Magyarországon a vérszerződés ténye arra utal, hogy a vértestvérség az őseinknél is szokásban volt. A tudományos magyarázatok és az általánosan uralkodó meggyőződés abból az elgondolásból ered, miszerint a vér maga az élet, és mint a vér forrása minden egyénnek a szíve az igazi lelke. A vércsere tulajdonképpen lélekátvitel az ember(ek) és Isten között. A letűnt történelmi korokban (is) az emberiség ösztönszerűen, a vért igen jelentős és titokzatos anyagnak tartotta.

A vérszerződés egy ősi szokás, eredete a múlt homályába vész és hét fejedelmi személy, a hét törzs vezére kötötte meg nem sokkal a Kárpát-hazába történő második bevonulás („secundus ingressus”) előtt. A Vérszerződés történetéről, legkorábbiáról az Anonymus Gesta Hungarorumból⁸ értesülhetünk, de számos más krónika is utal rá. Szakrális szempontból a vérszerződés egy testté és lélekké kovácsolta a hét vezér népét, egymás testének vére által valós testvérekké váltak.

„A vér ugyanolyan nélkülözhetetlen a gyógyításban,
mint az olaj a szállításban.”
(Arthur Caplan⁹)

Vér és lét

A vér egyszerre és egyben jelenti az életet és a halált, a születést és az elmúlást.
A Teremtés Alfája és Omegája.

A legmodernebb orvosi felfogás szerint a vért az emberi test egyik külön szervének kell felfognunk és definiálnunk, amely a legfontosabb feladatokat végzi. Egy folytonos mozgásban lévő folyékony szerv, amely a szív segítségével áramlik a szervezetben. Végigjárja és behatol a szervekbe, majd onnan is távozik, hogy újra és újra visszatérjen a szívbe, hogy újból elkezdje a pályáját, a keringését. A vér legfontosabb funkciója biztosítani a szöveti oxigénellátást, a szövetekből a termelődött szén-dioxidot elszállítani. A vér ezen alapvető funkciói mellett a gyomor-bélcsatornában felszívódott valamennyi anyagot, táplálék alkotóelemet a felhasználódás, lebomlás helyére juttatja.

Az általános vélekedés szerint a vér a többi szervnek van alárendelve, hiszen a szállító-kiszolgáló feladat relatíve alacsonyabb rendű feladatnak számít, mint az emberi test működéséért felelős részterületek vezető szerveinek tevékenysége. Ez a vélekedés azonban nem igaz és ezt az élettan területén tett felismerések is megerősítik. A jelenkor kutatásai szerint a legfontosabb szerv a vér. Hiszen a szervezet minden szerve és sejtje folytonosan azon fáradozik, hogy biztosítsa a vér ideális összetételét. A szervek önmagukat is képesek feláldozni azért, hogy az ásványi anyagok, aminosavak normális szintje fennmaradjon a vérben. Ilyen például az, amikor a test veszélyes mértékben megvonja magától az ásványi anyagokat, csak hogy megőrizze a kalcium szükséges mennyiségét a vérben, vagy amikor a vércukorszint fenntartása érdekében a test teljes „lesóványosodásig” elégeti a zsírszöveteket.

⁸ A Gesta Hungarorum két magyar történelmi mű címe. A latin kifejezés A magyarok viselt dolgait jelenti. Az első mű, a szerző ismeretlensége miatt csak Anonymusnak nevezett, magát P. mesternek jegyző krónikás írása nagyjából a honfoglalástól a Szent István koráig tartó időszakot öleli fel, míg Kézai Simon Gesta Hungarorumja (melyet Anonymus azonos című művétől megkülönböztetve Gesta Hunnorum et Hungarorum, azaz „A hunok és a magyarok cselekedetei” címen is szokták nevezni) a honfoglalástól IV. László király uralkodásáig (1272–1282) tájékoztat a magyarok történelmének első évszázadairól. Mindkét Gesta Hungarorum latin nyelvű gesta, és eredeti példánya egyiknek sem maradt fenn.

⁹ a Pennsylvániai Állami Egyetem bioetikai központjának igazgatója

Vér nélkül nincs élet és fontos, hogy az ereken belül maradjon, máskülönben nem tudná ellátni a feladatait. Szállítania kell, védenie és táplálnia a sejteket és fenn kell tartania a szervezetünk belső egyensúlyát. Az áramlás megszűnésével vagy testünk nagy mennyiségben történő elhagyásával az életfunkciók és életjelenségek megszűnnek, a szervezet leáll és a test elhal. Kétségtelen, hogy a vér olyan feladatokat lát el, amelyek alapfeltételei az életnek.

Egyes elméletek szerint a vér igazi értékét az adja, hogy felhasználható a gyógyításban.

A vér több száz, egymásra épülő anyagcsere-folyamat egyes lépéseinek elengedhetetlen alkotóelemeit, katalizátorait tartalmazza, (mint az enzimek, a nyomelemek, a vitaminok, stb.), amelyek nélkül az élet, a keringés, a szervezeti-szöveti oxidáció nem maradhatna fent. Az emberi test véredényeinek összessége több ezer kilométer hosszúságú, kiterítve körbeérné a Földet. N. Leigh Anderson¹⁰ úgy fogalmaz, hogy „A keringési rendszer olyan, mint Velence csatornái... mindenféle hasznos dolgot szállít, de rengeteg hulladékot is.” Ha figyelembe vesszük, hogy milyen szerepe van a vérnek a hulladék eltávolításában, nem nehéz megérteni, miért veszélyes kapcsolatba kerülni vele, miután elhagyja a szervezetet. Ha azt mondom, hogy senki nem vállalhat garanciát arra, hogy a vérben lévő összes „hulladékot” felismerik és eltávolítják, mielőtt a vért beadják valaki másnak, akkor a transzfúzió veszélyt rejthet magában.

A vér (sanguis) a szervezet folyékony kötőszöve, amely a keringési rendszerben (artéria, véna, hajszálerek) áramlik. Mennyiségét tekintve egy felnőtt (70 kg-os) férfi esetében 5-6 liter, a nők esetén ez a szám valamivel kevesebb. Háromféle sejtből, vörösvérsejtekből, fehérvérsejtekből és vérlemezkékből áll. A sejtek a plazmában helyezkednek el, amely folyékony sejtközi állomány. A szervezetben az érrendszer és a szövetek között az ozmotikus nyomás biztosításával folyadék egyensúlyt tart fenn.

A sejt alkotóelem százaléka a hematokrit, melynek értéke férfiakban 44-48 %, nőkben 42-46 %. A vörösvérsejtek végzik az élethez nélkülözhetetlen oxigén szállítását az emberi szervezetben. A bennük található vérfesték, a hemoglobin specializálódott az oxigén szállítására a tüdő és a működő, oxigént felhasználó szövetek között. A mikroszkopikus vizsgálat megállapítása szerint egy köbmilliméter vérben, egészen kicsi világos folyadékban ötmillió (nőnél négy millió) vörös vérsejt, azonkívül legalább három ezer színtelen fehér vérsejt úszik.

„Az a beteg, akit vér nélkül kezelnek, lényegében
a lehető legszínvonalasabb sebészi ellátást kapja.”
(dr. Michael Rose¹¹)

Véradók¹² és „vércapók”¹³

A emberi vért a 20. század eleje óta használják életmentésre és gyógyításra, onnantól kezdve, amikortól már a donort és a beteget nagy biztonsággal össze tudták párosítani. Ehhez azonban először meg kellett határozni a különböző vércsoportokat.

Az olyan öregedő társadalmaknak, mint amilyen az európai államok többsége (a nyugati államok fokozottan), köztük hazánk is, egyre nagyobb és komolyabb problémát jelent az idősök egyre nagyobb

¹⁰ tudós, az Amerikai Egyesült Államok Tudományos Tanácsadó Testületének tagja, a biOasis Technologies Inc. tagja

¹¹ orvos igazgató

¹² véradó bárki lehet, aki egészségesnek érzi magát és elmúlt 18 éves, de még nem töltötte be a 65.* életévét, a testsúlya meghaladja az 50 kg-ot, nem vérzékeny, nem ájulékony, nem szoptató anyuka, akinél van társadalombiztosítási (TAJ) és lakcímkártyája illetve fényképes igazolvány (pl.: útlevél, személyigazolvány, jogosítvány, diákigazolvány)

* 65 évnél idősebb az OVSZ területi szervének orvosának engedélyével. 4. számú melléklet a 3/2005. (II. 10.) EüM rendelethez

¹³ a statisztikák szerint egy beteg átlagosan 2 egységnyi vért kap kezelésenként

aránya és mind magasabb koruk növelheti a gazdaság terheit. Az átlagéletkor növekedése következtében nő a műtétek száma és ezáltal fejlődik maga az orvostudomány is.

Az öregedő társadalmakban komoly problémát jelenthet, ha vérhiány miatt nem tudnak megfelelően súlyos betegeket kezelni és műtéteket végrehajtani. A jelenleg érvényben lévő szabályozások szerint hatvanöt éves kor felett ugyanis már senki nem adhat vért, így a fiatalokban tudatosítani kellene a véradás fontosságát és ezen túl az utánpótlás és tartalékképzés stratégiai fontosságát. A társadalom korosodása miatt nem túl fényes jövő áll előttünk, egyes magyarországi megyékben már a 30%-ot is megközelíti azoknak a régi donoroknak a száma, akik valamilyen krónikus betegség miatt kiesnek a rendszerből. Ugyancsak súlyosbítja a helyzetet, hogy a magukat egészségesnek gondolók 15%-a alkalmatlan a véradásra. Néhány éve ez még pontosan a fele volt.

A legfrissebb kimutatások szerint a fennakadások elkerüléséhez világviszonylatban évente a jelenleginél megközelítőleg 200 millióval több egységnyi vérre lenne szükség.

A potenciális véradók egy része azért nem megy el segíteni, mert elképzelése szerint túl „átlagos” a vére és nem hisz abban, hogy az ő általa adott egy egységnyi vér bármit is befolyásol, bármit is számít. Ezért a kérdéses vércsoportból valószínűleg temérdek mennyiség áll az orvosok rendelkezésére. Ha valamiben nem tudunk növekedni és szinten akarunk maradni, akkor hatékonyabbá kell válnunk, ezért a jövőben még gazdaságosabban kell bánniuk az operáló orvosoknak a vérral. A szándékos pazarlás megszüntetésével sajnos nem oldódik meg teljes mértékben a kérdés, ugyanis a levett vér nem tárolható el korlátlan ideig. Magyarországon a vér 35 nap után már nem használható fel teljes biztonsággal, ezért meg kell semmisíteni. Ez a szám az Amerikai Egyesült Államokban 42 nap. Hazánk napi vérszükséglete megközelítőleg 8000 adag, ezért úgy kell a vérvételeket és a biztonsági tartalékokat megszervezni, ill. meghatározni, hogy ne legyenek fennakadások az ellátás folyamatosságában. Ez egy folyamatos egyensúlyozást és szervezést igényel, a vérhiány elhárításában megnő az egyéni felelősségvállalás szerepe, a vérhiány megelőzése közös érdekünk és ügyünk. A vér esetében leggyakrabban nem a mennyiséggel van a gond, hanem az egyenletességgel, a nagymértékű szezonális ingadozásokkal. Az olyan időszakok jelentik a problémát, amikor hirtelen valamiért megugrik a felhasznált mennyiség. Ilyen időszakok lehetnek a téli (jeges utak – baleset, elesés) és a nyári (sokan utaznak, sietnek, meleg – figyelmetlenség, stb. – baleset) időszakok, amikor is a balesetek miatt drasztikusan megnő a vérigény. A Magyar Vöröskereszt az Országos Vérellátó Szolgálattal karöltve nagyon komoly szervező és lebonyolító munkát végez. Közös munkájuk eredményeképpen évente mintegy 500 ezer¹⁴ véradót mozgósítanak térítésmentes és önkéntes véradásra¹⁵. Teszik mindezt azért, hogy az egészségügyi intézmények számára szükséges vérmennyiség folyamatosan és zökkenőmentesen rendelkezésre álljon. A statisztikák szerint, ha minden egészséges ember az élete során legalább egyszer véradásra adná a fejét, megszűnne a vérhiány. Ugyancsak a statisztikai adatok tanúsága szerint az emberek háromnegyed része élete során legalább egyszer olyan helyzetbe kerül, hogy vérre van szüksége. Jelezném, hogy jelenleg Magyarországon a vérre szoruló betegek csak az önkéntes véradókra számíthatnak, és sajnos ellenük dolgozik a tény, hogy az elmúlt tíz évben csökkent a véradás presztízse, ami egyértelműen közrejátszhat abban, hogy kevesebben adnak vért.

Továbbá az elmúlt időszakban kialakult az ún. vérturizmus, amikor is az interneten toboroznak önkéntes véradókat és busszal külföldre (pl. Ausztriába) szállítják a jelentkezőket véradás céljából. Véradásért járó „fizetség” körülbelül 15 euró. Ez az összeg a Magyarországon – a véradásért – kapott étkezési utalvány + frissítő étel/ital értékének megközelítőleg ötszöröse, viszont a vér valós piaci értéke az egytizedét sem éri el! Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy ha kivisszük a vérünket az országból, akkor a hazai betegek abszolút rosszul járnak, hiszen nem lesz vér. Mi sem járunk valami fényesen, hiszen egy

¹⁴ ez megközelítőleg 5 százalékos véradási aktivitást jelent

¹⁵ Teljes vért, nők évente 3, férfiak 5 alkalommal adhatnak. Teljes véradások között legalább 56 napnak el kell telnie. Vérolemezke, illetve plazma hetente kétszer is adható.

teljes napunk elment és gyakorlatilag csak az itthoni juttatás négyszeresét kaptuk meg pluszban. Ellenben aki a vérünkkel „bizniszel” az nagyon jól jár, hiszen ő tízszer gyorsabban gazdagodik, mint a véradás alanyai. Igazából, akinek ez nagyon jó pénzkereseti lehetőség lenne, mert van ideje és elhatározta (kell a pénz és kész), általában nem alkalmas donornak. Azok az emberek, akik erre adják a fejüket többnyire nagyon szegény körülmények között élnek, rossz higiéniai állapotban, rossz higiénés gyakorlattal. (pl. hajléktalanok vagy „mélyszegények”) A veszteséget számunkra igazából azok a „megszorult” emberek jelentik, akik potenciálisan megfelelőek lettek volna nálunk (is) véradásra. Véleményem szerint, komolyan gondolkodó, felelős ember nem száll fel ezekre a buszokra.

A vérhiány komoly, ám nem megoldhatatlan probléma. A fejlett társadalmi kommunikáció, az emberek felelősségérzetének növekedése és a közös célok eléréséből fakadó előnyök felismerése nagymértékben elősegíthetik a vérhiány megszűnését.

Az öregedő-Európa helyzet súlyossága miatt már nem csak társadalmi, hanem országok közötti összefogásra is szükség lenne. Gyakorlatilag minden egészségügyi végzettség és tapasztalat nélkül bárki számára könnyen belátható, hogy az akut és krónikus vérhiány egyaránt katasztrofális következményekkel járhat. Ezért a véradást, mint társadalom iránt érzett felelős magatartást vagy szolidáris cselekedetet nem elsorvasztani, hanem anyagilag, erkölcsileg és minden lehetséges módon támogatni kellene. Itt viszont nem szabad abba a hibába beleesni, hogy a mennyiség „megöli” a minőséget, azaz remélt anyagi ellenszolgáltatás fejében olyan – egyébként alkalmatlan – „alkalmi” véradók is megjelenjenek a véradóhelyeken, akik korábban még soha. A társadalom peremén élő „alkalmi” véradók az életmódjuk és a higiéniai szokásaik miatt potenciális fertőzési kockázatot jelentenek. A pénzért történő véradás arra készítheti a véradókat, hogy egészségesnek tüntessék fel magukat és ezért elhallgassák azokat a tényeket, amelyek eleve kizárják őket a véradásból.

Kiemelten szükséges az, hogy a veszélyes életmódot folytató emberek ne kerülhessenek be a véradók közé. Ezért fontos, hogy a véradás önkéntes jellege megmaradjon és humanitárius, térítésmentes tevékenységként a véradó is érdekelt legyen a betegségei feltárásában, mert egy ép elmével gondolkodó, felelős személynek nem lehet érdeke és célja az embertársai megbetegítése.

Úgy vélem, hogy a véradót a társadalom részéről – a külön jogszabályban meghatározottakon – kiemelt megbecsülésen túl, érezhető társadalmi megbecsülésnek is meg kellene illetnie. Nem elegendő kampányok segítségével időszakosan (vérhiányos időszakokban) a köztudatba hozni a véradás fontosságát. Folyamatosan a köztudatban kell tartani, hogy az emberekbe mintegy belerögzüljön, hogy a véradásra igenis mindig és folyamatosan szükség van.

A véradás egészséges, a véradás jó, hiszen a vérre és a véradókra szükség van, ezért nem is lesz egészségtelen soha. Csak mintha időnként túlságosan felerősödne a véradásra buzdító propaganda beszédek a vérhiányos időszakokban... Ha mondjuk káros lenne és beismernénk, akkor gyakorlatilag magunk alatt vágnánk a fát. A dohányzás káros, köztudottan. Hiába raknak elrémisztő képeket és feliratokat a cigarettás dobozokra, aki dohányozni akar, annak ezeken túl még a relative magas ár sem szegi a kedvét. A szenvedély és az attitűd szilárd dolgok, ezért nehezen formálhatóak, ill. megváltoztathatóak. A véradásra buzdítás racionális és emocionális elvei soha meg sem fogják közelíteni az előzőek hatásfokát és hatékonyságát. Ott, ahol felmerül a társadalmi felelősségvállalás kérdése oda nagyon gyakran befurakodik az üzlet is, sőt gyakran éppen ellenkezőleg zajlik le a dolog. Az üzlet az ambícióit a társadalmi felelősségvállalás leplébe csavarja és látványos akciók, kampányok keretében próbálja a motivációját illetően, a remélt anyagi haszonszerzés irányából a valós felelősségérzet irányába terelni a közvéleményt, elkerülve az érzéketlen és gátlástalan haszonszerző megbélyegzést. Az egyik nagy – hazánkban is jelenlévő – hipermarket-lánc kiválóan meglátta a vállalati társadalmi felelősségvállalásban rejlő lehetőségeket, ezért a saját áruházaiiban véradást szervezett. Bár elmondása szerint nem ez volt a fő cél és az elsődleges motiváció, mégis stratégiai célkitűzéseket valósított meg, mivel növelte ismertségét és a társadalmi megítélése is javult.

A véradás értelme és egyben célja az, hogy segítséget nyújtsunk mindazon betegtársainknak, akiknek a betegségére csak a vér jelenti az egyetlen gyógyírt. A segítség viszont csak akkor tekinthető eredményesnek, ha senki nem kerül miatta hátrányba, sem az, aki adja, sem az, aki kapja. Ha az egyensúly a másik rovására bármelyik irányba eltolódik, azaz aki a vért kapja profitál, míg a véradó ezáltal hátrányba kerül, társadalmi szempontból nem tekinthető eredményesnek. A véradást megelőző orvosi vizsgálat is kettős érdekek figyelembevételével történik. Kulcsfontosságú meggyőződni arról, hogy a segíteni akaró ember egészségi állapota megfelelő-e és nem áll fenn olyan körülmény, amely bármelyik fél számára bajt vagy kárt okoz a „tranzakció” során.

Biológiai és szervezet működési szempontból a vérhiány aláássa a szervezet energiáját, a vérhiány következtében kialakuló szövetet tápláló erek elzáródása a szövetek pusztulásához vezet. A vérhiányos állapot vagy a vérre való várakozás a testi egészségügyi tüneteken túl súlyos mentális problémák kialakulásához is vezethet. A kezdeti komfortérzet romlása az idő előrehaladásával könnyen szorongásos betegséggé alakulhat, majd pedig súlyos depressziós állapottá. A tartós depressziós állapotot pedig tekinthetjük az öngyilkosság előszobájának. Társadalmi szempontból különösen veszélyes a depressziós emberek növekedő száma, hiszen a társadalom emberekből áll – és épül fel – és a betegek növekedő száma idővel megbetegítheti a teljes társadalmat. A depressziót azért tartom különösen veszélyesnek és alattomosnak, mert orvosilag bizonyítható és mérhető a száma, viszont a létezését, mint betegség, a társadalom nagy része nem fogadja el. A depresszió nagy teher a társadalom számára, ugyanakkor a betegség kezelésének költségei eltörpülnek a nem kezelt betegek által okozott társadalmi károk mellett. Mindezekon túl a vérhiány rendkívül rossz hatással van az egészségügyi ellátás hangulatára és minőségére is.

Úgy gondolom, hogy nincs ideális társadalom és véleményem szerint nem is volt és nem is lesz soha, mert elképzelhető, hogy nincs is szükség rá. Nem valószínű, hogy tudnának benne működni a jelen mechanizmusaink, viszont az egészséges társadalom működhet és ennek egyik alapja lehet az egészséges emberek magas száma.

Időről-időre számos érv és ellenérv merül fel a véradás témakörében, ezek egy része megalapozott és a tudomány oldaláról is megtámogatott, míg némelyek egyszerű hiedelmeken alapulnak.

Egyes nézetek szerint a vérvételkor vagy vérvesztéskor átmeneti vérszegénység és ezáltal vashiány lép fel, ami óvja a szívet, így drasztikusan csökken az infarktus esélye. Az orvostudomány jelen állása szerint semmiféle egészségügyi veszély nem fenyegeti a véradókat, de az önzetlen segítségnyújtás (ami gesztusként is felfogható) pszichológiai szempontból is nagyon fontos lehet.

Az hogy a vér segít, ha eljut oda ahol szükség van rá az nyilvánvaló, a kérdés csak az, hogy valóban eljut-e oda, ahol igazán szükség van rá.

Sajnos az anyagi problémák növekedésével csökken a véradás iránt hajlandóságot érzők száma is, ennek ellensúlyozása felvilágosító kampányok és különféle véradó rendezvényekkel lehetséges. A véradás ellen szól, hogy a teljes lebonyolítás egy órás procedúrája (regisztráció, adatlap kitöltés, előkészületek, stb.) nem annyira látványos, mint egy vészhelyzetben történő életmentés, de ahhoz, hogy ugyanolyan hasznos lehet, nem férhet kétség. Régebben könnyebb volt véradásokat szervezni és a véradók táborába nagyobb tömegeket bevonni, mert külön mozgalmak léteztek a nagyüzemekben, bányákban, termelő szövetkezetekben és a mezőgazdasági kombinátokban. A honvédségnél a hazafiaság egyik alapvető megnyilvánulása volt a véradáson való részvétel (aki tehette ment, mert nem akart „szégyenben” maradni), amiért még 2 nap jutalomszabadság is járt. Mivel a sorkatonai szolgálat megkezdését anno megelőzte egy részletes egészségügyi alkalmassági vizsgálat, ezért a honvédségnél jelentkező nagyszámú véradó a vér szempontjából egy olyan koncentrált piacot jelentett, amelynek a résztvevői döntő többségében alkalmasnak bizonyultak. A sorkatonaság intézménye megszűnt, a

nevezett üzemek, gyárak és bányák bezártak és ezáltal mintha a társadalmi felelősségvállalásnak ez a formája is kiment volna a divatból. A magánkézben lévő vállalatok gyakran nem járulnak hozzá a telephelyükön, munkaidőben történő véradáshoz. Ma már szinte külön-külön kell megszólítani mindenkit, viszont továbbra is nagy segítséget jelentenek a társadalmilag érzékeny és felelős nagyvállalatok és egyéb viszonylag nagy tömegeket tömörítő szervezetek egyéni és önkéntes kezdeményezései. A társadalom folyamatosan változik, ezért a módszereknek is változniuk kell.

Rendkívül fontos, hogy a társadalomban tudatosodjon, a vér nem magától van, nem egyszerűen a fán terem arra várva, hogy a leszakítsuk, hanem egy másik embertől, egy másik emberből származik. Egy másik ember társadalom iránt érzett felelősségének, lojalitásának és nagylelkűségének a terméke. Gondoljunk bele, hogy például a metrón mellettünk kapaszkodó – esetenként hozzánk érő, számunkra ismeretlen és idegesítő – embertársunkat milyen nehezen tudjuk elviselni! Alig várjuk, hogy leszálljon vagy mi szálljunk le, mert nem tudjuk elviselni a fizikai jelenlétét. A vére viszont kell, ha úgy hozza a sors! Én személy szerint a vérátömlesztést intímebb dolognak tartom, mint a csókot vagy az intim együttlétet, mert itt az életető nedvek találkoznak egymással és fornak egymásba. Felfoghatjuk két idegen között létrejövő intim kapcsolatként, amelyet nem a vágy, hanem a kényszer és az élet fenntartása kényszerít ki. Mivel adott esetben mi is elvárjuk, hogy segítsenek rajtunk vagy a hozzátartozóinkon, ezért nekünk is szinte kötelességünk lenne vért adni, ha arra alkalom vagy lehetőség adódik. Szembeötlő, hogy összefüggés áll fenn a betegekkel és a nincstelenekkel való szolidaritás hiánya között, ami arra enged következtetni, hogy aki sajnálja a vérét a rászorulóktól az az adóforintjaival hatványozottan fogja ugyanezt érezni. Az életosztón, az élni akarás legalább akkora erőt jelent, mint a haláltól való félelem, az hogy melyik a nagyobb vagy az erősebb, erősen függ az adott egyéntől és az adott szituációtól, amiben benne van és a külső körülményektől. A halál nagyon erős motivációs tényező, az ahogyan a halálra gondolunk, befolyásolhatja a konkrét szituációban megnyilvánuló viselkedésünket. A saját halálunkkal kapcsolatos felismerések és a tudat, hogy az élet egyszer véget ér, erősítik bennünk az élet szeretetét és tiszteletét, segítenek szem előtt tartanunk a számunkra fontos célokat és nagyobb eséllyel fordítanak minket a véradás irányába.

Véleményem szerint a véradás¹⁶ abszolút előnyös tulajdonsága, hogy maga a művelet néhány perc alatt lezajlik és felbecsülhetetlen segítséget jelent annak, akinek az élete múlik azon, hogy időben megkapja-e a megfelelő minőségű és mennyiségű vért. Bénítólag hat a gondolat, hogy például az autóbalesetet túlélők éppen a vérhiány következtében haljanak meg. Ez itt már nem a sajnálatról vagy a szolidaritásról szól, adni olyan lelki kényszer, amely sok emberben benne van, akár úgy, hogy a saját bőrén vagy a szerettein keresztül tapasztalta meg, akár úgy, hogy a környezetében történik.

Mivel törvényileg kötelezni senkit nem tudunk, a gyakorlatban nem marad más, mint a bizalom, a bizalom abban, hogy ha én meg tudom/fogom tenni a lépést, akkor más is meg tudja/fogja tenni azt a lépést, ami esetleg rajtam segítene. Azaz, mi a biztosíték arra, hogy ha én adok vért, akkor én is kapni fogok, amikor nekem lesz rá szükségem? Semmi. Sajnos nincs biztosíték csak remény.

Az én vérem, az én váram

Az Ótestamentumban a vér életként jelenik meg, Goethe¹⁷ pedig különleges nedvként definiálta. A vér valójában nem csupán a testünk működéséhez szükséges transzferanyag, sokkal több annál. Ezt jelzi a tény is, miszerint az összetétele a lelki állapotunkat is jelentősen befolyásolhatja.

¹⁶ A véradáskor mindössze 4,5 dl vért vesznek le, általában a benne levő plazmával és sejtekkel (teljes vér), de lehet csak plazmát illetve vérlemezkét is adni.

¹⁷ (Frankfurt am Main, 1749. augusztus 28. – Weimar, 1832. március 22.) német író, költő, a német irodalom egyik klasszikusa, a világirodalom egyik legnagyobb költője

Mint korábban már említettem, maga a véradás üzletként is felfogható.

Ugyanis az adatokkal és a vérrel való kereskedés üzleti aktusként is definiálható. Egy bonyolult és szövevényes rendszerről van szó. A gyógyszergyártáshoz vérre van szükség, ezért a gyógyszer-gyártók fizetnek a vértért, ami jól hangzik, csak éppenséggel nem én kapom. A gyógyszer pedig nekem és a kórházaknak is egyaránt pénzbe kerül. A véradóállomások többségén nem túl idilli állapotok uralkodnak, mállik a fal, törött a mosdó és a csempe, az egészet belengi az elmúlt korok szelleme. Ilyenkor gyakorta felmerülhet a kérdés, hogy hová tűnt az érték, amit hatalmas embertömegek fél literei teremtettek. Bár az „üzletben” résztvevők között komoly pénzügyi elszámoló-rendszer működik, azt hogy jó üzletről van szó jelzi annak a ténye is, hogy szinte az összes nagyobb társadalmi szervezet próbált már beszállni, ezidáig sikertelenül...

A véradás nem kötelező, önkéntes és szabad elhatározás. Jogom van adni és nem adni. Az önkéntes kifejezés itt olyan személyre vonatkozik, aki saját akaratából egy közösség számára végez valamilyen hasznos tevékenységet, melyért cserébe nem vár anyagi ellenszolgáltatást. Az önkéntes tevékenység során fejlődik a személyiségünk és új kapcsolatok kiépítésére nyílik lehetőség, úgy hogy közben a rászorulókon is segíthetünk. A rászoruló megsegítésén túl jogunk van az öngondoskodásra is, ami jelen esetben a saját részre történő vérgyűjtés formájában valósulhat meg. Ezáltal lehetőség van a korábban levett vérből előállított készítmény visszakapására. Ez egy olyan lehetőség, amelyet érdemes lenne fontolóra vennie minden felnőtt korú, operációra készülő betegnek. Mindenkinek saját vére van, saját és egyedi vérkisugárzással. A vérkisugárzásnak vannak olyan alapvető és egyedi, tartós jellegzetességei, amelyek alapján könnyedén megkülönböztethető a többiek véritől, ami ugyanakkor nagymértékben függ az egyén táplálkozásától és a szellemi működésének átmeneti változásaitól. Ez a vérkisugárzás teljes összhangban áll az egyén jellemével, minden embernek kell, hogy legyen egy neki megfelelő – mások személyes tulajdonságaitól eltérő – vérkisugárzása. A tudomány jelenlegi állása és a mai kutatások eredményei alapján, annak az esélye, hogy két embernél azonos vért találjunk, egy a milliárdhoz. Elégge kicsi a valószínűsége de nem elképzelhetetlen!

Minél tovább folynak a kutatások, annál sokrétűbb lehetőségek és eszközök állnak rendelkezésre, hogy megállapítsák az adott egyénre jellemző vérösszetételben fellelhető különbözőségeket.

A vérkisugárzás kutatása még komoly potenciálokat rejt magában, a vér egyediségéről szóló orvosi ismeretek megerősítik a szellemi ismereteket a vérkisugárzás jelentőségéről az ember számára.

Véleményem szerint ez az első lépés a vér titkának megfejtése irányában, mert a vér kisugárzása alkotja a hidat a test és a szellem között. A vér az a vár, amely a szerveinket körülveve próbálja kívül tartani a betolakodókat.

Az új vér kora, a vér új kora

A XX. század eleje óta van jelen az orvostudományban az emberi vér donor általi pótlása, és az elmúlt 100 évben rövid idő alatt a gyógyítás nélkülözhetetlen, esszenciális eszközévé vált. A vér kiemelkedő szerepet tölt be a különböző műtéteknél és egyéb orvosi kezelések során, sőt, a gyógyszergyártásban is egyre növekedik a szerepe. Az emberi vér jelenleg (még) nem helyettesíthető teljesen és tökéletesen csak maximum pótolható, számos kísérlet folyik a művér megalkotására, azonban ezek egyike sem hozott még tökéletes és átütő eredményt. Számomra örök dilemma, hogy van-e jogunk belenyúlni a Teremtésbe azáltal, hogy vért alkotunk?... Ha nincs, akkor van-e jogunk hagyni másokat meghalni, úgy hogy nem tettük meg, amit megtehettünk volna? Úgy vélem, hogy ezen kérdések megválaszolása során több tényezőt is figyelembe kell venni és mivel elképzelhető, hogy léteznek olyan általam nem ismert objektív tényezők, amelyek egyértelműen megválaszolnák a nevezett kérdéseket, a válaszadástól most eltekintenek.

Ha hihetünk a tudósok és a kutatók nyilatkozatainak, már csak 1-2 évet kell várnunk arra, hogy világszerte megkezdődhessen az őssejtekből előállított mesterséges vér embereken történő tesztelése. Az ipari mennyiségben előállított vér segítségével valószínűsíthető, hogy meg fognak szűnni a kórházi készlethiányok és ezáltal ezek menekülhetnek meg a vérhiány miatti haláltól. Napjainkban is nagyon sok műtétet végeznek idős embereken és ehhez nagy mennyiségű vérre van szükség.¹⁸ A vérhiány stresszt jelent a betegnek és orvosnak egyaránt, ezért sürgősen megoldást kell találni arra, hogy mindig elegendő mennyiségű vér vagy biztonságos vérpótló szer legyen elérhető. A vérpótló készítmények legnagyobb előnyei a donortól levett vérral szemben, hogy minimálisra csökkenthető a fertőzések átadása és mivel nagy mennyiségben felhalmozható, készletet lehet belőle építeni.

Nem újkeletűek a mesterséges vérpótló szer kifejlesztésére irányuló kutatások, évtizedek óta intenzív kutatások folynak egy olyan művér megalkotására, amely sürgősségi helyzetekben a valódi vért helyettesíthetné. Ezeknek a projekteknek a baleseti szituációkban való alkalmazáson túl, igazán nagy lökést a katonai célú felhasználás jelentősége adta. A tervek szerint a mesterséges vér a jövőben, a köldökzsinórból vett sejtekből készülne, nullás vércsoportú, Rh-negatív lenne, így bárki kaphatna belőle vérátömlesztést. Az Amerikai Egyesült Államokban 2008-ban indultak a DARPA¹⁹ égisze alatt a szintetikus vér előállítását célzó kísérletek. A fejlesztés sikeresnek bizonyult és az Arterioocyte²⁰ céggel kooperálva elkészült a mesterséges vér. Amit aztán elküldtek tesztelésre az FDA²¹-be. Ha minden az előzetes tervek és elképzelések szerint halad, akkor jövőre – 2013-ban – próbálhatják ki először embereken. 2015-ben pedig már rendszeresíthetik az amerikai hadseregben. A szintetikus vér előállítása jelen pillanatban még igencsak drága, egységenként (~ 450 ml) megközelíti az ötezer dollárt, ami a tömegtermelés formájában előállítva körülbelül az ötödére csökkenthető.

Véleményem szerint Magyarországon a szintetikus vér megvalósulásának és elterjedésének kérdésében a legnagyobb nehézséget és egyben a legnagyobb kihívást a pénz kérdése fogja jelenteni. Pedig ha megvalósulna, a becslések szerint évente megközelítőleg 15 ezer ember életét menthetné meg hazánkban.

Felhívnom arra is a figyelmet, hogy ha sikerülne is megnövelni a fejlettebb országok véradóinak a számát, a világ vér-problémáit nem oldaná meg, mert a világnak egyre növekvő mértékben, égető szüksége van tartalék vérkészletre. Ez főleg azokon a fejletlenebb területeken égető fontosságú, ahol magas a HIV-fertőzöttek²² aránya, hiszen következésképpen ezeken a területeken a véradásra alkalmas, egészséges személyek aránya is jóval alacsonyabb lesz. Gyakorlati szempontból ezeken a területeken sokkal előnyösebb a teljesen mesterséges vér használata, mert az nem igényel hűtést és egyéb speciális kezelést, a friss és az őssejtből előállított vér viszont igen. Nagy egyenlőtlenségről árulkodik a tény, hogy a fejlődő országokban él a Föld népességének 82%-a, viszont a levett vér kevesebb, mint 40%-a származik innen.

Tárolási, logisztikai és disztribúciós szempontból a friss és az őssejtből előállított vér korszerűtlennek számít. Hazánkban egyébként az őssejtből előállított vér fejlesztését hátráltathatja, hogy érvényben van egy olyan Európai Uniói etikai döntés, amelynek értelmében nem lehet olyan eljárásokat szabadalmaztatni, amelyeknél a kutatási szakaszban embrionális őssejtek felhasználása történt. Kikaput és egyben megoldást jelenthet, ha az embrionális őssejteket más forrásból származó sejtekkel helyettesítené(n)k.

¹⁸ Az idős, túlzott alkoholfogyasztó betegek körében gyakori a májműtét és a máj-transzplantáció. Ez utóbbi elvégzéséhez közel 20! egység vérre van szükség!

¹⁹ a Pentagon kutatás-fejlesztéssel foglalkozó intézete

²⁰ clevelandi vezető biotechnológiai vállalat

²¹ gyógyszerek engedélyezésével foglalkozó amerikai hivatal

²² (Human Immunodeficiency Virus, magyarul emberi immunhiány-előidéző vírus) embert fertőző vírus, az AIDS nevű betegség kórokozója.

Gyakori, hogy a High-Tech környezetben kikísérletezett és tökéletesített eszközök, felszerelések, kiegészítők, stb. idővel átkerülnek a polgári alkalmazásokba. A polgárság a horribilis összegekért kifejlesztett termékek adaptációt alkalmazva mindenképpen profitál ezekből az innovációkból, általában nem azonnal, hanem bizonyos idő azért eltelik. Az ilyen jellegű innováció drága és kockázatos (sok pénzbe kerül és lehet, hogy a remélt eredmény elmarad), gyakran olyan információk szükségesek hozzá, amelyek a polgári életben nem elérhetőek. Napjainkban is tart a katonai és fegyverkezési verseny a világ nagyhatalmai között és hatalmas összegeket emészt fel az egymással szembeni technológiai előnyszerzés, ezek vívmányainak pedig idővel a polgárság is haszonélvezőjévé válik.

Véleményem szerint a művér elnevezés nem egészen pontos, mert az csak a vér funkcionális oxigén és széndioxid szállító feladatait képes pótolni. Az emberi vér ezzel szemben számtalan egyéb funkciót is ellát, ilyen például a vérárvadás és a kórokozókkal szembeni védekezés. Ezért tulajdonképpen a művér „csak” egy mesterséges oxigén és széndioxid hordozó vegyület.

„Az emberiségnek a világ minden részén
azonos forrásból ered az élete, és ez a forrás a vér.
Ez az életerő van minden emberi lényben,
a bőrszínétől, fajtájától vagy vallásától függetlenül”
(az ENSZ Közgyűlésének elnöke)

Utópisztikus vér-bőség, vér-érték képzés

Elképzeléseim szerint, a mesterséges vér „nagyipari”, azaz tömeges gyártása és alkalmazása egy iparági inflexiós pontot fog jelenteni és a ráépülő tudományos kutatások „Nobel-díj éhségben” szenvedő kutatói minden bizonnyal olyan korszakalkotó találmányokkal fognak előrukkolni, amelyek a világot alapjaiban fogják megváltoztatni.

De hogy is fog ez megvalósulni? Hogy fog ez működni a jövőben? Lesz egy olyan univerzális instant vér, amelyet – vérvérteség (pl. baleset) esetén a fiókból kivéve vagy a benzinkúton megvásárolva – betöltünk és megoldja a vérhiány kérdését?...

Meglátásom szerint a pusztulás előtt álló társadalmak egyik közös tulajdonsága, hogy a rendelkezésre álló emberi vérkészletek már nem képesek fedezni a szükségleteket, továbbá nem áll rendelkezésre olyan alternatív megoldás, mint amelyet a mesterségesen előállított művér jelentene.²³

Vannak olyan értelmetlen dolgok az életben, gondolok itt például a bölcsőhalálra vagy a fiatal korban elveszített alsó végtagra, amelyekre nehéz azt mondani, hogy c'est la vie. Ha a tudomány segítségével már azt el tudjuk érni, hogy minden bölcsőlakóból felnőtt váljék és az elveszített végtag a kapcsolódó technológiák segítségével rutinszerűen visszakerüljön az eredeti helyére, már megérte az összes pénzt, amit a kutatásokba fektettünk.

Ha ugyanis megfelelő mennyiségű és minőségű vérkészítmény áll az orvosok rendelkezésére, akkor olyan betegségeket is tudnak gyógyítani, amilyeneket korábban nem.²⁴ Felgyorsul az orvostudomány fejlődése, az elegendő mennyiségű vér több kísérletet fog jelenteni és vérhiány miatt nem fognak csúszni vagy elmaradni életmentő műtétek. Nem lesznek várólisták és ezáltal csökken vagy megszűnik az erre épült korrupció. Idővel rutinná válhat a teljes vércsere, amelynek lényege a gépkocsi olajcseréjéhez hasonlóan, lecserélni újra a régi elhasználódott folyadékot. A régi lecserélt folyadék tartalmaz

²³ Véleményem szerint ugyanez az analógia fennáll a fosszilis energiahordozókra is. Ha a kőolajkészletek kimerülnek és nincs kidolgozva az erőgépek hajtására új alternatíva, akkor elveszett emberek vagyunk.

²⁴ Hangsúlyoznám, hogy ez a vér már egy magasabb fejlettségi szintű vér, mert nem csak a vér alapfunkcióit lenne képes ellátni, hanem azzal tökéletesen kompatibilis módon együttműködni, erős egyezőséget mutatna összetételében, tulajdonságban és egyéb biológiai/fizikai és kémiai paramétereiben.

olyan égéstermékeket vagy káros, felhasználásra már alkalmatlan anyagokat, amelyeket kívánatos lenne a rendszerből eltávolítani. Nem lesznek szirénázó vérszállító autók, nem nehezedik majd teher a társadalomra. Ezidáig még nem létező egészségügyi iparágak épülhetnének rá, ami növelhetné az emberek átlagéletkorát és komfortérzetét és nem mellékesen munkahelyeket teremtené.

Aminek eddig problémát és gondot jelentett a hiánya, egyszeriben lehetőségeket jelentene a megléte. A keresletet meghaladó vérkínálat minden bizonnyal emelni fogja az életszínvonalat és növekedni fog az átlagéletkor.²⁵

Nem kétséges, a fenti ENSZ idézet igazságtartalma, mint már korábban is szó volt róla, a vér nélkülözhetetlen az emberi élethez. Egy értékes kincs, felmerülhet azonban a kérdés, hogy valóban bölcs és biztonságos dolog-e, ha ezt a misztikus folyadékot orvosi célból egymásnak adják? Itt most másfajta biztonságról van szó, nem a higiénias kockázatokról, ugyanis az 1960-as évek óta alkalmazott egyszer használatos vérvételi eszközök abszolút veszélytelenek, sem AIDS²⁶-et, sem egyéb fertőzést nem okozhatnak, illetve nem továbbíthatnak. Arra a kockázatra gondolok, amit a jelen „tudatlansága” jelent, azokra az általunk még nem ismert hatásokra, mellékhatásokra és következményekre gondolok, amelyek észleléséhez, megértéséhez még nem állunk megfelelő fejlettségi szinten.

Ha szeretnénk megérteni a vér valódi értékét, akkor globálisabban kell gondolkodnunk, hiszen a Föld különböző részein igen eltérőek és változatosak a biztonsági előírások, ezért a vérrel kapcsolatos eljárások sokkal nagyobb kockázatot jelentenek, mint azt elsőre gondolnánk. A vér felhasználása földrajzi területenként eltérő mértékben valósul meg és ez visszavezethető a kulturális különbségekre, az ország fejlettségi szintjére és anyagi helyzetére, sőt, erős hatással van rá az orvosok egyéni álláspontja, tudása és gyakorlati tapasztalatai is. Az orvosok egy része szívesebben alkalmaz olyan orvosi eljárásokat, amelyekhez nem szükséges vér felhasználása, a vér titokzatossága és misztikuma miatt sokuk egyre óvatosabban közelít a vértranszfúzió kérdéséhez. Kétségtelenül nagy stresszt okozhatnak az egészséget érintő komoly döntések – mint például a vértranszfúzió –, ezért gyakran nehéz és időigényes ezeknek a döntéseknek a meghozatala. Az orvosoknak tiszteletben kell tartaniuk az emberek kívánságait, mert nagyon óvatossá kell lenni azzal, ami a szervezetbe kerül.

A mesterséges vér bevezetése és elterjedése mindenképpen értéket fog képezni és jelenteni, mert például enyhül a várólistákon lévő emberek által okozott társadalmi nyomás és javul a beteg egyén komfortérzete (kevésbé lesz morózus, ezáltal javul a családon belüli morál is) és megszűnik az a bizonytalanság, amely korábban körülvette. Meg fogja oldani a szűkös vagy esetenként fertőzött vérkészletek problémáját, megoldást jelenthet a ritka vércsoporttal rendelkezők és a vérértőmlesztést vallási szempontból megtagadók számára.²⁷

Az értékteremtéshez hasonló izgalmas kérdések, hogy milyen típusú és mekkora érték keletkezik, továbbá milyen jellegű visszaéléseket fog generálni az értékteremtés. Lesznek-e egyáltalán visszaélések és fel vagyunk-e készülve azokra a változásokra, amelyeket majd okoz és kordában tudjuk-e tartani azokat?

²⁵ A fejlődés egyik természetes velejárója a motorizáció növekedése, amely ellentétes hatást vált ki az átlagéletkorra vonatkozóan. Általában növeli a környezetszennyezés mértékét (betegségek, bántalmak) és mivel egyre több ember vesz részt a közlekedésben, egyre több lesz a baleset következtében bekövetkezett halál. Bár ez utóbbit azért ellensúlyozza a járművek robbanásszerű fejlődése a vezető- és utasbiztonság területén. Az előbbi pedig a hibrid és elektromos hajtás elterjedése ellensúlyozza. Azt azért megjegyezném, hogy igazából csak az az elektromos energia tekinthető környezetkímélőnek, amely nem fosszilis energiahordozóból, hanem alternatív módon (pl. szél vagy nap által) lett előállítva.

²⁶ (Acquired Immune Deficiency Syndrome = szerzett immunhiányos tünetegyüttes) a HIV (Human Immunodeficiency Virus = emberi immunhiány vírusa) által előidézett, gyakorlatilag 100%-os letalitású tünetegyüttes, amelyet 1981-ben azonosítottak, de már jóval régebben megjelent.

²⁷ pl. a Jehova Tanúi eléggé kritikusan kezelik a természetes vér donációt, viszont a mesterséges vért minden további nélkül elfogadják

Fejlődés és „fejlövés”

A világ felgyorsult, talán túlságosan is felgyorsult a világ.

A jövő elérkezett, az idő többé már nem ólomlábakon vánszorog. A fejlődés és a fogyasztás hedonista vágya a társadalom és a világ dekadenciájához vezethet, sőt, a túlpörgetettség már eleve magában hordozhatja önnön dekadenciáját. Nem szabad túlpörgetni a dolgokat, mert a túlpörgetés veszélyes, mindennek van egy egészséges tempója, ritmusa és menete. Az acélösvényen csattogó vonatkerekeknek, a mikro-chipet beültető gépeknek a gyárakban, az unatkozó – padon doboló – kisdíáknak és szívünknek is van egy normális és megszokott ritmusa. Ezeket mindenki tudja, mindenki érzi és megszokta. Ha valami eltér a megszokottól, akkor az rendszerint az érdeklődésünk középpontjába kerül és gyakran rendellenesnek hat. A fejlődés, változás. A korábban megszokottak újra-másra cserélődése.

A fejlődés azt jelenti, hogy jobbá válunk valamiben vagy olyan készségeket fejlesztünk, amelyek korábban nem léteztek, mindenképpen egy előremutató folyamat. Fejleszteni sok mindent lehet de a fejlesztések egyik legizgalmasabb területe, amikor önmagunkat fejlesztjük, mert itt az eredményeket és eredménytelenségeket a saját bőrünkön érezhetjük, nincs közeg ami felfogná vagy tompítaná a hatásokat.

A vér megismerésére irányuló kutatások azért izgalmasak, mert a kutatások során olyan felismerésekre juthatunk, amelyek egy pillanat alatt megváltoztathatják a szilárdnak hitt „bebetonozott” dolgokat és olyan új utak nyílhatnak előttünk, amelyek létezését korábban még csak nem is sejtettük.

A világ és a fejlődés gyors, akárcsak a fejlődés következtében való elmúlás.²⁸ Nem fokozatos az elmúlás, mert itt nincsenek fokozatok. Nem biztos, hogy hosszútávon nyerünk azzal, ha előrehozzuk az eseményeket, mint ahogy az sem biztos, hogy fel vagyunk készülve arra, amivel idő előtt szembe találhatjuk magunkat. Az emberiség a vesztebe rohanhat, ha olyan jövő felé robot, amely már alapjaiban is más, mint a jelenünk.

Vágy ez vagy inkább kényszer, amelyet a pusztulástól és lemaradástól való félelem vak előremene-külése hajt? A fejlődésnek is lesznek haszonélvezői és károsultjai. A fő kérdés az, hogy a haszonélvező meddig nyerhet a többiek kárára, azaz meddig mehet el, illetve mi lesz a károsult szerepe és sorsa a fejlődés menetében. Nehéz meglátni a jövőt, a jövő homályos és nehezen kiszámítható.

A fejlődés folyamatos és szakadatlan, a fejlődés fontos, a fejlődés kell. A kérdés csak az, hogy hosszútávon valóban fejlődés lesz-e a felpörgetett, a fizika törvényszerűségeit áthágó fejlődés, amely ignorálja a fejlődésben résztvevők szellemi és fizikai képességeit és igényeit. De mekkora a fejlődés optimális üteme? Van-e olyan, hogy optimális fejlődési ütem?

Számomra a fejlődéssel kapcsolatban a legfőbb általános elvárás a fenntarthatóság.

A vér kutatással és kísérletekkel kapcsolatban a legfőbb elvárásom, hogy a befektetett szellemi és pénzügyi tőke arányban legyen az elvárható és megvalósítható eredményekkel.

Amit létrehozunk az harmonizáljon az uralkodó értékrenddel és kompatibilis legyen az emberi lét alapelveivel, ne jelentsen veszélyt az egyénre és a társadalomra, se szellemi, se fizikai értelemben. Elégítse ki a mi szükségleteinket de ne rontsa az utánunk jövő generációk kilátásait és képességeit. Az előállítás vagy ártalmatlanítása a lehető legkisebb mértékben terhelje a környezetet és etikai szempontból is feleljen meg a kívánalmaknak.

Véleményem szerint a fejlődéssel kapcsolatban stratégiai fontosságú az emberi belátóképesség, az önuralom, a kompetencia és a felelősségérzet, ezek azon tulajdonságok, amelyek segítségével csökkenthető a „fejlövés” kockázata

²⁸ Ugyanezen analógián, a negatív előjelű fejlődést tekinthetjük haslövésnek, ugyanis az relatíve sokáig tart, gyötrelmes és végül ugyanúgy a véget jelenti.

Irodalomjegyzék

Elődi Zsuzsa – Dr. Králl Géza: A haemostasis és zavarai/A vérzékenység klinikuma. (Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1973.)

Hollán Zsuzsa: Nők a tudományban. (Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2009.)

Szabó János – Pecze Károly: A vér – vérképzés, vérpótlás. (SubRosa Kiadó, Budapest, 1996.)

Wagner, Beatrice – Liebke, Frank: Vércsoport – diéta – A négy vércsoportnak megfelelő életmód-, fitness- és táplálkozási tanácsok, (Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója, Pécs, 2000.)

<http://www.kislexikon.hu/ver.html> (letöltés ideje: 2012.10.24. 22:07)

http://www.mozaweb.hu/Lecke-mozaWeb-A_ver-A_ver_osszetevoi-102687 (letöltés ideje: 2012.10.21. 21:29)

<http://veradas.dnr.hu/> (letöltés ideje: 2012.10.19. 19:08)

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Vér> (letöltés ideje: 2012.10.16. 16:39)

Chefurka jövő modellje

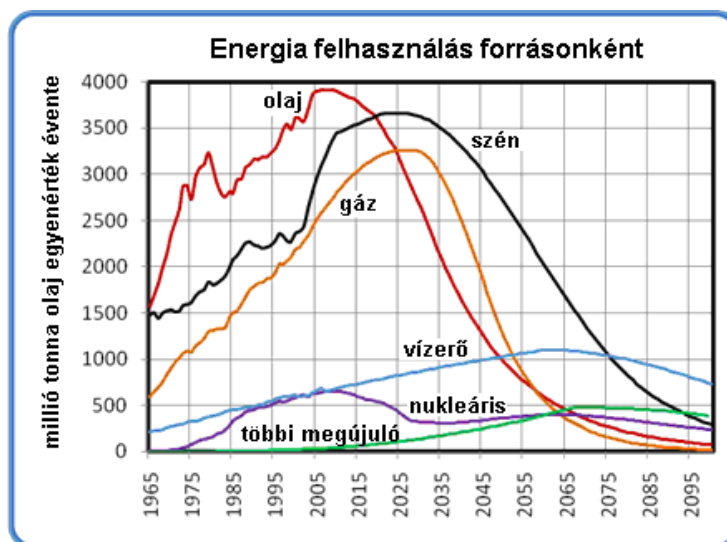
Paul Chefurka, kanadai jövőkutató érdekes cikket publikált 2007-ben a világ energiatermelésének és népességének jövőbeli alakulásáról [1]. Ezt ismertetjük itt, néhány kiegészítéssel.

A világ primér energiafelhasználásának arányai, [2] adataiból számolva, 2011-ben: Olaj 33,1 %, földgáz 23,7 %, szén 30,4 %, nukleáris 4,9 %, vízenergia 6,5 %, vízenergia kivüli megújulók 1,6 %.

A jövő egyik legnagyobb problémája – amit a jövő modellek szerzői egységesen állítanak – az, hogy az olaj és a gáz századunkban ki fog merülni. 1960-ban az olaj elfogyását még 2000-re becsülték. Ez nem teljesült, a világ olajtermelése mind a mai napig nőtt! Ennek oka az, hogy a megsokszorozott olajkutató-sok sikeresek voltak, és tengeri olajmezőket is bekapcsoltak a termelésbe. Jelenleg azonban a világ-statisztika szerint a világ összes olaj exportja 2005 és 2011 között stagnált. A legtöbb szerző ezt úgy értékeli, hogy valószínűleg elérkeztünk a csúcshoz. (Rossz hír azoknak, akik az olaj árcsökkenéséről álmodoznak.) Tehát komolyan szembe kell néznünk a problémával.

Chefurka alapvető feltételezése az, hogy nem sikerül más energiaforrást – például a fúziós energiát – jelentős mértékben a szolgálatunkba állítani. Ez pesszimista álláspont, de a legrosszabbra is számítanunk kell. A médiában gyakran hallunk szenzációs felfedezésekről. Azonban ahhoz, hogy egy új energiatermelési technológia az egész világ óriási energiatermelését csak pár tized százalékkal is megemelje, hosszú évtizedek szükségesek. Tehát a feltételezés a most következő évtizedekre mindenképpen érvényes.

Chefurka a világ energia termelésére az 1. ábra szerinti jövőképet állította össze. Az egyes energiaforrások által termelt energiákat egységesen „tonna olaj egyenérték” egységgel számolta: 1 toe ~ 42 GJ ~ 11630 kWh, és így az adatok egymással összevethetők.

1. ábra.

Olaj. A csúcst 2006 és 2010 közé teszi. A világ olajtermelésének 60 %-át az olajmezők 1 %-a nyújtja, ezért elég néhány olajmező termelésének alakulását vizsgálni. Jól dokumentált az USA olajtermelése, ami 1971 óta csökkenő tendenciát mutat, és 2007-re elvesztette a kapacitásának 2/3-át, ami megfelel évi 3 %-os csökkenésnek. Chefurka becslése szerint az olajtermelés csökkenése a mostanában elért csúcshoz képest 2030-ra 30 %-os lesz, ami az ipar és a szállítás jelentős átalakításának igényét vetíti elé.

Gáz. A földgáz az olajhoz hasonló geológiai formációkból származik, de a kitermelése később indult. A gázmezők sajátságai alapján a csúcstól 2030 tájára teszi, de a csúcs után meredekebb csökkenést vár.

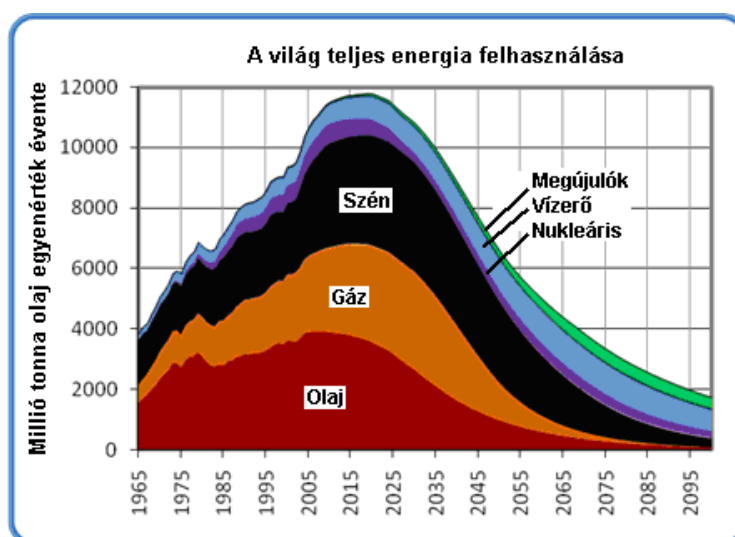
Szén. A szén bőséges előfordulása lehetővé tenné, hogy az olaj és a gáz csökkenését széntüzeléssel kiváltsák akár az évszázad végéig is. Azonban, a jó minőségű szén elfogynak, és a levegő széndioxid tartalmának növekedése miatt egyre nagyobb társadalmi nyomás fog jelentkezni a széntüzelés csökkentésére. Ezért a Nemzetközi Energia Figyelő Csoporttal [3] összhangban a szénből nyert energiára is csúcsos görbét vett fel.

Nukleáris. Az atomenergia megmenthetné a világot. Azonban a világ összes üzemelő, épülő, és tervezett atomreaktorainak a száma ismert [4]. Az üzemelő reaktorok kortáblázatából kiderült, hogy 2007-ben a működő 439 reaktorból 361 életkora 17 évnél idősebb volt. A reaktorok megengedett életkorát jelenleg 40 évre korlátozzák és fizikai okok miatt a hosszabb üzemidő engedélyezése valószínűtlen. Az adatokból következik, hogy a 2010 után következő 20 évben több mint 300 reaktort fognak nyugdíjazni, és csak 60-at fognak építeni. Tehát 2030-ra a veszteségünk 240 (átlag 1 GW-os) reaktor. Ezzel a nukleáris termelés csökkenése 2030-ig jól számítható. A csökkenés után Chefurka enyhe fellendülést vesz fel, mert az energia iránti igény 2030-ban még várhatóan nyomasztó lesz.

Vízenergia. A vízenergia viszonylag tiszta energiaforrást jelentenek. Az emberiségnek energiára mindenképpen szüksége lesz, ezért a gyenge ellenérvek dacára a vízenergia a jövőben is vonzó lesz. Ázsia, Afrika és Dél-Amerika óriási vízenergia potenciálja jelenleg még 20 % erejéig sincs kihasználva. Állandó gépgyártó kapacitást feltételezve, a vízenergia által termelt energia múltbeli görbéjét Chefurka egyszerűen meghosszabbította 2060-ig, ekkor a mai kapacitásának mintegy kétszeresét éri el. Ezt követően csökkenést valószínűsít, aminek legfőbb oka az emberiség létszámának feltételezett csökkenése – amint alább részletezzük.

Megújuló energiaforrások nélkül. Az utóbbi években a napenergia és a szélenergia hasznosítása ugrásszerűen megnőtt. Bár nem írom alá azt a pesszimistikus nézetet – írja Chefurka – hogy a megújuló hozzájárulása továbbra is csak kis jelentőségű lesz, de az sem realisztikus, hogy domináns szerepe legyen az energia piacán. Ez elsősorban azért van, mert a megújuló viszonylag későn indult az olaj, a gáz, és a nukleáris energia térhódítása után, másrészt azért, mert folyamatosan gazdasági hátrányban lesznek a viszonylag olcsó szénhez képest.

Az 1. ábra görbéit egymásra rajzolva nyerjük a teljes energiafelhasználás görbéjét.

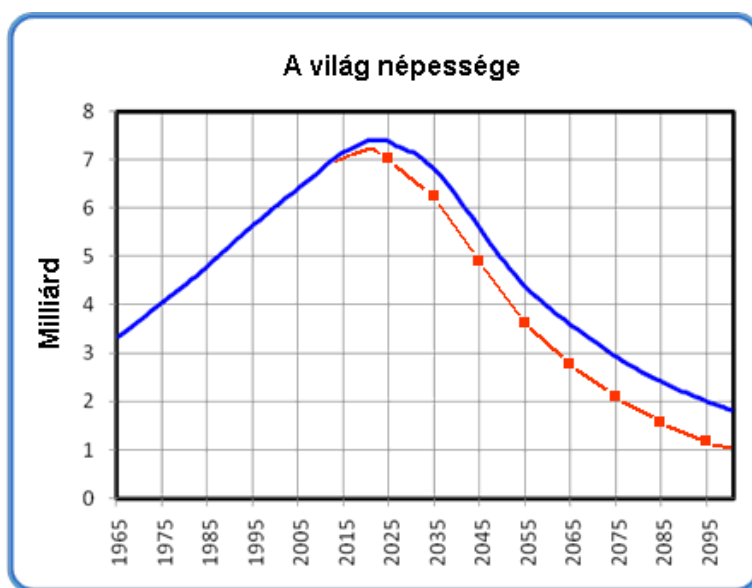

2. ábra

Az ábra szerint a globális energiafelhasználás csúcsa 2020-ra várható. Chefurka becslése 2020-ig nyilván jó, mert az összetevők görbéit (az 1. ábrán) a közelmúlt termelési görbéinek a meghosszabbításával nyerte. A görbéket talán 2040-ig is realiztikusnak tekinthetjük, mert egyszerű körülmények mérlegelésével születtek. Ezt követően az előrejelzés már egyre bizonytalanabb, bár Chefurka továbbra is igyekszik reális hatásokat figyelembe venni.

Etológiai és gazdaságtörténeti tanulmányokra hivatkozva Chefurka megállapítja, hogy az emberi lényeknek jelentős energia mennyiségre van szükségük még egy viszonylag szegényes színvonalú élet fenntartásához is. Ezért a rendelkezésre álló energiának 2020 utáni csökkenése várhatóan drasztikus hatást fog gyakorolni a fogyasztási skála alsó szélén élőkre. A gazdagabb országok lakossága nem fog lemondani a kényelmét biztosító energiáról és ezért megveszi vagy elveszi a szegényebb országoktól. Azonban akiknek a fogyasztása már olyan alacsony, hogy pusztán életben tartja őket, az energiaellátásuk csökkenése katasztrófikus lehet. Ezért a népességük valószínűleg csökkenni fog mindaddig, amíg az élet fenntartásához szükséges minimális fejenkénti energiaszint be nem áll. Chefurka tanulmánya nem foglalkozik azzal, hogy ez a népességcsökkenés (esetleg tragikusan) hogyan következik be, és hogy a területi eloszlása milyen lesz, csupán a gazdasági szükségszerűségét rögzíti.

A világ fejenkénti energiafogyasztásának értéke jelenleg 1,7 toe/fő/év körüli. Chefurka feltételezi, hogy ez egy folyamatos görbével 2100-ra a még elviselhető 1,0 toe/fő/év értékre fog csökkenni. Ezzel a feltétellel a 2. ábra szerinti teljes energia mennyiség a 3. ábra felső görbéje szerinti népességet tudja ellátni. Chefurka etológiai alapon bevezet még egy kis korrekciót. Amikor egy adott területen élő túlnépesedett állati populáció létszáma csökkenni kezd, akkor a csökkenés mértéke mindig kicsit nagyobb annál, mint ami a végső egyensúlyi állapot alapján várható lenne. Ez a hatás az emberi népességnél is jelentkezhet, ezt fejezi ki a 3. ábra alsó görbéje.

3. ábra

Végeredményben tehát Chefurka víziója szerint a világ népessége 2020 táján éri el a csúcspontját 7,2 milliárd értékkel. Ezt követően a népesség az energia hiánya miatt jelentősen csökken, és 2100-ban már csak 1 milliárd lesz. A népesség csökkenésével együtt azonban az energia iránti igény is csökken. Ez okozza az 1. ábrán a fő energiaforrások termelésének 2060 utáni látványos visszaesését.

Az emberiség létszámának Chefurka szerinti csökkenése a század közepén megdöbbentő, mintegy 130 millió évente! (Összehasonlításképpen: a második világháború 30 millió csökkenése 6 év alatt következett be, tehát az éves átlag csak 5 millió volt.) Ezért valószínű, hogy a népesség jelentős csökkenéséhez az

emberek társadalmi, vallási és családtervezési nézeteinek is jelentősen meg kell változni. Azonban a nézetek változása lassú, ezek kialakítását már most el kellene kezdeni.

A bemutatott sötét jövőképet reményeink szerint természetesen enyhíteni fogja az emberi találékonyság és a sikeres technikai innovációk. Azonban a legrosszabb forgatókönyvre is fel kell készülnünk. Chefurka tanulmányának legfontosabb tanulsága talán az, hogy az elkövetkező 15 évben az energia helyzet még alig változik. Hosszabb távon azonban jelentős átalakulásokra számíthatunk, amik kielemezhetők az ábrákból.

Ebből a szempontból a 2. ábra egyik legérdekesebb tanulsága az, hogy az évtizedek múlásával a vízerő részaránya az energiaforrások között egyre nő. 1975 után már a vízerő a legnagyobb. Lehet, hogy nincs szoros okozati összefüggés, és más okok is közre játszhattak, de Chefurka tanulmányának megjelenése után megnőtt az érdeklődés a vízenergia hasznosítása iránt. A Nemzetközi Vízenergia Társaság taglétszáma a 2007-es értékének háromszorosára nőtt 2011-re [5]. Kínában 2010-ben helyezték teljes üzembe a Három Szurdok Erőművet. Ez jelenleg a világ legnagyobb teljesítményű erőműve, 25000 MW teljesítménnyel. Ezzel megnyitották az utat a nagy folyók nagy erőművei felé. A vízerőművek építési költsége azonban jelentős. Ezért fontos, hogy a Világbank 2009-ben olyan direktívát adott ki, ami vízerőművek építését szorgalmazza [6], és ez arra utal, hogy a megfelelő pénzügyi források rendelkezésre állnak. Ezek a fejlemények azt valószínűsítik, hogy a vízenergia hasznosítás már a soron következő évtizedekben nagyobb ütemű lesz, mint Chefurka tanulmányában.

Irodalomjegyzék

- [1] World Energy and Population, Trends to 2100, a világhálón www.paulchefurka.ca/WEAP, magyar fordítás: arpad.fay@t-online.hu
- [2] BP Statistical Review of World Energy, June 2012, világháló (BP: British Petroleum)
- [3] Energy Watch Group, világháló
- [4] Uranium Information Centre, világháló
- [5] International Hydropower Association Activity Report 2011, világháló
- [6] World Bank Directives 2009, világháló
- [7] Fáy Árpád és Lakatos Károly: Chefurka jövő modellje és tanulságai, BB-press, Szivattyúk, kompresszorok, vákuumszivattyúk, XVIII. évfolyam – 2011

Írunk és/vagy olvasunk a jövőben? Gondolkozzunk kulturáltságunk lehetséges alakulásáról!

20 év egy ember életében? – előretekintve soknak tűnik, visszanézve szinte egy pillanat

Szeretném, ha elgondolkodnánk az *egyén* lehetséges jövőjéről az elkövetkező években, évtizedekben. Ugyanakkor nem, vagy alig foglalkozunk az egyébként olyan fontos, átfogóbb kérdésekkel, mint pl. az ún. elit- és tömegkultúra, ill. populáris és magas kultúra és átjárhatóságuk, egyes művészeti ágak, kulturális területek jövője (színház, tánc, zene stb.), vagy éppen a lakásviszonyok (személyes élettér, lakáskultúra), várható anyagi helyzet, vagy éppen az erkölcs kérdéseivel – így is szinte túl sokfelé kalandozunk. Az egyes emberek életére, értékrendjének, életminőségének alakulására természetesen ezek a tényezők is kisebb-nagyobb hatással vannak és feltételezhetően lesznek.

A kiinduláshoz számos tényezőt, helyzeti jellemzőt szükséges figyelembe vennünk.

Bár az *egyén* életét szeretnénk áttekinteni, mégis messzebből kell kezdenünk: látnunk kell, hogy Európa, ezen belül hazánk, merre halad. Témánk szempontjából az alapvonások fontosak, a konkrét gazdasági helyzet kevésbé. Más szempontokból az egyik alapvető kérdés, hogy az Európán kívüli, főként (távol)keleti gazdasági kapcsolatok miként alakulnak. Feltehetően valamelyest növekedni fog arányuk, ezzel együtt pedig kikerülhetetlenül kulturális befolyásuk is.

Magyarországot tekintve lényeges kérdés, hogy a kormány(ok) általában a kultúrára mekkora anyagi forrást szánnak. Jelentős javulást nehéz feltételeznünk e téren.

Hasonlóképpen az egészségügyben sem számíthatunk alapvető változásra, bár pl. a dohányzás elleni rendelet nem csak pénz (adó kiesés) kérdése.

Nem lehet közömbös az sem, miként alakul a (tömeg) sportélet általában. A mai helyzet olykor igen lehangoló; a heti 5 tornaóra megvalósíthatatlanságával helyenként legalább kiderült, mennyire nem adóttak a feltételek (amik hiányát eddig jobban el lehetett palástolni). Kérdés, hogy az ún. nem látványos sportágak számottevő fejlesztése megtörténik-e; és a felnőtt lakosságot sikerül-e nagyobb arányban bevonni a sportolásba. A sportra fordított idő – elvben – a „művelődéstől” vesz el időt (a TV-műsorok egy része azonban nehezen sorolható a tényleges „művelődés” kategóriájába), de egyre inkább meg erősítést nyer az állítás: „a művelt ember edzi testét is”.

Az utazások feltehetően tovább szélesednek (bizonyos rétegeknél): nyugat és kelet felé egyaránt feltételezhető, ami közvetlen hatásokat eredményez az utazóknál, közvetett hatásuk azonban szélesebb körű (ismerősök és mindazok, akik például az utazásokról készülő, szaporodó internetes blogokat, beszámolókat megnézik, olvassák).

Kérdésként merül fel, hogy saját értékrendünk gyengül-e, és lehet-e, kell-e védeni minden korábbi értéket (pl. a pálinka- és borfogyasztás szokásai, alakulása; az alkoholizmus „bocsánatos” bűn marad-e a jövőben is).

Ugyanakkor sok japán és más harcművészet, jóga, egyéb pszichológiai-orvosi módszer pozitív és negatív hatása érvényesül, és még inkább érvényesülhet a jövőben.

Rengeteg (főleg gyakorlati) pszichológiai könyv jelent meg az utóbbi húsz évben, zömük fordítás. Ez azt is jelenti, hogy a nálunk általánosnak vehető értékrendtől, életstílustól eltérő nézeteket is javasolnak, sugallnak, ami ösztönzőleg hathat, de zavaró is lehet, irreális elvárásokat sugallva az életminőségre nézve. Hatásukat egyéni szinten nehéz felmérni ugyan, de emberekkel beszélgetve, illetve a kínálat alakulását nézve úgy tűnik, a „csoda” módszerek lassan lecsengenek, és a valóban megalapozott, tudományos igényű könyvek jelennek meg nagyobb számban.

Az emberi természet nehezen változik, sokan az őskori, „állati” vonásokat is pontosan megnevezik a ma emberében (pl. a hazaszeretet, mint az ősi „területvédelem”) – és mellette a „civilizált” vonásokat is, amelyek a kritikus pillanatokban háttérbe kerülhetnek az ősi ösztönök mögött. A civilizált magatartás, mint tudjuk, tanulható, de negatív környezetben, stresszes időszakban – mint a mai is – nagyobb arányban felszínre törnek az ősi ösztönök. Ezt nem tudomásul venni olyan illúziókhöz vezethet, amik teret adhatnak ezen ösztönök kiélésének. Utólag büntetni természetesen sokkal kisebb hatékonyságú, mint megelőzni, vagy felkészülni rá (fiatal lány ne sétáljon egyedül éjjel az utcán – bármilyen szomorú, bármilyen banális, mégis újra és újra történik emiatt is tragédia).

Nézzük meg nagyon röviden a felnőtt lakosság életkori összetételét, hiszen a művelődési, olvasási és egyéb szokások rétegenként is jelentősen eltérőek lehetnek.

Az időskorúak aránya folyamatosan növekszik. Elvben elég sok a szabadidejük, mert kevés az unoka, azok is későn születnek.

A középkorúakról elsősorban azt mondhatnánk, hogy kezdenek feleszmélni, saját útjukat keresgélik, ha felnőttek már a gyerekek (már ha vannak). Útkeresésükben sokszor igényelnek külső támaszt (pl. a művészetek felé fordulnak újra), igyekeznek másképpen élni (irodalmat, képzőművészeteket aktívabban művelik, sportolni kezdenek).

A fiatal felnőttek életére vagy a sok munka + gyerek, család jellemző kevés szabadidővel, amikor inkább a gyerekek felolvasnak, gyerekekkel mennek valahová (gyerekműsorok, gyermekirodalom);

vagy még nincsen család, de sok a munka (túlórák, másodállások), párkeresés – kevesebb energiájuk marad a művelődésre, de a koncertek és sport, utazások beleférnek;

vagy a munkanélküliség és ezzel a sok ál-szabadidő, kesergés jellemzi őket, egy részük talán mégis művelődik, tanul (olykor kényszerből, mert azt fizetik).

Saját személyiségük fejlesztésére vajon növekszik-e az erő, energia? Amíg munkát kapnak, érdemes, vagy kell ezzel foglalkozniuk, egy „jó” munkahelyen azonban legfeljebb „tréningeket” tartanak – jó esetben a személyiség fejlődés pozitív irányú, de a munkáltatók általában inkább a hatékonyságot akarják növelni (változhat-e ez a jövőben...?); amikor pedig „kifárad” a dolgozó, elküldik – ő pedig kezdheti megint „felépíteni” magát, ha tudja.

Az autonóm személyiség, az önkifejezés, az egyén magára találása témákról teljes szakirodalom áll már rendelkezésre. Ma már a legkisebb alkotást is jegyzik, sőt, még az ötletet is. Ugyanakkor sokan

félnek a – sokszor rosszul is értelmezett – autonóm személyiségtől, mert nyilvánvalóan kevésbé lehet manipulálni akár jó, akár rossz dolgokra. (Lásd pl. Kiszely Gábor, 2006. Nem megkerülhető kérdés persze, hogy kinek az érdekében jó vagy rossz?)

Társadalmunkra egyre inkább jellemzőek a civil szerveződések. Ezeknek ma már általában konkrét célja van, ami sokszor politikai-társadalmi színezetű, még ha állatbarát, környezetvédő egyesületről is van szó; a nagyobb létszámú egyesülések még inkább vonzódnak a politika felé (a beleszólás növekvő igényével társadalmi életünkbe idővel esetleg párttá alakulnak, így meg is szűnik tényleges civil szervezet létük).

Tanúi lehetünk annak, hogy neves művészek szerepet vállalnak a „vidék” kulturális életének fejlesztésében (egyikük jelszava a közművelődés terén: „képességmegtartó népesség” is kell), megfelelő színvonalú élet (megfelelő életminőség) megteremtése, fenntartása helyi erővel. Van ebben némi romantika is, de valóban lehetséges alternatíva. A nagy kérdés: kiürülhetnek-e a városok, főleg Budapest?

Sok fiatal vagy tapasztalt kevésbé fiatal, mint tudjuk, külföldön vállal munkát, ennek hatását ma még nehéz lemérni. Hány százalékuk tér vissza, milyen pozitív és negatív tapasztalatokkal?

Óriási teret foglal el ma már mindennapjainkban a számítógép, ami szinte „berobbant” mindnyájunk életébe. Ami nagyon eltérő lehet: ki mire használja.

Például az internetet: információk szerzésére, vagy – általában sokszor trágáran – a „ki vagyok én” felmutatására, témától gyakorlatilag függetlenül. A névtelen hozzászólások lehetővé teszik a felelősség elkerülését, és lényegében a sajtószabadsággal élnek vissza.

Az interneten ma már nagyszámú közösség alakult, egy részük csak megmutatkozásra, más részük (közös) céllal alakult csoportban munka vállalására. Nagy számban olvashatunk saját honlapokat, feltett szépirodalmi és más írásokat, ezekhez rengeteg kapcsolódást – sajnos, inkább egymás leszólása a jellemzőbb (rosszul értelmezett „kritika” formájában), mint egymás támogatása, de számos pozitív példa is akad.

A művelődés kisebb, vagy „magán” közösségekben is kezd megvalósulni: ún. szobaszínházak, szalonnok, kávéházakban irodalmi estek formájában kiállításokkal egybekötve, és szinte láthatatlanul, de talán valóban növekszik a mecenatúra ezen a társadalmi szinten (kisebb terem, galéria biztosítása ingyen, vagy minimális áron stb.).

Életünk alapkérdése, ki hogyan *akar* élni, ki hogyan *tud* élni – a felelősséget vállalja-e saját magáért, amihez persze megfelelő tudás is kellene. Ezt ma szinte nincs kitől tanulja: az iskolának ez nem feladata, a szülők felkészületlenek, és amúgy is túl kevés időt töltenek a gyerekeikkel, akik a nagyszülőkkel sincsenek (sokat) együtt.

Az élet más fontos területére térnénk, és pedig a *stressz* kérdésére, ami ma uralja sokunk életét. Nos, a stressz leküzdése ellen is ajánlják, többek között, a *művészetek művelését* – már a „régie görögök is” szépséget, békét sugárzóknak tartották a zenét, a verset, az éneket, ezek gyakorlását. Csapongjuk még itt egy kicsit.

Gyerekek való a mesemondás – gondoltuk még nem is oly rég, holott felnőtt számára is gyógyító erővel bír; a mese e funkcióját nemrég – szerencsére – újra felfedezték. Hiszen a mese eredetileg felnőttek számára íródott, mint ahogy sok más „gyermekvers”, a „gyermekirodalom” számos gyöngyszeme.

Az alkotás, mint életforma – legalább is bizonyos körökben – elfogadott alapérték.

Például az amatőr színjátszás szinte divat lett újra, de legfőképp: az írás művelése.

Naplók íródnak részben orvosi javaslatra, e naplók egy része mind témája, mind színvonala folytán tágabb közösség számára is érdekes, sokat mondó, tapasztalat átadó írás (pl. rádió-pályázatok sora), meghatározott értékrendet őriznek, adnak át az utókornak.

A versek írása – és ezzel az érzelmek kifejezése, megfogalmazása, egyáltalában felszínre hozása – gyógyító jellegű is, és tapasztalatot is összegez. Valóban több nő műveli, mint férfi, ami következik részben a nők gazdagabb érzelmi kultúrájából, részben életviteléből. Az utazások nyomán értékes útinaplók születnek (nem a semmiből: szerzőik általában eleve „írástudók”). Ebben a körben kevés regény kerül napvilágra, mivel a regényírás jóval több konkrét munkát kíván, és hamarabb kiderül, ha nem megfelelő színvonalú.

De íródnak novellák, ál-novellák, párbeszéddek – nincs kivel megbeszélni élményeiket, ezért leírják, vagy érdekesnek találják, és másokat is szeretnének megörvendeztetni élményükkel, tapasztalatukkal. Sokszor ezek a művek nem igazán novellák, inkább csak párbeszéddek, vagy események rögzítése, de megírása írójukat elszórakoztatja, ami önmagában hasznos időtöltés mind szellemileg, mind lelkileg. Úgy tűnik, inkább írnak egyesek, mint olvasnak, mert – bármilyen színvonalú – alkotásukkal saját nyomukat akarják letenni az „utókornak”, esetleg „csak” a családnak. Mindennek folytán valamelyest átértékelődik a tehetség, a „zseni”, a „vátesz” fogalma is. Néhány vers megírásától nyilván nem válik „zseni”-vé senki, akkor sem, ha ő ennek elismerésére tartana igényt. Ugyanakkor szűkebb körben ismertté váló írás is lehet valódi (esztétikai és/vagy egyéb) értéket hordozó.

Egyesek, mint tudjuk, inkább önkifejezőek (narcisztikusak) – előadják műveiket, vagy felteszik az internetre. Utóbbi oka: a lehetőség szerint sokan olvashatják (de nem biztos, hogy valóban elolvassák), ám kérdés, meddig marad fenn a mű a neten. Mások inkább a jövő számára kinyomtatják műveiket, bár ez drágább, kicsi a példányszám, és kérdés az is, kihez mikor jut el (ha eljut).

Mert eleve a nagy kérdés e téren ma is, mennyit és mit olvasnak most, és várhatóan mennyit és mit fognak olvasni az elkövetkező két évtizedben.

Az egyének jövőjének lehetséges alakulásáról

„Hogyan fognak élni?” – erre a kérdésre konkrétan nemigen tudunk válaszolni, bármennyire is izgalmasnak véljük.

Nehéz lenne fontossági sorrendet felállítani az egyes kérdések, területek között. Mindenképpen a legfontosabbak közé sorolnánk a szabadság problémáit. A szabadságtól ma még sokan félnek. Ezzel kapcsolatban vetjük fel a kábítószer (a „sarkított” szabadság csapdája) növekvő problémáját, de az alkoholé sem látszik csökkenni. Nehéz ezen rövid távon változtatni; e problémák fennmaradásával mindenképpen számolnunk kell.

Egyre nagyobb számban keresnek külföldön munkát, főként a fiatal felnőttek. Fontos kérdésnek véljük, hogy végül is „ki marad itthon?” – és a külföldön munkát vállalóknak hányadrésze tér haza?

Természetesen ez nem elválasztható sem a gazdasági helyzet, sem az értékrend alakulásától: hányan maradnak itthon a rosszabb anyagi helyzet ellenére is, mert „itt van a helyük”. Nem elhanyagolható kérdés lehet az sem: mi volna, ha senki nem menne sehova, azaz bezáródnánk (bár az internet korá-

ban ez gyakorlatilag lehetetlen!). A jövőt tekintve a mainál valamivel egészségesebb arány kialakulását talán feltételezhetjük (fiatal tudósok hazacsábítása, olyan modern munkahelyek megteremtése, ahova a jó szakmunkásoknak is érdemes visszajönniük, az orvosok és ápolók helyzetének – részben kikényszerített – fokozatos javulása).

A tudásanyag, az eddigi fejlődést tekintve, várhatóan továbbra is növekedni fog, de nagy kérdés, milyen összetételben. Az ún. szépírókat tekintve pl. nem feltétlenül a magyar és külföldi irodalmat jól ismerők a „legjobban” írók, bár a műveltség nem mindig hátrány (viszont sznobbá is tehet – aminek vannak előnyei is), utánzásra ösztönözhet, esetleg éppen túlzott eredetieskedésre, művieskedésre. A mai erőfeszítések nyomán végre talán növekszik valamelyest a műszaki-természettudományi ismeretekkel rendelkezők aránya, bár a lakosság mai mentális állapotát tekintve pl. a pszichológiai ismeretek jelentős gyarapítására is szükség lenne. Ennek jelentős fejlődése azonban ma még nehezen képzelhető el mind szemléletbeli, mind anyagi okokból.

Az egyedül töltött órák aránya a szabadidőben, úgy tűnik, tovább növekedhet. A társas sportot tudják inkább felülről befolyásolni (reklám, lehetőségek megteremtése), de ezt nem mindenki szereti. A kivetítő képernyők szaporodása (mint a legutóbbi olimpia idején) városszerte lehetővé teszi a társas TV-nézést, de értékes műsoroknál ez kevésbé valószínűsíthető. (Üdítő kivétel volt a *Hunyadi László* c. opera kivetítése szeptemberben, egyidőben a TV-közvetítéssel 2012 szeptemberében. Nem elhanyagolható szempont maga az operavásztás).

Ma egyes plázákban megjelennek darabok, színészek. Az ilyen előadások, rendezvények száma növekedhet. Vasárnap délután sok ember olvasgat a plázák könyvtárosaiban. A szabadidő eltöltésének e módja is szélesedhet részben a könyvek várhatóan a továbbiakban is magas ára (keves könyvet vásárolnak meg végül, bár sok könyvbe akár bele is mélyednek), részben a várhatóan növekvő egyedüllét oldására.

Más, alapvető fontosságú területet nézzünk: az érdekeket. Az érdekek hatalma valószínűsíthetően a jövőben sem fog mindig tudatosan érvényesülni. Vajon hogyan alakulhat a bűnözésből – kicsiben lopásokból, nagyban különféle sikkasztásokból – szándékolt megélés? Ahogy növekednek pl. a pénzügyi ismeretek, úgy szélesednek az ilyen bűncselekmények, de a károsultak tapasztalatai az ő ismereteiket is növelik (az ún. „kamatos pénz”, „boltocska” és társai kárvallottjai.) Mindez persze összefügg a megszerzendő tudásanyag várható összetételével és ezzel egy másfajta, pl. a következményeket jobban felmérő szemlélet lassú kialakulásával. Ma már ajánlott módszer, hogy 10 év távlatából próbáljuk értékelni a mai „nagy” – főleg érzelmi – problémánkat. („Milyen következménye lesz a döntésemnek 10 perc, 10 hónap és 10 év múlva?” (Suzy Welch: 10–10–10, 2011)

Az érzelmek átélése, tudatosítása, kiélése, irányíthatósága nagy területe a vitáknak, különféle nézeteknek. Már maga a téma – az érzelmek középpontba állítása – hozhat némi eredményt a lelki egészség és ezzel a társadalmi kapcsolatok terén. Például az agresszivitás – akár nyílt, akár rejtett formájában – felszínre kerülése és társadalmilag hasznos kiélése sokat segíthet az életminőség javításában. (Természetesen szükség szerinti kezelése mellett, pl. a dühkitörések egy része kezelhető stb.). Már nyíltan felvethető pl. az a kérdés, hogy vajon „Lehet-e jó apa a bántalmazó?” (Ritchie, Daniel–Bancroft Lundy–Jay Silverman, 2012.) Az ilyen problémáknak a felvetése magával hozhat további, eddig rejtetteket is, melyek már nem lesznek elkendőzhetőek.

Nem kevésbé fontos a neurózis – melynek tartalma, fogalma, kutatása is folyamatosan változik – egyéni felismerése, szükség szerinti kezelése, de leginkább megelőzése, vagy felhasználása pozitív célok elérésére. (Lásd pl.: Bruno, Frank dr., 2007) Egyre több helyen foglalkoznak a különféle függőségek kezelésével is. Ennek hatékonysága azonban egyelőre sokszor elég alacsony, nagymértékben függ

magától az egyéntől. Jövőbeni alakulásáról ezért nehéz bármi konkrétabbat mondani, de önmagában az a tény, hogy egyre többet beszélnek róla, már hozhat pozitív változásokat, különösen hosszabb távon mind a társadalom, mind az egyén szintjén.

Nézzük meg, „mi köze” a társadalomnak az érzelmekhez?

Általában véve rögtön ezeket mondhatjuk:

túl sok ember beteg emiatt;

túl sokan lesznek öngyilkosok például azért, mert rosszul értelmezik a történeteket;

túl sok pénzbe kerülnek az antidepresszáns gyógyszerek a társadalomnak, és nem is igazán hatékonyak, pláne nem hosszú távon;

túl sok pénzbe kerül(ne) a megfelelő, sokoldalú pszichológusképzés.

A fentieket is figyelembe véve, nagy változásra nem számíthatunk az elkövetkező években. 20 év távlatában azonban, feltételezve az említett erőfeszítések megvalósítását és a várható újabb módszerek, gyógyszerek, eljárások stb. felismerését és lassú hasznosítását, valamelyes javulás elképzelhető.

Megjegyeznénk, hogy több szakember nem csak a lakosság bizonyos százalékát, de a (nyugati) társadalom egészét is betegnek tartja, ezért a társadalom számára keres kiutat (tehát a kormányok ilyen irányú feladatait nevezik meg, vagy akár „világméreteken” gondolkodnak), de nézetünk szerint ezeknek az elképzeléseknek a megvalósítása aligha reális akár két évtizeden belül is. Ugyanakkor az egyén szintjén törekedni az egészségre alapvető fontosságú ma is, a jövőben is. Ide tartozik pl. az ún. asszertív magatartás megtanulása az agresszív vagy megalkuvó helyett, vagy a megfelelő érdekérvényesítés akár olyan banálisnak tűnő esetben, mint az egyszerű „nem” szócska kedves, de határozott kimondásának megtanulása a maga helyén és a maga idejében. (Pl.: Cloud, H. dr–Townsend, J. dr., 2009)

Nézzük meg a nők szerepének lehetséges alakulását a kulturális életben. Öntudatuk további növekedése, a családi erőszak jelentősebb mértékű visszaszorítása, a részmunkaidős foglalkoztatás valamelyes növelése várható ugyan, de pl. a gyermekek számának növeléséhez ez kevés. (Oroszországban közvetlenebbül pénzzel ösztönzik a gyermekvállalást, ennek a hatása pár év alatt már érezhető!) A lélekszám még az írók számára sem lehet közömbös – aki ír, szeretné, ha a jövőben is olvasnák műveit (némi hiúság, nárcizmus feltétlenül egyik ösztönzője minden művészeti tevékenységnek), ehhez pedig magyar ajkú lakosság szükséges, amennyiben magyar írónak vallja magát.

Azt pedig, hogy a gyermekvállaláshoz mi szükséges a leginkább, talán a nők tudják jobban megfogalmazni. A folytonos versengés a munkahelyen a folyamatos hatékony munkát nem segíti elő, ugyanakkor a versengés nagy hajtóerő, jelentős ösztönző a férfiak világában. De még a profit növelésének alakulásában is jelentős szerepe van a nők arányának a vezetésben. Így már ma sem „eretnek” (politikai) gondolat a nők valós szerepének jelentős növelése a felsőbb vezetési szinteken, ami egyéb területekre is kihat (demokrácia alakulása minden téren, beleértve a családi és párkapcsolatokat, részmunkaidő és a munkahelyek jellegének kialakítása és más lényeges kérdések).

Egészség terén a sport, dohányzás területe kétségkívül fontos, de a tudatosabb élet, a célszerű magatartás kialakítása a vásárlásban, általában az életben, a mindennapi gondolkodásban – pl. a halál témájának jobb megközelítése, ezzel a szorongás egyik okának valamelyes csökkenése – bátran

feltételezhető. (Lásd pl. Hollis, James, 2010. Ilyen témájú hazai szakirodalom és fordítások mennyiségének növekedése figyelhető meg a halál elfogadása, a gyászmunka, illetve a tudatos, vagy célszerű stb. élet témákban is).

A kultúra, mint tényező

Életünk alakulásának megítélését jellemző negatív gondolkodásmód visszaszorul-e, ill. visszaszorítható-e? Ebben a témában is szaporodnak a konferenciák, részben nemzetközi kutatási eredmények közzététele (az ún. pozitív pszichológia kísérletei; a boldogság-kutatással, módszerekkel foglalkozó könyvek, ajánlások megjelenése; vagy annak a kérdésnek ma már mélyebb elemzése, hogy miért ragaszkodik betegségéhez, miért fél egészségesnek lenni sok ember stb. Az utóbbi, tekintve társadalmunk egészségi állapotát, nem elhanyagolható kérdés. Lásd pl. Myss, Caroline dr., 2005, egyes részei). Mindez az egyén saját jobb megismerésének, önismeretének folyamatával áll szerves összefüggésben. Ezért lehet csak óvatosan feltételezni bármit is: az emberi megszokások, előítéletek, tanult értékítéletek egy ember életében igen nehezen változtathatók, egy-két nemzedék életét tekintve azonban pici elmozdulás, hangsúlyeltolódás már értékelhető eredmény.

Tudjuk azt is, hogy túl sokan élnek segélyből ma: ez egyfajta életstílus, életszemlélet, értékrend. Saját felelősségének fel nem ismerése, vagy éppen tagadása saját sorsának alakulásában. Ennek szükséges megváltoztatásában lehet-e szerepe a „kultúrának”, jelesül pl. az irodalomnak? Nemet mondani erre senki nem merne, de konkrétan megvizsgálni ezt a területet bonyolult, egy-egy állítás nehezen bizonyítható. Ami – többek között – jól látható: ott érnek el eredményeket leginkább, ahol a település fog össze, keres – és persze, talál is – kiutat (fólia-veteményesek, állattartás, helyi boltok, helyi szövetkezés stb.). Ennek bővülése, további térnyerése várható, amihez speciális (szak)tudást kell szerezniük azoknak, akik addig ilyesmit nem csináltak. Lesz-e ebből szépirodalom olvasás? Legalább a lehetősége – pénz könyvre, színházra – már nem látszik eleve elérhetetlennek. Az általános igények változása, növekedése pedig általában magával hozza az olvasás iránti igényt is – valamelyest.

És a lelkesedés: megosztani másokkal is az örömet, amit az életkörülmények pozitív változása hozott számára. Innen már csak pici ugrás az internet, a blog, vagy éppen versek megírása (egy-egy rádióműsorok, pályázatok alapján merem ezt gondolni, bár versek inkább más okokból születnek).

Nem kerülhető meg a kérdés: a cigánykultúra milyen mértékben fejlődik önmagában, és mekkora hatást fog gyakorolni általában a magyar kultúrára. Legjobb műveik éppen úgy részei a magyar irodalomnak, képzőművészetnek, tánc- és zeneművészetnek, mint más rétegek alkotásai.

A roma lakosság aránya a magyar lakosság összességében feltehetően növekedni fog, ezzel pedig hatásuk is. A kérdés az, milyen mértékben, arányban és merre felé. Értékeiket a mainál nagyobb mértékben kellene általában megismerni ahhoz, hogy megfelelő együttműködés, a mainál zökkenőmentesebb együttélés alakulhasson ki. Más a beszédmódjuk, szókincsük, szokásaik, magatartásuk, értékrendjük. Az elzárkózás, kultúrájuk nem megfelelő elismerése bizonyosan káros, de ezen a téren is némi elmozdulás már jó eredménynek vehető (a romaiskoláztatás különféle tapasztalatai, kiállítások, a roma értelmiség szerepének növelésére tett eddigi külső erőfeszítések, saját erőfeszítéseik). Természetes, hogy sajátos kultúrájukat meg kívánják őrizni, fejleszteni, ám annak egyes mozzanatait, ebben a földrajzi térségben, nem elfogadtak (pl. a magántulajdonhoz fűződő eltérő viszonyuk, vagy egyes köreikben az utcai életmód, életstílus). Annyi talán mondható: ha nem is túl látványos, de számon tartható eredmények elérését húsz év alatt feltételezhetjük, ha legalább a mai erőfeszítés fennmarad (iskolák, kollégiumok, megfelelő színvonalú közmunka, fiatal felnőtt oktatás, segélyezés mint fő megél-

hetési forma felváltása értelmes és hasznos munkahelyek teremtésével – és saját elképzeléseik, saját munkájuk e téren). Ami pedig a kulturális életre vonatkozhat a konkrét iskoláztatáson kívül: a mainál nagyobb mértékben számolhatunk a cigány (roma) kultúra eredményeivel a magyar irodalom és képzőművészet terén is.

Az egyik kiút a mindennapi, szürke életből, depresszióból, rossz közérzetből, neurózisból – az írás. Naplóírás, versírás, általában szépirodalom „aktív” művelése. Művelik is: egyre több az interneten közzétett olvasnivaló, blogban, honlapon, a legkülönbözőbb irodalmi fórumokon. Meg persze a nagyszámú irodalmi helyi és országos folyóiratban, évente szaporodó sok-sok kötetben. Feltehetően művelők száma tovább fog növekedni.

Baj ez?

Az egyén szempontjából például akkor baj, ha önértékelési zavarokkal küzd (egyébként is, nem az írás folyományaként), és ezért nem képes felmérni létrehozott művének értékét mások szemszögéből. (Természetesen inkább túlértékeléssel van dolgunk, de az ellenkezője is előfordul kisebb arányban.)

De mi lesz a magyar irodalommal, ha „mindenki ír”? Erről a következőket (is) mondhatjuk:

írni főként anyanyelvükön írnak, tehát a magyar nyelv őrzése történik írás közben;

talán valóban felszínre kerülnek a legjobb művek, egy részük nem feltétlenül „hivatásos” írók tollából (sőt) – mert pl. igazi élettapasztalatokat dolgoznak fel (és nem a kocsmákban másoktól, illuminált állapotban hallottakat írják meg...);

fejlődik az írástudók saját felelőssége saját környezetükben – közösségfejlesztő hatása van (ma is sokan költöznek vidékre, részben romantikából ugyan, de hatnak egymásra az ott élő, mezőgazdasághoz értő gazdák és a leköltözött „értelmiségi”; kérdés marad, mennyire csökkenhet városaink lakossága – más okból, de kiürült Chicago, Detroit pl.). A városokban, lakóközösségekben is hatást gyakorolnak a valóban írástudók, ha ebben (önkéntes) feladatot vállalnak;

nem kis szerepük lehet/van a társalom alakításában, a törvényhozókra nézve: kiket választanak meg, és őket mennyire tudják „láthatatlanul” befolyásolni.

Érdekes kérdés az értékrend alakíthatósága a „mélyben”, szűkebb körökben. Nyilvánvalóan óhatatlanul illúziók is megjelennek, amikor saját, egyedül jónak tartott értékeit szeretné valaki másoknak átadni. Egy-egy család értékrendje több generációra kihat ma is, amikor már kevéssé élnek együtt a különböző generációk. Kívülről alakítani, változtatni ezen még szűkebb társaságnak is nehéz. Inkább eleve hasonló értéket valló emberek társulnak, szerveződnek, és erősítik saját már meglévő értékrendjüket. Baj akkor van, ha ezt másokra akarják erőszakolni. A jövőben a civil szervezetek (hasonló értékrendet valló emberek társulásai egy-egy cél érdekében) száma növekedhet, de egy-egy szervezet fennmaradása várhatóan általában nem túl hosszú életű (kivételek természetesen ma is vannak.)

A gyakorlatban

Részben ezzel kapcsolatban nézzük meg, mennyire lehet ún. szellemi műhely egy magánlap, egy magánkiadó? A Kláris irodalmi-kulturális folyóirat és kiadójának, az URÁNUSZ Kiadónak a szerepét ma még nehéz megítélni, bár 20 éves múlttal rendelkezünk.

Minden (magán)lap mögött áll valaki szellemi téren (is). Amennyiben nincs egyértelmű elképzelése, szellemi – általános és szakirányú – felkészültsége, ereje, meghatározott értékrendje, a szerkesztőség általában hamar szétesik, és megszűnik a lap. Nyilvánvaló, hogy ugyanakkor ez az ember – általában a főszerkesztő – bizonyos mértékig diktál a tartalmat illetően is. Egy szervezet (egyesület, társaság) lapja a tagok írásait közli, ezért záródhat be. Előbbi esetben – egy magánlapnál – pedig a főszerkesztő esetleg beszűkülő nézetei, elfáradása folytán.

A Kláris 20 éve alatt rajtam kívül 14 ember dolgozott rövidebb-hosszabb ideig a szerkesztőségben. A rendszeres kéthavonkénti megjelenésnek, támogatás hiányában, sok ingyen-munka a feltétele, ugyanakkor szellemileg függetlenek vagyunk, részben ezért is maradtunk szándékaink szerint nyitottak. Ennyi év alatti fennmaradás feltételez egyfajta előremutató szellemiséget, a jó értelemben vett pozitív gondolkodást és felelősségérzetet magunk és egymás iránt is. A „magánjellegű” működésnek jól érzékelhető hátrányai is vannak természetesen: bizonyos információkhoz nehezebb hozzáférés. Az internet világában azonban egyre több adat elérhető bárki számára, akit érdekel. „Hivatalos” „szellemi műhely”-ként azonban nem biztos, hogy működésünk hasznosabb lenne: az óhatatlanul kialakuló direktbben politizáló légkör megölhet sok gondolatot, kizárhat szerzőket és eltávolíthat olvasókat. Közvetetten így is mindez lehetséges (nem tudható pl., ki miért nem küld nekünk cikket). Alapértékként azonban azt mondhatjuk: több száz ember számára az alkotó életmódot sugallja, írásra, gondolkodásra ösztönöz.

A lap köré csoportosuló alkotók 19 éve találkoznak havonta kétszer, 18 évig mint „Kláris Kör”, azóta mint „Élhető Világ Irodalmi Kör”, melynek hatása nem lebecsülendő.

A kiadó működésével kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy sok ember számára annyira fontos létrehozott alkotásának, írásművének közreadása mások számára, hogy hajlandó pénzt is áldozni erre. Hiszen a kis példányszámú, főleg verseskötetek alig eladhatók, mégis több ember – családtagjai, barátai, szűkebb-tágabb körű ismerősei, alkotótársai – számára okoznak örömet, jelentenek összetartó erőt mind elolvasásuk, mind egy-egy könyvbemutatón való részvételük folytán. Rendszeresen olvashatjuk a legkülönbözőbb meghívókat ilyen jellegű rendezvényekre az interneten, és úgy tűnik, ezek száma – a blogbejegyzések mellett – növekszik. Ezzel a jövőben is számolhatunk: a felolvasás, személyes értékelés, az előszó, a találkozás, nézeteik megosztása egymással és az alkotókkal továbbra is fontos szerepet fog betölteni az érdeklődők életében.

Lesz-e jövője a kisebb lapoknak-kiadóknak? A lapoknál a kisebb közösségek (szerzők köre) alakulása, működése éltető erő lehet. A kisebb kiadók általában kis(ebb) példányszámban, (még) nem közismert (kortárs) emberek könyveit adják ki. Létük tehát nagy mértékben függ attól is, hogy a jövőben fennmarad-e sokak számára a (szép)írás mint fontos élettevékenység. Az írás funkciói nyilvánvalóan megmaradnak a jövőben is: az egyén írás közben megszerezheti gondolatait, kifejtheti, tudatosíthatja, átgondolhatja értékrendjét, átélhet és átértékelhet számára fontos magánéleti és/vagy közéleti eseményeket.

A kiadónak pedig, természetesen, hivatásának is kell tekintenie a mindenkori kortárs irodalom ilyen módon történő erősítését. (Az esztétikai és más fontos értékelési szempontokkal most nem foglalkozunk.)

A lapok létében a személyiség (főszerkesztő, szerkesztők) szerepe, bátorsága, jelleme is fontos tényező. Mennyire alakítható ez reálisan az egyén életében – a közösség életében hosszabb távon? Tudjuk, hogy nagyon kevésbé. Mint minden „társas” tevékenységnél, e területen is a kockázatvállalás elkerülhetetlen, bár jellemző a szerzők bevonása a terjesztésbe (ők is szervezhetnek „író-olvasó” találkozókat, könyvbemutatókat – ami részben közönségformálást is jelent közvetlenebb módon. Emellett ma már

saját honlapjukon is ismertethetik műveiket. Az internetes terjesztés várhatóan még jelentősen szélesedni fog – de feltehetően nem „határtalanul”, az egyének befogadó képessége e téren is korlátozott.)

Már ma is nagyon sok a könyv, folyóirat, internetes értékes bejegyzés, figyelemre méltó blog – egyetlen ember számára nem is áttekinthető, feltehetően még nehezebb lesz ez az elkövetkező két évtizedben. Ugyanakkor minden alkotó ember saját nézeteivel, saját igazságaival hatni szeretne az emberekre, egyesek akár az egész társadalomra [vagy pláne, a világ egészére (!)], ami viszont – részben éppen a „többiek”, az egyes emberek öntudatának fejlődése következtében – egyre nehezebb.

Ahhoz, hogy az egyén megbízhatóan tájékozódhasson a világban (lásd a reklámok tömkelegét is), egyre nagyobb tudásra, önbizalomra, éleslátásra van szüksége (nem minden reklám haszontalan, de fel kell tudni ismerni, mi szolgálja az ő valós érdekét. Ugyanígy ismernie kell saját ízlését, szükségleteit és azok változásait pl. az irodalom, a művészetek terén is.).

Az olvasási kultúra lehetséges alakulása:

Talán csökken a funkcionális analfabéták száma – valamelyest, de nem feltétlenül szépirodalmat fognak olvasni. Képes folyóiratok, magazinok, hírek az interneten, szakirodalom, bestsellerek... mellett azonban bizonyára fennmarad a szépirodalmat olvasók mai aránya. Megkockáztatom: akik gyerekként – és nem kevesen – elolvasták, vagy ezután elolvassák a *Harry Potter* vaskos regényeket, talán felnőttként is inkább fordulnak izgalmakért az olvasáshoz. Ezt segítheti a magyar irodalom tanításának tapasztalható lassú átalakulása, korszerűsödése.

Korcsoportonként röviden áttekintve:

(Kis)gyerekek: mese igen. A mesék gyógyító hatása azonban a felnőttekre is hat (lásd a pszichológiai szakirodalmat erről).

Fiatal felnőttek: főleg szakirodalom, gyakorlatiasabb kézikönyvek, no meg – a gyermekirodalom beható tanulmányozása (reményeink szerint, saját gyermekeik számára).

Középkorúak: visszatérhetnek a szépirodalomhoz, életük rendezéséhez, érzelmeikben való rendrakáshoz keresve segítséget, támaszt.

Idősebbek: rájuk feltehetően jobban lehet majd számítani, főleg a nőkre – de hogy hányan a papíralapú könyvet választják és hányan az e-könyvet (olcsóbbak, mint a papír alapúak, és feltehetően még inkább lemegy az áruk), nehéz lenne pontosabban megmondani.

Ahogy egyre több férfi nem tartja férfiatlannak a gyes-en maradást, talán az olvasás terén is bekövetkezik hasonló változás (ráadásul a gyerekek is fel kell/kellene olvasni, pláne, ha otthon van vele... és ha a papa olvas, akkor talán a (fiú)gyerek is inkább fog később olvasni).

Említettük az e-könyveket. Ezeknek részben más a funkciójuk, mint a papír alapúaknak (pl. átfutják az e-könyvet, és eldöntik, megveszik-e papír alapú változatát.) A papír alapú könyvekhez másfajta érzelmek fűzik az olvasót. Ugyanakkor ezek a drágábbak. Saját művet szinte ingyen fel lehet tölteni az internetre, akár e-könyv formában is, így elvben bárki olvashatja – de kérdés, hogy meddig maradhatnak fenn akár műszaki szempontból is. Az idősök jobban szeretik a papíralapú könyvet ma, de aki az interneten nő fel, inkább megtarthatja ezt a szokását később is.

Keresgéljük a kiutat a fennmaradásához mindazok, akik az „igazi”, papír alapú könyvet szeretik. De általában a könyvek létéhez a jövőben részben műszaki téren is változások kellenek: e-book, táblakép, ill. digitális nyomdatechnikával készülő könyvek (lásd pl. III. Digitális Könyvnap, témaköre: „Kitörési pontok a folyamatosan változó könyvpiacra”, 2012. október – Meghívó).

Végezetül mit is mondhatnánk? Nem szabhatjuk meg, hogyan éljenek az emberek (házunkban) az elkövetkező évtizedekben. De adhatók példák, leírások, megvalósított célok, „asztalra letett” konkrét eredmények, amelyek feltételezhetően ösztönzően hatnak az „utókorra”. Kinek mi jelenti a boldogságot, az elégedett életet – általában és kívülről meg nem mondható. De a negativitás – bűnözés, depresszió, visszahúzó gondolatok – aligha szolgálják az egyének jobb életét. Ezért saját magunknak is mindent meg kell tennünk saját életünk alakításáért, erre ösztönözve, bátorítva másokat, beleértve – mondjuk így – a különféle tisztséget viselő embereket is. Aki ilyesmire vállalkozik, tudnia kell, hogy lassú és sokszor nem látványos munkáról van szó. Évek alatt azonban sok kicsi tetteből már látható, érzékelhető és értékelhető eredmények születnek, nem beszélve az ezt vállaló ember értelmes és hasznos, megköszönhető: jórészt örömteli, boldog életéről.

Irodalomjegyzék:

Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet. Tanulmányok. Szerk.: Bárány Tibor, Rónai András. Kalligram–JAK, Pozsony–Bp., 2008, 296 p.

Bagdy Emőke–Daubner Béla–Popper Péter: Öröm, harmónia, boldogság. Mesterkurzus sorozat, Saxum Bt.–InfoMed. Kft., 2005, 240 p.

Belting, Hans: A művészettörténet vége. Atlantisz K., Bp., 2006, 332 p.

Bradshaw, Jonh: A szeretet. Személyiségfejlődésünk következő lépcsőfoka. Duna International, Bp., é.n., eredeti: 1992, 498 p.

Bruno, Frank dr.: Békülj ki önmagaddal. Fordítsd javadra neurózisd! Animus K., Bp., 2007, 300 p.

Cloud, H. dr–Townsend, J. dr.: Határaink. Mire mondjunk igent és mire nemet? Harmat K., Bp., 2009, 326 p.

Csikszentmihályi Mihály: Az öröm művészete. Flow a mindennapokban. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2009, 216 p.

Csikszentmihályi Mihály: Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája. Akadémiai K., Bp., 1997, 400 p.

Csikszentmihályi Mihály: Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája. Akadémiai K., Bp., 2008, 480 p.

Fiáth Titanilla–Heller Ágnes–Popper Péter–Réz András: Hová tűnt a nyugalom? Félelem, szorongás, pánik. Mesterkurzus. Axum K.–Affarone Kft., 2008, 192 p.

Hemenway, P.: Keleti bölcsesség. Vince K., 2007, 152 p.

Hollis, James: Ami igazán fontos. A tudatosabb élet felé. Animus K., Bp., 2010, 256 p.

Kirschner, J.: A manipuláció művészete. Bagolyvár K., Szolnok, 1994, 176 p.

Kiszely Gábor: Az autonóm személyiség. Kairosz K., Bp., 2006, 204 p.

Lyubomirsky, Sonja: Hogyan legyünk boldogok? Életünk átalakításának útjai tudományos megközelítésben. Emberközpontú pszichológia könyvsorozat VIII. Ursus Libris K., 2008, 444 p.

Magyar Beck István: A tehetség mint meg hasonlítás. Az alkotóképesség újraértelmezési kísérlete. Tankönyvkiadó, Bp., 1988, 214 p.

Miss, Caroline dr.: Miért nem gyógyulnak az emberek, ha lehetnének egészségesek is? Mandala-Veda K., Bp., 2005, 372 p.

Peseschkian, N.: A tudós meg a tevehajcsár. Keleti történetek – nyugati lelki bajok. Helikon K., 1991 (?), 240 p.

Ritchie, Daniel–Bancroft Lundy–Jay Silverman: Lehet-e jó apa a bántalmazó?, Háttér K., megjelenés előtt (forrás: www.bookline.hu, 2012. szeptember 30.)

Robert, C.: Mi mozgatja az embereket? Az eredményes kapcsolatépítés titka. Bagolyvár K., Bp., 1997, 106 p.

Shusterman, Richard: Pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása. Kalligram K., 2003, 510 p.

Trilling, Lionel: Művészet és neurózis. Tanulmányok. Modern könyvtár 382, 1979, Európa K., 262 p.

Welch, Suzy: 10–10–10. Tíz perc, tíz hónap, tíz év. Kelly K., 2011, 254 p.

Félelem, demokráciaelmélet, tudományódszertan

A globalizáció jelen korszakáról

A globalizáció precedensnélküli új történelmi világhelyzet, más szóval, világtörténelmi helyzet, amely érett formájában értelmezésünk szerint 1989-cal, a kommunizmus visszavonulásával vette kezdetét. Kísérletet tettünk már a globalizáció folyamatai belső történelmének vázlatos periodizációjára is.¹

A globalizáció történelmi periodizálása természetesen több szempont alapján lehetséges. Ebben nem különbözik a történelem más nagy folyamataitól, hiszen a történelmi korszakok meghatározásához előzetesen pontosan megválasztott és megnevezett szempontok szükségesek. Így nem közömbös, hogy a gazdaság, a kultúra vagy éppen a politikai mozzanatok közül választjuk-e meg a periodizálás vonatkoztatási rendszerét, a művészi teljesítmény szerint például az antik Görögország jelenthetné az emberi történelem eddig elért csúcspontját.

A globalizáció belső korszakolása magától értetődő módon kiemelkedő módszertani feladat, de gyakorlati vonatkozásai nem kevésbé döntőek. Elsőként a *demokráciaelméleti* és általában a *politikai* vonatkozásokat kell említenünk, hiszen a globalizáció egyes társadalmainak, politikai közösségeinek minél adekvátabb képpel kell rendelkezniük a globalizációról, lehetőleg annak minél kisebb részleteiről is. Számos példát sorolhatnánk fel az elmúlt két évtized államainak politikai történelméből arra, hogy hivatalban lévő politikusok minősített módon adták tanújelét annak, hogy nincsenek teljesen tisztában a globalizáció megalkotta feltételrendszer formális vagy akár informális következményeivel és követelményeivel.

A globalizáció korszakolásának feladata azonban még egy másik szempontból is erősen *gyakorlati irányultságú*. Ezt pedig a mindenkor értelmezés *társadalomlélektani* és *szociálpszichológiai* dimenziója teszi ki, hiszen itt a lélektani elvárások és beteljesülések a globalizáció holisztikus méretei miatt szinte átmenet nélkül megjelennek a *félelem* és a *remény* katartikus megvilágításában, azaz a *jövőre vonatkozó elvárások teljes közvetlenségében*, amely a középkori szenvedés- és üdvtörténetek egyértelműségével jelennek meg a mindennapi tudat horizontja előtt. Ennek teljes horderejét csak akkor értjük meg igazán, ha felidézzük, hogy a mindennapi tudat valóságérzékelése a globalizációnál kevésbé átfogó jelenségek esetén sem működik adekvátan (ez a szinte elképzelhetetlen kivétel lenne), *töredékesen, inadekvátan és nem egyidejűen* érzékeli a valóságot és időre, történelmi távlatokra van szüksége az érzékelés egyes elemeinek és egészének fokozatos adekváttá tételére.

Napjaink mindennapi tudata nem alaptalanul érezheti úgy, hogy egy *kolosszálisra nőtt hollywoodi-i film* zajlik körülötte, amelyben őt mintha kifejezetten meg akarnák tréfálni vagy ugratni akarnák. Az egyik oldalon érzékeli a globalizáció dinamikáját, hatalmas sikertörténeteit, mindazt a pozitív összetevőt, amelyek közül számosat ő maga mindennapi életében is élvez és felhasznál. A másik oldalon széteső,

¹ Ld. A XXI. század kihívásai és a globalizáció történelme. in: A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe. Veszprém, 2011. (VEAB kiadása).47-52., valamint: Vozmoshnaja isztorija globalizacii i vüzovi XXI béka. in: Vek Globalizacii. 1 (9) / 2012. 58-67. és Die mögliche Geschichte der Globalisation. in: <http://www.schwarz-auf-weiss.org/THEMENLISTE.HTM>

fragmentálódó politikai és szociális valósággal találja magát szembe, amely az ő számára is új besorítottságot, egy új típusú *condition humaine*-t jelent, s minél inkább érzékeli a társadalom egyre nyilvánvalóbb, immár a *közvetlen túlélésre* irányuló erőfeszítéseit, annál gyakrabban ötlik fel benne, hogy ezek a túlélési problémák már nemcsak a „többiek”, de már az ő saját problémái is. E helyzetnek még nem született meg a maga irodalmi és kulturális szimbóluma, ez a sors nem testesült meg még görög típusú sorsparadigmába, de talán ez sem várat már sokáig magára.

A *homo globalisticus* az egyik nap a *civilizáció középpontja*, akinek kegyeiért a nagy termelési rendszerek és a médiumok versengenek, a másik nap *pária*, akinek formális szabadságjogai jottányit sem akadályozzák meg társadalmi lecsúszását vagy akár teljes társadalmi megsemmisülését.

E két határ között él a társadalom, amely szembesül a globalizáció értelmezési lehetőségeivel-

A globalizáció jelenségeit több viszonyítási rendszerben lehet vizsgálni. Ezek pontos meghatározása azért is célszerű, hogy valamelyest el tudjuk választani analitikusan is egymástól a globalizáció jelenségvilágának *mindent mindennel összekapcsoló gazdagságát*. Nem kevésbé célszerű azonban megjelölni ilyen viszonylagosan állandó viszonyítási pontokat azért is, mert így a globalizáció egymást követő történelmi szakaszai, belső korszakai is könnyebben elválaszthatóak egymástól.

Meglepően állandó a globalizáció jelenségeit osztályozó viszonyítási rendszerek között a modern *mindennapi tudat*, a *közgondolkodás*, az *ideológia* önmagában is bonyolult jelenséggé. Ha visszapillantunk, akár azt a tudásszociológiailag meglepő állítást is tehetnénk, hogy ezek a tudati állandók alig változtak a globalizáció eddigi bő két évtizede alatt. A *modern*, majd a *posztmodern*be áthajló mindennapi tudat alapvető beállításaira is igaz ez. Ami a modern mindennapi tudat alapvető valóságfeldolgozó elveit illeti, azaz e mindennapi tudat *individualista*, *antitotalitáriánus*, a *fogyasztói* és a *posztmodern* alaporientációk szinte egyáltalán nem változtak, külön figyelem illetheti meg a *fogyasztói tudat erős életképességét* egy olyan korszakban, amikor ugyan létezik bizonyos stílusú tömegfogyasztás, de annak sem kvantitatív nagyságrendje, sem szociális szétterülése nem közelíti meg a hatvanas-hetvenes évek *valódi* fogyasztói társadalmának dimenzióit. Nem túlzás és nem irónia ezért a globalizációban működő mindennapi tudatot *fogyasztás nélküli fogyasztói tudatnak* nevezni. Nem az egyetlen példa ez arra, amire tanulmányunk gondolatmenetében még többször visszatérünk: a *globalizáció jelenségvilága sorozatban produkálja azt a jelenséget, hogy a tudat nem felel meg a létnek*.

A mindennapi tudat alapelveihez hasonlóan mondható el, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek ú.n. *poszt-materialista értékvilága* is lényegében változatlanul tovább él a globalizáció első két teljes évtizedében. Mindebből ismét megfogalmazhatóvá válik a hipotézis, miszerint a társadalmi tudat ezek szerint viszonylagosnak stabilnak tekinthető alapirányultságai a maguk oldaláról erőteljesen részt vehettek a globalizáció mai formájának kialakításában.

De a posztmateriális értékek jelenlétén túl változatlan áthatja a szellemi világot és a médiát a *posztmodern* gondolkodás sokféle vetülete is, a mindennapokban is érzékelhető *értékrelativizmus* és *virtualitás* mellett uralkodik a globalizáció jelenében a posztmodern *differenciagondolkodás*, nem kevésbé a *másság* fogalmának posztmodern értelmezése is. A posztmodern értékvilág jelenléte a globalizáció mindennapi tudatában részben *módszertani*, részben *tartalmi* okokból ismét kiemelkedő jelentőségű. Módszertani okokból azért, mert a sajátosan posztmodern gondolkodás a gondolkodás történetének sajátos, addig soha uralomra nem jutott szerkezeteiben munkál (differencia-logika, dekonstruktivizmus), e szerkezetek esetében már az a kérdés is *atipikus* és *szofisztikált* válaszokra szorul, hogy egy ilyen gondolkodás *egyáltalán szélesebb körben gyökeret verhet a mindennapi tudat felségterületein*, hiszen a mindennapi tudatnak igen jól körülhatárolható, *valóságos és pozitív* társadalmi funkciói vannak. Az azután már egy, ebből az alapkérdésből kinövő újabb kérdés, hogy ezek a posztmodern gondolkodási alapszerkezetek miként voltak, lehettek (!) életképesek a globalizáció korszaká-

ban is, hiszen, alapos egyszerűsítéssel szólva, a posztmodern értékvilág kifejezetten *akadályozhatja* a mindennapi tudatot a globalizáció életvilágának helyes felismerésében és azonosításában.

A mindennapi tudat alapformái, a posztmaterális értékek vagy az új típusú posztmodern szerkezetek meglepően huzamos érvényre jutása mellett elcsodálkoztatóan állandó a viszonyok átfogó „lágyság”-nak értelmezése, az öröm-entuziazmus, a boldogság-propaganda, a „kalifornizmus”. E dimenzióban (ami a mindennapi tudatnak immár a negyedik önálló, ha a többiektől nyilván nem is független, dimenziója). A „lágyság” és a „keménység” valóságértelmezések versenyéből a valóság „lágyság”, „soft” értelmezési variánsai egyértelmű fölényben vannak, ez szabályos *valóságkonstrukció* és *-konstitúció*.²

Ha megpróbáljuk ezeket a nagy eszmeáramlatokat és gondolkodási típusokat a maguk eredeti korszakában (azaz *nem* a globalizáció periódusából visszapiantva) szociológiailag magyarázni, bizonyosra vehetjük, hogy meghatározottságaik között nagy szerepet játszott az a tény, hogy az *ipari társadalom válságának, lassú visszaszorulásának termékei* voltak. Még akkor is így van ez, ha emiatt természetesen önmagában még nem kellett közvetlenül is reflektálniuk ezt a konkrét reálfolyamatot. Ha ebből a szemszögből tekintünk ezekre az eszmeáramlatokra, akkor az is érthetővé válik, miért az alapvetően „soft” karakterisztikumok váltak uralkodóvá bennük, hiszen ez a konkrét szociológiai genezis éppen a „hard” társadalmi viszonyok visszaszorulásának szövegösszefüggése volt. Bonyolítja ezt a magyarázatot a *neomarxizmus* problémaköre. A neomarxizmus tematikusan fenntartotta az ipari társadalom létének és fontosságának feltételét (emiatt a „hard”-elemeket is), miközben a korábbi marxizmushoz képest a „hard” viszonyok reflexiója felől megindult egy „soft” társadalom és „soft” filozófia megalkotása felé.

A globalizáció mindennapi tudati feldolgozásának állandó jelensége tehát a keménység és a lágyság, a *hard* és a *soft* dimenzió szembenállása, már csak azért is, mert jöhet a globalizáció viszonyai között bőségesen akadnak mind „hard”, mind pedig „soft” viszonyok, a globalizációban uralkodó mindennapi tudati, mentalitásbeli, értékelő vagy ideológiai mozzanatok vitathatatlanul és meghatározóan „soft”-ak.

Az 1945-ös történelmi cezúra, az újjáépítés és a hideg háború nagy „hard” folyamatai után indult meg a „soft” értelmezések felemelkedése. Ez meg is felelt mind a *politikai konszolidáció*, mind a *gazdasági csoda*, mind a *fogyasztói társadalom*, mind a *demokratikus rendszer* hitelesítésének. Mindezt, ha korántsem válságok és konfliktusok nélkül, követte azután a fogyasztás, a médiumok, a társadalom külső képét meghatározó *design*, a divat, a társadalmi kommunikáció egyre lágyságos világa, az egyén, a személyes boldogság elismerése, a kisebbségekhez irányuló megváltozott viszony, a társadalmi konfliktusok demokratikus és konszenzuális kezelése, a kirekesztés csökkentése, a nők fokozódó elismerése és elismertetése, az iskolai viszonyok felszabadítása, a tekintélyek uralmának visszaszorítása.

A lágyság így a hatvanas évektől kezdve *meghatározó* tendencia, ezért is vált történetileg kivételes és feldolgozhatatlan eseménnyé például az ebbe a valóságérzékelésbe beilleszthetetlen vietnami háború. Szigorú értelemben természetesen nem a viszonyok „keménység”-ek vagy „lágyság”-ak, de az a működő társadalmi konvenció, ami „keménység”-nek vagy „lágyság”-nak lát és értelmez társadalmi viszonyokat és jelenségeket. Szigorúan tudásszociológiai szempontból ez az érzékelésmód ismét vet fel a *jelenség szingularitására* vonatkozó alapkérdéseket. Ez az *érzékelési* mód ugyanis *értékelési* mód is, és mint ilyen, *egyben bizonyos mértékben minősítési* mód is. Ez azt jelenti, hogy a „soft” vagy „hard” módon ítélkező társadalom nemcsak öntudatlanul, azaz *tudásszociológiai módon adekvátan*, értékel, de előzetes preferenciákkal is rendelkezik! Ez tudásszociológiailag azért releváns, mert nem felel meg az

² A gondolkodási formák e típusai, s ezt módszertanilag kell megjegyeznünk, *nem közvetlen tartalmak artikulálásában jelennek meg*, tehát maguk nem is „tartalmak”, hanem a valóság feldolgozásának elvei, amelyek munkája eredményeképpen a tényleges valóság-feldolgozás megtörténik. A „lágyság” értelmezés tehát például nem kizárólag „lágyság” tartalmi kijelentésekkel azonos, hanem a *tárgyi tartalmakhoz való közeledés médiumát* jelenti.

ideológia klasszikus definíciójának, ezért szükségszerűen már az *ideológia új formáját jelenti*. Valta-képpen mind a négy felsorolt gondolkodástípus egyidejűleg új és új típusú ideológia is.

Nemcsak az figyelemreméltó szempontunkból, hogy a globalizációban uralkodó tudatformák egyben új, és részben még fel sem tárt ideológiai formák, de az is, hogy új módon rúgják fel az ideológiai léthez-kötöttség alapösszefüggéseit. *Egyértelmű*, hogy e gondolkodási szerkezetek nem felelnek meg a „valóság”-nak (és ez a megnevelés, némi leegyszerűsítéssel (meg is feleltethető a „hard” – „soft” – kettősségnek). Másrészt ezek a gondolkodási formák *egy másik oldalról igazolják* a posztmodern gondolkodásnak alapvetően a *differenciára* épülő karakterét.³ Amíg a *posztmodern differenciagondolkodás*⁴ logikai keretei között egy értelmiségi mozgalom végső soron hatalmi ideológiája miatt választotta el a gondolkodást a valóságtól, a *mindennapi tudat* ezzel szemben ezt kifordítja, ő mintegy *spontán módon* él egy olyan gondolati univerzumban (ami az előzőleg négy konkrétan is néven nevezett gondolati univerzum együttese), amelyben a „soft” értékelés- és megközelítésmód akkor is kiszorítja a „hard” változatot, amikor a „valóság” tényei és folyamatai ennek egyáltalán nem felelnek meg. Szimmetrikus ellenvilágok körvonalai sejlének fel, melyek egymás kifordításai is.⁵ A posztmodern differencialogika a maga érzékelésmódjával radikálisan „rosszabb”-nak mutatja a valóságot, mint amilyen, a mindennapi tudatban megjelenő „soft” differenciagondolkodás viszont „kellemesebb”-nek, „harmonikusabb”-nak mutatja azt.

*

A globalizációnak tehát megvan a maga belső története, ennek összes módszertani problémájával együtt. A globalizáció sztenderd meghatározottságai közül az alapvető definíciók közül igen sok ugyancsak változatlanul érvényben van. Az egyes korszakok belső elmozdulásai sem változtattak például azon a tényen, hogy a globalizáció a legmélyebb szinten a Földgolyó egészére kiterjedő nagy funkcionális rendszerek munkájával azonos, hogy különlegesen megnövekedett az egyéni szabadság, funkcionális megfogalmazásban az *aktoriális* elem súlya és jelentősége, hogy a globalizáció mezo-szintjén permanens harc folyik az egyes államok társadalomszervező feladatainak ellátásához szükséges forrásokért, ami érdemileg azonos a strukturális államadósság egész kérdéskörével. Alig változott az a törekvés is, hogy a nemzetközi jogot kiterjesszék bizonyos emberi jogi-neoliberális beavatkozási szándékok jogi megalapozásához, s nem változott a globalizáció viszonyainak absztrakt rendje és a társadalmi lét konkrét feladatainak megoldása közötti filozófiai távolság sem. A globális világnak megvannak a maga szabályai és törvényei, mindez azonban nem jelenti azt, hogy egy társadalom újratermeléséhez szükséges összes jogosítvány és felelősség az újratermelés adott cselekvési szintjére lenne telepítve (és ez a diszkrepancia nem is tekinthető feltétlenül kifogásolhatónak). Fél évszázaddal ezelőtt a létező szocializmus bátor kritikusai kísérleteztek azzal a megfogalmazással, hogy az a rendszer a „*kollektív felelőtlenség*” birodalma, mert a hatalmas hatalmi apparátusok kollektív döntéshozási mechanizmusai megfoghatatlanná vált, hogy valójában ki miért felel. A kollektív felelőtlenségnek az új változata rajzolódik ki a globalizáció egyes szintjeinek eltérő felelősség-, kompetencia- és jogosítvány-eloszlásában is.

A globalizáció alapmeghatározásaiba szervesen beépül az is, amit a köznyelv *válságnak* nevez. Számos helyen fejtettük ki, hogy a globalizáció alapműködésének egyik legfeltűnőbb sajátossága, hogy a *válság* és a *normalitás* egybeesik, éppen a globális szinten válik csak nagyon nehezen és önkényesen elválaszthatóvá, hogy milyen *konkrét kritériumok alapján* lehet kimondani a normális működésű

³ Az uralkodó áramlatok társadalmi megfeleltetésekor érzékelt differencia váratlan és közvetett módon (*inverzen*) jeleníti meg azt a differencia-mozzanatot, ami a támadó kedvű posztmodern gondolkodásban pozitívan is megjelenik.

⁴ A terminus maga is hosszú absztrakciós folyamat eredménye

⁵ A kifordítás egyszerre *valóságos* (politikai, szociológiai) és *logikai*.

globalizációról, hogy válságban van. Ennek az új és vezető sajátosságnak megvoltak a maga probléma-történeti előzményei (épp a globális szintre való emelés minősíthet egy lokális szinten megjelenő válságot „normális” jelenséggé, hiszen egy helyi válság a globális átrendeződés szerves részeként is értelmezhető, amely indirekten akár még elő is segítheti az erőforrások optimális irányba való átcsoportosítását). Érdekes és kevésbé feldolgozott problémakör viszont az, hogy ez a „pozitívum”, mint ideológiai, politikai és gazdasági tényező, alapvetően, mint *bizalomteremtő* tényező jelent meg, hiszen megalapozottan sugallt egy olyan helyzetet, ahol *még a válságnak is lehet pozitív, univerzális következménye*.

*

A globalizáció alapmeghatározásaiba tehát bele volt építve a válság és a normalitás új viszonya, ami már a 2007-2008 előtti viszonyokat is többszörösen meghatározta. Mégis új korszakot jelent e problémakör összefüggésében a 2007-2008-as válság. A 2008-as válság a globális aktorok viselkedésében is döntő változásokat eredményezett. Ha némiképp eltúloznánk ezt az összefüggést, azt kellene mondanunk, hogy 2007-2008-ig a globális világot mozgató értelmezési keretek és cselekvési szabályok abból indultak ki, hogy a rendszer működése tökéletes, azt érdemileg bírálni és annak szellemével ellentétesen cselekedni tehát kivételes aktus.⁶

A válság után ez a meggyőződés változott, ha nem is mondhatjuk, hogy teljesen meg is változott. Ez az új helyzet erőteljesen alakítja a globalizáció, és ezzel a világ, jövőjéről alakítandó prognózisokat, azokat a reményeket és félelmeket tehát, amelyeket 2012-ben a jövőről alkothatunk.

Maga a válság azonban nem az egyetlen olyan hatalmas tényező, amelyik a globalizáció jövőjével kapcsolatban meghatározó új elemekkel szólhat bele a fejlődés alakításába. A másik, még a válság méreteinél sem sokkal kevésbé átfogó jelenség a *globalizáció imperiális szerkezetének átalakulása*. Az a tény, hogy a globalizáció alapmeghatározásai (válsággal vagy anélkül) nem érintik a rendszerelméletileg értelmezett politikum területét, természetesen nem jelentheti azt, hogy a globalizációnak ne lennének imperiális dimenziói. Még ennek a magától értetődőnek tűnő dimenzióknak a létrejövetelében is nagy szerepet játszanak az akkoriális elemek, azaz az, vajon mennyire *akarják* a legfontosabb szereplők létrehozni és differenciálni az imperiális viszonylatban rejlő politikai elemet. A globalizáció első évtizedének végén a nagy átalakulás világosan kirajzolódik. Az évtized első felében véget ért az egypólusú világ, amely többféle látens új szerkezetnek adta át helyét, mindenképpen azonban *két- vagy/és többpólusú szerkezetről* van szó.

A globalizáció jelene minden prognózis kiindulópontja. Ezt a jelent aktuálisan három hatalmas elem határozza meg. A globalizáció alapvető meghatározásain (1) kialakuló világválság (2), amely az egypólusú világ utáni helyzetben (3) teljeseedik ki.

Ez az aktuális alaphelyzet elméleti szempontból azt a feladatot írja elő, hogy megkíséreljük feltárni a két hatalmas volumenű változás egymásra gyakorolt hatását, azaz rekonstruáljuk azt, hogy milyen szinergetikus hatások jöttek létre a *világválság* és a *többpólusúvá válás* egymásra hatásából, miközben a globalizáció alapmeghatározottságai absztrakt szinten változatlanok maradtak meg.

A prognózis alap-feltételrendszere továbbra is a globalizáció mezo-szférajában nap mint nap megvívott küzdelemre kell hogy alapuljon, arra a harcra, ami a globalizáció *funkcionális-monetarista* alapmeghatározottságai és a *társadalmi mezo-szint*⁷, tágabban a *politikai szféra* között folyik. Ez a harc, mint

⁶ Természetesen ez a megfogalmazás túlzás, de e nélkül a túlzás nélkül nem lennének képesek a globális jelenségvilág egy kivételesen fontos tendenciáját markánsan felmutatni.

⁷ Ld. Jövő kutatás és globalizáció. Új szempontok a két terület áthatásainak kutatásában. in: Jövő. MTA IX. Osztály Jövő kutatási Bizottságának hivatalos lapja. 2006. 3. szám. www.jovo.jovokutatas.hu/3/kiss-jovokutglob.rtf.glob és About Meso-Level Dimensions of Globalization. in: The Europe of Regions: Literature, Media, Culture. Ed. by. Glavanovics Andrea. Székesfehérvár, 2007. (Kodolányi János University College). 131-137.

korábban több más helyen is kifejtettük, az állam viszonylagos és strukturális eladósodásának következménye, amelyik sajátos negatív spirál formájában érinti, az állami, a társadalmi, a demokratikus képviseleti szférát, azaz a mezodimenziókat.

A társadalom félelmei és reményei is a mezodimenzióban teljesednek ki és válnak valósággá. A mezodimenzió eddigi legfontosabbnak bizonyuló meghatározottságai jelen vannak napjaink globalizációjának szövetében is (így a politika funkcióváltozásai, az egyszemélyes csoport, a természetes reziduumok problémája, az öndestrukció eleme a társadalom működésében, a gazdagok lázadásának jelensége, a jelen-jövő-kontinuum és a már említett válság-normalitás viszonyrendszer új meghatározottságai).⁸

A cselekvési késztetések és motivációk iránya alapvetően megváltozott. Ameddig a vezető cselekvési minták (hogyan hányféle okból és milyen összetételben, most nem vizsgálhatjuk) a nagy válságig mindenképpen arra orientáltak, hogy a globalizáció folyamatait különösebb differenciálás nélkül szerves fejlődésként értelmezzék, szabad erők szabad játékaként, amelybe belesimulva igyekezhetek saját konkrét céljait megvalósítani, most az alapvető cselekvési minta a kételkedés, kritika, sőt, igen gyakran a gyanú mozzanataiból indul ki ugyanazokkal a globális folyamatokkal szemben. Amíg – leegyszerűsítve, de egyértelműen – eddig minden „természetes” volt, ami a globalizációban történt, most – a másik végtől kiindulva – szinte semmi sem természetes. Amíg eddig az akció, úgy most a reakció válik meghatározó attitűddé.

Ebben az új helyzetben, amelynek kettős meghatározottságát imént meg is neveztük, természetesen jóval erősebben fogalmazódnak meg a globalizáció *eredendő* paradoxonjai, kettőségei, azaz mindazok a történetileg valóban példa- és precedens nélküli mozzanatok, amelyek a szerves és azonosuló szakaszban még inkább abba az irányba hatottak, hogy a globalizációban élő társadalmak azokat még akkor is szervesnek és természetesnek lássák, amikor már akkor nem voltak azok. Lehet, hogy ez a szervesen érzékelő és értékelő tudat áll a mögött a meglepő jelenségsor mögött is, hogy miért történhetett meg, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek uralkodó áramlatai szinte változtatás nélkül maradtak uralkodóak a globalizáció majdnem teljes első két évtizedében, s mivel ez az átfogó trend négy különböző áramlatot is egyesített, a tendencia semmiképpen sem lehetett véletlen.

A mai helyzetet annyiban még (a szükséges óvatossággal) *dramatizálni* is lehetne, hogy a globalizációban élő mindennapi tudatra fokozottan, egyszerre és hirtelen zúdul rá a globalizáció összes antinómiája és paradoxonja, azoknak a jelenségeknek a hosszú sora, amelyeket, ha nem is lehet semmiféle „magasabb”, szisztematikus szempontból „negatív”-nak értékelni, mégis példa és precedens nélküli új valóságot hoztak létre. Amíg tehát az első évtized első felének végéig a mindennapi tudat eltúlzottan „normális”-nak tekintette a globális viszonyokat és nem gondolkodott azok új, precedens nélküli természetén és nem egyszer új paradoxonjain sem, úgy 2008 után ugyanez a mindennapi tudat és társadalmi közvélekedés ugyanolyan eltúlzottan tekinti a globalizációt természetellenesnek, önkényesnek, kiszámíthatatlannak.

Feltételezhető, hogy a mindennapi tudat a válság és az imperiális viszonyok gyors megváltozásának idején szembesül az eddigieknél mélyebben és intenzívebben a globalizáció specifikus tulajdonságaival. Ebben a keretben szinte már nem is csodálkozhatunk azon, hogy a 2008-as perspektívából nézve a globalizáció jelenségfenomenológiájának *legnagyobb szélsősége*, a globalizáció legszélsőségesebb gazdagsága és univerzalitása, illetve ezzel egyidejűleg, az egyes egyének, csoportok és társadalmak besoroltsága, növekvő szociális problémái, az etnikai és kulturális ellentétek közvetlen

⁸ Mindez nem jelenti azt, hogy ne lehetne újra meg újra nekirugaszkodni annak, hogy esetleges új, meghatározó elemeket ne kutassunk fel a globalizáció ezen mezo-rétegének működésében. Ezek az új elemek mindenképpen feltételezhetőek azoknak az új reakcióknak a forrásvidékén, amelyeket a legtöbb aktornak kényszerűen adnia kell a gazdasági válság és a globalizáció több pólusúvá válásának nagy kihívásaira.

élménye a legerősebben ütköznek össze ebben a mindennapi tudatban. A válság előtt a fő véleményformálók egy része is mindent megtett azért, hogy a valóságos folyamatokat szerves és természetes folyamatnak állíthassák be. Ez most megingott, az *akaratí, reaktív* gondolkodás előtérbe kerülése befejezett ténnyé vált.

Már a globalizáció újnak mondható történelmi szakasza előtt is egyértelmű tendencia volt, hogy a globalizációnak a társadalomra gyakorolt hatása kettős, mégpedig úgy, hogy a globalizáció (mint a múlt nem egy klasszikus átalakulási folyamata) szembeállítja egymással az egyént, *mint individuumot* és az egyént, mint egy *társadalmi formáció tagját*. Mint az ilyen szembeállításokban általában, ez a szembeállítás (képletesen) egy egyénen is keresztülhatolhat, egy konkrét egyén is pozitívan élheti át a globalizációt, mint individuum, miközben ugyanaz az egyén, mint egy társadalmi formáció tagja, a globalizáció károsultja, ha éppen nem áldozata is lehet.

Az aktoriális szabadság forradalmi megnövekedése az a keret, amelyen belül az egyén kibontakozása történelmi méretekben is megsokszorozódhat. Ugyanez a keret azonban az is, ami a társadalmi formációkba szervezett egyéneket (egyház, szakszervezet, politikai pártok, család) viszonylagosan leértékeli, hiszen a nagyobb formációknak, *mint aktoroknak*, ugyanaz a globális kibontakozás már nem sikerülhet az egyénére emlékeztető módon. Ezért (jöllehet ezek a formációk nem állnak feltétlenül kapcsolatban az állammal, amelynek strukturális gyengülése a globalizáció szükségszerű velejárója) az egyéni lehetőségekkel való összevetésben ezek a formációk ugyanúgy strukturális vesztesek a globalizációban, mint maga az állam.

Mintha tehát valóban egy hollywoodi szuperfilm játszana ironikus játékot a most már valóban a földgolyó egészére kiterjedő világtársadalommal. A globalizáció óriási lehetőségeket és szabadságokat teremtett meg, miközben a világtársadalom jó része ugyanezt *beszűkítésnek*, nemcsak általában a lehetőségek, de ennél konkrétabban, már a *túlélés kritikus megnehezítéseként* éli át. De nem kevésbé kolosszális iróniaként tűnhet fel az is, hogy a globalizáció egyszeri *konstruktív* oldalát a tudatosan működő individuum élvezi (nem teljesen függetlenül a globális versenyben elfoglalt kiinduló helyzetétől), miközben ugyanannak a globalizációnak a *destruktív* oldala (ami a legmélyebben összefügg a globalizáció monetarista arcának szerkezetileg programozott *öndestruktív* természetével) a formációban szervezett egyének sorsává válik, elmenve egészen a munkahely vagy a lakhatás „destruktív” megszüntetéséig.

A globalizáció e *kettős antropológiai következményrendszere* (jóval erősebben támogatja a versenyképes egyént, mint a formációban rendezett egyéneket) természetesen nem új jelenség. *Áttételes aktualitást* ad neki azonban a már említett jelenség, hogy a 2007-8-as válság, illetve az azzal kapcsolatos sajátos intellektuális tanulási és felismerési folyamat mégis *a mi jelenlegi éveinkre időzítette ennek a kettősségnek a széleskörű felismerését*. Nem mindent akkor ismernek fel, amikor éppen új jelenség. A felismerési folyamat és megkésett evidenciái váratlan új hatásokkal látják el annak a korszaknak a folyamatait, amelyekben ez a felismerési folyamat végbemegy.

Prognosztikus szempontból nyomban világossá válik, hogy mindez a sajátosan a globalizációhoz kötődő folyamat újabb *aszimmetriához* vezet. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a társadalmi össz-értékelés, azaz az össztársadalmi értékelés nem fogja kiegyensúlyozott szimmetriában tartalmazni a konstruktív és a destruktív oldal kiegyensúlyozott értékelését. Mivel a konstruktív oldal képviselői *egyének*, az ő értékelésmódjuk korántsem fogja abban a mértékben meghatározni a politikai, gazdasági vagy társadalmi összhangulatot, mint a széteső nagy szervezetek felbomlásából marginalizálódó, de mentálisan még az ezekben a nagy szervezetekben létező valóságos *tömegek*.

Ez a helyzet a politikai és a szociális problematika olyan kibontakozásához vezet, amelyik a globalizáció előtti kor kérdésfeltevéseire emlékeztet. Immár a *sokadik új típusú* probléma merül azonban ezzel fel. A

politikai és a szociális kérdésfeltevés a maga konkrét szintjén nagyon is megfelel a globalizáció előtti korszak problematikájának. Nem felel meg azonban „elméletileg”, azaz konkrétan rendszerelméletileg, hiszen ezek a problémák egy nagy globális funkcionális működés részjelenségei, nem a társadalmi lét végső tényei.

Ugyanez az alaphelyzet a politika mindennapi szintjén oda vezet, hogy a szociális és politikai problémák megoldására és „megoldása”-ra jóval nagyobb számban és intenzívebben jelentkeznek olyan eszmék, amelyek a szélsőjobb hagyományos politikai nyelvének és struktúráinak sokszor nemcsak távoli követői, de egyenesen szolgálai hűséggel való *újralfelfedezései* (ezzel ismét újabb példáit adják annak a tanulmányunk bevezetőjében kimondott tételnek, hogy az uralkodó eszmeáramlatok milyen fényévnyi távolságban képesek létezni a konkrét történelmi helyzettől). Nem foglalnánk állást abban a kérdésben, hogy a globalizáció demokráciáiban értelmes megkülönböztetés marad-e a „jobb” és a „bal”-oldal szembeállítása, annyi bizonyos azonban, hogy a globális demokráciák mai helyzetében már az eddig felsorolt okok is inkább ennek a „jobb”-oldalnak kedveznek, ami ismét újabb hatalmas dilemmákhoz vezet, elsősorban természetesen ahhoz, hogy vajon hogyan lehet a közép pártjainak úgy kommunikálni a szélsőségesekkel, hogy *szavazataikat* megszerezzék, *követeléseiket* (amelyek történetileg inadekvát mivoltáról épp most tettünk említést) pedig nem.

A politikai és a szociális kérdések ismét visszavezetnek a globalizáció *rendszerelméleti* dimenzióihoz. A globalizáció funkcionális meghatározottságai strukturálisan leértékelték a politika dimenzióit, a szociális alaproblematika pedig történelmi okokból a politika közvetítésével épült be a modern társadalom rendszerébe. A politika *aktuális* felértékelése és felértékelődése ezért bizonyosan nem kedvez a globalizáció definíció szerint értelmezett szárnyalásának.

Mivel a politikai és a szociális alrendszer problémái konstruktív megoldásának kulcsai nem a politika kezében vannak, ezért még a politikai aktorok akaratától is bizonyos mértékben függetlenül szükség-szerűen tegnapi, tegnapelőtti vagy éppen destruktív konceptusok kialakulásához vezetnek. Ebben az összefüggésben az antiszemitizmus felerősödése, amelyik ugyan természetesen destruktív politikai ideológiai, de strukturálisan mégis sajátos helyet foglal el a politikai térben (*politikai is és nem is*), kivételesen aggasztó jelenség. Természetesen (s ez már e tanulmányban a *harmadik* konkrét példa az eszmék és a valóság, a tudat és a lét közötti távolság nagyságrendjére), az antiszemitizmusnak és a zsidóságnak sincs tartalmi köze a jelen politikai és szociális kérdéseikhez, ettől még ez a jelenség sokatmondó *tünet*, s még egy jól sikerült hamis magyarázat szerepében is megjelenhet.

Az általános megoldás- és válaszkeresés erőt vesz a társadalmakon és a tömegkommunikáción. A válaszkeresés egész aktivitása azonban két oldalról eleve erősen be van határolva. Be van határolva elsőként *intellektuálisan*. Az intellektuális horizontok szűkösségét okozza az átfogó *utópianélküliség* és *utópiaellenesség*, a mindennapi tudat fixációja a hetvenes-nyolcvanas éveinek gondolkodási formáiban, az 1989-es „történelem vége”-állapot makacs érvényessége (okkal vagy ok nélkül, a marxizmussal átmenetileg véget ért a nagy elméletek uralma, sokak számára még a lehetősége is), de nem kisebb a jelentősége annak is, hogy még mindig érvényben van a liberalizmus 1989-es győzelmének az a negatív következménye, hogy a végérvényesen győztesnek gondolt liberalizmus (amelyen belül akkor még nem különböztették meg a klasszikus- és a neoliberalizmust) *marginalizálta* és *eljelentéktelenítette*, mindenképpen azonban *kompromittálta* a többi nagy eszmeáramlatot, amelyek még mindig nem tudtak saját középpontjaikból reagálni erre (tudásszociológiailag is klasszikus példa erre a szociáldemokrácia ú.n. harmadik útja, hiszen ideáltipikusan mutatja meg, hogy *térítette el* a szociáldemokráciát a maga gravitációs irányaitól a szó szoros értelmében a végső győztesnek tekintett neoliberalizmus).

A megoldás- és válaszkeresés erős behatároltsága természetesen következik a strukturális viszonyok megváltozásából is, értelemszerűen a *globalizáció* és az *állam*, illetve a *globalizáció* és a *politikai*

alrendszer erőviszonyainak strukturális elmozdulásaira gondolunk. Nem feltétlenül kizárólag az eladósodás, és az abból származó cselekvési korlátok válnak itt döntővé, de a politikai folyamat egészének ebből „természetesen” fakadó korlátai is sorsszerűvé válhatnak, újra aktiválhatják a megoldandó probléma és a megoldáshoz rendelkezésre álló erők hol nevetséges, hol tragikus diszkrepanciáját.

A megoldás- és válaszkéréses következő jelentős korlátját a globalizáció *eltérő cselekvési szintjeinek* elválása jelenti, hiszen egy sor problémára csak azon a cselekvési szinten lehetne reagálni, amelyeken azok megjelennek, s mindehhez hozzá kell még számítanunk, hogy nem egy esetben már annak felismeréséhez is erős intellektuális háttér szükséges, hogy fel tudják ismerni, hogy melyik probléma megoldása egyáltalán melyik cselekvési szinten lehetséges.

A globalizációnak ebben az új korszakában csak olyan gazdasági és szociális megoldások jöhetnek szóba, amelyek szellemükben a globalizáció alapvető viszony- és kapcsolatrendszerébe immár *természetes módon illeszkednek be*, tehát amelyeket nem választanak el rendszerelméleti differenciák a globalizáció meghatározó és alapvetően funkcionális viszonyaitól. Napjainkban úgy tűnik, hogy az eredetileg strukturális vesztes politikai alrendszer a szociális problémák kerülőútján értékelődik fel. Emiatt is születik sok torz javaslat, éled fel rossz régi politikai szélsőség, a politika hirtelen felértékelődése visszahozza a politika halottnak hitt kísérteteit

*

A globalizáció az egyidejű globális működés egy kritikus nagyságrenden való túllépése. Ami nem funkcionál globálisan, nem globális, ami globálisan funkcionál, globális. A globalizáció kiszabadítja az aktorokat az állam fennhatósága alól, miközben az állam történelmi korszakokat átívelő kötelezettségeit a globalizáció egyetlen aktora sem veszi át.

A magyar problematika származhat a globalizáció jelenségeinek fel-nem-ismeréséből, b) a globalizáció jelenségeire adott rossz válaszokból, c) a globalizáció jelenségeire nem adott válaszokból, d) a globalizáció jelenségeire adható válaszokra való képtelenségből.

A társadalmi cselekvőképesség azért is gyenge, mert a társadalom nem képes megszerveződni, nem cselekvőképes, mert bizonyos dolgokat nem nevez a nevének. A globalizáció első két évtizedét meghatározó azonosuló optimizmus (és most nem érintjük, hogy ez megalapozott volt-e vagy sem) olyan nyelv-szabályozást teremtett, hogy átfogó negatív ítéletek a társadalomról alig voltak lehetségesek a nyilvánosság csatornáin. Szegénység, depriváció vagy például a társadalmi tőke iránti ugrásszerűen megnövekedett igény (és a sort hosszan lehetne még folytatni) gyakorlatilag kimondhatatlanok voltak. Most, a válság után és az imperiális helyzet megváltozásakor bizonyosan nagy segítség lenne, ha a helyzetet legalább le lehetne írni a valóságot megközelítő módon.

Várossá nyilvánítás után, várossá válás előtt: Szob példája

Bevezetés

Az urbanizáció nagyon bonyolult és összetett folyamat (Kusinski, W. 1992). A definiálására eddig már sokan kísérletet tettek, annak ellenére, hogy viszonylag új fogalom, még százéves múltja sem tekint vissza (Grgory, D. et al. 2009; Ravbar, M. 1997). Az urbanizáció értelmezése nemcsak tudományterületenként, hanem országonként is különbözhet. A sokféle interpretáció azonban a megfogalmazás különbözősége ellenére nagyfokú hasonlóságot mutat. A társadalomföldrajzban az urbanizációt kettős értelemben használjuk: egyrészt jelenti a városok és a városi népesség számának és arányának növekedését. Tulajdonképpen ez a városodás, ami az urbanizáció mennyiségi (kvantitatív) aspektusa és a várossá nyilvánítással függ össze. Másrészt magába foglalja a városi életmód, a városi életkörülmények és a városi jelleg térhódítását, amit egy szóval városiasodásnak nevezünk. Ez a minőségi (kvalitatív) vetülete az urbanizációnak és a várossá válással hozható összefüggésbe. Ideális esetben a két folyamat szinkronban van, de az utóbbi évtizedek hazai gyakorlata nem erre utal, mert a városodás rendszerint megelőzi a városiasodást, másképpen mondva a várossá nyilvánítás a várossá válást. S lényegében a kettő közötti eltérés indukálta a mostani témaválasztást is.

Az urbanizáció, amely számos tényező függvénye térben és időben differenciáltan zajlik. A fejlett nyugati országokkal ellentétben az Európa keleti felében levő egykori szocialista országokban csak jóval később kezdődött, lassabban haladt és több sajátos vonással rendelkezik (Enyedi, 1992; Kovács Z. 2009). Ennek ellenére mégsem tekinthető teljesen újnak, egyedinek és függetlennek az európai urbanizáció folyamatától, ahhoz szervesen kapcsolódik (Enyedi 1989). A kelet-közép-európai országok 1945 utáni urbanizációjának Weclawowicz a következő főbb vonásait emelte ki:

1. erőteljes népességnövekedés, ami a falvakból a városokba irányuló migráció eredménye
2. szoros kapcsolat az urbanizáció és az iparosodás folyamata között
3. a tipikus városfunkciók (pl. kereskedelem, szolgáltatás stb.) hiányos fejlődése,
4. a városi életmód hiánya és a városok elmaradott, kevésbé fejlett szerkezete, különösen a központok fejletlensége (Weclawowicz, G. 1992).

Európa keleti felének az urbanizáltsági szintjében a rendszerváltozás után sem következett be drasztikus javulás, elsősorban azért, mert az urbanizáció üteme, legalább is a mennyiségi urbanizációé lelassult a legtöbb poszt szocialista országban (Kovács Z. 2009). Így az urbanizációs indexük még mindig elmarad a fejlett nyugati országokétól. (Például a fejlett nyugati országokban, mint Németország, Franciaország, Egyesült Királyság, Hollandia a népesség több mint 75%-a él városokban, míg Kelet-Közép-Európában ennél kevesebben: Csehországban 72%, Lengyelországban 61%, Szlovákiában 55%.) Nálunk viszont jelentősen felgyorsult a várossá nyilvánítás, illetve a városi cím adományozás felerősödésének köszönhetően az urbanizáció 1989 után, tovább fokozva ezáltal a kettős tartalma közötti feszültséget vagy másképpen mondva a jogi, adminisztratív és a földrajzi, funkcionális értelemben vett város fogalom közötti különbséget.

Az előbbiekből is fakad, hogy a magyarországi urbanizáció kutatásában „örököld” (vita)téma a várossá nyilvánítás, ami különösen 1989 után került a kutatói érdeklődés homlokterébe. Az időről időre

fellángoló „viták” kiváltképp akkor szaporodnak meg és éleződnek ki, amikor a városi cím adományozására kerül sor. Az élénk szakmai vita alapját az adja, hogy az utóbbi évtizedekben egyre inkább olyan települések kaptak városi címet, amelyek nem felelnek meg maradéktalanul a városokkal szemben támasztott követelményeknek. Az adminisztratív úton városnak minősített települések ugyanis jobbára nem „mutatják” a nagy hagyományokkal, történelmi múlttal rendelkező, tradicionális, úgynevezett „klasszikus” városok jellemzőit. Közéjük tartozik az ezredfordulón várossá avatott Szob is, amelynek példáján keresztül arra keressük a választ, hogy vajon mi lesz ezeknek a településeknek a további sorsa. A várossá nyilvánítás, amely szinte „egy pillanat műve” volt, hogyan hatott: a „kezdeti lökést” adta-e a fejlődésükhöz vagy inkább egy hosszú fejlődési folyamat lezárulását képezte. A témaválasztást indokolta az is, hogy eddig még nem kapott kitüntetett figyelmet annak „nyomon követése”, hogy mi lesz a csak formailag várossá nyilvánított településekkel, milyen utat járnak be a cím megszerzése után. Beluszky és Győri is azt hangsúlyozta, hogy „...a városállomány peremén elhelyezkedő városi rangú települések is vizsgálatot érdemelnének, elsősorban „jövőjük” okán.” (Beluszky P.- Győri R. 2006. 68. o.).

Szob példaként való kiválasztása a legfőképp azzal magyarázható, hogy már a várossá nyilvánítása előtt is kutatásaim színtere volt. Így az akkori tapasztalatok jó kiindulási alapot biztosítottak a várossá nyilvánítás után bekövetkezett változások, azaz a várossá válás útján elért eredmények feltárásához, amihez újabb adatforrások és módszerek is hozzájárultak. A rendelkezésre állt statisztikai kiadványok és önkormányzati adatok mellett nagy hangsúly helyeződött a helyi gyűjtésű adatokra, információkra is, amelyekre a terepbejárások, megfigyelések, interjúk, továbbá a 2010-ben a lakosság körében lebonyolított kérdőíves felmérés során tettünk szert. Összesen 1100 kérdőívet juttattunk el a város lakóihoz, pontosabban minden lakáshoz egyet azzal a céllal, hogy megismerjük a lakosság véleményét a várossá nyilvánításról és annak kihatásairól. A 25 kérdést tartalmazó kérdőívekből 332 db érkezett vissza kitöltve, vagyis majdnem minden negyedik lakásból válaszoltak, ami azt jelenti, hogy nagyjából a lakosság egytizede vett részt a felmérésben. A kérdések hat nagy témakörre (1. demográfiai ismérvek, 2-3. vonalas és intézményi infrastruktúráis ellátottság, 4. a várossá válás jelentőségének, kihatásának megítélése, 5. a helyi vezetés szerepe, 6. gondok, problémák és teendők) vonatkoztak, amelyeket, bár eltérő részletességgel válaszoltak meg, alkalmasak arra, hogy a főbb tendenciákat tükrözzék.

A tanulmány szerkezetileg három fő részre tagolódik. A hazai urbanizáció jogi kereteit, a várossá nyilvánítás szabályozásának fontosabb szakaszait a bevezetés után, az első fejezetben tekintjük át. A városodás magyarországi gyakorlatát a második fejezetben tárgyaljuk, míg a harmadikban a városiasodás útján végbement változásokat mutatjuk be a városiasodás mutatói alapján a szobi tapasztalatok tükrében. Végezetül a rövid összefoglalás és a jövőbeni perspektívák vázolója következik.

Az urbanizáció jogi keretei: a várossá nyilvánítás adminisztratív szabályozása

A hazai urbanizáció kutatásában még napjainkban is központi helyet foglaltak el azok a kérdések, hogy mi alapján tekinthető egy település városnak, és hogy szükség van-e a várossá nyilvánítás szabályozására, míg a fejlett nyugati országokban már nem tartoznak a fontosabb kutatási témák közé. Részben azért, mert az urbanizációs szintjük csaknem elérte a maximumot. Megnyilvánult ez többek között abban is, hogy az elmúlt kétszáz évben a korábban jellemző falusias tájkép teljesen átalakult urbánus tájképpé (Andersen, H. T.- Engelstoft, S. 2004). Részben pedig azért, mert a 20. század első felére megszűntették a települések közötti jogállás különbségeket Nyugat-Európa legtöbb államában (Kocsis Zs. 2008).

Mivel az urbanizáció mértékének megítélésében a városi címmel rendelkező települések száma a mérvadó (s a statisztikai is ezt veszi alapul), ezért egyáltalán nem mindegy, hogy hány város van egy adott területen (országban). Ez pedig alapvetően attól függ, hogy hogyan és milyen szempontok alapján

kap egy település városi címet vagyis, hogy hogyan határozzák meg a városok körét és feltételeit. Éppen ezért a város jogi, közigazgatási értelemben vett definíciója az, aminek változását részletesebben taglaljuk a továbbiakban. Előljáróban azonban azt még mindenképp meg kell említeni, hogy a jogi, adminisztratív megfogalmazás nem egyezik meg a funkcionális (földrajzi, településtudományi) értelemben vett város fogalommal, aminek a pontos, illetve vitathatatlan definiálása az utóbbi évtizedek felgyorsult társadalmi, gazdasági folyamatai tükrében egyre nehezebb.

A történelem során többször módosult a várossá nyilvánítás kritériumrendszere és a várossá nyilvánítás szabályozása a világ különböző országaiban és Magyarországon is. A feltételek köre hol szűkült, hol bővült, melynek eredményeként a szabályozás vagy szigorodott, vagy enyhült, de mindig tükrözte az adott időszak politikai, társadalmi és gazdasági érdekviszonyait, megnehezítve vagy megkönnyítve ezáltal a városi cím megszerzését. Idehaza a város jogi értelemben vett megfogalmazására csak a 20. század elejétől történtek kísérletek. Erekly álláspontja 1932-ben az volt, hogy „...*jogilag városnak kell tekinteni minden olyan községet, melyben az önkormányzat hatásköre, szervezete és szerveinek a nem községi szervezetekhez való viszonya az átlagosnál nagyobb népességszámnak és népsűrűségnek, a fejlettség magasabb színvonalán álló gazdasági és kulturális életnek, s a község nagyobb politikai jelentőségének a hatása alatt kisebb vagy nagyobb módosuláson megy át.*” (Hencz A. 1973. 457. o.). Egyed 1938-ban úgy vélekedett, hogy a városi jelleget elsősorban a nagyobb lakosságszám és ezen lakosságcsoportnak aránylag kisebb területen való összetorlódása, úgymond népsűrűsége biztosítja. Ám a városi jelleg megállapításába még a lakosság foglalkozási és műveltségi viszonya is belejátszik, melynek eredményeként a városok gazdasági és kulturális gócpontokká alakulnak, s a vonzerejük az egész környékre kihat. Következésképp a városoknak fejlettebb és kiépítettebb szervezettel kell rendelkezniük, amit betetőz az állam részéről való elismerés (Hencz A. 1973). 1940-ben Magyary a városiasság kritériumaként a következőket sorolta fel: „...1. nagy lélekszám, 2. lüktető élet (gazdaság, ipar, szépség, kultúra stb.), 3. foglalkozás szerinti heterogén összetétel, 4. a községektől eltérő morfológiai arculat és életszínvonal, 5. az elért eredményeken és saját erőforrásain nyugvó függetlenségi tudat, szellemi önállóság, lendület, 6. önálló egyéniség” (Hencz A. 1973. 457. o.). Felhívta a figyelmet egyúttal arra is, hogy „A városrendezésnek vannak jogi feltételei és jogi eszközei, de a lényege a városnak nem a jogi forma.... Lehetséges ugyanis az, hogy egy közösség a várossá minősítő jogi aktus ellenére sem válik valóságos várossá és ez fordítva is igaz, hogy valamely közösség a tételes jog szerint nem tartozik ugyan a városok sorába, de ténylegesen mégis annak tekinthetjük.” (Hencz A. 1973. 457. o.). (Ez utóbbi ma már nem mondható el szinte egyetlen hazai településről sem, sokkal inkább az előbbi, hogy a városi cím ellenére sem fejlődnek valódi várossá.) A város jogi fogalmát a legtömörebben Csizmadia Andor fogalmazta meg 1941-ben, nevezetesen: „A város önálló területtel, lakossággal bíró, fejlettebb jogi szervezet” (Hencz A. 1973. 460. o.). Ezen törekvések ellenére sem készült el azonban 1945-ig „...az egységes városi törvény, nem határozták meg törvényileg a város (jogi) fogalmát, csak igazgatási tartalmát. S a várossá nyilvánítások, „rangemelések” és „lesüllyesztések” során keveredett a normativitás és az egyéni elbírálás.” (Hajdú Z. 1993. 76. o.).

A várossá nyilvánítás szabályozásában érdemi változás a II. világháború utáni évtizedekben sem következett be, habár az Elnöki Tanács 1954-ben kiadott 9. számú törvényerejű rendelete szabályozta a várossá nyilvánítás előírásait. A döntő fordulatot a várossá nyilvánítás feltételeinek meghatározásában és szabályozásának menetében a 23/1974. ÉVM-MTTH közlemény hozta. Az alapján azok a települések kaphattak városi címet, amelyek legalább 8 ezer lakossal rendelkeztek és vonzáskörzetükben minimum 30 ezer ember élt, továbbá az 1971-es Országos Településhálózatfejlesztési Konceptió (OTK) szerint középfokú vagy részleges középfokú központok voltak. Ezt a szabályozást is számos kritika érte. Túl szigorúnak vélték, mert korlátozta a városesélyes települések körét a népesség limit megadásával, és mert a központi szerepkörre utaló kritériumok sem voltak egyértelműek. Mindezek ellenére az 1970-es évektől már sokkal tudatosabban, tervezettebben haladt a városodás, minek következtében a városok térbeli megoszlásának egyenlőtlenségei is mérséklődtek.

A szocializmus évtizedeiben a várossá avanszásban nagy szerepe volt a politikának és a települések politikai kapcsolatainak is. Különösen a megyéhez fűződő viszonyukat kell kiemelni, mivel a megyék döntöttek arról, hogy mikor, melyik települést fejlesztik a városi cím elnyerése érdekében és mekkora hányadot kapnak a rendelkezésre állt forrásokból. Éppen ezért egyáltalán nem volt mindegy a potenciális város megyei vezetéssel való politikai, gazdasági, társadalmi és egyéb kapcsolatainak milyensége. A politikai szempontok, politikai összefüggések még napjainkban is sejthető kisebb-nagyobb mértékű befolyása a magyar városodásra főleg erre az időszakra vezethető vissza.

Az 1983-ban kiadott újabb, 7010/1983 (Ép. Ért. 31) ÉVM irányelv már sokkal lazábban fogalmazta meg a nagyközségek várossá nyilvánítására vonatkozó pályázatok elkészítésének és elbírálásának szempontjait, amelyek – amint a rendelkezés is jelezte – csak irányadók voltak. Hiszen a pályázatok értékelése a térségi adottságokat figyelembe vevő egyedi mérlegeléssel történt, ami arra is lehetőséget adott, hogy „...egy-egy kiemelkedő, sajátos szerepet betöltő nagyközség vonzáskörzeti funkció nélkül is várossá válhasson.” (7010/1983 (Ép. Ért. 31) ÉVM irányelv). Valószínűleg a szabályozás hirtelen enyhülése is hozzájárult ahhoz, hogy 1989-ben 41 település kapott városi címet. Ez volt az eddigi legnagyobb várossá nyilvánítás a hazai urbanizáció mintegy 150 éves történetében. Az is kedvező változásnak tekinthető, hogy a várossá nyilvánítást már a nagyközség tanácsa kezdeményezhette. A kérelemhez viszont még csatolni kellett a megyei tanács állásfoglalását és egy statisztikai adatlapot is, ami nagyon sokféle adatot követelt a pályázó település társadalmáról, gazdaságáról, infrastruktúrájáról és más jellemzőiről. Ennél fogva ez az adatszolgáltatási kötelezettség jókora elégedetlenséget váltott ki és odavezetett, hogy az 1980-as évek végére nagyon liberálissá vált a várossá nyilvánítás szabályozása.

A rendszerváltozás elején érvénybe lépett 1990. évi LXV. önkormányzati törvényben (Ötv.) már lényegében semmilyen feltételt nem fogalmaztak meg. A törvény 59. §-a szerint ugyanis: „A nagyközség a várossá nyilvánítását kezdeményezheti, ha a városi cím használatát, fejlettsége, térségi szerepe indokolja. A képviselőtestület a kezdeményezését a helyi önkormányzatok törvényességi felügyeletéért felelős miniszter útján terjeszti a köztársasági elnök elé.” (1990. évi LXV. Ötv.). A korábbiakhoz képest ez a törvény további engedményeket tett, mert csak két kritériumot tartalmazott: az egyik a „fejlettség”, a másik a „térségi szerepkör”. Így azután még nagyobb lehetőség nyílt a törvény sorainak eltérő, úgy-mond sajátos módon való értelmezésére. Alátámasztották ezt az 1990-es évek első felében végzett empirikus kutatás tapasztalatai is (Kiss É. 1995). A polgármesterek kérdőíves megkérdezése során nyilvánvalóvá vált, hogy a többségük szerint az elbírálást már sokkal inkább az adott településre szabottabban, annak földrajzi környezetét, sajátos pozícióját, adottságait szem előtt tartva kellene elvégezni. Ez egy olyan paradox helyzetre utalt egyfelől, hogy a feltételek, a követelmények legyenek konkrétabbak, jól meghatározottak (objektívek), másfelől, hogy a döntési folyamatból ne záródjon ki a szubjektivitás.

A Belügyminisztérium azért, hogy az 1990-es évek elején beköszöntött nagyfokú enyhülést a várossá nyilvánítás szabályozásában mérsékelje és a pontos kritériumok hiányát kiküszöbölje először 1992-ben egy 11 pontos, majd 1995-ben egy 18 pontból álló kritériumrendszert fogalmazott meg a várossá nyilvánítás feltételeként. Később az 1999. évi LXI. területszervezési eljárásról szóló törvény 15.§-a újabb instrukciókat tartalmazott és meghatározta a súlyponti témaköröket is a pályázati anyag összeállításához. A törvény 2. pontjában kilenc alpontban kerülnek felsorolásra azok a területek (pl. településhálózati szerepkör, demográfiai tényezők, gazdasági fejlettség, foglalkoztatottság, infrastrukturális ellátottság, településszerkezet, fejlesztési koncepciók, intézmények, szellemi, kulturális és sportélet, civil szerveződések, önkormányzati vagyon és gazdálkodás), amelyek bemutatására megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a pályázati anyag elkészítésekor.

Az elmúlt évtizedekben a nagyközségi státusz komoly korlátot képezett a városi cím megszerzésére törekvők esetében, mert azt csak azon települések használhatják, amelyek az Ötv. hatályba lépésekor nagyközségi tanácsok voltak, és amelyek területén legalább ötezer lakos él. Kiváltképp ez utóbbi feltétel teljesítése nem könnyű feladat, mert a lakosság szám folyamatosan csökken. Ugyanakkor azzal is számolni kell, hogy a nagyközségek korlátozottan állnak rendelkezésre. Ez pedig leszűkíti a potenciális városok körét, s mintegy maximalizálja a városok számát is. 2010-ben 118 nagyközséget tartottak nyilván (Szalai G. – Tóth J. 2010). A számukat az akkori városok számához adva közel 450 várossal számolhattunk maximum, de hogy ténylegesen mikorra következett volna be ez az állapot a magyar településhálózatban arra vonatkozóan nem voltak prognózisok.

A városi cím elnyeréséhez szükséges feltételek teljesítése nem automatikusan vezet az adott település várossá nyilvánításához, mivel azt közigazgatási eljárás keretében kezdeményeznie kell a nagyközségnek. A várossá nyilvánítás folyamatának a jogi lépéseit az 1999. évi XLI. tv. 16. és 17. §-a szabályozza. A várossá nyilvánítás módszere sok hasonlóságot mutat az egyes országokban és a kelet-közép-európai térségben nagyon sokszor politikai befolyástól sem mentes, amit Kulcsár és Brown a megkésett társadalomfejlődés termékének tekint (Kocsis Zs. 2008; Kulcsár J. L.- Brown, D.L. 2011).

Egy városi címre pályázó település akkor kezdeményezheti a várossá nyilvánítását, ha a városi cím használatát fejlettsége és térségi szerepe indokolja. S a várossá nyilvánítására a négyévente esedékes önkormányzati választások évét nem számítva minden év július 1-ével kerülhet sor. Legutóbb 2009-ben volt városi cím adományozás, amikor is 22 települést nyilvánítottak várossá. Azóta viszont nem avattak új városokat, ami 2010-ben a választásokkal magyarázható, míg 2011-ben és 2012-ben az önkormányzati rendszer átalakításával hozható összefüggésbe a várossá nyilvánítás elmaradása.

A 2013. január 1-től hatályba lépő 2011. évi CLXXXIX. törvény 104.§-a markáns változást hoz abból a szempontból, hogy *„Városi cím adható annak a községi önkormányzatnak, amely térségi szerepet tölt be, és fejlettsége eléri az átlagos városi szintet.”* (2011. évi CLXXXIX. törvény). Azaz a viszonylag szűk nagyközségi kör, mint a potenciális városok köre kitágul és elvileg valamennyi község esélyes lehet a városi címre. Mintegy korlátként azonban azt is beiktatja a jogszabály, hogy csak azok a községek kaphatnak városi címet, amelyek fejlettsége eléri a városi átlagot és térségi szerepe indokolja azt. Elméletileg tehát minden községnek meglesz a lehetősége, hogy a városi címre pályázzon, de hogy ténylegesen melyek kapják meg azt, az továbbra is számos (objektív, szubjektív) tényező függvénye, amelyek a szabályozás folyamatában differenciáltan érvényesülnek. Következésképp a várossá nyilvánítás folyamata a jövőben sem tűnik teljesen átláthatónak, mert továbbra is lehetőséget ad a sajátos értelmezésre. Megoldást a döntési mechanizmus átláthatóbbá tétele jelenthet hosszú távon, mert csak így csökkenthető hatékonyan a politikai és egyéb érdekek befolyása.

„Mennyiségi urbanizáció”: a városodás fontosabb jellemzői

Bár a magyarországi urbanizáció gyökerei a 10. század végéig nyúlnak vissza, lényegében a tőkés nagyipar kialakulásával kezdődött. A megkésett és relatíve lassú kapitalizálódás releváns változást hozott a városfejlődésben a 19. század második felében. A városok mind több (adminisztrációs, kereskedelmi, kulturális stb.) funkcióval gazdagodtak. A legerőteljesebben azok fejlődtek, amelyek gyorsan iparosodtak és/vagy a vasútvonalak mentén vagy a vasúti csomópontokban helyezkedtek el (Kiss É. 1997). A városok száma azonban nem nőtt. Sőt, az 1870-es években bekövetkezett jogi szabályozásváltozás következtében csökkent, mert megszüntettek több jogi városkategóriát (pl. mezőváros, bányaváros), miközben négy új kategóriát (törvényhatósági jogú városok, megyei városok, nagyközségek, községek) is kialakítottak. A jogszabályváltozás következtében 1910-re az 1848-ban mezővárosként funkcionált települések 41%-a visszahanyatlott az 5000 lakosnál kisebb népességű községek

közé, amibe az is belejárt, hogy „kimaradtak” a kapitalizálódás folyamatából és/vagy, hogy előnytelen volt a forgalmi helyzetük (Rúzsás L. 1974).

A magyar urbanizáció történetében három nagy városodási hullámot különböztetünk meg. Az első a 19. század közepén kibontakozott gazdasági fellendüléshez, a tőkés iparosodáshoz fűződik. 1870 és 1910 között gyors ütemben nőtt a városokban lakók száma (közel 2 millióról mintegy 3,7 millióra) és aránya (14,8%-ról 20,4%-ra) (Beluszky P. 1999). Ez idő alatt a főváros lakosságszáma 270 ezerrel 880 ezerre szökött fel, miközben a többi nagyobb város (pl. Debrecen, Pécs, Győr, Miskolc stb.) népessége a duplájára. A városok a településállomány 1%-át tették ki (Beluszky P. 1999). A dualizmus végén a 138 városból 44 volt a mai országterületen (Beluszky P. 2010).

A két világháború között az urbanizáció folyamata lelassult, amit több tényező (pl. országhatár megváltozása, gazdasági világválság) együttesen eredményezett. Hozzájárult ehhez a mezővárosok hanyatlása is, amelyeknek gyakran a közlekedésföldrajzi adottságaik is kedvezőtlenek voltak (pl. a vasúttól távol helyezkedtek el). Így az ipari forradalom jobbra elkerülte őket, és mivel ásványokkal nem rendelkeztek, ezért a nehézipar sem települt meg bennük, az élelmiszeriparuknak pedig nem volt komoly népességelszívó, népességtömörítő hatása.

A városodás második fő periódusa a szocialista iparosításra vezethető vissza. Jelentette ez, ahogy Tisdale fogalmazott, egyrészt a meglevő városok fejlődését (Kulcsár J. L.– Brown, D.L. 2011). Rohamosan gyarapodott a népesség az erőltetett iparosítás számottevő munkaerő igénye miatt. Hatalmas tömegek áramlottak az ásványokban gazdagabb, gyorsan fejlődő ipari térségekbe. Úgy is fogalmazhatunk, hogy „vándorlásvezérelt” urbanizáció zajlott. Másrészt új városokat is létrehoztak a szocializmusban. Ezek voltak az ún. „szocialista városok”, amelyekben alapvetően a bányászat és a feldolgozóipar biztosította a megélhetést. A városok és a városi népesség száma folyamatosan nőtt a II. világháború utáni évtizedekben. S a rendszerváltozás előestéjén 125 városunk volt, ahol a népesség mintegy 60%-a élt. Ezek a városok szinte kivétel nélkül teljes mértékben megfeleltek a városokkal szemben támasztott követelményeknek nemcsak jogi, adminisztratív, hanem földrajzi, funkcionális értelemben is (1. táblázat).

Megnevezés	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2012
Városok száma	54	63	73	96	166	222	328	328
Városlakók aránya (%)	36,8	39,7	44,5	53,2	61,9	63,6	69,6	69,4

1. táblázat, A városok száma és a városi népesség aránya hazánkban, 1950-2012

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek, 1970, 1980, 1990, 2000, 2010.

1989 után gyökeres változások mentek végbe a politikában, a gazdaságban és a társadalomban egyaránt, amelyek a poszt-szocialista urbanizációra is rányomták a bélyegüket. A rendszerváltozás, amely „urbanizációs fordulatként” is értelmezhető radikális változásokat indukált a kelet-közép-európai térség urbanizációjában (Kovács Z. 2009). Átalakult a városok közötti különbséget alakító tényezők köre is pl. csökkent az infrastruktúra differenciáló szerepe. A formális urbanizáció – más országok városállományának gyarapodásával összevetve – hazánkban öltötte a legjelentősebb mértéket a poszt-szocialista időszakban (Kovács Z. 2009). A városodást alapvetően a város fogalmának értelmezése és a várossá nyilvánítás feltételrendszere határozza meg, amelyek alapján éles különbségek vannak az országok között.

A volt szocialista országok tulajdonképpen két nagy csoportba sorolhatók attól függően, hogy mit tekintenek városnak (Kovács Z. 2009; Kocsis Zs. 2008). Az egyik csoportba azok az országok oszthatók be, ahol egy bizonyos számú népesség a legfontosabb tényező a városi címhez. Ám, hogy pontosan mennyi, abban már jelentős különbségek lehetnek. A nemzetközi gyakorlat szerint általában 2000 fő a népesséγκüszöb, de van, ahol ennél több: pl. Morvaországban legalább 3500 lakos szükséges a városi

cím elnyeréséhez (Szigeti E. 2002; Vaishar, A. 2004). A másik csoportba azok a poszt-szocialista országok tartoznak, amelyekben több tényező (pl. népességszám, infrastrukturális ellátottság, nem-mezőgazdasági keresők aránya) együttes teljesülése alapján döntenek a városi címről. Az egyes értékekben szintén lehetnek különbségek, amelyek ugyancsak változhatnak az idők során. Bulgáriában (ahol 1995-ig nem is volt pontosan definiálva a kritériumrendszer ahhoz, hogy egy falu városi címet kapjon) megfelelő infrastruktúrával és legalább 3500 lakossal kell rendelkeznie a városi címre pályázó településnek (Mladenov, C. et al. 2010). Romániában a legalább 5000 lakos mellett jónéhány egyéb faktort is figyelembe vesznek pl. a nem-mezőgazdasági tevékenységet végzők részesedésének 75%-ot kell elérnie vagy az utcák csatornázottságának legalább 50%-ot (Benedek, J. 2006). Azt is tekintetbe kell venni, hogy az urbanizáció előrehaladásával a kritériumok értékei módosulhatnak, illetve egyesek el is veszíthetik jelentőségüket, mert esetükben a települések olyan fejlettségi szintet (maximum) értek el, amikor már nincs különösebb értelme a vizsgálatuknak.

A hazai városodás harmadik nagy hulláma a rendszerváltozás utáni évtizedekben zajlott le. 1989-ben a nagy „eufória”, változás jegyében az összes (41) városi címre pályázó település megkapta a városi címet, miáltal 166 lett a városok száma. 1990 után tovább bővült a körük évenként eltérő mértékben. S 2009-re már 328-ra nőtt a városok, pontosabban a városnak nyilvánított települések száma, mivel sok olyan település kapott városi címet, amelyek nem feleltek meg teljes mértékben a városokkal szemben támasztott követelményeknek. Ennek tulajdonítható, hogy a mennyiségi urbanizáció harmadik szakaszában felhígult a városállomány. Tóth József szavaival: „...az új városok már nem vethetők össze fejlettségben, funkcionális sokrétűségben, településmorfológiai sajátosságok tekintetében a tradicionális elődökkel. Az ő véleményük szerint máris sok a városi jogú elem a magyar településrendszerben, az utóbbi évtizedekben várossá nyilvánítottakat csak különböző elnevezésekkel illetett kvázi-városokként fogadják el. Álláspontjuk logikai alapja az, hogy ezek a települések már nem felelnek meg a „klasszikus” városi kritériumoknak.” (Tóth. J. 2008, 240. o.). A szakirodalomban sokféleképp nevezik ezeket a városokat: pl. „faluvárosok”, „kvázi-városok”, „mintha-városok” (Dövényi Z. 2006; Németh S. 2009).

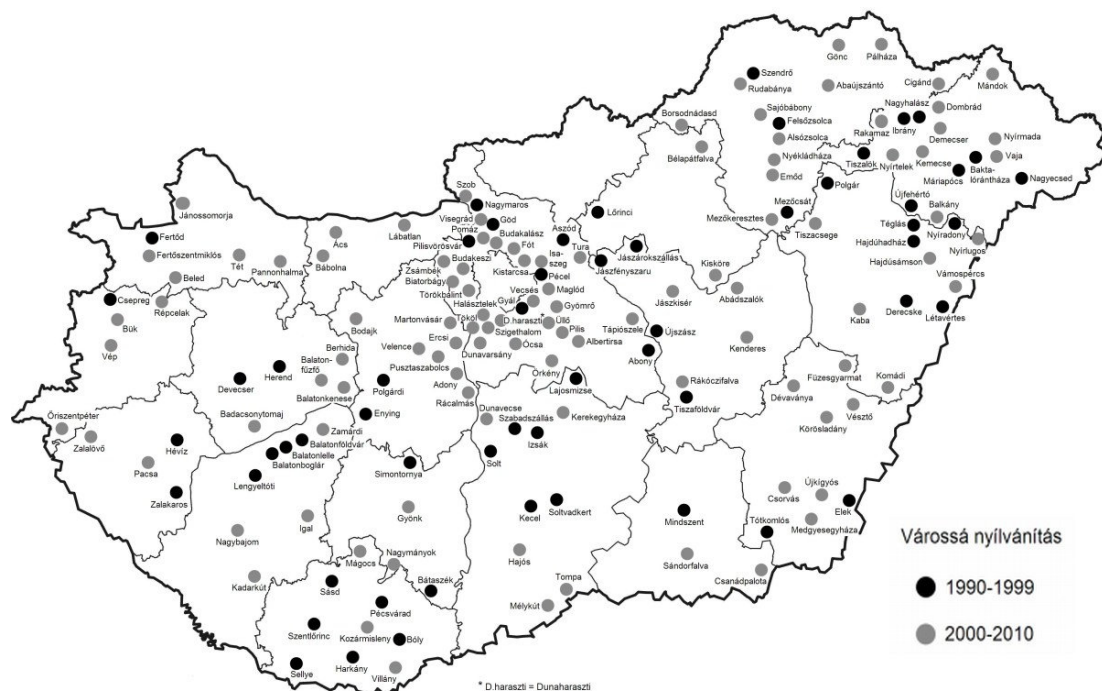
A poszt-szocialista városodás elsődlegesen a kisebb lélekszámú települések várossá nyilvánítását jelentette. Így nem véletlen, hogy az új városok tendenciájukban egyre kisebbek (Dövényi Z. 2009). Az 1990-es években és az elmúlt évtizedben is az ötezer fősnél kisebb lélekszámú városok köre bővült a legintenzívebben (2. táblázat).

Népességnagyság (fő)	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2012
– 4999	1	1	-	-	5	25	86	86
5000 – 9999	2	-	1	3	36	70	102	102
10000 – 19999	14	18	21	31	64	71	82	83
20000 – 49999	30	31	36	42	40	35	38	37
50000 – 99999	3	8	10	12	12	12	11	11
100000 -	4	5	5	8	9	9	9	9

2. táblázat, A városok száma népességnagyság kategóriák szerint hazánkban, 1950-2012

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek, 1970, 1980, 1990, 2000, 2010.

Az 1990 óta megszorodott kisvárosok köztudottan kedvezőtlenebb demográfiai, gazdasági, infrastrukturális mutatókkal rendelkeznek, ami a viták, feszültségek leggyakoribb forrása is. Beluszky és Győri is azt állapította meg, hogy a „faluvárosok” túlnyomó részében a legszerényebb városi intézményekből is legfeljebb mutatóban található egy-kettő (Beluszky P.- Győri R. 2006). További sajátosságuk, hogy közülük jónéhány a kevésbé fejlett, elmaradott térségekben (pl. Északkelet-Magyarországon) található, ami szintén kedvezőtlenül hathat a fejlődésükre a várossá nyilvánítás után is (1. ábra).

1. ábra, Az 1990 és 2010 várossá nyilvánított települések

Forrás: Magyarország városainak listája. <http://hu.wikipedia.org/>

Napjainkban a városi funkciójú és a városi rangú települések száma nem azonos. Beluszky és Győry szerint az előbbieket kb. kétharmadát képezik az utóbbiaknak (Beluszky P.- Győry R. 2006). A városi funkciójú települések nagyobb részét azok adják (123-124 város), amelyek sokoldalú városi funkcióval rendelkeznek. Ezek a tradicionális, ún. „klasszikus” vagy „valódi” városok. A kisebb hányadukat ellenben azok a települések (88-90 „alig város” vagy „majdnem város”) alkotják, amelyek több-kevesebb városi funkcióval bírnak, azaz városi voltak funkcionális szempontból vitatható (Beluszky P.- Győry R. 2006). Ide tartozik Szob is. A hazai városállományt alkotó többi (mintegy 100) városi rangú település viszont semmiképpen sem sorolható a városállományhoz. Ez utóbbiak a „faluvárosok”, amelyeket bár városnak neveznek, csak jóindulattal tekinthetők annak. A várossá fejlesztésük szükségességét illetően megoszlanak a vélemények. A szakemberek többsége úgy véli, hogy nincs szükség „valódi” várossá fejlesztésükre, mert rendkívül költséges lenne, és mivel már városhiányos térségek nincsenek az sem indokolja a fejlesztésüket. Ugyanakkor az nem zárható ki, hogy tovább fejlődjenek, és hogy az alapvetően alulról jövő helyi kezdeményezések révén minél jobban megfeleljenek a bizonyos fokig megelégedett városi címnek. Részben erre is példaként szolgálnak a szobi vizsgálatok.

„Minőségi urbanizáció”: a városiasodás tapasztalatai Szobon

A városiasodás alatt általában azokat a folyamatokat értik (pl. az infrastrukturális ellátás fejlődése, a városi életforma és viselkedésminta elterjedése, a településkép városias külsőt ölt), amelyek hozzájárulnak egy település urbanizáltsági szintjének emelkedéséhez. Olyan minőségi folyamat, melynek eredményeként elmosódnak a falvak és a városok közötti különbségek. S a városiasodó település („város”) egyre jobban hasonlít a városokhoz. Társadalomföldrajzi megközelítésben a városok általában nagyobb népességű, központi szerepkörrel rendelkező települések, amelyek a földrajzi munkamegosztás termékei és környezetük központjai. Aktív keresők zöme nem a mezőgazdaságban dolgozik, és a népsűrűség értéke meghaladja a 200 fő/km²-t. A város külső megjelenésére a zárt, emeletes beépítés jellemző (Kovács Z. 2001). Szob példája arra is lehetőséget nyújt, hogy a közigazgatási és településföldrajzi város fogalmat összevegyük.

A városiasodás fokát különböző mutatószámokkal mérik. A leggyakrabban az intézményi és vonalas infrastrukturális ellátás mutatói alapján, a lakosság gazdasági tevékenysége, iskolázottsági szintje vagy például a településkép milyensége alapján szokták megítélni. Rendszerint minél magasabb és sokszínűbb egy település intézményi és vonalas infrastruktúrája vagy minél többen dolgoznak a tercier szektorban, annál urbanizáltabbnak tekinthető. Ez pedig kihat a település arculatára, a lakosság életmódjára is.

A nagy múltra visszatekintő településen, Szobon a városi cím megszerzése óta jelentős változások mentek végbe a lokális társadalmi, gazdasági életben, amelyek a városiasodását is előmozdították. Bár egy évtized viszonylag rövid időnek tekinthető egy település történetében, mégis Szob számára a 2000 és 2010 közötti periódus volt az egyik legmozgalmasabb időszak. Ez derült ki az ott végzett empirikus kutatásból is, melynek tapasztalataiból elsődlegesen azok kerülnek említésre, amelyek Szob urbanizáltság terén az elmúlt évtizedben elért eredményeit a legszembetűnőbben demonstrálják, és amelyek egyben a városiasodás mértékének is a fontosabb ismérvei.

A város pozícióját erősítette és alapvetően a térségi centrum funkciójának a következménye, hogy 2000 és 2010 között a népessége folyamatosan növekedett: 2762 főről 2986 főre. A népesség megtartása, illetve gyarapítása azért is óriási teljesítmény, mert az ország egészében és a települések zömében fogy a népesség. Szob lakosságszáma alapján a kisvárosok táborába sorolható és a kistérségén belül a legjelentősebb népességkoncentrációt mondhatja a magáénak. A város népsűrűsége csekély mértékben nőtt a 21. század elején és 2010-ben már megközelítette a 111 fő/km² értéket. Ez alig magasabb az országos átlagnál (108 fő/km²) és jóval meghaladja néhány hasonló lélekszámú kisvárosét (pl. Lengyeltóti 83 fő/km², Zalaölvő 58 fő/km²), de messze elmarad a nagyobb városokra (pl. Budapest 3280 fő/km², Debrecen 450 fő/km², Miskolc 717 fő/km², Pécs 963 fő/km², Szeged 604 fő/km²) jellemző értéktől. Ha viszont Szob belterületét vesszük alapul, ahol ténylegesen él a lakosság döntő hányada, akkor igen magas a városban a népsűrűség (1659 fő/km²).

A börzsönyi kisvárosban a népességszám gyarapodás legfőbb forrása a vándorlási többlet, ami lényegében a rendszerváltozás óta regisztrálható. A beköltözők túlnyomórészt a Börzsöny területén elhelyezkedő kisebb falvakból származnak, de nőtt az ország más térségeiből érkezettek száma is, miáltal jóval sokszínűbb lett a helyi társadalom. Kedvezően változott a lakosság iskolázottsági szintje is. Hasonlóan az országos trendhez itt is több lett a magasabb iskolai végzettségű. A 2010-ben választ adók 24%-át képezték a diplomások és az érettségizettek aránya is ugyanolyan mértéket öltött.

Az elmúlt évtizedben Szobon is folytatódott a népesség előregedése épp úgy, mint az ország egészében, amihez az erősödő természetes fogyás is hozzájárult. Az előregedéssel párhuzamosan mérséklődött a lakosság gazdasági aktivitása és nőtt a nyugdíjasok, valamint a munkanélküliek száma. 2010-ben már 126 munkanélkülit tartottak nyilván a városban, ami relatíve igen magas érték. Ez a leginkább az utóbbi évek kedvezőtlen gazdasági folyamataira és a válságra vezethető vissza. A munkába járók túlnyomó része helyben dolgozott, de bővült az ingázók köre is a helyi munkalehetőségek beszűkülése miatt és a közlekedés fejlődésének köszönhetően.

Az urbanizáció előrehaladottságára utalhat a lakosság foglalkozási szerkezetében bekövetkezett változás is. Szobon az ezredforduló óta tovább nőtt a tercier szektorban dolgozók száma és aránya, miközben a mezőgazdaságban és az iparban dolgozóké csökkent. Ez utóbbi alapvetően annak a következménye, hogy néhány éve végleg bezárta kapuit a Szobi Szörp Rt., amely jelentős ipari foglalkoztató volt. Ez „nemcsak” a munkahelyek elvesztését jelenti, ami nagyon érzékenyen érinti a lakosságot és ezt sokan (81 fő) szóvá is tették a felmérés során, hanem azt is, hogy a gyár bezárásával, megszűnésével lényegében egy márká, egy egykor jól csengő név is feledésbe merül(het). Holott a város hírnevének öregbítésében korábban kiemelt szerepet játszott.

Tekintettel arra, hogy a víz- és villanyhálózatba való bekötés mértéke gyakorlatilag százszázalékos volt a várossá nyilvánításkor, a vezetékes telefonellátottságra törekvés pedig háttérbe szorult a mobiltelefon elterjedésével, 2000 és 2010 között a közműellátás fejlesztésekor a hangsúly a csatorna- és vezetékes gázhálózat kiépítésére helyeződött, amelyekhez egyre több lakás kapcsolódott. 2010-re az arányuk elérte a 67, illetve 62%-ot. Ezzel egyidejűleg a kábeltv-hálózat kiépítésében is nagy előrelépések történtek, és 2010-ben már a lakások közel 40%-a rendelkezett kábeltévével. Mindezek együttesen eredményezték a lakosság nagyfokú (80% feletti) elégedettségét a vonalas infrastrukturális ellátottsággal. A közművek kiépítettségét többnyire megfelelőnek ítélték, az elégedetlenséget a legtöbbször az általuk nyújtott szolgáltatások nem elfogadható minősége okozta (pl. hogy rossz a képminőség, hogy túl sok az adásszünet).

Szob, mint kistérségi központ 13 település 13 ezer lakosának biztosít magasabb szintű szolgáltatást. Elsődlegesen ezzel hozható összefüggésbe az, hogy már a várossá nyilvánítás előtt is relatíve fejlett, sokszínű intézményhálózattal rendelkezett, amelyeket nemcsak megtartani sikerült, hanem fejleszteni is, mert szinte az összes oktatási, egészségügyi, kulturális és egyéb intézmény (pl. az önkormányzat épülete) is korszerűsödött és/vagy bővült az elmúlt évtizedben. Az intézmények megújítása mellett új létesítmények (pl. bölcsőde, zenepavilon) is átadásra kerültek, amelyek újabb funkciókkal gazdagították a várost. A még meglévő intézmények is hozzájárultak ehhez, ugyanis a városi cím elnyerése folytán szélesedett a helyben intézhető ügyek köre pl. az Önkormányzat révén. Ez a lakosság életét is megkönnyíti: kevesebbet kell utazni és az elintézési idő is rövidült.

Az intézményekkel való ellátottsággal többnyire elégedettek voltak a választ adók, amint a számok is jelzik (oktatási 58%, egészségügyi 67%, kereskedelmi 61%, kulturális 42%, vendéglátó létesítmények 45%). Az elégedetlenség ebben is az intézmények által nyújtott szolgáltatások nem megfelelő színvonalából fakadt. A legtöbb panasz a kulturális intézményekre érkezett, aminek okai nagyon összetettek (programok hiánya, milyensége), de legfőképp a pénzügyi források szűkösségével magyarázható. Szintén sokan elégedetlenkedtek a helyi vendéglátó létesítmények miatt, amelyek mennyiségét túl soknak, funkcionális megoszlásukat viszont aránytalannak ítélték, mert a legnagyobb hányaduk valójában kocsma. A leginkább a cukrászdát és a kávézót hiányolták. Szob több olyan, részben középfokú intézménnyel (pl. középiskola, szakorvosi rendelőintézet, zeneiskola, múzeum) is rendelkezik, amelyek magasabb szintű igényeket is kielégítenek, és központi szerepkört biztosítanak a településnek.

A vonalas és intézményi infrastruktúra fejlődése kedvezően befolyásolta a helyi lakosság életét és a település arculatát is. Világviszonylatban is az urbanizáció fokának megítélésben kiemelt helyet foglal el a településkép. Tekintettel arra, hogy igen „szembetűnő tényező” szinte elég egy „szempillantás”, hogy tájékozódjunk az adott település urbanizáltságának mértékéről. Az utóbbi évtizedekben az idehaza városi címet kapott települések („alig-városok, faluvárosok”) zömének a településképe (közterületek elhanyagolt állapota, gondozatlan parkok és zöldfelületek, leromlott épületállomány) nem olyan, mint egy városé, illetve nem keltik egy városias település benyomását az emberben. Szob is sokkal inkább hasonlított egy faluhoz a várossá nyilvánítás előestéjén. A településkép terén volt a legnagyobb és a leglátványosabb az elmaradása, s ezen hiányosságért kapta a legtöbb kritikát is a városi cím adományozása idején. Tulajdonképpen a szobi lakosság is a falusias külső miatt bízott a legkevésbé a városi cím elnyerésében.

Az ezredforduló óta Szob településképe jóval urbánusabb lett. Megnyilvánult ez többek között az épített környezet állapotának átalakulásában, amihez számottevően hozzájárult egyrészt az utak, közterek átépítése, a középületek felújítása, a vezetékek föld alá helyezése, másrészt a zöld felületek kialakítása és gondozása, valamint a házak előtti utcarészekben a fű nyírása, virágok telepítése stb.. Ezáltal erősödött a település rendezettsége és a település egészének hangulata, atmoszférája, a lokális miliő is megváltozott, sokkal kellemesebb és városiasabb lett. Ma már inkább kelti egy kisváros, mint egy falu

benyomását az odalátogatóban. Nagymértékben belejátszott ebbe az is, hogy a lakosság gondolkodás-módja, szemlélete, hozzáállása (pl. a városi státusznak való minél jobb megfeleléshez) is sokat változott az ezredforduló óta.

A helyi lakosság tudatában, mentalitásában lezajlott „forradalmi” változásoknak is betudható az, hogy a felmérésben részt vettek közül többen azt hangsúlyozták, hogy büszkeséggel töltötte el őket a városi cím elnyerése, hogy presztízsnak, rangnak ítélik a városi címet. S még akkor is örülnek neki, ha az anyagi előnyökkel nem jár. Egyébként is mostanra már eltolódott a súlypont a városi cím megszerzését motiváló anyagi előnyökről, az objektív tényezőkről a szubjektív tényezők irányába (Kiss É. 1998). Az utóbbi évtizedben már jóval nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a szubjektív (történelmi múlt, hagyományok), jobbra érzelmi indítatású erőknak, amelyek tekintélyt, rangot, elismerést, úgymond „magasabb minőségi állapotot” kölcsönöznek a cím tulajdonosának.

A történelmi múlt egyfajta szellemisége és tárgyi emlékei, a különféle hagyományok és népszokások, valamint a lokális kulturális, szellemi élet rendkívül fontosak ahhoz, hogy valódi városról beszélhessünk. Ezek a tényezők erőteljesen befolyásolják az ott élők magatartását, gondolkodásmódját. Olyan érzelmi töltet, kötődés kifejlődését eredményezhetik, amelyek egyaránt belejátszhatnak a felnövekvő nemzedékek helyben maradásába és a település sajátos atmoszférájának kialakulásába. A hely szellemisége áthatja a település egészét és megnyilvánul a hétköznapijaiban, továbbá a mindennapi érintkezésben is (Kiss É. 1998). De ez az a tényező, amely meg is különbözteti az összes többi településtől, ettől válik egyedivé, különlegessé. Ezek azok az értékek, amelyeket ápolni kell és megőrizni, és amelyek a helyi tudat, az odatartozás érzése és az egészséges lokálpatriotizmus kifejlődéséhez is elengedhetetlenek. Hiányukban valójában nem is beszélhetünk igazi városról csak városnak nevezett településről.

Szobon a helyi közösség, a helyi társadalom fejlődésére nagy hatással voltak és vannak még ma is azok a rendezvények, amelyek a város cím elnyerése után kerültek bevezetésre. 2001 óta rendszeresen megszervezik a „Szobi Városnapokat”, amikor is közel három napon keresztül színes programokkal ünneplik a városi rang megszerzését. A különböző kulturális, sport és egyéb programok egyúttal jó lehetőséget kínálnak a lakosság összetartozásának erősödésére, a helyi közösség összekovácsolására is. Szintén ezt a célt szolgálja pl. a városfa-ültetés is, amikor az előző városnapok ünnepétől a következőig tartó esztendőben születettek szülei ültetnek fát gyermekük születése alkalmából. 2010 őszén először rendezték meg hagyományteremtő jelleggel a Börzsöny Gyümölcsvásárt, amely elsősorban a helyi és kistérségi bogyógyümölcs termesztés nyers- és feldolgozott termékeit kínálja a helyi és kistérségi fogyasztóknak. Ezen két új rendezvényen kívül más kulturális, sport és egyéb rendezvények, ünnepek is ösztönzőleg hatnak a helyi hagyományok ápolására és a közösségi tudatra, valamint az összetartozás érzésének szorosabbá fűzésére. Ezzel is elősegítve a település előrelépését a várossá válás hosszú útján.

Összefoglalás és jövőbeni kitekintés

A 21. század első évtizedében Szob a városiasodás felerősödése folytán jóval közelebb került a várossá váláshoz. Ehhez adottak voltak nemcsak a helyi politikai, társadalmi, gazdasági és egyéb adottságok, hanem a településen kívüli társadalmi, gazdasági környezet is kedvezően alakult. Az empirikus kutatás tapasztalatai is arra utaltak, hogy a város cím elnyerése pozitívan hatott Szob fejlődésére, mintegy felgyorsította azt. Következésképp nem az urbanizáció végét, hanem sokkal inkább a kezdetét jelentette a település életében a városi rang elnyerése. Nagyon valószínű, hogy a szobi tapasztalatok nem tekinthetők egyedinek, hiszen más kevésbé urbanizált kisvárosok is fejlődtek az ezredforduló óta, az azonban nem kétséges, hogy a Szobon bekövetkezett nagyarányú fejlődéshez hasonlót közülük csak kevesen érthettek el. Ezt mindenesetre érdemes lenne további kutatások keretében vizsgálni.

Szob példája egyben a hazai urbanizáció jövőbeni folyamatainak való eltűnődésre is lehetőséget ad. Az utóbbi években ugyanis olyan markáns politikai, társadalmi, gazdasági változások kezdődtek, illetve gyorsultak fel, amelyek egyöntetűen arra utalnak, hogy a magyarországi urbanizáció folyamatában (újabb) fordulópont következik be. Ennek kezdete 2013-ra tehető. Részben azért, mert a városjelöltek köre kitágul, hiszen valamennyi falusi település pályázhat rá, ami elvileg a mennyiségi urbanizáció felgyorsulását eredményezheti. Részben pedig azért, mert a források apadása miatt kevesebb lehetőség lesz a ma még kevésbé urbanizált városok fejlesztésére. A városiasodás üteme tehát mérséklődhet, sőt bizonyos városi szerepkört képező (pl. egészségügyi, oktatási, kulturális stb.) intézmények meg is szűnhetnek, vagy a gazdaságosság, a racionalizálás jegyében átszervezésre, bezárásra kerülhetnek. Ebből pedig az következik, hogy bizonyos funkciók el is tűnhetnek az intézményekkel együtt vagy az önkormányzati struktúra átszervezése következtében, ami szintén a városiasság ellen hathat. Tetézheti a városok gondjait és különösen a városállomány derékhadát alkotó kisebb városokét az, hogy a gazdaságuk, elsősorban az iparuk kevésbé szilárd alapokon nyugszik, és hogy a munkalehetőségek szűkösek. Számításba véve mindezeket a magyarországi urbanizáció folyamata lelassulhat és a városállomány differenciálódása fokozódhat a jövőben. Másképpen fogalmazva a „mennyiségi és a minőségi urbanizáció” közötti diszharmónia tovább mélyülhet az elkövetkezendő évtizedekben.

Irodalomjegyzék

Andersen, H. T.- Engelstoft, S. 2004: The end of urbanisation? Transformation of the urban concept. Dela. 21. pp. 53-67.

Beluszky P. 1999: Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 584 p.

Beluszky P. 2010: A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon 1945 után. In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv V. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. pp. 135-147.

Beluszky P.–Győri R. 2006: „Ez a falu város!”: avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után. – Tér és Társadalom. 20. 2. pp. 65–81.

Benedek, J. 2006: Urban policy and urbanisation in the transition Romania. Romanian Review of Regional Studies. 2. 1. pp. 51-64.

Dövényi Z. 2006: „Ez a falu város”: tűnődések a hazai várossá nyilvánítások kapcsán. In: Blahó A.–Tóth J. szerk.: Tanulmányok Mendöl Tibor születésének 100. évfordulójára. Mendöl Tibor Centenárium Év Bizottsága, Orosháza–Pécs. pp. 109–115.

Dövényi Z. 2009: „Város az, ami magát annak nevezi”: tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán. – Területi Statisztika. 12. 1. pp. 3–7.

Enyedi, Gy. 1992: Urbanization in East Central Europe. Urban Studies. 29. 6. pp. 869-880.

Gregory, D.-Johnston, R.-Pratt, G.-Watts, J.M.-Whatmore, S. 2009: The Dictionary of Human geography. 5th edition. Wiley-Blackwell, Cornwall. 1052 p.

Hajdú Z. 1993: Közigazgatási területi reformtervek Magyarországon 1949-1956 között. Földrajzi Közlemények. 41. 2. pp. 71-86.

- Hencz A. 1973: Területrendezési törekvések Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 678 p.
- Kiss É. 1995: A várossá nyilvánítás hatása a települések életére, fejlődésére. Kézirat. Budapest. MKI. 52 p.
- Kiss, É. 1997: Hungary: urbanization and the urban network. *Ekistics*. 382/383/384. pp. 48–59.
- Kiss É. 1998: A várossá nyilvánítás problematikája és a várossá válás jelentősége az önkormányzatok szemszögéből. *Földrajzi Közlemények*. 47. 3. pp 456-481.
- Kocsis Zs. 2008: Várossá válás Európában. *Területi Statisztika*. 11. 1-2. pp. 712-723.
- Kovács Z. 2001: Társadalomföldrajzi Kislexikon. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 176 p.
- Kovács Z. 2009: Urbanizáció és átalakuló városhálózat Kelet-Közép-Európában. *Közép-Európai Közlemények*. 4-5. pp. 175-182.
- Kulcsár, L.J. – Brown, D.L. 2011: The Political Economy of Urban Reclassification in Post-Socialist Hungary. *Regional Studies*. 45. 4. pp. 479-490.
- Kusinski, W. 1992: Regional differentiation of the urbanization level in Poland. *Micellanea Geographica*. 5. pp. 185-193.
- Mladenov, C.- Ilieva, M.-Ilieva, N-Kazakov, B. 2010: Urbanizáció Bulgáriában. *Tér és Társadalom*. 24. 4. pp. 285-300.
- Németh S. 2009: Mintha-városból mintavárost! A magyar urbanizáció mennyiségi útja és minőségi átmenete. *Területi Statisztika* 12. 1. pp. 8–18.
- Ravbar, M. 1997: Slovene cities and suburbs in transformation. *Geografski zbornik*. 37. pp 65-111.
- Rúzsás L. 1974: Dunántúli mezőváros fejlődés a kései feudalizmus korában. *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv*. 1. pp. 49-60.
- Szalai G. – Tóth J. 2010: A magyar városodás néhány kérdése (1870-2010). In. Csapó T. Kocsis Zs. szerk. *A településföldrajz aktuális kérdései*. Savaria University Press. Szombathely. pp. 5-25.
- Szigeti E. 2002: Község, város, jogállás: a magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése. *Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest*. 248 p.
- Tóth J. 2008: Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról. *Területi Statisztika*. 11. 3. pp. 237–244.
- Vaishar, A. 2004: Small towns: an important part of the Moravian settlement system. *Dela*. 21. pp. 309-317.
- Weclawowicz, G. 1992: Városok térbeni-társadalmi szerkezete Kelet-Közép-Európában. *Tér és Társadalom*. 6. 3-4. pp. 215-225.

Nők szerepe a gazdasági növekedésben és fejlődésben a 21. században

„women hold up half the sky”
(Mao Ce-Tung)

Az országok közötti gazdasági verseny meghatározó tényezői napjainkra jelentősen kibővültek. Egyre nyilvánvalóbb, hogy mind a fejlődő, mind a fejlett országokban – igaz más-más szinteken – a humán tőke mennyisége és minősége a növekedés meghatározó tényezője. A technikai fejlődéssel párhuzamosan végbemenő társadalmi változások egy új – gazdasági szempontból eddig alapvetően kiaknázatlan – területre terelték a figyelmet. Ez a terület a nők változó gazdasági és társadalmi szerepvállalása. A nemek közti eltérést meghatározó tényezők kutatása azonban alapvetően csak a 20. század végére, 21. századelejére került a tudományos érdeklődés fókuszába. A problémakör gazdasági szempontú megközelítése önálló elemzési területté vált, melyek a „gender studies” és a „womenomics” néven lettek ismertek. A témakör jelentőségét érzékelteti, hogy a *The Economist* (2006) szerint az elmúlt évtizedek során a nők gazdasági szerepvállalásának bővülése pusztán a fejlett országokban jelentősebben járult hozzá a világ gazdasági növekedéséhez, mint az egész kínai gazdaság.

Amint azt látni fogjuk a nők helyzetének a változása nagyon komplex problémakör, mely alapvetően intertemporális keretben, és érdemben csak interdiszciplináris nézőpontból elemezhető. Olyan tudományterületek segítenek megértenünk a napjaink társadalmi szintjén manifesztálódó változásokat, mint a (evolúciós-, intézményi-, viselkedés-) közgazdaságtan, matematika (dinamikus, sztochasztikus, játékelméleti ágai), statisztika (ökonometria), biológia (neuro-biológia, genetika), demográfia, (evolúciós-, kognitív-, gestalt-) pszichológia, (fizikai-, kulturális-, evolúciós-) antropológia, szociológia, és filozófia. A legtöbb esetben a vizsgált tényezők ok-okozati viszonya mind a mai napig feltáratlan maradt. Ez azért lehet, mert a folyamatok visszacsatolási mechanizmusai csak más tudományterületek felhasználásával magyarázhatók, és mert időtávjaik nagy változatosságot mutatnak. A témakör részterületei megjelennek valamennyi tudományág vezető szakirodalmában.

Napjaink (európai kultúrkörének¹) közgazdaságtana három úton jutott el a nőkhöz, mint kutatandó területhez. Az első terület a gazdasági növekedés forrásainak feltárása, ahol a nők, mint a munkaerőpiac és a humán tőke kapacitás 50%-át meghatározó tényező szerepelnek. A második a többdimenziós gazdasági fejlődés területe, ahol a nők nem (csak) a gazdasági dimenziók meghatározó tényezőiként jelentek meg. A harmadik terület a demográfiai átalakulás aktuálisan érzékelt hulláma, azaz az előregedő társadalmak víziója által keltette pánikhullám.

A normatív közgazdaságtudomány (és a politikusok) türelmetlensége nehezen néz szembe a természeti-, és – sok esetben – társadalmi folyamatok, továbbá ezen tudományterületek komótos tehetetlenségével. Napjaink tudományos ismeretterjesztő pszichológia könyvei (Pease–Pease 2009, 14-15. o.) is kiemelik ugyan, hogy napjaink emberét – és ebbe beleértve a nemek közt kialakult fizikai eltéréseket és társadalmi relációkat – több százezer (esetleg millió) év evolúciós folyamata csiszolta apránként. Ebben az idődimenzióban még az ipari forradalom (kezdeté óta eltelt bő 200 év) vagy a 19. század végén a

¹ Mi vagyunk azok, akik attól az empirikus tapasztalattól vezérelve, hogy az egyéni életet véges és megismételhetetlen, úgy tekintünk egy ember életére, mint egy időben korlátozott irreverzibilis döntésfolyam. Mi vagyunk azok, akik egyes termelési struktúrákat, társadalmi berendezkedéseket, kultúrákat hatékonyabbnak (fejlettebbnek), terjesztendőnek vélünk. A Föld lakosságának nagyobb része azonban az élethez és világhoz – alapvetően vallási okokból – másképpen viszonyul!

szüfrazsetekkel elinduló feminista forradalom hatása is marginálisnak mondhatók. Mindez még akkor is igaz, ha a gyors ütemű változásokhoz az emberiség látszólag egyre gyorsabban alkalmazkodik.

Amint látni fogjuk a humán tőke minőségi utánpótlásában rövid és hosszú távon egyaránt alapvetően a nők játsszák a meghatározó szerepet. Induljunk ki abból a megközelítésből, hogy a humán tőke forrását két csoportra oszthatjuk: a meritési bázisra (pool); és az egyéni teljesítőképesség-változás forrásaira. A nők számos területen változó megítélése és szerepvállalása mindkét területet érinti. A humán tőke dekomponálásához alkalmazhatunk egy hardver-szoftver-installálás hasonlatot, amelyben a nők döntő (kizárólagos) szerepe megkérdőjelezhetetlen a gyermekek, mint hardver, a kultúra, vallás, normák, és kognitív sémák, mint szoftver létrehozásában, továbbá ez utóbbiak installálásában, mint oktatás és nevelés.

Elemzésünk három témakörbe integrálva mutatja be a humán tőke két forrásának egyes elemeit. Először a nők és gazdasági növekedés kapcsolatát, majd a második részben a gazdasági fejlődéssel való kapcsolatát tárgyaljuk. Ez a két rész alapvetően a nők, mint humán tőke, mennyiségi elemeit hangsúlyozzák. A harmadik rész a nők és a minőség kapcsolatát járja körül.

Nők és gazdasági növekedés

Amint azt korábban tárgyaltuk (Ligeti–Ligeti 2009) a növekedés klasszikus tényezőinek körét az 1990-es évektől kezdik kibővíteni. Ez a bővítés időszaka tekinthető egyfajta „kísérleti” időszaknak, amikor alapvető elméleti hipotézisek hiányában az empirikus elemzések minden olyan tényezőt regresszálnak a GDP/fő növekedési ütemével, illetve szintjével, amelyekre valamilyen érdemi adatsor rendelkezésre állt. Majd a kapott eredmények alapján utólagos elméleti hipotéziseket gyártottak, ha szükségesnek mutatkozott. Barro (1991, 1996, 1997a,b) elemzései tartalmaztak oktatási mutatókat, intézményi struktúrát és ország kockázatot megragadó proxy-t (demokráciamutató, törvényesség fenntarthatóság mutatója), egészségügyi mutatókat (várható életkor, termékenységi ráta), fiskális-, és monetáris politika mutatóit (kormányzati fogyasztás, inflációs ráta, cserearány, jegybanki függetlenség), urbanizáció és jövedelem-egyenlőtlenség (Gini) mérőszámát, végül térségi, nyelvi-etnikai, vallási és gyarmati múlt dummy-kat. Az 1965-90-es időszakra végzett számításai alapján Barro (1997a, 30. o.)² arra a megállapításra jut, hogy „ezek az eredmények nem támasztják alá azt a hipotézist, hogy a nők iskoláztatása a gazdasági növekedés egyik kulcseleme lenne”.³ Ezt az általánosító megállapítást azonban elemzése valójában nem támasztja alá! Minden esetre jó egy évtizedig tévúton tartotta a növekedéseméleti elemzéseket. Úgy tűnik, hogy Barro egyfajta mintaszelekciós hibát vétet, még a hosszúnak tűnő időintervallum ellenére is. Eredményei ugyanis, mint látni fogjuk, későbbi mintákon nem reprodukálhatók. Ne feledjük továbbá, hogy a regressziós becslések látszólag feltárt kapcsolatrendszer nem jelent egyértelmű ok-okozati viszonyt, legfeljebb adatok együttmozgását.

A Barro által elemzett időszak oktatási szempontból nagyon speciális. A fejlődő országokban, – ahol ekkor még csak jellemzően alapfokú képzésről beszélhetünk – megindul ugyan az alapfokú oktatás, de a szegénység, továbbá szocializációs és kulturális adottságok miatt ez érdemben jobban érintette a fiúkat. Így a meginduló növekedés nem véletlenül korrelált erősebben a fiúk képzettségi szintjének emelkedésével.

² Jóllehet az eredeti Barro tanulmány második kiadása 1997-ben jelent meg, mi a 2005-ös magyar fordításból idéztünk, így az oldalszám megjelölése ez utóbbi kiadásra vonatkozik.

³ Sőt, Barro–Lee (1994) tanulmányában a nők tanulmányainak becsült együtthatója még szignifikánsan negatívnak mutatkozott. Barro (1997a) csak a demokráciamutató és nők alapfokú iskolázottsága között talált pozitív szignifikáns kapcsolatot.

Humán tőkének gyakran a képzettségi szintnek csak azon részét tekintik, amely meghaladja a minimálbér megszerzéséhez szükséges szintet (Dedák–Dombi 2009, 21. o.). A fejlett országokban, a Barro által vizsgált időszakban, ugyan a javul a lányok alapfokú képzettségi szintje, de a középszintű képzésben, és leginkább a felsőfokú szinten arányuk olyan, mint a fejlődő országokban az alapfokú képzésben. Ne felejtsük, hogy a nők oktatáshoz való joga ekkorra még nem mindenhol azonos a férfiakkal, nem is beszélve az uralkodó sztereotípiák, tradíciók társadalmi tehetetlenséget növelő hatásáról. Így tehát a nem szocialista fejlett országokban a fiúk súlya a humán tőkében még aránytalanul nagy. A volt szocialista országok biztosították leginkább (esetenként kényszerrel is) a nemek azonos beiskolázottságát. Az oktatási rendszer változásának eredményei egy-két generáció késéssel jelentkeznek. Így, Barro elemzései ezeket a hatásokat nem is mutathatták ki. Rohwer (1995) Kelet-Ázsia növekedésének elemzésénél rámutat, hogy az 1960-as években vagyoni helyzetű és nemtől függetlenül biztosított alapfokú oktatás hatása nem abban jelentkezett, hogy a nők munkapiaci részesedése megnőtt, hanem abban, hogy a következő generáció képzettségi szintje világszinten is kimagasló lett (Dél-Korea, Japán, Szingapúr). A tájféldi gyermekek, ahol azonban a nők a megszerzett alapfokú képzettségüket nem otthon a gyermeknevelésben kamatoztatták, hanem a munkapiacon, kevésbé lettek sikeresek az iskolában és rosszabbul teljesítettek a nemzetközi összehasonlításokon.

A 21. század elejére azonban már empirikusan is kimutathatóvá vált, hogy a nemek közti egyenlőtlenségnek jelentős termelékenységi, növekedési és fejlődési költségei vannak (King–Manson, 2001). A Világbank 2011-es riportja (WDR 2011) kiemeli, hogy a nemek közti egyenlőtlenség megszüntetése három szempontból fontos. Egyrészt a nők alapszintű oktatásának megtérülési rátája magasabb, mint a férfiaké, sőt magasabb, mint bármely más befektetésé.⁴ Másrészt a növekvő női képzettségi szint emeli a munkaerőpiac termelékenységét és növeli az aktív munkavállalók számát. Harmadrészt az egyenlőségnek egyéb átgúnyúzó hatásai is jelentkeznek, mint például az abszolút szegénység csökkenése, és a következő generáció gyermekeinek minőségjavulása.

Az alábbiakban két potenciális lehetőséget vázolunk fel arra vonatkozólag, hogy miként lehetséges a nemek közti iskolázottsági eltérést – ezen keresztül pedig a nők képzését, mint beruházás – a standard növekedési modellekbe integrálni. Az első megközelítésben indulunk ki az alábbi humán tőkével bővített termelési függvényből:

$$Y_t = B_t K_t^\alpha (h(u_t) L_t)^{1-\alpha} \quad 0 < \alpha < 1,$$

ahol K , L , és B rendre a tőke-, munkaállomány és egy exogén technikai haladást megragadó tényező, továbbá a $h(u_t)$ a munka minőségét (humán tőkét) megragadó tényező. Az u a minőség egyik komponense, mely lehet például a t . évben rendelkezésre álló munkaerő iskolában töltött átlagos éveinek száma. Az oktatásban töltött évek számának és a jövőbeni megtérülés, bér, kapcsolata statisztikailag mérhető. A munka gazdaságtan szakirodalmá ez a kapcsolatot az alábbi összefüggéssel modellezi:

$$h(u)_t = \exp(\psi u_t) \quad 0 < \psi.$$

A ψ paraméter azt mutatja meg, hogy pótlólagos oktatásban töltött év – függetlenül az iskolában töltött évek átlagos abszolút számától – mennyivel növeli a humán tőke értékét. A ψ paraméter a bér rátán keresztül becsülhető. Az USA munkaerőpiacára végzett elemzések alapján az iskolában töltött évek számának eggyel való emelkedése közelítőleg 7%-kal emeli a kifizetéseket, azaz $(1-\alpha) \cdot \psi = 0,07$. Ha $\alpha = 1/3$, akkor ψ közelítőleg 10%.

⁴ A női képzés megtérülését Psacharopoulos elemezte először 1994-ben.

Így a termelési függvény és a belőle származtatható empirikusan becsülhető összefüggés az alábbi formát veszi fel:

$$Y_t = B_t K_t^\alpha (\exp(\psi u_t) L_t)^{1-\alpha} \quad 0 < \alpha < 1$$

$$\frac{\ln y_T - \ln y_t}{T-t} = \frac{\ln B_T - \ln B_t}{T-t} + \alpha \frac{\ln k_T - \ln k_t}{T-t} + (1-\alpha)\psi \frac{u_T - u_t}{T-t}$$

Ennek az összefüggésnek az utolsó tagja megmutatja, hogy a jövedelemváltozásnak mekkora része tudható be – egy adott időszak alatt bekövetkezett – az átlagos iskolában töltött évek száma emelkedésének.⁵ Természetesen az utolsó tag felbontható külön a nők, külön a fiúk hatására.

Egy másik megközelítésben bővíthetjük a Mankiw–Romer–Weil (1992) (MRW) modellt a nemek szétválasztott humán tőke komponensével. Ha az eddigi H tényezőt szét bonjuk és helyettesítjük az F női szellemi tőke és az M férfi szellemi tőke speciális kapcsolatával ($H = F^{\beta_f} \cdot M^{\beta_m}$), akkor a termelési szerkezet az alábbiak szerint módosul:

$$Y_t = K_t^\alpha F_t^{\beta_f} M_t^{\beta_m} (A_t L_t)^{1-\alpha-\beta_f-\beta_m} \quad 0 < \alpha, \beta_f, \beta_m < 1 \quad (1)$$

ahol Y a tényleges kibocsátás, K a fizikai tőke, L a népesség vagy a munkások száma, A pedig a rendelkezésre álló technológia szintje adott t időperiódusban. A klasszikus gondolatmenetnek megfelelően legyen a termelési függvényünk konstans volumen–hozadékú. Ekkor az α, β_f, β_m intenzitási együtthatókra teljesül, hogy $\alpha + \beta_f + \beta_m = 1$.⁶ Makroszinten a nemzetgazdaság minden időperiódusban dönt a befektetés arányáról. A megtakarítás fordítható fizikai és szellemi tőkére, azon belül pedig a lányok és a fiúk oktatására, azaz

$$I_t = I_t^K + I_t^F + I_t^M = S_t$$

$$I_t^K = s_k Y_t$$

$$I_t^F = s_f Y_t$$

$$I_t^M = s_m Y_t$$

ahol $0 < s_k, s_f, s_m < 1$, rendre a fizikai tőkére, a lányok és a fiúk oktatására megtakarított jövedelemhányad. A kibocsátás növekedést úgy racionális elérni, ha olyan tényezőre fordítunk erőforrás, amelynek hozadéka magasabb, illetve, amely relatíve szűkösen áll rendelkezésre. A fejlődő és számos fejlett ország esetén a nők képzettségére mindkét feltétel teljesül.

Psacharopoulos–Patrinos (2002, Table A3, 22-24. o.) a 1969-1999 között a két nemre foglalja össze a szakirodalomban addig becsült hozamrátákat. A hozamráták átlaga a férfiakra 8,7%, míg a nőkre 9,8%. Ez a látszólag kis eltérés abból adódik, hogy bár a vizsgált 96 adatképből (ami 49 ország adatainak felel meg) csak 24 (ami 17 ország legalább egy évét jelenti) esetben volt nagyobb a férfiak hozamrátája, ezekben az esetekben azonban kimagaslóan magasabb volt, mint a nőké. Ebből az utóbbi 17 országból azonban, ha több évre áll rendelkezésre adat, akkor az 1990 utáni adatok esetén már a nők hozamrátája a magasabb. A képzési szinteket külön elemezve a szerző összesített eredménye az, hogy az

⁵ A részletes levezetést lásd Sørensen, Whitta-Jacobsen (2011) 5. fejezet.

⁶ Láthatjuk, hogy ha $\beta_f = \beta_m$, akkor az MRW modellt kapjuk, ha $\beta_f = \beta_m = 0$, akkor az alap Solow modellt kapjuk.

1970-80-as években a középiskolák és egyetemek hozamrátája a nők számára jellemzően magasabb volt.⁷

Takács (2012) 109 országra 2009-es adatokkal elvégzett keresztmetszeti számításai Barro elemzésével ellentétes eredményre jutnak. A nők iskolai végzettsége⁸ szignifikáns pozitív kapcsolatot mutat az egy munkásra jutó GDP növekedésével, míg a férfiak iskolázottsága nem szignifikáns, illetve ha szignifikáns, akkor negatív előjelű. Természetesen a két nem oktatási adatainak (különböző szinteken a beiskolázottsági ráta, átlagos iskolai évek száma) erős multikollinearitást mutatnak. Így nem arról van szó, hogy a 21. században a férfiak oktatása semmilyen szinten nem járul hozzá a gazdasági növekedéshez. Pusztán azt jelenti, hogy a nők iskolázottsági mutatói nagyobb mértékben változnak. A folyamatok tehát nem mutatnak reverzibilitást.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a többinputos növekedésmélet modelljei alapján a hosszú távú gyorsabb növekedést az egyes tényezők arányos bővülése segíti elő legjobban.

Nők és gazdasági fejlődés

A témakör világméretű jelentőségét mutatja, hogy a nemzetközi intézmények kiemelten foglalkoznak a nők változó helyzetével. Az ENSZ égisze alatt létrejött és 2000-ben Párizsban ratifikált Millenniumi Fejlesztési Programját követve 189 tagállam elkötelezte magát, amellel a nyolc cél mellett, hogy – 1990-es referenciaértékhez képest – 2015-ig:

1. **„Véget vetnek a súlyos szegénységnek és éhínségnek**
 - A napi egy dollárnál kevesebből élők arányát felére csökkentik
 - Az éhínségtől szenvedők arányát felére csökkentik
2. **Megvalósítják a mindenkire kiterjedő alapfokú oktatást**
 - Biztosítják, hogy minden fiú és lány befejezze az általános iskolát
3. **Előmozdítják a nemek közötti egyenlőséget és segítik a nők felemelkedését**
 - Kiküszöbölik a nemek közötti beiskolázási különbségeket az alap- és középfokú oktatásban lehetőleg 2005-ig, valamennyi szinten pedig 2015-ig.
4. **Csökkentik a gyermekhalandóságot**
 - Kétharmadával csökkentik az öt év alatti gyermekhalandóság arányát
5. **Javítják az anyai egészségügyet**
 - Háromnegyedével csökkentik a gyermekágyi halandóság arányát
6. **Küzdenek a HIV/AIDS, a malária és más betegségek ellen**
 - Megállítják és elkezdik visszafordítani a HIV/AIDS terjedését
 - Megállítják és elkezdik visszafordítani a malária és más súlyos betegségek terjedését
7. **Biztosítják a környezeti fenntarthatóságot**
 - A fenntartható fejlődés elveit beépítik a nemzeti politikákba és programokba; visszafordítják a környezeti erőforrások csökkenését
 - Felére csökkentik azoknak az arányát, akik tartósan nem jutnak egészséges ivóvízhez
 - 2020-ra jelentősen javítják legalább 100 millió nyomorban lakó életkörülményeit

⁷ Érdekesség képen Nagy Britanniában a hozamokat még nem alapfokú képzettségre vetítették, hanem az írt-olvasni tudás képességére (literacy). Míg 1841-ben a férfiak és nők hozamrátája rendre 24,5%, és 3,5% volt, addig 1871-re már 19% és 9%-ra változott. 1971-re a nők egyetemi végzettségének hozamrátája már 4 százalékponttal magasabb volt, mint a férfié.

⁸ Az eredmények azonosak mind a 15, mind a 25 évesnél idősebb lakosság esetén. Az elemzésekhez felhasznált mutatók köre: az alapfokú, középfokú, felsőfokú oktatásban résztvevők aránya, átlagos iskolában töltött évek száma összesen és képzési szintenként, valamint a nemi egyenlőtlenség foka.

8. A fejlesztés érdekében globális partnerséget építenek ki

- Továbbfejlesztik a szabályozott, kiszámítható és megkülönböztetés mentes, nyílt kereskedelmi és pénzügyi rendszert. Ez magában foglalja a jó kormányzáshoz, a fejlődéshez és a szegénység csökkentéséhez való elkötelezettséget mind nemzeti, mind nemzetközi szinten
- Foglalkoznak a legkevésbé fejlett országok sajátos szükségleteivel. Idetartozik ezen országok exportjára vonatkozó illeték- és kvótamentesség; a súlyosan eladósodott szegény országok adóssága mérséklésének a fokozása; a hivatalos kétoldalú adósság elengedése; és bőségesebb hivatalos fejlesztési segítségnyújtás azoknak az országoknak, amelyek elkötelezték magukat a szegénység csökkentése mellett
- Nemzeti és nemzetközi intézkedéseken keresztül átfogóan foglalkoznak a fejlődő országok adósságproblémáival, hogy az adósságot hosszú távon elviselhetővé tegyék
- A fejlődő országokkal együttműködve tisztességes és termékeny munkát teremtenek a fiatalok számára
- A gyógyszeripari vállalatokkal együttműködve elérhetővé teszik a megfizethető alapvető gyógyszereket a fejlődő országokban
- A magánszektorral együttműködve hozzáférhetővé teszik az új technológiák – különösen az információs és kommunikációs technológiák – előnyeit.”

(Magyar ENSZ Társaság, 2002)⁹

Amint az a célok követéséhez évente kiadott World Development Indicators című statisztikai kiadványokból nyomon követhető az első hét cél (Millennium Development Goal, MDG 1-7) közvetve vagy közvetlenül relatíve jobban érinti a nőket, mint a férfiakat. (MDG1) Mivel a Föld szegény országaiban a nőknek jellemzően nincs vagyona, illetve pénzkereseti lehetősége, a szegények nagyobb részét ők teszik ki. A fejlődő országokban a nők társadalmi státusza sok helyen még napjainkban is nagyon alacsony, így a szűkös táplálékból a fiúk hamarabb részesednek. Ez a nők nagyobb arányú érintettségét eredményezi az éhínségben területén is. (MDG2) A legszegényebb országokban a nők oktatásának alternatív költsége nagyon magas. Ők azok ugyanis, akik a mindennapi élethez szállítják a vizet, gondoskodnak a többi gyerekről. Nem véletlen, hogy az átlagosan elvégzett iskolai évek száma a nők esetén alacsonyabb, illetve az analfabetizmus szintje magasabb. (MDG3) A harmadik cél nemcsak az oktatás területén érzékelhető egyenlőtlenségek felszámolását célozza meg, hanem, azt is, hogy növeljék a nem mezőgazdasági szektorokban bért kereső nők arányát, továbbá hogy növeljék a nők részvételi arányát a nemzeti parlamentekben. Az ENSZ a HDI mutatója mellett minden évben publikálja a Gender Inequality Indexet (GII). A GIi alapján az fejlődő országok alacsony szinten biztosítják a nők egyenlőségét, nemcsak az oktatás, de a gazdasági, társadalmi, és politikai életben is. (MDG4) A csecsemőhalandóság csökkentése a Millenniumi Fejlesztési célok egyik legjelentősebb sikertörténete. A 20 afrikai országból – mely 2005 óta rendelkezik részletes adatokkal – tizenhatban olyan mértékben csökken a csecsemőhalandóság, hogy a kitűzött célt teljesíteni fogják tudni.¹⁰ A fiú-lány születési arány átlagosan 105:100-hoz. Jellemzően az első öt évben a fiúk halálozási rátája magasabb. Ezek alapján úgy tűnhetne, hogy ez a cél a fiúkat érinti jobban. A negyedik cél azonban a csecsemőhalandóság csökkenését és egy éves korig a kanyaró elleni védőoltás megszerzésének arányát is tartalmazza. A szegény országokban lévő fiú csecsemő preferencia számos országban (Dél-Korea, Kína, India)¹¹ már annyira eltorzította a nemek arányát a lánygyermek rovására, hogy ezt a tendenciát a szakirodalom a női nem irtásának (gendercide) nevezi. (MDG5) A szülés egészségügyi kockázata a fejlődő országokban különösen magas a rossz higiénés feltételek és a szülést levezető orvosok hiánya miatt. Jóllehet

⁹ http://www.menszt.hu/layout/set/print/tudnivalok_az_egyesult_nemzetek_szervezeterol/milleniumi_fejlesztési_celok

¹⁰ The Economist (2012, May 19th): The African child mortality.

¹¹ Európa mediterrán térségeiben is megfigyelhető ez a tendencia, sőt Kanada egyes tartományaiban is a bevándorló muszlim lakosság körében.

szinte valamennyi országban csökken az egy nő által átlagosan vállalt gyermekszám, a szegény országokban még napjainkban is meghaladja a 3-5 gyermeket. Érthetően a szülés kockázata a nőket sújtja. (MDG6) Mivel a nők általában nagyobb felelősséggel viseltetnek a következő generációt illetően, továbbá teljes családjuk iránt, így a betegségek megelőzésében, kezelésében nagyobb arányban veszik ki a részüket. A csecsemőknek biztosított szűnyogháló a malária ellen a leghatásosabb eszköz. A Világbank felmérései szerint a nők iskolázottsága és a szűnyogháló használati aránya között pozitív kapcsolat van. A HIV/AIDS-el szembeni kitettségük a nőknek azon szegény országokban a legmagasabb, ahol az AIDS-el fertőzöttségi arány a legmagasabb. Ennek leggyakrabban kulturális okai vannak, de jelentős szerepe van a nők alulinformáltságának is. (MDG7) A környezeti fenntarthatósággal kapcsolatban az egyének, családok világképének megváltoztatását a nőktől várhatjuk inkább. Amint azt már a MDG2 esetén említettük a családi, közösségi ivóvízellátás a legszegényebb országokban a nők feladata.

Talán szerencsés dolognak is tekinthető, hogy a többdimenziós fejlődés kulcsa a nők kezében van. A biológiai és pszichológiai vizsgálatok eredményei ugyanis alátámasztják azt a hipotézist, mely szerint a nők átlagosan több dologra képesek szimultán figyelmet fordítani, mint a férfiak. Ez a női humán tőke egyik fontos sajátossága. Ez a képesség erősíti a családok, közösségek, és generációk összekötődését.

A nők világ szintű státuszváltása nemcsak mennyiségi, de minőségi szinten is kihat egy ország (és annak következő nemzedékének) humán tőke ellátottságára. Az egyik legfontosabb tényező, mely a folyamatot előmozdítja az információ (nemzetközi) áramlása.¹² Úgy tűnik azonban, hogy az információ megszerzésének, feldolgozásának pszichológiai korlátai lehetnek. Martin Seligman pszichológus 1960-as években végzett kísérletei nyomán kiderült, hogy az emberek képesek megtanulni azt, ami felett nincs kontrolunk. Ezek a dolgok lehetnek akár komplex érzelmek is. (Mérő 2010) Ehhez a felismeréshez kötődő új szakirodalmi fogalmak a csoportos tanult tehetetlenség és a csoportos tanult optimizmus. Mindezek hatással vannak az egyének jövőbeli kísérletező motivációira, ezen keresztül arra, hogy kontrollt szerezhessenek saját döntéseik és környezetük felett. Úgy tűnik, a nők társadalmi és gazdasági szerepvállalásának változását, illetve állandóságát jól modellezik ezek a fogalmak. Példaként említhetjük a fejlődő országokban a gazdasági felemelkedés előmozdítása érdekében bevezetett mikro hitel intézményét. A fejlődő országokban bevezetett mikro hitelek 90%-át női csoportok kapták. Úgy tűnik, mintha a hitel kihelyezői úgy vélekednének, hogy amíg a férfiakat a csoportos tanult tehetetlensége (konzervatizmus) jellemzi, addig a nőket a csoportos tanult optimizmus.¹³ A mikro hitel a tehát a nők számára segíti egy csoportos tanult optimizmus elindulását, mely hatással van a jövőbeli kísérletezési motivációikra. Ezek alapján azt várhatjuk, hogy a mikro hitel intézménye nem elsősorban rövidtávú gazdasági, hanem hosszú távú társadalmi és gazdasági változásokat eredményez.

A tudományos vizsgálatok szerint a tanult tehetetlenség csökkenti az egyének immunrendszerének aktivitását, ezáltal növeli a betegségeknek való kitettséget. Sőt, súlyos esetekben klinikai depresszióhoz vezethet. Ezért fontos annak tudata, hogy képesek vagyunk környezetünk kontrolálására. A legújabb epigenetikai elmélet és pszichiátriai vizsgálatok szerint azonban a szülők lelkiállapota, életvitele számottevően befolyásolhatja a gyermekeik és még unokáik kognitív és fizikai tulajdonságait is (Rehan et al. 2012). Ebből a szempontból is fontosnak tűnik a nők érzékelt társadalmi státusza, világképe és motiváltsága.

¹² Levitt–Dubner (2009) rámutat, hogy az indiai nők felemelkedésében a kábel TV kiemelt jelentőséggel bír.

¹³ Természetesen található biológiai ok is. Amint már említettük az evolúció eredményeképpen a nők jellemzően többet foglalkoznak a jövővel, következő generációval, így felelősségérzetük, ezen keresztül pénzügyi megbízhatóságuk magasabb fokú.

Nők és az oktatás minősége

Mivel napjainkban a természet-, műszaki- („STEM fields”¹⁴) és társadalomtudományok alapvetően támaszkodnak absztrakt struktúrák komplex összefüggéseinek elemzésére, melyhez a matematika eszköztárát alkalmazzák, ezért a matematikai képességek nyomon követése kiemelt jelentőséggel bír. Az az empirikus tény, mely szerint még napjainkban is a nők alulreprezentáltak a fent említett tudományterületeken (illetve nemzetközi tudományos versenyeken) azt az intuíciót (elméleti hipotézist) eredményezte, miszerint a nők biológiai, kognitív képességei szignifikánsan eltérnek a férfiakétól az utóbbiak javára. Úgy tűnik, a nők inkább a gondoskodó, nevelő területek (ápoló, pedagógus) felé vonzódnak a természet által meghatározott biológiai adottságaik eredményeként (Ceci–Williams 2011). Ez a meglehetősen régi eredetű (Ellis 1894) pozitív tudományos megközelítés, miszerint génjeink egyszerű foglyai vagyunk ahhoz a súlyos gyakorlati következtetéshez vezetne, miszerint nincs mit tenni, azaz a normatív társadalomtudományi megközelítésnek nincs helye. Így tehát gazdasági szempontból erőforrás pazarló minden olyan erőfeszítés, mely a nőket a STEM területekre erőltetné, és ezen keresztül törekedne egy ország versenyképességének javítására. Az érdemi kutatások ezen a területen – leginkább a felhasználható adatbázisok szűkössége miatt – csak a 21. században kezdődtek el. Napjainkra a szakirodalom az alábbi, azóta is vitatott, hipotézisek körül sorakozik fel:

I. ELTÉRŐ NEMEK HIPOTÉZIS

1. Nagyobb férfi variabilitási hipotézis (greater male variability hypothesis)

II. NEMEK AZONOSSÁGA HIPOTÉZISEK

2. Nemek lehetőségeinek egyenlőtlensége hipotézis (gap due to inequality hypothesis)
3. Muszlim kultúra hipotézis (Muslim culture hypothesis)
4. Egynemű iskolai osztályok hipotézis (single-gender classroom hypothesis)
5. A nemek rétegződése, hierarchiája hipotézis (gender-stratified hypothesis) az eltérő szociokulturális tényezők következtében

A 2-5 hipotézisek, szemben az elsővel, abból indulnak ki, hogy a két nem azonos intellektuális kapacitással születik (nemek azonossága hipotézis), pusztán a számos környezeti hatásként megjelenő szociokulturális tényező (mint például a társadalmon belül a nemek hierarchiája), jogi, intézményi és képzési eltérések (jellemzően negatív diszkriminálás) következménye a STEM területeken észlelt nemek közti reprezentációs különbségek. (Hyde et al. 2008, Lindberg et al. 2010) Ha ezek a hipotézisek igazak, akkor az országok között jelentős, és – a változó környezeti hatások eredőjeként – időben akár változó jellegű mintázatokat kellene kapnunk.

A nagyobb férfi variabilitás hipotézis (lásd például Summers 2005) szerint a férfiak intellektuális tulajdonságainak változatossága nagyobb, mint a nőké, így persze nem csodálkozhatunk, hogy a tudományágak vezetői között ritkán találkozhatunk nőkkel. Ezt tűnik alátámasztani az is, hogy például a Nobel-díjasok között (kémia¹⁵, fizika¹⁶, közgazdaságtan¹⁷ területén) elvétve találunk nőket. A matema-

¹⁴ STEM fields: science, technology, engineering, and mathematics.

¹⁵ 1911 Marie Curie, Irene Joliot-Curie, 1964 Dorothy Crowfoot Hodgkin, 2009 Ada E. Yonath

¹⁶ 1903 Marie Curie, 1963 Maria Goeppert Mayer

¹⁷ 2009 Elinor Ostrom

tika (Fields- vagy Abel-díjasok) területén nincs női díjazott. Az élettani és orvosi¹⁸, az irodalmi és a béke Nobel-díj azonban más képet mutat.¹⁹ Ezeken a területeken számos női díjazott van. Jóllehet az Irodalmi Nobel-díj és a Nobel békedíj nem tudományos elismerés, az utóbbi a közgazdasággal együtt társadalomtudományi elismerésnek tekinthető. A 2011-es három Nobel békedíjas (Ellen Johnson Sirleaf, Leymah Gbowee, Tawakkol Karman) a női egyenjogúságért vívott erőfeszítésükért kapta az elismerést. A 21. században a Fizikai Nobel-díjasok kivételével minden más területen (sok esetben növekvő számban) találunk nőket.

Ha a biológiai adottság hipotézis igaz lenne, akkor kultúrától függetlenül minden országban azonos és alapvetően állandósult sajátosságokat kellene, hogy tapasztaljunk. Ilyen állandósult sajátosságok kellene, hogy mutakozzanak legalább három területen:

- Az első a matematikai teszteredmények nemek közti átlagos eredményében (gender gap);
- A második a kiemelkedő top 5-10%-ban való nemek reprezentációban (illetve például az egyes területeken tudományos fokozattal rendelkezők között);
- A harmadik a vizsgált országokban a fiú-lány teljesítmény szórásnégyzetének hányadosa (VR: variancia hányados) nagyobb kellene, hogy legyen egynél, és közel azonos értéket kellene, hogy adjon minden országra.

Jóllehet egyes szakirodalmi elemzések alátámasztani látszanak a fenti pontok némelyikét (Shields 1982; Machin–Pekkarinen 2008) a legfrissebb eredmények elvetik ezt a hipotézist. Kane–Mertz (2012) a matematikai képességek, készségekre végzett széleskörű (26-65 országra kiterjedő) ország keresztmetszeti elemzését a négyévenkénti TIMSS²⁰ (2003-as 2007-es évek adatait) és a háromévenkénti PISA 2009-es adatbázisát felhasználva. Eredményeik azt mutatták, hogy a fiú-lány eredmények varianciahányadosa $VR=0,91-1,52$ intervallumba esett. Míg egyes országoknál a VR nagyobb egynél (ilyenek például Szingapúr (1,21-1,25), Tajvan (1,25-1,31), Ausztrália (1,10-1,21), Anglia (1,05-1,12), USA (1,08-1,11), Magyarország (1,03-1,08)), addig más országoknál kisebb²¹, mint egy érték is megjelenik (Indonézia (0,98-1,02), Marokkó (0,96-1,04), Tunézia (0,91-1,09)). Mivel a VR értéke sok esetben statisztikailag nem tér el egytől, továbbá a VR szórása szignifikánsan eltér az egyes országokban, így a variancia hipotézist elutasíthatjuk. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy nem a nemek közti eltérő biológiai változatosság az oka az eltérő matematikai képességeknek, illetve készségeknek.

Ceci–Williams (2011) szerint pusztán az USA-ban drasztikus változás ment végbe a tudomány területén az 1970-es évektől napjainkig. Ma az általános orvosok fele, az állatorvosok 77% nő, továbbá a nők részaránya az élet-tudományok, társadalomtudományok és pszichológia területén szerzett Ph.D. fokozatokból rendre 52%, 57%, és 71%. Míg 1958-ban az USA-ban a matematika doktori (Ph.D.) fokozatoknak csak 3,5%-át szerezték nők, addigra 2006-ra ez az arány 29%-ra nőtt. (Burrelli 2008) Az amerikai egyetemi felvételen elért kimagasló eredmények között a nők aránya az 1970-es évek 13:1 arányáról, az 1990-es évekre 3:1 arányra módosult. (Wai, et al. 2010) Ezek az adatok a biológiai hipotézissel

¹⁸ Fiziológiai és orvostudományi Nobel-díj: 1947 Gerty Cori, 1977 Rosalyn Yalow, 1983 Barbara McClintock, 1986 Rita Levi-Montalcini, 1988 Gertrude B. Elion, 1995 Christiane Nüsslein-Volhard, 2004 Linda B. Buck, 2008 Françoise Barré-Sinoussi, 2009 Carol W. Greider, 2009 Elizabeth H. Blackburn

¹⁹ A női Nobel békedíj és Irodalmi Nobel-díjazottak listája: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/lists/women.html

²⁰ TIMSS: Trends in International Mathematics and Science Study (nemzetközi matematikai és természettudományi vizsgálat); PISA: Program for International Student Assessment

²¹ Statisztikailag ezek egynek megfelelő értékek.

szemben sokkal inkább azt tükrözik, hogy az USA-ban végbement szociokulturális, jogi és oktatási változásoknak tudhatók be ezek a rendkívüli mértékű változások. Ha ez utóbbi bizonyul meghatározónak, akkor számos intézkedést lehet tenni, nemcsak a nők matematikai képességeinek átlagos és kiemelkedő szintjének javítása érdekében, de STEM területekre terelve a nőket javítani egy ország versenyképességét.

A nemek társadalmi egyenlőtlenség hipotézise szerint azokban az országokban, ahol a nemek egyenlőbbek ott a lányok matematikai képesség hátránya kisebb (Baker–Jones 1993). Guiso et al. (2008) PISA 2003 (matematikai és olvasási) adatainak és a Világgazdasági Fórum GGI (Gender Gap Index) mutatójának kapcsolatát elemezte²². Amíg az olvasási képességek területén a lányok minden országban jobbak voltak, mint a fiúk, addig a lányok matematikai teszteredményei – melyek átlagosan 2%-kal gyengébbek, mint a fiúk átlaga – fordított kapcsolatot mutattak a GGI-vel, azaz a nemek közti egyenlőség mutatójával. Regressziós számításuk alapján azonban, ha a török GGI=0,59 értéke (ahol az a legalacsonyabb volt a vizsgált országok között) a legmagasabb svéd értékre (GGI=0,81) javulna, akkor a török lányok átlagos (22,6 pontos) matematikai hátránya 1,2 pontos előnyre változna, a lányok olvasási előnye pedig az eddigi 25,1 értékről 18,38 ponttal tovább javulna. Guiso et al. (2008) eredményei arra engednek következtetni, hogy a skandináv országokat jellemző nemek közti egyenlőség esetén a nők minden területen túlszárnyalnák a férfiakat!

Kane–Mertz (2012) TIMSS 2003, 2007 és PISA 2009 adatokkal kibővített számítása azonban nem volt képes reprodukálni Guiso et al. (2008) matematikai képességekre vonatkozó eredményeit.²³ A szélesebb adatbázison elvégzett korrelációs vizsgálatuk azt mutatja, hogy a fiúk átlagos (lányokhoz viszonyított) relatív matematikai eredménye és a nemek egyenlőségét mérő GGI és a Social Watch Gender Equity Indexe (GEI) között, az amúgy is csak egyes almintákban megjelenő negatív kapcsolat statisztikailag nem szignifikáns. A legtöbb esetben azonban éppen a fordított és szignifikáns pozitív kapcsolatot kaptak, azaz a nemek közti egyenlőség javulásával a fiúk átlagos relatív teljesítménye jobban emelkedett, mint a lányokét. Ez a kapcsolat azonban a 4. osztályosok esetén erősebb volt, mint a 8. osztályosoknál. Kane–Mertz (2012) arra a megállapításra jut, hogy a nemek közti egyenlőtlenség hipotézis nem fogadható el, hiszen empirikusan nem igazolható.

Az azonban kimutatható, hogy a nemek közti egyenlőség javulása (nagyobb GEI érték) szignifikánsan együtt jár mind a lányok, mind a fiúk matematikai átlageredményének emelkedésével, igaz az utóbbit kicsit jobban emeli. Továbbá a GGI növekedésével arányosan javul a lányok reprezentációja a Nemzetközi matematika olimpián. Amíg az 1970-es években csak 2,5% volt addig a napjainkra 10%-ra emelkedett a legjobbak közötti részarányuk. Jóllehet abszolút nagyságát tekintve még elenyésző a számuk, az arány megnégyszereződése, mint tendencia igen figyelemreméltó eredmény.²⁴

A rendelkezésre álló adatok alapján jogosan fordíthatnánk meg a kérdést. Mit lehet tenni a fiúk növekvő olvasási, szövegértési hátrányának mérséklése érdekében, különös tekintettel arra a tényre vonatkozólag, miszerint a diszlexia, diszgráfia apai ágon öröklődik?

²² A GGI egy súlyozott kompozit mérőszáma a gazdaság, oktatás, politikai élet és egészség területein megjelenő nemek közti eltéréseknek. (EPO): economic participation and opportunity; (ED): educational attainment; (POL): political empowerment; (H&S): health and survival. A GGI egy 0-1 közötti mérce, ahol az 1 a teljes nemek közti egyenlőséget fejezi ki.

A Social Watch Gender Equity Index-e (GEI) szintén 3 komponens súlyozott átlaga: (i) economic participation rate and income earned (EPI), (ii) educational literacy rate and school enrollment (ED), (iii) empowerment as reflected by percentage of women in technical, management, and government positions (TMG). GEI 0-100 skálán mér, ahol a 100 jelenti a teljes egyenlőséget.

²³ Kane–Mertz (2012) szélesebb adatbázisa azért bír jelentőséggel, mert az egyes PISA mérések alkalmával egy-egy műveltségi terület mindig nagyobb hangsúlyt kap, mint a többi. 2000-ben a szövegértés, 2003-ban a matematika, 2006-ban a természettudomány volt a kiemelt terület. 2009-ben ismét a szövegértés kerül a figyelem középpontjába. Ezek a hangsúlyeltolódások is torzíthatják az elvégzett vizsgálatok kapott eredményeit.

²⁴ Érdekesség, hogy a 2009-es Nemzetközi matematikai olimpián az Egyesült Arab Emírást csak nőkből álló csapat képviselte! (Kane–Mertz 2012, 19. o.)

A muszlim kultúra hipotézis és az egynemű iskolai osztályok hipotézis a rendelkezésre álló adatok következtében jellemzően összemosisdik. Jellemzően ugyanis a muszlim vallású országokban oktatnak egynemű osztályokban. Vannak persze kivételek. A muszlim Tunézia alapvetően koedukált oktatási struktúrát alkalmaz. Dél-Koreában (ahol a lakosság 13%-a muszlim) szimultán van jelen mindkét képzésforma. Fryer–Levitt (2010) elemzése szerint az országok szélesebb körű mintáján azért tűnik el a kapcsolat a nemek közti egyenlőség és a nők javuló matematikai képességei miatt, mert a mintát, így az következtetést is torzíja a figyelembe vett muszlim (illetve az egynemű iskolai osztályokban oktató) országok azon sajátossága, hogy ott a GGI nagyon alacsony értékei a fiúkénál magasabb lány teszt eredményekkel párosulnak. Kane–Mertz (2012) elemzése rámutat, hogy a kapott eredmények nem annyira a muszlim vallás (illetve az egynemű osztályok) eredményei, hanem az országok között meglévő más szocio-kulturális tényezők és oktatási gyakorlat eredményei. Az elemzésekben szereplő országok mindegyike ugyanis két kiugró szélsőérték közé esik (Tunézia, és Bahrein) melyek mind a ketten muszlim vallásúak. Míg azonban Tunéziában a matematikai teszteredmények eloszlásának bal oldaláról (alacsony eredmények) jellemzően hiányoznak a fiúk, addig Bahreinban a lányok. A kisebb szórású eloszlások várhatóértéke (átlaga) azonban magasabb. Úgy tűnik a 8. osztályba nem jutnak el (kiesés vagy más kulturális tényezők következtében) azok a fiúk, illetve lányok, akik leronthatnák a saját nemük átlageredményét. Így Tunéziában a legmagasabb a fiúk relatív teszteredmény-előnye, míg Bahreinban a legmagasabb a lányok relatív előnye. Valószínűsíthető azonban, hogy a lányok relatív előnye nem azért jó, mert abszolút eredményük olyan kimagasló, hanem mert a fiúké nemzetközi mércén nagyon gyenge. Ennek lehet oka az például, hogy a vallási iskolákban relatíve kevés idő marad a matematikára. Mivel azonban a vallási képzések egynemű osztályokban történnek, a két hatás nem választható el egyértelműen statisztikailag. Továbbá a vizsgált országokban a muszlim népesség aránya nem korrelál szignifikánsan a lányok átlagos matematikai teszthátrányával.

A vizsgálatok kitérnek arra is, hogy az ország jövedelmi helyzete milyen hatással van az egyes képzési szintek minőségére. A jövedelem (mint szerénység mérőszáma) és a matematika eredmények kapcsolata között szoros pozitív kapcsolat mutatható ki az országok azon csoportjára, ahol az egy főre jutó jövedelem kisebb, mint 11500\$ (Kane–Mertz 2012). A gazdag országok együttes csoportjára azonban nem mutatható ki semmilyen irányú szignifikáns kapcsolat. A 2009-es PISA felmérés egy igen szembetűnő eredménye, hogy amíg a kínai Sanghajból a lányok és fiúk részaránya a magas 669-es pontértéket meghaladó hallgatók között rendre 26%, 27% volt, addig az amerikai diákok aránya rendre 1,2 és 1,5% volt. Úgy tűnik, hogy ha a nemek közti egyenlőség pozitívan korrelál minden szinten és mindkét nem javuló matematika eredményével, akkor néhány gazdag országban a fiúk átlagos alacsony teljesítménye a nemek közti egyenlőtlenségnek tudható be!²⁵

A nemek egyenlőségét mutató indexek különböző komponensei eltérő mértékben gyakorolnak hatást a matematika eredményekre. Amíg a legszegényebb országokban az oktatás minősége és nemek közti egyenlő elérhetősége gyakorol hatást az általános iskolai matematika eredményekre, addig a gazdagabb országokban csak a GGI és GEI mutatók EPO és EPI alkomponensei – melyek tartalmazza a nők jövedelmét és relatív munkapiaci részarányát – a meghatározók. Ezek a mutatók is azonban szorosabb kapcsolatot mutattak a fiúk, mint a lányok esetén. Mindezek megegyeznek a nemek azonossága hipotézis azon észrevételével, hogy a anyák képzettségi szintje indirekt módon, nemtől függetlenül kifejti pozitív hatását. (Frome–Eccles 1998)

(Kane–Mertz 2012) érdekes eredménye, hogy a fejlett országok a matematikai eredményeiket illetően három átfedés mentes klaszterbe sorolhatók. Az első kettő a kulturálisan azonos ázsiai országok önálló klaszterei: az első a Közép-Kelet alapvetően muszlim országai (Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúdi-Arábia), a második a kelet-ázsiai országok (Hong-Kong, Japán, Dél-Korea, Szingapúr és Tajvan). A harmadik klaszter tartalmazza az összes többi gazdag országot. Az elvégzett regressziós becslés eredménye alapján a matematika tesztátlagokat 94%-ban képes magarázni összesen három tényező: az egy főre jutó reál GDP logaritmus, a EPO, és az előbbi három klaszter dummy-ja. A GDP

²⁵ Ide sorolható Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúdi-Arábia.

negatív, az EPO pozitívan hat az átlagos matematika pontszámra. A kelet-ázsiai országok jobbak, a közép-keleti országok – Dubai kivételével – rosszabbak, mint a harmadik kontrollcsoport. A számos egyéb kulturális tényező mellett, melyekben ezek az országok eltérnek, az egyik a szülők és gyermekek viszonyulása és megítélése a matematikához, továbbá, hogy mennyire tartják veleszületett tulajdonságnak a matematikával való foglalkozást és annak képességét.²⁶ (Uttal 1997; Zadeh–Geva–Rogers 2008)

Az eddigi empirikus elemzések alapján a nemek közti rétegződés (hierarchia) hipotézis tűnik a legjobb magyarázó erővel bírónak. Mikro szinten ez azt sugallja, hogy a jól képzett nő, aki jól keres sokkal kedvezőbb lehetőségekkel bír, hogy biztosítsa (nemtől függetlenül) gyermekének az oktatási szükségleteit. Ez teljesen megfelel annak az elképzelésnek, mely szerint az otthoni környezet társadalmi-gazdasági státusza az elsődleges meghatározója a gyermekek iskolai eredményének. Azok a gazdag országok, amelyek nem biztosítják a nemek közti egyenlőséget, kockáztatják annak lehetőségét, hogy mindkét nemből túl kevés megfelelő tudományos ismerettel rendelkező állampolgárt biztosítsanak a napjaink tudomány és technológia által vezérelt tudásalapú gazdaságai számára.

Az eddigi kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy jöllehet a biológiai tényezők nem tűnnek meghatározónak a matematika eredmények tekintetében, más területeken azonban igen: (i) nők átlagosan kockázatkerülőbb magatartása, (ii) szimultán feladatmegoldás, fókuszálás, (iii) kapcsolati hálók mélysége, (iv) kommunikációs készség. A nemek közti gazdasági és társadalmi eltérések okai tehát biztosan számos tényezőben (illetve azok keresztthatásában) együtt keresendők (Shonkoff–Phillips 2000).

A Nobel-díjas Gary Becker terminológiáját követve – miszerint megkülönböztethetünk úgynevezett mennyiségi és minőségi gyerekeket – összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a 21. század gazdasági növekedésében és fejlődésében a „mennyiségi nők” helyett a „minőségi nők” fogják a meghatározó szerepet játszani.

Hivatkozások:

Baker, D. P. – Jones, D. P. (1993): Creating gender equality: Cross-national gender stratification and mathematical performance, *Sociol. Ed.* 66, 91–103.

Barro, R. J. (1991): Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106, No. 2. (May, 1991), 407–443.

<http://links.jstor.org/sici?sici=0033-5533%28199105%29106%3A2%3C407%3AEGIIACS%3E2.0.CO%3B2-C>

Barro, R. J. (1996): Health and Economic Growth. Elérhető:

<http://www.opas.org.br/servico/Arquivos/Sala4750.pdf>

Barro, R. J. (1997a): A gazdasági növekedést meghatározó tényezők. Országok összehasonlító ökonometriai elemzése. Budapest 2005, Nemzetközi Tankönyvkiadó. ISBN 9631952770

Barro, R. J. (1997b): Education and Economic Growth. Elérhető:

<http://www.oecd.org/dataoecd/5/49/1825455.pdf>

Barro, R. J.– Lee, J. W. (1994): Sources of Economic Growth. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*. June 1–46.

²⁶ Kane–Mertz (2012) számításai fordított kapcsolatot mutatnak ki az átlagos matematika eredmény és között, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak a diákok a matematikának.

Burrelli, J. (2008): Thirty-Three Years of Women in S&E Faculty Positions, InfoBrief, Science Resources Statistics, NSF 08-308, National Science Foundation Directorate for Social, Behavioral, and Economic Sciences. Elérhető:

<http://www.nsf.gov/statistics/infbrief/nsf08308/nsf08308.pdf>

Ceci, S. J. – Williams, W. M. (2011): Understanding current causes of women's underrepresentation in science. *Proc. Nat. Acad. Sci. USA* 108, 3157–3162.

http://www.amit-es.org/assets/files/publicaciones/pnas_dic_2010.pdf

Dedák, István – Dombi Ákos (2009): Konvergencia és növekedési ütem. *Közgazdasági Szemle*, január, 19-45.

Ellis, Havelock (1894): *Man and Woman: A Study of Human Secondary Sexual Characters*. Walter Scott, London.

Frome, P. M. – Eccles, J. S. (1998): Parents' influence on children's achievement-related perceptions. *J. Personality Social Psychol.* 74, 435–452.

Fryer, R. G. – Levitt, S. D. (2010): An empirical analysis of the gender gap in mathematics. *American Economic Journal: Applied Economics* 2, 210–240.

Guiso, L. – Monte, F. – Sapienza, P. – Zingales, L. (2008): Culture, Gender, and Math. *SCIENCE*, Vol. 320. May, 30. 1164-1165.

Hyde, J. S. – Lindberg, S. M. – Linn, M. C. – Ellis, A. – Williams, C. (2008): Gender similarities characterize math performance. *Science* 321, 494–495.

Kane, J. M. – Mertz, J. E. (2012): Debunking Myths about Gender and Mathematics Performance. *Notices of the American Mathematical Society*. January, Vol. 59. No. 1. pp 10-21.

King, E. M. – Manson, A. D. (2001): Engendering development through gender equality in rights, resources, and voice.

http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2001/03/01/000094946_01020805393496/Rendered/PDF/multi_page.pdf

Levitt, S. D. – Dubner, S. J. (2009): *Superfreakonomics*. Pinguine Books. London.

Ligeti, István – Ligeti, Zsombor (2009): *Ország regatta*. Arisztotelész Kiadó, Sopron.

Lindberg, S. M. – Hyde, J. S. – Petersen, J. L. – Linn, M. C. (2010): New trends in gender and mathematics performance: A meta-analysis. *Psychol. Bull.* 136, 1123–1135.

Machin, S. – Pekkarinen, T. (2008): Global sex differences in test score variability. *Science* 322, 1331–1332.

Mankiw, N. – Romer, P. – Weil, D. (1992): A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107. évf. 407-437.

Mérő, László (2010): *Az érzelmek logikája*. Tercium Kiadó, Budapest.

Pease, A – Pease, B. (2009): *Why men want sex and women need love*. Orion Books, London. Magyarul: *A férfinak szex kell, a nőnek szerelem*. Park Kiadó, 2011.

Psacharopoulos, G. (1994): „Returns to Investment in Education: A Global Update.” *World Development* 22(9): 1325-43.

Psacharopoulos, G. – Patrinos, H. A. (2002): *Returns to Investment in Education. The World Bank Latin America and the Caribbean Region Education Sector Unit.*

http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079934475/547667-1135281504040/Returns_Investment_Edu.pdf

Rehan, V. – Liu, J. – Naeem, E. – Tian, J. – Sakurai, R. Kwong, K. – Akbari, O. – Torday, J. S. (2012): Perinatal nicotine exposure induces asthma in second generation offspring. *BioMed Central Medicine*, 10:129, October 30. Elérhető:

<http://www.biomedcentral.com/content/pdf/1741-7015-10-129.pdf>

Rohwer, J. (1995): *Asia rising: How history's biggest middle class will change the world.* London, Brealey. ISBN 1 85788 156 7

Shields, S. A. (1982): The variability hypothesis: The history of a biological model of sex differences in intelligence. *Signs: J. Women Cult. Soc.* 7, 769–797.

Shonkoff, J. P. – Phillips, D. A. (eds.) (2000): *From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development*, Committee on Integrating the Science of Early Childhood Development, National Research Council and Institute of Medicine. Elérhető:

http://www.nap.edu/openbook.php?record_id=9824

Sørensen, P. B. – Whitta-Jacobsen H. J. (2010): *Introducing Advanced Macroeconomics. Growth and Business Cycles*, 2nd ed. McGraw-Hill, London.

Summers, L. (2005): Remarks at NBER Conference on Diversifying the Science and Engineering Workforce. January 14. Elérhető:

http://www.harvard.edu/president/speeches/summers_2005/nber.php.

Takács, Eszter (2012): *A nők szerepe a gazdasági növekedésben.* Diplomamunka, BME, Budapest.

The Economist (2006): A guide to womenomics. April 15th, 73-74.

The Economist (2012): African child mortality. The best story in development. May 19th. Elérhető: <http://www.economist.com/node/21555571>

Uttal, D. H. (1997): Beliefs about genetic influences on mathematics achievement: A cross-cultural comparison. *Genetica* 99, 165–172.

Wai, J. – Cacchio, M. – Putallaz, M. – Makel, M. C. (2010): Sex differences in the right tail of cognitive abilities: A 30-year examination. *Intelligence* 38, 412–423.

WDR (2011): *World Development Report 2012. Gender Equality and Development.* The World Bank, Washington, D.C..

Zadeh, Z. Y. – Geva, E. – Rogers, M. A. (2008): The Impact of Acculturation on the Perception of Academic Achievement by Immigrant Mothers and Their Children. *School Psychology International*, 29(1). 39–70.

Élet a nyugdíj után

A nyugdíjas mindennapjai, a jövő nyugdíjasai

Ha tudtam volna, hogy ilyen sokáig fogok élni,
jobban vigyázok magamra
(Eubie Blake jazz-zenész, aki
100 éves korában halt meg)

A nagy változások kora

A társadalom atomizálódásának gyökerei az ipari forradalom korszakában lelhetők fel. Az ipar abban a korban megélhetést biztosított az elszegényedett, eddig mezőgazdasági munkából élőknek, azoknak, akik ugyan ipari jellegű munkát végeztek, de nem tudták az elszegényedett lakosságnak eladni a termékeiket, vagy azoknak is, akik eddig önellátás alapján éltek, de a minden megélhetéshez kellő anyagi forrást, a saját gazdaságban nem megtermelhető cikkekre és eszközökre (cipő, csizma, kalap, kabát stb.) már nem tudták megszerezni. De már az elszegényedésnek is a kibontakozó ipari tevékenység volt az oka, ugyanis az ipar megkívánta (ezt fizette meg), hogy a mezőgazdaságban az ipar számára termeljenek alapanyagot, lent, kenderet, árpát, és hatalmas legelőkön birkák nagy tömege legeljen, hogy a textiliparnak gyapjút biztosítson.

A középkorra jellemző kisgazdaságok az ipart nem tudták alapanyaggal ellátni, mert annak termelése csak nagy területeken volt gazdaságos, ezért a föld tulajdonosai megszüntették a bérleti lehetőségeket, ezzel „kihúzták” a kistermelő családok alól a földet, a megélhetés alapját, és hatalmas területeken a fejlődést szolgáló, és a kevesebb munkával nagyobb hasznot hozó termelési forma mellé álltak, ezt vállalták fel. A mezőgazdasággal foglalkozók közül azok, akiket a fenti változások sújtottak a városokba költöztek, oda, ahol az ipar megélhetéssel kecsegtetett. A városba költözés hatalmas változásokat hozott a társadalom addigi szerkezetében, a munka tartalmi és szervezeti vonatkozásaiban, valamint természetesen az akkor élő egyének életében is. Sok esetben ezek a változások az egyén számára feldolgozhatatlanok voltak, sok egyéni tragédia szemtanúja az akkori kor.

A változások között megemlíthető, hogy az eddig kerttel körülvett házban lakó emberek valamelyik város emeletes házába költöztek. Eddig a kertben gyümölcsfák voltak, veteményes, háziállatok vették körül az embereket, igaz ezzel munkát biztosítva egész napra, de ugyanakkor egy közösségi létet (együttélést) a család minden tagjának. Az infrastruktúra elemei évszázadok alatt kikristályosodva biztosították az egészséges élet feltételeit. A hulladékok „feldolgozásának” (mai szóval reciklálásának) megvoltak a módszerei és a követelményei is. A tisztálkodás meghatározott rendben folyt, szolgálva az egészség megőrzését. A munka ritmusát a termelés ritmusa határozta meg. A növénygazdálkodás jellemző dátumai egybefolyva tavasszal, nyáron, ősszel folyamatosan napi 12-14 óra nehéz fizikai munkát kívántak, ezeknek szolgálatában állt az étkezés, biztosítva az igényeknek megfelelő magas kalóriamennyiséget. A munka ebben az időszakban leginkább szabad levegőn történt, csak később értette meg a társadalom, hogy ennek az egészség szempontjából mi a jelentősége. Télen viszont a következő év előkészítésével foglalkoztak, amíg nappal világos volt (javították a szerszámokat, a házat, az állatok helyét, a feldolgozásnak is ez volt az időszaka, kukoricahántás, lekvárfőzés, szárítás, valamint a bálók, ivászatok, ünneplések). A munka megszervezése a családi gazdálkodásnak megfelelően,

szintén évszázados hagyományok alapján történt. Mindenkinek megvolt a helye a termelési folyamatban, ill. a család gazdálkodásának biztosításában, még a gyerekeknek is. A gyerekek a „házon belül” tanulták meg a munkához (a gazdálkodáshoz) szükséges tudást és készségeket, természetesen ugyanúgy ők is, mint a nők és a férfiak, ebben a kis közösségben tanulták meg egymást tisztelni, egymásra számítani és bízni egymásban.

A városba, emeletes házba költözve, rögtön szembeötlik, hogy itt nincs kert, háziállatok, nincsenek közelben a nagyobb család tagjai, de van egy szoba, ahol a kiscsalád tagjai együtt élnek, van egy konyha és közvetlen mellettük idegenek laknak. Nincs családi kamra, ha valamit főzni kell, akkor az alapanyagot meg kell vásárolni, és annak a minősége elmarad a régen megszokottól. Csak heti munka-beosztás van, télen, nyáron egyforma, a gyerek egy idegentől (az iskolában) tanulja a szakmát, az erkölcsöt, aminek természetes következménye, hogy már nem olyan szoros a családhoz kötöttsége, mint régen volt, vagy amilyen még a szülei kapcsolata volt a családdal. A megélhetés nagyon nehéz, nem engedhetik meg maguknak, hogy a családnak egyetlen tagja dolgozzon (ez végtére eddig sem így volt). Mit tegyen a nő, amikor a család és a ház, az állatok, az idősek ellátása már nem feladata, de a család anyagi támogatásra szorul? Munkát vállal valamelyik üzemben úgy, mint a férfiak, egyéni munkavállalóként, amibe semmi beleszólása sincs a férjének, a családjának, a megállapodás közte és a munkáltatója között jön létre. (természetesen olyan feltételek mellett, ami a kor társadalmi követelményének megfelelt, vagyis alacsonyabb bérért)

A család tagjainak egymástól való függősége megszűnt, vagy legalább is szétfoszlottak azok a kötelékek, amelyek ezt a kapcsolatot természetessé tették, a termelés függvényeként működtették. Ha hideg racionalitással szemléljük az eseményeket, akkor elmondhatjuk, hogy már nincsenek az emberek egymáshoz kötve, hanem „joguk” van valamilyen szabadsághoz, személyes szabadsághoz. Ami, az egyéni életekre gyakorolt tragikusságának megfelelően, nem abban fejeződött ki, hogy az egyén a szabadságát felhasználhatta volna egyéni életének szabályozására (amire nem is volt gyakorlata), de kifejeződött akkor, amikor még ez a kicsi család is szétesett elhalálozás vagy betegségek következtében. Ekkor az egyénnek, támogatás nélkül, volt „szerencséje” magának gondoskodnia magáról.

Mivel nem az a választott feladatunk, hogy ennek a korszaknak az egyénre gyakorolt hatását elemezzük (ami egyébként egy nagyon szép és fontos feladat lenne, ahogy a művészetek tettek is néhány lépést az ügy érdekében) térjünk vissza az egyén életének változásaitól a csoportok életében bekövetkezett mozgásokra.

A klasszikus csoporttagozódás felbomlott. Klasszikusnak tekintve ebben az esetben a nagycsaládot, a rokonságot, a falut, mint csoportot. Az egyén számára ezek a csoportok biztosították a társadalomhoz való illeszkedést. Ebben a kapcsolatok közvetlenek voltak, mindenki tudott a másiktól, a faluban tudták, hogy ki melyik családhoz tartozott, tartozik. Ismerték egymás gondjait, eredményeit, szükség esetén segítséget kaptak a kölcsönösség elve alapján.

A városba költözés nemcsak a családok eddigi rendjét lazította fel, hanem a rokonság és a falu szerkezetét is. A városban a lehetőségek keresése közben ki itt, ki ott találta meg a biztatónak tekinthető jövőt a maga és a (kis)családja számára. Az együttmaradás már nem volt akkora érték, mint a munka megtalálása. Ha ez a rokonokat eltávolította egymástól, először csak térben, de később a régi kapcsolatban tartalmi változást is hozott, akkor a falu közösségére még inkább bomlasztó hatással bírt. Megindult tehát a fejlődés abba az irányba, amikor az egyén elveszített minden közvetítőt maga és a társadalom között.

Azonban az embernek közösségre van szüksége, csak közösségi keretek között tudja emberi létét teljességben kibontakoztatni, csak valamilyen közösséghez kapcsolódva tudja érzelmi életének

egészségét megőrizni. Ha belegondolunk, akkor elképesztő mennyiségű, fajtájú, feladatú, formájú, kisebb, nagyobb közösség jött létre az ipari forradalom óta Európa szerte és máshol is. Ezek a közösségek rövidebb vagy hosszabb ideig léteztek és valamilyen feladatot kitűztek maguk elé. A tagok ismervén a feladatot csatlakoztak a közösséghez. Akármit csináltak, biztosan hasznosak voltak, vagy ma is hasznosak. Mindenek fellett jelentősek abból a szempontból is, hogy kapcsolódási pontot jelentettek sok embernek, legalább volt hová tartozniuk.

Amikor a 19. században kezdett világossá válni, hogy az egyénnek sok szempontból szüksége van csoportra, addigra az is kiderült, hogy a társadalomnak, az államnak is szüksége van arra, hogy az egyén ne egyedül csatlakozzon a társadalom hatalmas és bonyolult rendszeréhez, mert akkor „megtalálhatatlan” lesz, irányíthatatlanná, vezethetetlenné válik. És akkor az egész társadalom irányíthatatlan lesz. Nagyon nehéz az egyénnel egyenként kapcsolatot tartani, ellenőrizni, szabályok betartását megkövetelni. Következett tehát az a korszak, amikor megpróbált a régi családszerkezet uralkodóvá válni azon csoportokra építve, amelyeket az ipari forradalom változásai, társadalmi helyzetük következtében, kevésbé érintett. Általában ezt a korszakot tekintik az eredeti állapotnak, és ehhez képest beszélnek arról, hogy az atomizálódott társadalom kialakulásának oka az egyének felfogásában bekövetkezett változásnak köszönhető. Ha ezt a kort tekintjük a családi egység eredeti időszakának, és ezt a családot a család általános mintájának, akkor valóban csak irracionális, szubjektív tényezőkkel tudjuk magyarázni a család mai helyzetét, csak ebben az esetben tudjuk az egyént felelőssé tenni a változásokért, és minden egyént külön-külön. Csak ebben a nézetkörben van helye annak a gondolkodási stílusnak, amely a társadalom minden baját a „minta család” felbomlásáért „felelős” egyének nyakába varrja, és azt várja, hogy ha mindenki „visszamegy” a „minta család”-ban elfoglalt helyére, akkor boldogság szállja meg a világot.

Így vált a mai család példaképévé a polgári család, és ebből sok félreértés származik. Ha előttünk a polgári család mintaképe lebeg, akkor teljesen érthető, ha azon keseregünk, hogy a nőknek dolgozni „kell” és nem keresnek a férfiak annyit, hogy a nők otthon a cselédséget irányítgatva, teázgatva szolgálhatnák a család érdekeit. Ha viszont abból indulunk ki, hogy a természetes évezredes munkamegosztásnak megfelelően a társadalomban a nőknek is a termelési rendben meghatározott szerepük volt, akkor nem csodálkozunk, hogy ez a későbbiekben is így alakult. Nem csak a nőknek, de az időseknek is, a gyerekeknek is megvolt a helyük a termelési rendben. Ha igazán nagy változásokat keresünk, akkor a munkavállaló felnőttek életén túl a gyermekek és az idősek életét sújtotta tragikusan a termelési rend átalakulása, ennek a két csoportnak az élete jelentősen átalakult az elmúlt 250 évben.

Idősek a társadalom peremén

A továbbiakban az idősebb korosztállyal kívánunk foglalkozni. Nem szabnánk korhatárt, bár elterjedt a szociológiai tanulmányokban az alsó határt kijelölni, és ezt általában 65-ben jelölik meg.

Le kell szögeznünk, hogy a klasszikus középkorra jellemző gazdálkodó család esetében nélkülözhetetlenek voltak az öregek, nem nevezték őket „nyugdíjasnak”, nem kerültek ki a termelés rendszeréből. Szinte az utolsó napjaikig találtak feladatokat a család, a gazdaság körül. Mindig lehetett számítani a türelmükre, a gyerekekkel szívesen foglalkoztak, taníttatták őket, meséltek a régi időről, a család régmúlt eseményeiről, a már eltávozott családtagokról. Biztosították a gyermekek számára nemcsak a racionális fejlődést, hanem az érzelmi kibontakozást is. A ház körüli munkában is számítottak rájuk és szükség volt a termelésben a tapasztalatukra, ha esetleg már a fizikai erejük nem is volt a régi. Ismertek régi gyógy módokat, úgy az emberek számára, mint az állatok eseteire, sok eseményre emlékeztek, amikre a döntés időszakában, mint példákra hasznos volt emlékezni. Az életük a közösségben zajlott, nem voltak egyedül, nem kellett önellátókká válniuk, mindenben támaszkodhattak a családra.

A család távozásakor azonban a gyárban ők nem számíthattak munkára, ezért egyedül maradtak, de a későbbi öregeknek a városban is egyedül kellett ellátni magukat. Mikorra a gyárakban munkát vállalók megöregedtek a család fiatalabb tagjai már elköltöztek, saját családot alapítottak, a nehéz körülmények között több terhet nem tudtak felvállalni.

Az erkölcsi tanítások igyekeztek a helyzettel szemben állni, abból kiindulva, hogy valóban fontosnak tarthatjuk, sőt kötelessége a társadalomnak és az egyes embernek is az idősekről való gondoskodás, ami, majd látni fogjuk, nem csak anyagi gondoskodást jelent, hanem figyelmet, türelmet stb.

Giddens ezt a változást így foglalja össze: „A tradicionális társadalmakban az idős embereket rendszerint nagy tisztelet övezte. Az életkori osztályok szerint szerveződő kultúrákban az öregeknek rendszerint komoly, sőt gyakran döntő szavuk volt a közösség egészét érintő ügyekben. A családon belül mind a férfiak, mind a nők tekintélye a korral együtt növekedett. Ezzel szemben az iparosodott társadalmakban az idős emberek rendszerint sem családban, sem a szélesebb társadalmi közösségben nem rendelkeznek tekintéllyel. Miután munkájuktól visszavonultak, gyakorta szegényebbek, mint addig bármikor az életük során.” (Giddens 2003. 109. o.)

Mivel az egyének ezt egyre kevésbé tudták megoldani, kialakult társadalmi méretekben az a rendszer, amit nyugdíjazásnak tekintünk. Szélesebb értelemben társadalombiztosítás, ami elsősorban a betegségek idejére akart némi megélhetést biztosítani, önszegélyezésre építve. Hazánkban az első olyan egyesület, amely nevében is tartalmazta a nyugdíj szót 1846-ban alakult: Kereskedelmi Nyugdíj- és Betegápoló Egyesület. 1928-ban alakult meg az Országos Társadalombiztosítási Tanács, amelynek megalakulásával a segélyezés, a társadalombiztosítás törvényekkel szabályozott rendszere alakult ki. A rendszert igazságosnak tekinthetjük abból a szempontból is, hogy az idősök valamikor fiatalabb korukban valóban a társadalom (és nem a család) keretei között dolgoztak, és ezt kell „megfizetni”, erre emlékezve kell megbecsülni az időseket, most már a társadalomnak is kell gondoskodni a megélhetésükről. Nem kívánunk a nyugdíjrendszerek történetével foglalkozni, sőt azzal sem, hogy milyen hibái és erőnyei vannak egy-egy rendszernek a különböző országokban. Nem kívánunk azzal sem foglalkozni, hogy hogyan válik évtizedek folyamán a nyugdíjrendszer politikai tényezővé.

Az egyedüllét és a magány között

Vizsgáljuk meg az idősök mostani helyzetét, elsősorban nem anyagi oldalról. Igaz, hogy az értelmes élethez kell egy bizonyos anyagi alap, kellenek a feltételek, kell, hogy valaki ki tudja fizetni a számláit, hogy legyen pénze színházra, szórakozásra, utazásra, de nem ez az egyedüli probléma. A jelenlegi nyugdíjasok nem egyedül kezdték az életüket, vagy legalább is többségükben házaspárként éltek évtizedeken keresztül, mégis most sok az egyedülélő. Mert az évek elmúltak és sokan maradtak társ nélkül, pont akkor, amikor anyagilag és lelkileg is sújt sok más probléma is. Valamikor gyerekeket neveltek, megosztották a gondjukat, sikereiket. A mai 65-70-75 éves nyugdíjasok egy nagy részének a gyermekei külföldön élnek, természetesen az unokákkal együtt, és ezt sikernek könyvelhetik el, hiszen azért dolgoztak, hogy gyermekeik iskolázottak legyenek, képesek legyenek majd bárhol megállni a helyüket. De ha itthon vannak is, másik városba költöztek, mert ott találtak megfelelő társat, munkát, életkörülményeket. Az idősök gyermekek és unokák nélkül maradtak. Lehet telefonálni, sms-t írni, e-mailezni. Sok idős ember azért tanulta meg kezelni a számítógépet, hogy legalább így tudjon kapcsolatot tartani a család többi tagjával, azokkal, akik jelentős földrajzi távolságban vannak hozzá képest.

A munkahelyeket elhagyva szép lassan fellazulnak a munkahelyi kapcsolatok is, az ott kialakult barátságok is. A fiatalabbaknak plusz figyelmet jelent egy régi kollégára gondolni, még akkor is, ha valamikor összetartozónak gondolták, érezték magukat. Azokkal, akik a közelben laknak nem alakult ki kap-

csolat, szinte nem is ismerik egymást, eddig nem volt arra szükség, hogy érdeklődjenek egymás iránt. Az eddig felépített kapcsolatok megszűnnek, a család távol, vagy elfoglalt, ezért keveset vannak együtt és ebből először az egyedüllét következik és ez hatalmasodhat a magány érzéséig.

Az egyedüllét, még nem magány, csak nagyon gyorsan átalakulhat magánnyá, szinte észrevétlenül. Az egyedüllétnek még vannak előnyei is. A megszokott időbeosztásban, az élet rendjében nem kell senkihez se alkalmazkodni, nem kell figyelemmel lenni senkire akkor, amikor a saját ügyeink rendbentartása is több figyelmet igényel, mint amennyit aktív korunkban rá tudtunk szánni. Nem kell beszélgetni, ha nem akarunk, nem kell hallgatni más panaszait az életről, amikor nekünk is lenne mit elmondani. Az egyedül élő ember általában nem szeret panaszkodni, és nem szereti hallgatni mások gyógyszer-problémáit sem. Az egyedüllét akkor lesz tartós (előnyeivel és hátrányaival együtt) – és nem válik magánnyá, ha kiegészül a barátok társaságával, ha minden programhoz talál az idős ember partnert, vagy csatlakozni képes (tud) mások programjaihoz. Ha elképzeléseinek megfelelően tud színházba menni, és nem egyedül, mert pont ez az előadás érdekelt a társaságába tartozó barátok közül valakit. Ha talál társat egy utazáshoz stb. Vagy van benne annyi érdeklődés, aktivitás és függetlenség, hogy egyedül is ki tudja alakítani a programját és teljesíti is (ez sokkal nehezebb, mint a megtervezés).

Az egyedüllét tartósságát biztosíthatja, ha bármilyen elfoglaltságot talál az idős ember. Itt van a társadalomnak elég nagy felelőssége. Nem lehet ugyanis elképzelni, hogy valakinek a munkájára, tudására egyik napról a másikra egyszerűen már nincs szükség. A saját önmegbecsülése érdekében kell találni olyan elfoglaltságot, amely kisebb fizikai erőt igényel, vagy lehetőséget ad hosszabb, rövidebb ideig tartó pihenésre, de hasznos valakinek vagy az egész társadalomnak. Nagyon sokféle szervezet alakul, hivatalosan (egy intézményhez kapcsolódva), vagy kimondottan az egyének döntése alapján. Lehet egy „magán” olvasó klub, vagy egy vallási szervezethez kötődő jótékonyági munkát végző csoport. Tudok olyanokról, akik otthon szorgalmasan színes négyzeteket kötnek, hogy majd azokat együtt egy takaróvá varrják össze, hiszen – sajnos – mondják – a világban mindig akad olyan hely, ahol emberek sokaságának az életét mentheti meg egy jó meleg takaró. Angliában találkoztam egy olyan hölgygel, aki színes ruhákba öltözve az iskola elé megy, amikor vége van a tanításnak és dalolva, nevetgélve, játszadózva a gyerekek a hölgygel együtt kísérik mindenkit a házának a kapujáig. Annyira megnézhettem ezt a jelenetet az utcán, amikor először láttam, hogy másnap délelőtt az üzletben egy csinos idős hölgy megszólított (a tegnapi punk öltözetű hölgyet nem is ismertem fel). Ő mesélte el ott az üzletben (arra hivatkozva, hogy annyira csodálkoztam, hogy biztosan nem idevalósi vagyok), hogy miért csinálja ezt. Egyedül él és gondolkozott hogyan tehetné magát hasznossá. Ezt találta ki, így vidámságot visz a gyerekek életébe, segít a szülőknek, sok gyerek szereti őt, a szülők hálásak, megbíznak benne, ő pedig készül a déli „szereplésre” új mondókával, ötlettel, amivel megnevettetheti a gyerekeket. Innen már csak a fantázia szab határt a különféle feladatoknak, melyek léteznek, csak meg kell találni azokat és megfelelő módon el kell látni.

Az egyedül élőknek több ideje marad saját magával foglalkozni, ami jelentheti azt, hogy minden reggel frissen kinyomott gyümölcslevet készít magának (erre nem volt idő aktív korban), vagy siet reggelenként az uszodába, vagy tornára. Hétvégén hosszabb túrákon vesz részt baráti szervezésben (aktív korban hétvégén végezte a házimunkát, tehát erre sem volt megfelelő idő) Aki az egyedüllét mellé elfoglaltságot talál, és így társaságra is lel, nem válik magányossá. A magányosság fizikai és szellemi nyomorhoz vezet (az anyagiak mellett). A magányos ember bizalmatlan, félelmekkel teli, tartózkodik minden új helyzettől, nem érdekli semmi, ami nem vele kapcsolatos (de még az is csak szűk értelemben véve) Tevékenységi köre, érdeklődése annyira beszűkül, hogy végül „bezárja” magát a lakásába, „kizár” minden kívülről jövő eseményt, információt. Ez az állapot fizikailag is tönkretesz. Az orvosok, pszichiáterek nem tudnak arra vonatkozóan pontos információt adni, hogy hogyan vezet el a magány a betegségek súlyosbodásához, hogyan akadályozza meg a felgyógyulást, de tapasztalataik szerint nagyon megnehezíti az ő munkájuk eredményességét, sok esetben szinte a sikertelenségre kell számítaniuk.

A magányt sokan valami hiányának tekintik, nincs mély érzelmeket kívánó kapcsolata az egyénnek, vagy akit szeret, annál nem talál viszonzásra, a kapcsolatai rosszul sülnek el, talán más egyéb tevékenységére is a sikertelenség jellemző. Azonban ezt olvasva arra kell gondolni, hogy sokaknak vannak sikertelenségeik, sokakat elhagytak stb., és mégsem lettek magányosak. Valószínűleg valakiben benne van a magány lehetősége, míg mások nem esnek bele ebbe a csapdába, akárhány gondjuk, bajuk keletkezik.

A művészek a problémák lényegét kitűnő tisztánlátással tudják megragadni és elmondani nekünk. Ezzel kapcsolatban Bródy János A magány c. dalszövegéből idézünk:

Amikor az évek már összefolynak
És nem jelent semmit a holnap
És magadtól fel sem kelnél
Akkor érzed, hogy magányos lettél

Amikor semmi sincs, ami fontos
És nincs már kedved a szóhoz
És mindegy, hogy kit szerettél
Akkor érzed, hogy magányos lettél. (internet)

Az időskor nagy kihívása tehát a magányosság elkerülése, akkor, amikor a társadalom állapota, szervezetsége nem segít ebben, vagy a segítség megtalálásához, elfogadásához, felhasználásához nagyfokú önállóság kellene. Nem vádolhatjuk egyértelműen a társadalmat, nem olvashatjuk a fejére, hogy nem segít a nyugdíjasainak. Egyrészt azért nem, mert a jelen helyzet mégis az, hogy sok alkalom nyílik, amit ki lehetne használni. Tudjuk, hogy vannak ingyen koncertek, olcsó színházjegyek, a múzeumok kevés pénzért szerveznek programokat délelőtti időben, olcsón el lehet jutni az ország szép városaiba, a művelődési házakban különböző programok várják az érdeklődőket. Egy-két sikertelen próbálkozás már elveszi a kedvünket, pedig arra kell gondolni, hogy egy program nem szólhat mindenkinek, majd egy másik már közelebb lesz érdeklődési körünkhöz. A magányosság elkerülése tudatos tevékenységet kíván, erre fel kell készülnünk. Felfoghatjuk ezt úgy is, mint feladatot, aminek a megoldása elsősorban tőlünk függ.

Az eddigi rövid, érzelmeket sem nélkülöző oldalak alapján láthatjuk, hogy az idők életének a körülményei nagyon megváltoztak. Egészen más egy család által körülveve megöregedni, mint az atomizálódott társadalom egyénileg élő tagjaként. Az öregség nemcsak magával az öregség problémáival sújtja az időseket, hanem azzal is, hogy csökkent fizikai képességeikkel és lustább szellemi tehetségükkel egy teljesen új világot kell kiépíteniük maguknak, az aktív élet éveikhez viszonyítva. A cél nem kicsi: egészséges életet élve, szellemi frissességet megőrizve elkerülni a magányt.

A társadalmi és tudományos fejlődés következtében az államok egyre többet költenek az idők ellátására és ennek következtében egyre hosszabb életűek lesznek, egyre hosszabb ideig élvezik a nyugdíj folyósítását, több gyógyszert fogyasztanak, sok kórházi ágyra van szükség, sokat jönnek, mennek, utaznak, mozognak, tehát számolni kell a jelenlétükkel. Saját törekvéseik következtében elfoglaltak, fiatalosan élnek, aktív részesei a társadalmi, kulturális, politikai életnek. Ezt a helyzetet is figyelembe kell venni, ha összehasonlítást teszünk a családban megöregedő és a saját egyéni életfeltételei között megöregedő emberek között.

Kiszolgáltatottak

Sajnos van egy másik nagy probléma, éppen a csökkent fizikai és szellemi képességek következtében kijátszhatóak, védtelenek, vagy kevésbé védettek az idősebbek. Egyre több hírt olvashatunk, hallhatunk arról, hogy – különös módon, – pontosan akkor van csőrepedés a házban, amikor a postás hozza a nyugdíjat. Később már kiderülhet, hogy nincs csőrepedés és az erre hivatkozók, nem voltak szerelők, és a nyugdíjnak már nyoma veszett. Már az is előfordul, hogy fényes nappal éri támadás az utcán az idős embert. Vannak sokkal súlyosabb és megdöbbentő esetek is, aláíratnak vele adás-vételről szóló hivatalos papírokat kedves, magabiztos, megnyerő emberek, és ha ezt nem teszi meg, akkor agyonverik.

A legnehezebb problémához érkeztünk. Olyan szövevényes helyzetről van szó, amit felvázolni is nehéz. Az atomizálódás a társadalomban nemcsak a személyeknek hozta meg a nem éppen szerencsés szabadságot, hanem lehetőséget biztosít arra, hogy sokan alapos okkal, vagy anélkül, de sohasem menthetően, bűnözésből akarjanak megélni. A bűnözésre sokféle magyarázatot adhatunk és adnak is. Lehet, hogy minden eset külön megérthető, megvan az oka, erről sokat lehetne vitatkozni. A bűnözés kidolgozott, ötletekben gazdag, sőt innovatív tevékenység. A bűn elkövetése előtt információt kell gyűjteni, hogy kiderüljön: ki a célszemély, melyek azok a körülmények, amelyek a legkisebb kockázattal bírnak a bűnözőre nézve, és nem elhanyagolható az eredményesség előrejelzése.

Most olvastam, hogy a magyarok 80%-a nem segít az utcán azoknak, akik rászorulnak (ezzel a világ sereghajtói vagyunk), de biztos, hogy a 20% segítőkész ember nagy része nyugdíjas. Ezt a bűnözők tudományos felmérés nélkül is tudják. A nyugdíjas az, aki fölé hajol „a bajba jutottnak”, hogy segítsen, és a „sérült” lekappa az aranyláncot, vagy elveszi a táskáját, felpattan és elfut. A bűnözők is belátták, hogy a legjobb célszemély az idős ember, hiszékeny, fizikailag nem tud védekezni, de még értékei vannak, legalább a nyugdíja.

A nagy kérdés tehát hogy, hogyan rendezze be a holnapját az idős ember, aki ha párban él, vagy egyedül, mindenképpen gyenge? Legyen aktív, mozgékony, utazzon, járjon színházba, legyen érdeklődő, de ne legyen hiszékeny, ne járjon este az utcán, ne engedjen be senkit a lakásába, ne álljon le beszélgetni ismeretlenekkel, még akkor sem, ha segítséget kérnek. Ezek összehangolása nem kis feladat még fizikai és szellemi ereje teljében levő embernek sem. Nem csoda, ha nem mindig sikerül.

Nyugdíjas férfiak

A mai és a holnapi nyugdíjasok két csoportját különböztethetjük meg – természetesen – a nőket és a férfiakat, akik különbözően élik meg az öregséget. A férfiak nehezebben viselik a nyugdíjas éveket, ők nem problémának élik meg, hogy megszűnt a munkahelyük, hanem (legtöbb esetben váratlan) tragédiának, és innen kiindulva sokkal kisebb lehetőség van a sikerre. A tragédiából, az égszakadás, földindulás gödréből nehéz kiemelkedni (vagy kimászni.)

A nyugdíjba került férfiak egy része is megtalálja az elfoglaltságát, különösen, ha van egy kis kert, nyaraló, vagy a ház körül vannak gyümölcsfák, állatok. Ezzel kapcsolatos munkát roppant hasznosnak érzik ők is, és valóban sokat lendíthet a háztartás állapotán, ha a kertből kikerülnek alapanyagok (sokszor nem is anyagilag, hanem a minőség összevethetetlen a vásárolttal). Egy másik rész végigmegy azon a folyamaton, amit már jeleztünk, munkahelyi barátok elmaradnak, a környéken nem ismerkedtek eddig, és most sincs erre fórum, lehetőség, vagy igény. Nekik innen nincs tovább. A legkritikább esetben keresnek valami megoldást a „szomorú” napok eltöltésére. Érdekes, hogy hangversenyeken, színházakban a közönség nem fiatal része idős hölgy. Egyszer megfigyeltem, hogy egy hosszú színházi sorból, ahol én is ültem (32 szék) egyetlen férfi nézte az előadást, a többi nő volt. Próbaképpen meg-

számoltam volna a 3 sorral mögöttem levő férfiakat is, de ott nem ült egyetlen egy sem. Hasonló a helyzet a múzeumok délelőtti programjain, amelyeket gyakran interaktívrá szerveznek, pl. egy-egy író, költő vagy más művész életéről, alig fordul elő férfi. Sorolhatnám a tapasztalatokat a művészeti baráti társaságoktól kiindulva, az olvasó klubokig.

Sok statisztika készül arról, hogy az idős férfiaknak rosszabb az egészségi állapota, mint a nőké, vizsgálják a keringéssel kapcsolatos, az emésztőrendszeri problémákat és készítenek összehasonlító táblázatokat a férfiak veszélyeztetettségével kapcsolatban. Azt most nem tudjuk megvizsgálni, hogy milyen, az egész életükre kiterjedő események okoznak a férfiaknak egy erősebb veszélyeztetettséget a nőkhez viszonyítva. El kell ismernünk, hogy az öreg kori veszélyeztetettség az életkor előző szakaszaiban már megalapozódik, hatásosabban, mint a nők esetében.

De szembetűnő, hogy egy inkább idősekre támaszkodó egészségmegőrző testedzési programot hirdető és ehhez feltételeket is biztosító világhálózat (nem is megfizethetetlen összegért) csak nőknek szolgáltat lehetőséget. Vagyis, legjobban mutatja a helyzetet az, hogy az üzleti világ sem nyit az idős férfiak irányába sportolási lehetőséggel, ugyanis ők nem igénylik az ilyen típusú szolgáltatást.

Szerencsére van több kivétel, különösen értelmiségi körökben, és ez nagyon öröndetes, de azon kellene gondolkodni, hogy hogyan lehetne ezt a kört bővíteni. Úgy vélem, hogy ebben már a társadalomnak, a politikának kellene meggondolt lépéseket tennie. A nők programjai általában olcsóak, beülni egy múzeum egyik termébe délelőtt és Adyról beszélgetni, teázni és mivel minden résztvevő fizet párszáz forintot, nem kerül sokba a múzeumnak, a társadalomnak. A férfiaknak nem ilyen és ehhez hasonló programra van szükségük – úgy vélem. Szívesen lépést tartanának a számítástechnika fejlődésével, vagy egy – egy szakma új eredményeiről szívesen hallanának tájékoztatókat, ha lehet, ki is próbálnák a gyakorlatban. Ez már valóban nem pár fillér, valószínűleg egyetlen művelődési ház sem tudja ezt finanszírozni, de talán vállalatok, azok, amelyek előállítják a modern eszközöket, érdekük lehetne ezeket ismertetni. Nagyon fontos lenne a személyes megkeresés, a személyes felkérés.

A nyugdíjas férfiak társadalmi rétege nagyon differenciált, sok olyan értelmiségi tartozik a csoportba, akik ugyanúgy végzik a munkájukat, mint fiatalabb korukban, készítenek filmeket, szerepelnek színpadon, rendeznek, festenek, zenélnak, tanítanak, gyógyítanak stb. Többen megfelelő nyugdíjból élnek, de erősen kötődnek a régi rangjuk, beosztásuk további elismeréséhez, ezért általános lehetőségeket nem használnak ki. Megint mások eddig sem mozogtak társadalmi körökben, most azután különösen nem vágnak erre, nincs ebben gyakorlatuk, nem ismerik az ezzel kapcsolatos protokoll és etikett szabályokat. Szintén megfigyelés, hogy ezek általában szívesen beszélgetnek a sportról, akkor ehhez kellene alkalmazkodni. A fő, hogy a férfiak is megtalálják a kötődési szálakat a társadalomhoz nyugdíjazásuk után is és így elkerülik azt, amit szintén kimutattak, hogy sokkal több a magányba süllyedt, depressziós az idős férfiak között, mint a nők között, és már említettük, hogy ennek az egészségre is negatív hatása van.

A piacon

Az időskorú népesség létszáma Európában és hazánkban is nőtt az utóbbi években és ez a növekedés töretlenül folytatódik. A létszámuk arra készíti az ipart, a kereskedelmet, hogy jelentős és önálló igényekkel rendelkező fogyasztói rétegnek tekintse az időseket. Ez azt jelenti, hogy egyre több szolgáltatást találunk, amit üzleti alapon ajánlanak az időseknek, például megfiatalodást fizikailag, szellemileg, vagy a szex területén. Hatalmas piaccá vált a népességnek ez a csoportja, és majd a következőkben látjuk, hogy az üzlet jól fog alakulni a jövőben is. A szolgáltatások azon a területen terjeszkednek, ahol az igény találkozik az ajánlat anyagi hasznosságával (mármint a szolgáltató anyagi hasznáról van szó).

Mindenki szereti a csodákat, szeretne fiatal lenni valami lötyty hatására és ez nem is 21. századi vágy, mint tudjuk az ősi időktől szeretnénk erőben és egészségben sokáig élni itt a Földön. Szeretnénk, ha ez megvalósulna, és mi a legegyszerűbb, ami igaz, pénzbe kerül, de semmi fáradság, ha bedobunk egy két pirulát, vagy iszunk valami csodatevő lét. Amikor még aktív voltam találkoztam egy amerikai hölgygel, aki a reggelihez 21 db bogyót kapott be, mindegyikről elmondta, hogy mire jó. Magamban kinévttem őt, most én 6 db bogyónál tartok (mentségem az, hogy én most idősebb vagyok, mint akkor ő volt) A pirulák, a zselék, a krémek, a gyógyító lámpák és gyógyító ágyak stb., biztosan kellenek és valóban fontosak, javítják az állapotunkat. A tudomány, a technika fejlődése szolgálja ezt a tömeget, igyekszik elviselhetőbbé tenni mindenki számára az idős kort. Mindenki alatt nemcsak az idős embereket értem, hanem a környezetüket, a családjukat, a társadalmat összességében. Jó lenne azt az arányszámot csökkenteni, ami szerint ma hazánkban a népesség 10%-át adják a 70 év feletti, de a kórházi helyeknek a 25%-át foglalják el. Ha az üzleti alapon terjesztett termékek és szolgáltatások abba az irányba hatnak, hogy kevesebb idős ember kerüljön kórházba vagy gondozás alá, akkor megvan a helyük a rendszerben.

Természetesen nemcsak gyógyszerek és nem gyógyszer jellegű készítményekre tervezett a kereskedelem és az ipar, hanem mindenre, amivel az idősök életét megkönnyítik de itt is szempont – természetesen, – hogy kifizetődő legyen a szolgáltató számára. A házhoz szállított ebéd, a házhoz szállított gyógyszerek, az interneten vagy telefonon történő rendelések, a szállodák nyugdíjasoknak szóló akciói, a megfelelő öltözk, amely kinézetre is közelebb viszi az időskorúakat a fiatal korosztályhoz, a DVD-k stb.

Tudnunk kell, hogy van az öregeknek olyan rétege, amely csak kismértékben vagy egyáltalán nem jelenik meg a piacon, az ide tartozóknak az anyagi helyzete ezt nem teszi lehetővé. A számláikat is csak támogatások igénybevételeivel, vagy családi segítség felhasználásával tudják kifizetni. Az ő helyzetük a legtragikusabb. Anyagi állapotuk egészségromláshoz, szellemi leépüléshez, teljes elbizonytalanodáshoz vezet, érzelmileg is szembe kerülnek a társadalommal, önmagukon nem tudnak segíteni.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a társadalom egy folyamatosan növekvő, de nagyon differenciált rétege, az időskorúak a társadalomtól elvárják az anyagi megélhetésük biztosítását, megbecsülésre számítanak, tiszteletre, szeretetre, türelemre. Ezeknek a feltételeknek a biztosítása a társadalom érdeke is, mert csak így lehet csökkenteni az általuk elfoglalt kórházi ágyak számát, ezzel a kapcsolattal tudják hosszabb időre elkerülni a depressziót, a magány gyötrelmeit. Mindenki által elfogadott erkölcsi norma, hogy tisztelni kell a szülőket. Ennek a normának a betartásáért már mi vagyunk a felelősek, mi, a társadalom tagjai, akik ebben az ügyben is, mint minden másban a közvéleményt kell, hogy képviseljük. Nem igaz, hogy a családi gondok senkire sem tartoznak, csak a családra. Ha nem tartatjuk be és nem tartjuk be a normákat, a társadalom szétesik. Ha elfogadható az a szemlélet, hogy a család gondjait nem lehet egyenként törvényekkel szabályozni, akkor a társadalomnak mindezt az erkölcs eszközeivel kell megtennie. A sajátossága az a helyzetnek, hogy mivel egységes szervezetbe nem tartozó egyénekről van szó, ezért a támogatásnak, a segítségnek is egyedinek, egyéninek kell lenni. Ezt megfordítva azt is elmondhatjuk, hogy egyéni, egyedi az a segítség, amit a nyugdíjasok tudnak adni a társadalomnak, függ az egészségüktől, a szellemi frissességüktől, és reméljük kevésbé függ a személyes megbántottságuktól, vagy annak érzésétől.

Nyugdíjasok néhány szám tükrében

Minden eddigi tapasztalat szerint a társadalmakban az aktívak voltak többen a 65 év feletiekhez viszonyítva (az idős népesség aránya az aktívakhoz: idős népesség eltartottsági rátája) és ehhez alakultak ki az életviteli szokások és elvek is. Bár minden társadalom a fent említett normát, az idősök tiszteletének normáját, saját hagyományainak, életkörülményeinek, vallásának, szokásainak megfele-

lően tartotta be, de az alaphelyzet az volt, hogy az aktívoknak a gyermekek és nyugdíjasok ellátása volt az egyik feladata, vagyis a közös megélhetési feltételek biztosítása. Ebben a rendszerben a gyermekek és a nyugdíjasok létszáma úgy alakult, hogy a gyermekek sokan voltak a nyugdíjasokhoz képest (ezt írja le az öregedési ráta). Valószínűleg az idős nagy tiszteletét magyarázza az a tény is, hogy kevesen voltak egy társadalmi közösségen belül, akik emlékeztek a régi időkre, akik sok-sok munkás év tapasztalatával rendelkeztek. Akár az eltartottsági rátát nézzük, akár az öregedési rátát az alap a társadalom teljes népessége. 1910-ben a lakosság (a mai területre számított) létszáma 7,6 millió volt, ami különböző zökkenőkkel és visszaesésekkel (I. és II. világháború, Ratkó korszak stb.) tarkítva 1980-ra 10,7 millióra növekedett, innen szinte megállíthatatlanul csökken egyenletesen (pedig sokat beszélünk arról, hogy ez milyen nagy probléma) és 2010-ben 9,999 millióan voltunk. (internet, Rovács)

Nézzük meg a két, már emlegetett ráta alakulását. Az idős népesség (65 év felettiek) eltartottsági rátájának alakulása csak az utóbbi évtizedben: 2000-ben ez a szám: 21,4%, 2011-ben ez szám már: 24,4%. Az eltartottsági arány tulajdonképpen arra utal, ill. azt fejezi ki egy darab számmal, hogy az aktív lakosságnak mekkora terhet jelent az idős korúak eltartása. A most említett számpár szerint az utóbbi évtizedben növekedett az a teher, amit az aktív lakosságnak el kell viselnie az öregek eltartásával kapcsolatban. Ennek a növekedésnek több oka lehet, az egyik az, hogy nőtt a 65 év felettiek száma, és/vagy csökkent az aktívok száma, például a népesség létszámának csökkenése miatt (is). Mint már utaltunk rá, de itt is megjegyezzük, hogy gyakorlatilag, a mindennapokat figyelembe véve valóban arról van szó, hogy az aktívok tartják el az öregeket. Az utóbbi évtizedekben ez a helyzet kiélez egy felfogásbeli vitát, amelynek témája, hogy ki tart el kit, ugyanis a mostani aktívok azt a társadalmat építik, amit az idősök „rájuk hagytak”, vagyis az ő munkájuk az alapja a mostaniakénak, még akkor is, ha a mostani már nem nagyon hasonlít a régre. Tudni kell, hogy a problémának nemcsak anyagi, hanem etikai vonatkozása is van. Egy társadalom társadalmi fejlettségét mutatja, ha az idős korúak tiszteletét természetesnek, egyértelműnek tekinti, miközben elismeri, hogy az eltartásukról gondoskodnia kell. Észrevehetjük azt is, hogy a probléma akkor merül fel, amikor egy társadalom anyagi elszegényedése bekövetkezik, amikor az elszegényedés miatt megoldhatatlannak tűnnek az aktívokra „rászakadt” eltartási feladatok. Ezen kell, hogy segítsen a morális hozzáállás. Az elszegényedés problémája nem a lakosság idős korúinak a felelőssége (csak), akkor sem, ha az elszegényedés már több éve sajnálatos tendencia. A kilábalást nem segíti, ha az idősök sokaságát felelőssé tesszük, éppen sokaságuk miatt. A megoldást máshol kell keresni. A megoldás felelőssége az aktívaké, mindenkit beleértve, de figyelembe véve, hogy vannak, akiket súlyosabb felelősség terhel, ha feladatuk éppen a társadalom irányítása, gazdasági vezetése.

Az idősök létszámbeli növekedése az egyik gond, a másik, amelyik még demográfiai is súlyosbítja a helyzetet, az úgynevezett öregedési ráta alakulása. Az öregedési ráta megmutatja, hogy hogyan alakul az idősök létszáma a gyermekek (0-14 évig) létszámához. Ez az arány 87% volt 2000-ben, tizenegy évvel később (2011-ben) elkeserítő módon 115% emelkedett. Szöveges értelmezés szerint tehát 2000-ben még több gyermek volt társadalmunkban, mint idős, de ez 2011-re megváltozott és már az öregek száma nagyobb a gyermekek létszámához viszonyítva. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a gyermekek eltartási rátája tizenegy év alatt 27%-ról 21,3 %-ra esett vissza.) Hosszútávon ez a változás ad alapot a félelem, az aggodás elterjedésére, a reménytelenség, a kiábrándultság érzésének alapján kialakuló tehetetlenségre. Pedig a társadalom egészének, mindenféle különbségek nélkül, azt kell elvárnia, megkövetelnie a társadalom vezetőitől, hogy ne csak a jelennek dolgozzanak, hanem tegyenek meg mindent a társadalom jövőjéért, olyan szabályokat, törvényeket hozzanak, amelyek elősegítik, támogatják és végül elvezetnek a gyermekek létszámának növekedéséhez.

Sajnos nem vagyunk egyedüliek a problémánkkal Európában, különösen Európa fejlettebb országaihoz viszonyítva. Például az öregedési index (2005-ben) Spanyolországban 116%, Olaszországban 135,2 %, az EU15-re 104,3%, és az EU25-re éppen 100%. 2005 volt az éve nálunk is annak, hogy a fent említett változás (87%-ról 115% növekedés) elérte a 100%-ot. (az adatok internet: társadalom kutatás lapról származnak).

Vizsgáljuk meg az öregek (65 év felettiek) csoportjának belső szerkezetét, ha nem is számokkal, hanem korcsoportok szerint. Ebben az esetben 5 évenkénti felosztást kell figyelembe venni. Ha összehasonlítjuk a különböző évek életfáit, akkor megállapíthatjuk, hogy az öregek csoportjában minden korcsoport arányosan növekszik. A korcsoportok szerinti létszámok azt mutatják, hogy egy csendes szűkülés figyelhető meg a korrallal előre haladva. Mivel 80 év felett már nincs további megosztás, így ennek a csoportnak a létszámbeli növekedése, az évtizedek múlását nézve, figyelemre méltó. (internet: wikipedia) Vizsgálhatjuk az öregek csoportját nemek szerinti felosztásban is. Megfigyelhetjük, hogy még 1960-ban ebben a korosztályban a nők a férfiak 180 %-át tették ki ez a szám 2005-re és mostanára 160, 170 %-ra csökkent, reméljük azért, mert a férfiak tudatosabban viszonyulnak az öregkorukhoz, mint 1960-ban. A százalékok szinte elhanyagolhatóak, ha azt mondjuk, hogy a nők közül lényegesen többen élnek meg a magas kort. Ebből nagyon fontos megállapításokat vonhatunk le a későbbi feladatokra vonatkozóan, mint például, hogy továbbra is komoly feladatnak kell tekinteni a férfiak gondjait a nyugdíj után, valamint azt is, hogy a nők igényei még sokáig fogják uralni a piacot.

Az egészségre vonatkozó megállapítások érdekesek és az életszemléletre utalnak. A saját egészségi állapotáról a férfiak 18,7%-a (a korosztályra jellemző átlag adat) nyilatkozta azt, hogy jónak, nagyon jónak ítéli meg, a nők közül ugyanerre vonatkozóan csak 10,6 %-nak volt hasonló véleménye. Azt, hogy rossznak, sőt nagyon rossznak tartják az egészségi állapotukat a férfiak 28,6%-a mondta, míg a nők közül 40,6 % nyilatkozott hasonlóan. Érdekes és szellemes nyilatkozatok, túlmutatnak a tisztán egészségügyi problémákon, ugyanis a közhiedelem a férfiakat tartja ijedtebbnek, aggódóbbnak saját bajaikkal kapcsolatban. (Jó példa az előítéletekkel kapcsolatban) Talán idetartozó adat, hogy a nők minden korosztályban, (a fiatal korban is) több gyógyszert fogyasztanak, mint a férfiak. A betegségekkel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az ezzel kapcsolatos vizsgálatok egybehangzóan mutatják, hogy a nők és férfiak körében hasonlóan a magas vérnyomás a leginkább szenvedést okozó betegség, ezt meg is érthetjük, ha figyelembe vesszük a tanulmány első részét.

Nyugdíjasok a következő 20 évben

Az előzőekben a sok adatot annak előkészítéseként soroltuk fel, hogy megalapozott megállapításokat tehessünk a következő időre, még akkor is ha ezek igazán rövidnek lesznek.

A nyugdíjasok létszámának megállíthatatlan növekedése, nálunk is, a környező országokban is, sőt egész Európában figyelmeztetnek arra, hogy 2025 körül – becslést értékek szerint – míg a lakosság száma 8%-kal csökkenhet, addig a nyugdíjasok száma 40%-kal nőhet.

Nézzük meg milyen alternatívák állnak előttünk

1. A kormányok minden törekvése túlmutat a jelenlegi célok elérésén és olyan intézkedéseket hoznak az adózással, a munkahelyteremtéssel, a családok támogatásával, a nők részmunka-időben való foglalkoztatásával, a nők szakmai előmenetelének biztosításával kapcsolatban, hogy ezzel szolgálják a 8%-os lakossági létszámcsökkenés irányának megfordítását. Vagyis minden erejével és munkájával a népesség létszámának növekedését támogatják. Ebben az esetben nem biztos, hogy a hatás már észrevehető változást fog mutatni 2025-ben, viszont hosszabb távon sikeres lesz az a kormány, amelyik ebben az irányban tesz lépéseket. A jövő, a történelem el fogja az eredményeket ismerni.. Ebben az időszakban is megmaradnak azok a terhek is, sőt egyáltalán nem csökkennek, amelyek az öregek ellátásával kapcsolatosak és amelyeknek végső célja a tisztelet és az, hogy az idősek hasznára legyenek a társadalomnak és elkerüljék a súlyos lelki és anyagi megrendüléseket.

2. A kormányok nem tesznek semmit konkrétan a népesség létszámcsökkenésének megállítása érdekében, sőt a munkaképes keresők az intézkedések hatására igyekeznek elhagyni az országot, ezzel növelve az idősök eltartási rátáját, csökkentve a gyermekek születés számát, és növelve az öregedési rátát. Az idősök létszáma is csökkenni fog, de nem érezhető mértékben, hiszen 13 év ebben a helyzetben, pont az idősök létszámára vonatkoztatva, nem jelent hosszútávot. A kormány és a lakosság is negatívan viszonyul a helyzethez, amely nemcsak az öregek életében jelentkező tragédiákhoz vezethet, hanem az egész országra nézve. Ez gazdasági válsághoz vezethet, egy olyanhoz, amelyből nemcsak anyagilag, hanem lelkileg, erkölcsileg is nehéz, sőt lehetetlen kiemelkedni.
3. A kormányok esetlegesen hoznak olyan döntéseket, amelyek a népesség létszámának csökkenését kívánja megelőzni, de ezt nem átgondoltan, jövőorientáltan teszik, viszont a lakosság kitart, fontosnak tartja az ország megmaradását és több terhet képes elviselni saját felelősségtudata alapján, mint amire a kormányoktól számíthat. Ennek az alternatívának nem annyira kicsi az esélye, mint amennyire első olvasásra látszik. Fel kell tételeznünk a különböző külső nyomások hatására, hogy az öngondoskodásnak a szerepe az egyén életében megnő. Ebben nagy segítségére lehetnek a civil szervezetek. A civil szervezetek felmérve, hogy az állam mit nem tud magára vállalni, az egyénekkal összefogva, azokat támogatva egy önszerveződő, önfegyelemmel rendelkező, öngondoskodásra kész társadalmat hozhat létre. Ebben az idősöknek nem az elfogadó szerep jut, hanem az aktív részvétel. Ennek a változatnak még az is az előnye, hogy megfelel minden egyén erkölcsi jóérzésének is.
4. A legcsodálatosabb és egyáltalán nem lehetetlen változat az, amikor a kormányok és a civilszféra összefogva őrzi meg az ország lakosságának állapotát, létszámát, lelki és anyagi egyensúlyát, és őrzi történelmünk eddigi eredményeit, kultúránkat, szokásainkat és azt a jó hírünket, hogy innovativitásunk tiszteletre méltó. Ebben az esetben elmondhatnánk, hogy mindent megtettünk a jövő érdekében, a jövő nemzedéknek nemcsak a megélhetését biztosítottuk, hanem önbecsülését is, valamint alapot biztosítottunk arra, hogy tisztelettel viseltessenek a megelőző generációkkal kapcsolatban.

Hogy melyik alternatíva fog megvalósulni, vagy az alternatívák által lefedett intervallumon belül hová esik majd a jövő tényleges arculata, nem tudjuk. Addig is ne felejtse el senki, most gyermek vagy felnőtt, politikus, vagy más szakma elkötelezettje, nemre és vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül, hogy ő is szeretne megöregedni, hogy lássa a gyermekeit, az unokáit, az országot és benne mindenki boldogulását, de ezért most kell tennie, amikor már öreg lesz, akkor késő!

Irodalom

Anthony Giddens: Szociológia Osiris Kiadó 1995.

Bródy János: A magány Internet: www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/5037/brody-janos/a-magany-zeneszoveg.html letöltés: 2012 09.10.

Ezüstkor, Időskorúan Magyarországon 2004. (KSH) Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/idos/idos04.pdf letöltés. 2012. szeptember 15.

Francis Fukuyama: Poszthumán jövődönk Európa Könyvkiadó 2003.

Magyarország 2025 Ed: Nováky Erzsébet Gazdasági és Szociális Tanács. Budapest, 2010.

Mérő László: Mindenki másként egyforma Tericum Kiadó 1996.

David Riesman: A magányos tömeg. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Rovács Barna: Magyarország népességének változása 1910 és 2009 között (évek szerint) 2009. márc. 27. www.wikipedia.org/w/index.php?title=..... letöltés: 2012. szeptember 12.

Társadalmi Ábratár 2006. Ed: Füstös László és Szabados Timea, MTA politikai Tudományok Intézete, MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2006.

www.tarsadalomkutatas.hu/termek.php?termek=TABRA-A-095

u.a 077

u.a 047

u.a 052

u.a 046 letöltés: 2012. szeptember 12.

A hazai korrupcióról

„Szép szóval meg egy pisztollyal messzebb juthatsz,
mint pusztán szép szóval.”
(Al Capone)¹

A korrupció szemantikai megközelítése

A korrupció története abba a korba nyúlik vissza, amikor már az ember meg tudta különböztetni magát a többiektől és ezt a különbséget meg akarta őrizni, sőt, növelni is szeretne volna, különböző előnyök megszerzésével. Míg az előnyök az egyénnek hasznosak (általában), a társadalom egészének vagy egyeseknek pedig hátrányos lehet. A korrupció kifejezi a társadalom egyfajta törekvését, nem egyértelműen negatív, a korrupció helyzetbe hoz. A gazdagság együtt jár egy pluszra való törekvéssel, az egyén különbözni akar, ki akarja csikarni a vele egy szinten lévő bámulatát és elismerését.

A korrupció viselkedés néha társadalmi normává válik és azt a veszélyt rejt magában, hogy a normatlanság válik normává. A korrupció együtt járhat a szegénységgel, viszont a fejlett technológiák bevezetésével nagymértékben diminuálható. A korrupció egyik oka és egyik következménye a fejletlenségnek. Nagymértékben hozzájárulhat az elszegényedési folyamat gyorsulásához, a kilátástalan helyzetben élők mélyebbre zuhanásához, és az ebből hasznot húzók gyarapodásához.

A korrupció szerteágazó fogalom, pontos, általánosan elfogadott meghatározás nincs sem hazánkban, sem nemzetközi szinten. Az egységes definíció megalkotását megnehezíti, hogy a, a motiváció, b, a várható haszon és c, az elkövetők meghatározása annak szerteágazósága miatt nehézkes.

Definiálható a társadalmi erőforrások megszerzésére irányuló versengésként, amely lényege a szűkös erőforrások megszerzése a társadalmi normák megkerülésével.

A korrupció lényege, hogy előnyökhöz juttatja azokat, akik hajlandóak a megvesztegetésre. A korrupció jelenthet 1, megvesztegetést, megvesztegethetőséget és 2, általános romlottságot, züllött állapotokat a közéletben. Továbbá a korrupció felosztható I, vesztegetés, II, hivatali korrupció csoportokra (is).

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról sem, hogy például a hűtlen kezelés témakörében több olyan elem van, ami nem korrupció!

A korrupció tágabb értelemben közhatalommal /hatalommal/, pozícióval való visszaélés, jogtalan előny-szerzés / visszaélés és erkölcstelen viselkedés, amelyet a romlott közélet okoz.

Tágabb értelemben úgy definiálható, hogy jogtalan előnyszerzés privát haszon céljából. A korrupció különböző jelenségek egy összetartozó csoportjának közös megnevezése, mély tradíciókban gyökerező, sok évezredes hagyománnyal rendelkező gazdasági-társadalmi jelenség. A korrupció társadalmi, gazdasági és politikai síkon egyaránt megvalósulhat, viszont ezen területeket együttesen kell kezelni, mert hatással vannak egymásra, együttesen érvényesülnek. A társadalom nagy része a megvesztegetést korrupciónak tekinti, viszont ez visszafelé nem igaz, hiszen nem minden korrupció megvesztegetés.

¹ Alphonse „Al” Gabby May Capone („a Sebhelyes”)(1899-1947), gengszter, a maffia megteremtője.

A korrupciónak alapesetben három szereplője, azaz résztvevője van, a korrumpáló (keresleti oldal), a haszonélvező/korrumpált (kínálati oldal) és a hátrányt szenvedő. A korrupció működéséhez szükséges az érintett felek között fennálló, feltétlen bizalmi viszony. Paradox módon a totális bizalom és a totális bizalmatlanság együttesen van jelen a bizalmi viszonyban. A korrumpáló komoly kockázatot vállal, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy a korrumpált elfogadja az ajánlatot és az is kétséges, hogy viszonzza-e azt. A korrumpáló kezében gyakorlatilag nincs olyan eszköz, amellyel viszonzásra tudná kényszeríteni a korrumpáltat. A korrumpáló számára komoly kockázatot jelent a lebukás veszélye és az azt követő társadalmi megszégyenülés, a büntudat, a lelki stressz és a rossz kedélyállapot. Mivel a résztvevők kockázatvállalása effektíve magas, a köztük lévő kapcsolat könnyen instabillá válhat, ezért mindenki biztosítékot próbál keresni. Itt már pszichológiai elvárásként jelenik meg az együttműködési készség és a megbízhatóság egymás felé történő, nyílt és egyértelmű kifejezése. Az „együtt sírunk, együtt nevetünk”- elv követésének igénye fogalmazódik meg, a felek – viszontszolgáltatásra és áldozatvállalásra – vonatkozó deklarációiban. Ez a képzeletbeli „vérszerződés” segít a felek belső feszültségének csökkentésében, és segít etikai és morális szempontból legalizálni a normasértő tevékenységüket. A korrumpáló és korrumpált között egy sajátos együttműködés alakul ki, amely alapja a felismerés, hogy csak közösen van esélyük az erőforrások megszerzésére és újraelosztására.

A korrumpáló és korrumpált között fennálló érdekazonosság miatt, a korrupció, mint jelenség, kiváló módon rejtve tartható. Úgy vélem, a korrupciós mozgástér csökkentésével, – a piaci liberalizáció során –, csökkenhet a korrupciós esetek száma. A korrupció tekinthető „újraelosztó” hatalomnak.

Hangsúlyoznám, hogy a „korrupció” szó explicite negatív tónusú, míg a „hatalom” szó egy erős és határozott képzetet kelt az emberek többségében, ill. jelent számukra és nagy többségében a parancsuralmi rendszerekhez kötik azt. A hatalom, mint eszköz lehet pozitív és negatív események kiváltója és elindítója egyaránt, a korrupció a hatalom negatív felhasználása és leképezése.

Azon vállalatok, amelyek elvetik a társadalmi felelősségvállalás „szent-eszméit”, nagyságrendekkel nagyobb valószínűséggel keverednek korrupciós és egyéb botrányokba. Ezen az analógián elindulva, kijelenthetjük, hogy az óriásvállalatok társadalmi felelősségvállalása tulajdonképpen nem más, mint a korrupció, az elszámoltathatatlanság és a túlzott hatalom nyugtalanító rémképeinek és képzeleteinek „elhessegetése”, a bizalom megtartása és megszilárdítása.

Kreutz² azt tartja korunk legnagyobb problémájának, hogy az országhatárokon átívelő gazdasági kapcsolatokkal rendelkező óriáscégek működése, valamint a rohamosan fejlődő technológia eredményeképpen leomlanak a gazdasági és politikai élet szereplői között korábban meglévő földrajzi akadályok, ami oda vezet, hogy a korrupció nem áll meg az országhatárnál, sőt Európa vagy éppen más kontinensek határainál sem, hanem tovább terjeszkedik, növekedik. (Kreutz 2006.) Azzal, hogy a korrupció nem tiszteli az országhatárokat, nemzetközi szinten növekedhet a külföldön vesztegetéssel üzletet szerző, vagy a helyi szabályokat kijátszó cégek elleni büntetőeljárások száma. A globalizálódó világunkban a korrupció – határokat nem ismerve – nemzetközi méreteket öltött és ez valószínűsíti a nemzetközi kapcsolatok meglétét.

Tökéletesen egyetértek Alexa Noémivel³, miszerint: *„Érthetetlen, hogy történhet meg az, hogy egy nemzetközi vesztegetési ügyben a külföldi vesztegető ellen büntetőeljárások folynak, mint például a Gripen-ügyben Csehországban, Ausztriában és Svédországban, de a Magyarországon megvesztegetett személyeket még csak nem is keresik a magyar hatóságok és külföldi kollégáik segítségét sem kérik.”* (A magyar hatóságokat nem érdekli a vesztegetés. – internet) Mindenképpen pozitív változásokat eredményezne, ha a nemzetközi korrupciós ügyekben eljáró ügyészek és a rendőrök nagyobb

² Német szociológus és szociálintropológus

³ A Transparency International Magyarország ügyvezető igazgatója

szakmai autonómiát kapnának a nyomozás indítására vagy lezárására, ill. a vádemelésre, aminek ma még az a gátja, hogy a nemzetközi jogharmonizációs törekvéseket még felülírja a nemzetek saját jogtörténete és felfogása alapján álló jogrendje. A magyar kormánynak és az igazságszolgáltatás szerveinek egyértelművé kellene tennie, hogy nem lehet teret engedni az országhatárokon átnyúló korrupciónak, a magyar cégek külföldi vesztegetéses ügyeit nem lehet elnézni. Ahhoz, hogy a rendszer igazán jól működjön, folyamatosan építeni kellene a különböző országok hatásai közötti kapcsolatokat.

A gazdaság uralja a társadalmat, a politika pedig a gazdaság érdekeit érvényesíti. Akié a gazdasági hatalom, azé az igazi hatalom, ő diktál a politikának is. A nagyvállalatok gyakran az elszámoltathatóság és felelősségteljeség köntösébe bújnak, így legitimálva és diszkréten deklarálva a társadalom feletti hatalmukat. A társadalmi felelősségvállalás, viszont veszélyesen eltorzíthatja a „szent és sérthetetlen” gazdasági alapelveket. Az államok már régen felismerték, hogy a vállalatok működése a merkantilis tevékenységeken túl, nagy társadalmi hatásokkal bír. Azt azért kiemelném, hogy a korrupció kialakulásában nem csupán a társadalmi hatások dominálnak, nagyon fontosak az egyéni ambíciók is.

A korrupció és a társadalmi tőke kapcsolata

Hanifan⁴, a társadalmi tőke fogalmának megalkotója – a vidéki iskolaközösség-központok elemzése során –, a társadalmi tőkét valamilyen társadalmi egységet alkotó emberek, mindennapi életével kapcsolatos interakciók, szimpátiák és baráti kötődések leírására használta. Úgy vélte, hogy a társadalmi tőke mindaz, ami fontos az emberek mindennapjaiban: barátság, jóakarát, kölcsönös érzékenység. Sőt, a társadalmi tőke fogyása miatt romlik a világ. (Hanifan 1916, 1920.)

„A társadalmi tőke fogalmának bevezetésekor, az ősatya a „valódi tőke” egyes formáitól indít, mondván, hogy ő a tőke fogalmát csak képletesen használja, amikor nem „birtokról vagy személyes tulajdonról vagy pénzről... hanem jóakaratról, összetartozásról, vonzalomról és társadalmi kapcsolatról van szó...” (Putnam 2002: 4) Ezek olyan kohéziós erővel rendelkező javak, amelyek nélkül szétesnek a közösségek, romlik az erkölcs és a morál.

Fukuyama a *„Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése.”* című munkája alapján, a társadalmi tőke fogalma az alábbi módon fogalmazható meg: az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, „mozgósított” informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól, a bizalmon át, egészen a valláserkölcsig. (Fukuyama 1997, 1995.)

Bourdieu felfogásában a társadalmi tőke mindazon erőfeszítéseket foglalja magában, amelyeket az egyének a társadalmi kapcsolatháló kialakítása céljából fejtenek ki. A társadalmi tőke egy olyan magánvagyon, amely révén növekedhet az érintettek hatalma, és erősödhet a társadalomban elfoglalt pozíciójuk és státuszuk. Igen, a társadalmi tőke definiálható olyan társadalmi magánvagyonként, amely segítségével az érintettek erősíthetik a társadalmi státuszukat, és még a hatalmuk is növekedhet. (Bourdieu 1998(1983.))

„Társadalmi tőkét teremteni nem egyszerű, de a demokrácia működőképessé tételének ez a kulcsa.” (Putnam 1993: 185) Putman véleménye szerint, a társadalmi tőke nemcsak az egyén, hanem a közösség számára is erőforrást jelenthet, amelyet negatív erőforrásként definiálva, hátránnyként megemlíti a társadalmi kirekesztést és a korrupciót. A társadalmi tőke képes újabb társadalmi tőkét generálni, így a meglévő társadalmi tőke felhasználható új tőke képzésére. Felfogható egy magas megtérülési való-

⁴ Nyugat-virginiai protestáns tanító és reformátor

színűségű beruházásnak a társadalmi kapcsolatokba, amely hozama messze meghaladja a beruházás költségeit. (Putman 1993.)

A társadalmi tőke felfogható munkaerő-piaci rásegítő mechanizmusnak a tudásvezérelt társadalmakban, továbbá a társadalom kohéziós hajlamaként, amely egyben a civil társadalom eleme is, felhasználható és bővíthető erőforrásként. Segítségével lehetővé válik a közérdekű ügyek előtérbe helyezése és figyelembe vétele, segíthet a korrupció visszaszorításában és az általános jólét kialakításában. Kiaknázása irányulhat a társadalmi fejlődés előmozdítására, de előidézhet korrupciót, bűnözést, kiakasztást, etnikai konfliktusokat és egyéb hasonlóan káros társadalmi jelenségeket is.

„A társadalmi tőke ebből következően eszköze lehet a társadalmi fejlődésnek – de akár a társadalmi kirekesztésnek is. Etnikai konfliktusokat, törzsi háborúkat, korrupciót, bűnözést idézhet elő.”(Orbán – Szántó – internet) Ennek oka lehet az, hogy a társadalmi tőke és a korrupció szerkezete és működése hasonló. Ugyanazok a szereplők és az eredmény is ugyanaz, az egyén, a vállalat eredményeihez mérten megfelelő, vagy esetleg jobb helyet biztosít magának a társadalomban létező helyek elfoglalásának versenyében. A bizalom és a bizalmatlanság váltakozó jelenléte is jellemző mind a két, egymástól első látásra nem nagyon különböző esetre. Mégis, mi a különbség a korrupció és a társadalmi tőke működése között? A társadalmi tőke alapja a kiemelkedő szaktudás, a megfelelés megkérdőjelezhetetlen jelenléte, a vizsgált terület kiemelkedő egyéneinek van jelentős társadalmi tőkéje az adott területre vonatkozóan. A korrupcióhoz mindegyre nincs szükség, vagyis valami másra van szükség.

A társadalmi tőke alapvető jellemzői a bizalom, barátság, közös célok és normák, amelyek növelik a társadalmi együttműködési hajlandóságot, és ezáltal jobb gazdasági hatékonyság érhető el.

Csalás, bűn, korrupció

Fontosnak tartanám a nevezett fogalmak tisztázását és egyértelmű meghatározását, mert annak ellenére, hogy összefüggésben állhatnak egymással, nem egymás szinonimái.

Csalást követ el az, aki jogtalan haszonszerzés végett más megfélemlít vagy tévedésben tart és ezzel kárt okoz. A csalás, mint bűncselekmény, akkor válik befejezetté, ha az elkövetési magatartás következtében, valakinek vagyoni kára vagy hátránya keletkezik. Csak egyenes szándék vezet az elkövetéshez, bárki lehet elkövető. A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának (BK.) 73. sz. állásfoglalása szerint, csalást követ el, aki a kezelésére bízott vagyontárgyban gondatlansága folytán vagy neki fel nem róható okból keletkezett hiányt, amelynek megtérítésére jogszabály, vagy szerződés alapján köteles, a sértett megfélemlítésével leplezi és ezáltal a hiány felderítését, illetve a fizetési kötelezettséget megfélemlíti. A csalás felelősségi rendszere, minősítési fokozatai és szankcionálása tekintetében megegyezik a lopással. A magánindítványra és a tevékeny megbánásra vonatkozó rendelkezések a csalásnál is érvényesülnek.

A bűn erkölcsi-filozófiai fogalom, amely valamely erkölcsi előírás megszegését, vagy az erkölcsi előírás megszegésével fennálló állapotot jelöli, olyan tevékenység, cselekedet vagy mulasztás, ami az erkölcsi normával nem kompatibilis. A bűn, az erkölcsi normák megszegése, nem feltétlenül cselekedet, kijelentés vagy gondolat eredményeképpen is megvalósulhat. A bűn nem azonos a bűncselekménnyel, a bűnelkövetés pedig a bűnözéssel, mert a bűncselekmény és a bűnözés jogszabályi kategóriák, és a jogi előírások be nem tartására és megsértésére utalnak.

A korrupció valamilyen előny nyújtása kedvezőbb bánásmód eléréseért, olyan törvénysértőnek tekinthető cselekedet, amely során pénzért, vagy más juttatásért cserébe, a megvesztegető jogtalan előnyök-

höz juthat. Sík Endre⁵ szerint, a korrupció természetes jelenség mindenütt a világon, ahol akad jószág, amihez az emberek egyenlőtlen esélyekkel juthatnak hozzá. (Száz magyarból tényleg csak kilenc? – internet)

A korrupció összetett politikai – erkölcsi – gazdasági – szociológiai jelenség, alaptípusai a zsarolás, a hűtlen kezelés, a megvesztegetés és a csalás.

A korrupció jelentheti a közösségi normák áthágását is, ezért nem lehet elkülönítetten és függetlenül kezelni, az ügylet környezetére jellemző társadalmi és gazdasági viszonyoktól, és berögzült hagyományoktól. A korrupció csak az érdekek találkozásával lehetséges, ha nem találkoznak az érdekek, akkor nem valósul meg. Ha elfogadjuk a korrupciót közösségi devianciaként és egyben társadalmi jelensékként, akkor el kell fogadnunk és együtt kell vele élnünk, hiszen hozzátartozik a társadalmi élethez. Ha szűkebb értelemben, egy adott személyre „ráruházott” hatalommal való visszaélésként definiáljuk, akkor mindenképpen indokolt ellene a társadalmi szintű fellépés. Mert az ilyen, hatalom birtoklásából „húzott” magáncélú és egyéni előnyök, általában nem a társadalom érdekeit szolgálják.

A csalás és a korrupció, egyaránt magas kockázatú és prioritású tényező, mert az egyén azokat, tudatosan és szándékosan követi el, általában valamilyen egyéni előny elérése érdekében. A korrupció esetén a kockázatot a kliens és a megbízott (és/vagy közvetítők), csalás esetén viszont elsősorban a megbízott (és/vagy a rejtett megbízó) viseli.

Egyenlőtlen esélyek és a korrupció

A diszkrimináció és az esélyegyenlőség megvalósulásának hiánya, még napjainkban is a társadalom széles körét érintő, negatív tendenciájú, alapvető társadalmi probléma. Az esélyegyenlőség alapja a diszkrimináció-mentesség (hátrányos megkülönböztetés hiánya), az egyenlő bánásmód elve azt jelenti, hogy senkit nem érhet hátrány, azért mert nem rendelkezik valamilyen, ún. védett tulajdonsággal (pl. fogyatékoság, etnikai hovatartozás, életkor, nem stb.).

Az egyenlő esélyek biztosítása nagy lépés lehet, egy újabb és igazságosabb társadalom megteremtésének irányába. A mai világunkban az önérdék követésében fennálló, egyenlőtlen esélyek feltárása és elemzése, stratégiai kérdésnek és célnak tekinthető. Úgy vélem, hogy az egyenlőtlenségek növekedése, a társadalmi fejlődés egyik legégetőbb problémája, azért is, mert lehetőséget biztosít a korrupció burjánzására. A közvagyon magánvagyonná válása során fellelhető korrupciós motívumok, összehatásukban és külön-külön is növelhetik a társadalmi egyenlőtlenségeket. A korrupció általában és többnyire, a gazdasággal összefüggő probléma, viszont ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a korrupció elleni fellépésben csak gazdasági eszközök állnak rendelkezésre. Az egyenlőtlen esélyek egyenlőtlenségeket szülnek, és ezen egyenlőtlenségek a társadalom számos területén úgy valósulnak meg, hogy a felsőbb társadalmi csoportok helyzete javul, míg az alsóbb rétegek helyzete romlik.

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy tovább növekedhet a szakadék, a növekedés haszonélvezői és a közös haladásból kimaradóak között. Ez utóbbiak abszolút és relatív helyzete egyaránt romolhat.

A társadalomban fellelhető nagy vagyoni különbségek és egyenlőtlenségek, eltorzítják a közös teherviselés, és az egyenlő egyéni részvétel központi gondolatait és eszméjét. Az egyenlőtlenségek és különbségek csökkentésével, nagymértékben növelhető a társadalom egészének boldogság és elégedettség érzése. Az élet a legfontosabb és legkevésbé vitatott az összes emberi érték közül, sokféle kapcsolat fennállhat az élet, és az egyenlőtlenség problematikája között.

⁵ Szociológus, a Társi vezető kutatója

„A hatalom korrumpál, az abszolút hatalom abszolút módon korrumpál.”
(John Emerich Edward Dalberg)⁶

A korrupció különböző aspektusokból

A korrupció a hatályos Büntető Törvénykönyv (Btk.) alapján nem más, mint a közélet tisztasága elleni bűncselekmény, hivatali visszaélés, vesztegetés, és befolyással való üzérkedés.

A szociológia egyenesen „közrosszként” definiálja, ami gátolja a fejlődést és gyengíti a demokráciát.

A közgazdaságtan értelmezésében egyfajta jogtalan előny, ami torzítja a versenyt, és így csökkenti a jólétet. Papanek Gábor⁷ szerint, a korrupció csökkenti a versenyképességet, úgy véli, hogy „a versenyképes országokban viszonylag kicsi a korrupció, a korrump gazdaságok viszont szegények. Másrészt gyakran tapasztalható, hogy a korrupció hatására eltűnnek a fejlesztésre szánt, vagy kapott források.” (Tanuljunk a korrupcióról! – internet)

Ugyanakkor egyszerű üzleti, piackonform aktusnak is tekinthető, ahol befolyást lehet vásárolni.

A piactudomány az a tulajdonsága, hogy minden áru eladható és vehető. A piacon van az áru, amiért normális esetben fizetünk. Izgalmas kérdést vet fel, hogy pontosan mi itt az áru, ill. hogy áru-e a korrupció. A korrupció operatív módon definiálva nem más, mint piacképes döntési képességek és készségek összessége, áruba bocsátott hatáskör és illetékesség.

„Evolucionista megközelítést alkalmazva pedig arra a megközelítésre juthatunk, hogy az egyének korrump viselkedése képes a túlélésre és a hosszú távú sikeres működésre, egy evolúciós folyamat (alkalmazkodás) révén.” (Mishra 2005.) (Takács és mások 2011: 30) Ez a megközelítés már egy kicsit továbbmegy az eddigi általános, korrupciós „alapigazságokon”, amelyek szerint, a korrump viselkedést tanúsító egyének nagyobb esélye lehet a túlélésre (hiszen valamiféle előnyhöz jut), itt már arról van szó, hogy maga a korrump viselkedés képes a túlélésre, ezért megfelelő alkalmazkodás révén tovább örökíthető.

A korrupció bűnnek is tekinthető. Viszont, ha azt mondom – mint ahogy már említettem –, hogy a korrupció egy olyan feltevésen alapul, miszerint a modern piactudományokban a javak mindegyike (termékek, gépek, információk, rang, társadalmi hely, elismertség stb.), ellenérték fejében szabadon megvásárolható és cserélhető, már mindjárt más a helyzet. Ez tulajdonképpen nem más, mint a korrupció beépülése a piactudományba!⁸ Egy pillanatra úgy tűnt, hogy a fenti érvelés képes racionális és plauzibilis magyarázatot adni, és legitimé tenni az egyébként nyilvánvaló bűnt. A korrupcióról adminisztratív elosztás esetén beszélünk, amikor is, az elosztási hatalom átalakul személyes előnyöket szolgáló tevékenységgé. „A korrupció a kivételezettek előnyéről szóló piaci mechanizmus.” (Prahala⁹ 2006: 91)

Ha elfogadjuk, hogy a korrupció bűn, akkor tekinthetjük deviáns magatartásnak, ami számos okra vezethető vissza: gazdasági, társadalmi berendezkedési (rezsim), kulturális okai egyaránt lehetnek.

Jogi és etikai értelemben a korrupció, az elfogadott szabályoktól való eltérő viselkedés – egyéni vagy vállalati haszon elérésére –, azt sugallja, hogy a korrump cselekmények eltérések az implicit és explicit viselkedési normáktól. Az emberi kultúra részeként is definiálható, és néhány kivételtől eltekintve,

⁶ Acton grófság 1902-ben elhunyt angol lordja, aki 1887-ben fogalmazta meg híressé vált mondását.

⁷ D.SC., professzor emeritus

⁸ A korrupció soha nem válhat legitim módon a piactudomány integráns részévé, most sem az

⁹ A michigani egyetem professzora, CSR szakértő, menedzsment-szerző

össességében káros a társadalom számára még akkor is, ha egyes csoportok vagy egyének nyernek is rajta. A korrupció beépült a gazdaságba és a társadalomba, azok integráns részévé vált.

A korrupciót tekinthetjük káros társadalmi jelenségnek, különösen, ha van a dolognak kárvallottja. Komoly károkat okozhat anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt, és sajnálatos a tény, hogy az időről-időre nyilvánosságra kerülő esetek, csupán a jéghegy csúcsát jelentik. Havas István¹⁰ egyenesen „Társadalmi környezetszennyezésnek” minősítette a korrupciót, amely „Gátolja a szabályos üzleti versenyt, a közigazgatás átláthatóságát, közvagyonot juttat magánszereplőknek és veszélyezteti a közérkölcst”. (Nőtt a korrupciós kockázat – internet) A korrupció egy olyan érdekszövetség, amelyben a korrumpálók és korrumpáltak legfőbb közös érdeke a hallgatás. „Ennél is súlyosabbak lehetnek az általános károk. A korrupcióval erősen fertőzött társadalmakban például az átlagosnál gyakrabban kerülnek alkalmatlan személyek a közigazgatási pozíciókba, s nőnek hozzá nem értésüknek, illetve törvénytörő akcióiknak a kárai. ... Sőt, még a jövő generációja is torzul, a tisztességtelen előnyök növekvő sikereségei eltérítik a diákokat a műszaki pályákról, hiszen a jog tanulása sokkal jobb kilátásokat ígér stb.” (Papanek 2010: 61) Az emberek elveszítették a tudás és a szakma iránti alázatukat, a pénz rabságában és körforgásában sínylődnek, a becsületesség ma már nem más, mint egy bejegyzés a szótárban, a karriertervezés során egyértelműen az anyagi javak dominálnak (azon belül is főként azok, amelyek a zsebek között vándorolnak), mindenki azt a bizonyos jövedelmet szeretné, amelyet szövevényes zugmegállapodás szül(t), és nem szerepel tételként a bérpapíron. Közben pedig, bár van, aki még munkabéréért ímmel-ámmal termel, de aki alkot, az már erősen fogyóban. Majd amikor már teljesen *‘megeőszakoltuk’* a realitást és a fizikát, rá fogunk döbbsenni, hogy már nem nagyon van olyan, aki például ez utóbbit iskolarendszerben tanítani fogja az utánunk jövő generációknak... (Elfogynak a fizikatanárok? – internet)

A jövő és az utánunk következő generációk sorsa bizonytalan és nehezen meghatározható. Az ember számára az ismeretlen világ, a véletlen. A véletlennek formálják a világot, amelyet nem ismernek. Fel kell készülnünk arra, amit nem tudunk, fel kell készülnünk modellezéssel a véletlenre.

A korrupcióval kapcsolatos dilemmák

A társadalom annak ellenére, hogy nyilvánvalóan korrumpálódik, nem fogadja el a korrupciót. Az emberek általában elítélik a korrupciót, azonban ha tehetik többnyire élnek vele. Mindenki meg van győződve róla, hogy az a „valami” jár neki, a másiknak pedig (természetesen) nem. A korrupció nem egy jól körülhatárolható, megfogható és egzakt fogalom, mert mindenre „átfolyik” és mindent, amit tud „összeken és megfertőz”. Nincsenek éles határai, amorf, arra terjed a legjobban, amerre a legkisebb ellenállást észleli, ill. amerre hiány mutatkozik. Olyan transzfer jellegű jövedelem, amely mögött nincsen többlet GDP és jelenléte emeli az árakat.

„A korrupció tehát nem egyszerűen közpénzlopás. Amennyiben ugyanis már meggyőződtek arról a szereplők, hogy e nélkül nem megy, úgy esély sincs rá, hogy értelmesen költsük el a közpénzt. Ezért kell ezt kutatni, oktatni, nyilvánossá tenni, hogy más is tisztában legyen vele, mi a közvetlen következménye a piaci szereplők etikátlan tevékenységének.” (Tátrai Tünde – internet) A közpénz nem más, mint az adófizetők pénze, és ennek az értelmes felhasználásához nagymértékben hozzájárulhat, ha nyilvános versenytárgyalást hirdetünk.

¹⁰ Az Ernst & Young vezérigazgatója, az Amerikai Kereskedelmi Kamara (AmCham) elnöke

A korrupció fő okai, avagy az általános okok

A korrupció leginkább arra megy, amerre hiány mutatkozik. Viszont a hiány mesterségesen is előállítható, a hiány mindig és mindenütt van, ha valaki vagy valakik úgy akarják. A hiánygazdaság / hiánygazdálkodás nemcsak hogy kiváltja, hanem táplálja is a folyamatot. A gyengén funkcionáló igazságszolgáltatási rendszer és az államigazgatás hiánya, akaratlanul és automatikusan zöld lámpát ad a törvény(ek) hatálya alól kibújni szándékozók részére. A nehezen átlátható és követhető döntési folyamatok, kiváló táptalajt jelentenek főként akkor, ha csekély a lebukás esélye, azaz az áldozat mértéke nincs arányban azzal (jóval alacsonyabb), mint ami a nyereségmentesen realizálható. Papanek véleménye szerint, *„törvényeink bonyolultak, olykor nehezen is érthetőek, sok bennük a pontatlanság, számos példa van az ellentmondásra is – pedig mindezek a korrupciónak nyitnak tereket”*. (Tanuljunk a korrupcióról! – internet) A lebukás alacsony valószínűsége, a morális gyengeség és kielégítetlen érdek, és a könnyen „begyűjthető” bevételek, egyértelműen a korrupciós gépezet üzemanyagját jelentik.

Az alacsony lebukási kockázat azonban könnyedén növelhető, ha sikerül elérni, hogy a korrupciós esetet észlelők és bejelentők, kellő biztosítékot kapjanak és érezzék arra vonatkozóan, hogy az általuk bejelentett ügy érdemben kivizsgálásra kerül, valamint nem éri semmiféle retorzió a bejelentők személyét. Úgy vélem, hogy ez már csak vágy. Nem az a baj, hogy van néhány korrumpálható ember hanem, hogy így is működik a társadalom és nem is rosszul.

A hiányos és rendszertelen ellenőrzések, a transzparencia és a nyilvánosság hiánya, és az egyén szubjektuma és komplexitása, mind olyan potenciális és kritikus pontok-kérdések, amelyek a kiváló táptalaj biztosításával, nagy mértékben megnövelik a korrupció kialakulásának probabilitását, és a korrupciós rendszer működésének hatékonyságát. Az egyénben rejlő, nehezen látható, megfogható és mérhető individuális tényezők, potenciálisan megnehezítik és ellehetetlenítik a kiválasztási folyamatot.

A törvényesség, nyilvánosság, transzparencia hiánya az elburjánzó bürokrácia – együttesen és külön-külön is! – automatikusan kitermeli a korrupciót. (Varga 2004: 62.) Ha a korrupciót a jelen szöveggörnyezetben, kikapuként vagy joghézagként definiáljuk, akkor a legkritikusabb részeket, az egyéni elbírálás alá eső területek jelentik. A szabályok számának növekedése együtt jár a bürokrácia növekedésével.

A társadalom nem úgy működik, hogy adott egy jó társadalom és benne néhány rossz ember, és a hiányos ellenőrzések hatására hatványozottan szaporodik a rossz emberek száma, egészen a végtelenig, amikor is már mindenki rossz ember lesz. A valóságban nincs tökéletes társadalom, és ne is legyen soha. Nincsenek egyforma, ugyanazon a szinten álló emberek, viszont vannak érzelmek. Kiváló példa erre az, amikor a szülő szeretné, ha a gyereke többre vinné, mint ő, szeretné, ha a gyerekének jobb állása lenne, mint a szomszédék gyerekének. A cél elérése érdekében, a szülő meghívja vadászni a gyereke főnökét a saját erdejükbe. Ha a gyerek jobb, mint a versenytársai, akkor nincs baj. Ha nem jobb, akkor még javulhat, ha sokat gyakorol, vagy még plusz erőforrásokat befektet. Akkor van baj, ha rosszabb, mint azok, akikkel szembe találhatja magát a 'versenyben'. A törvény nem véd a korrupciótól, csak úgy tesz, mintha védene. Az írás eddigi részeiből következtethető, hogy a korrupció sokkal bonyolultabb, sem hogy az ellenőrzéssel korlátozni lehetne!

„A nyílt, fejlett társadalmakban a média fegyver a korrupció ellen. Ha jól működik a média, akkor megelőzi a korrupciót az oknyomozó újságírás és társadalmi értékek meghatározása révén.

A szólásszabadságra alapozva tölti be a „házőrző kutya” szerepét, megakadályozva és felfedve a társadalmi igazságtalanságokat.” (Németh és mások 2011: 57) A média itt a nyilvánosságot jelenti, azonban az újságíró is ember, ezért (ha az érdeke úgy kívánja) hajlandóságot mutathat a korrupcióra.

Érdekes Orosdy Béla¹¹ 'Médiachange' fogalomalkotása, amikor is *„a média ellenőrből haszonélvezővé válik, mivel a nagy médiumok egyidejűleg alkotóelemei és formálói is a status quónak, szervesen*

¹¹ CSc., egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

fonódnak össze a gazdasági-politikai osztállyal, és ezen az állapoton nincs is érdekük változtatni.” (Dr. Orosdy Béla – internet) A média azon túl, hogy szervesen összefonódik a gazdasági-politikai osztállyal és hatalommal, még maximálisan ki is szolgálja a megbízóját/finanszírozóját, aki a pénzéért cserébe, rendszerint komoly elvárásokat támaszt.

A Magyar Program¹² egyik fő tétele, hogy a korrupció ellen elsősorban nem sajtókampánnyal kell küzdeni, hanem érdemi intézkedésekkel. Folyamatosan beazonosíthatóvá kell tenni a személyi felelősséget. Véleményem szerint, a sajtó erejét nem szabad(na) lebecsülni, mert ez az egyik leghatékonyabb intézménye lehet, a kormányhivatalnokok törvénytelenégeinek leleplezésére és pontos-tényszerű felfedezésére. Bizonyíthatóan erős a negatív korreláció, amely fennáll a sajtószabadság és a korrupció között. A dolog azért ennyire nem egyszerű. A fő problémát itt az jelenti, hogy a sajtó munkatársai is pénzből élnek, őket is fizeti valaki vagy valakik. Ez az egyik problematikája a független sajtó kérdésének, hiszen az újságíró valószínűleg azt fogja leírni, amit a háttérben – az őt fizető(k) – elvár(nak). Ellenkező esetben elveszíti a munkáját, a „szponzorok” pedig könnyen találnak olyan újságírókat, akik örömmel leírják azt, amit mondanak nekik.

Hasonló gondolatot vet fel Hankiss Elemér¹³: *„Ha például a média – bár felületesen, de – minden nap foglalkozik a korrupcióval, ha tele van a korrupcióról szóló felületes, nem kellően megalapozott hírekkel, akkor az emberek olyannyira telítődhetnek, hogy úgy érzik, teljesen romlott és korrupt országban élnek”* (Hankiss Elemér – internet) Ez erősen hasonlít ahhoz a szituációhoz, amikor a mesebeli kisbárány állandóan farkast kiált. A társai megszokják, hogy állandóan és indokolatlanul veszélyt kiált (amikor igazából nincs is), ezért már akkor sem sietnek a segítségére, amikor valóban veszélyben van, hiszen nem veszik komolyan, nem hisznek neki. A redundáns vagy annak tűnő információ immunissá tehet. Papanek arra hívja fel a figyelmet, hogy az elmúlt évek hazai tapasztalatai arra utalnak, hogy az átláthatóság és a nyilvánosság önmagukban nem elegendőek. (Papanek 2003, 2005.)

Pozitív és negatív korrupció

A korrupció ártalmas, mert megnöveli az áruk és szolgáltatások költségeit. Gondolok itt például az autópálya-építésekre, amikor a nehezen átlátható fő- és alvállalkozói rendszer, egyéni – haszonszerző és profitmaximalizáló – érdekei és törekvései, nagymértékben megdrágíthatják a sztrádák építését. Veszélyeztetni a demokráciát és a diktatúra felé nyit(hat) utat, amennyiben a társadalmi-gazdasági fejlődésre szánt forrásokat biztonsági kiadásokra fordítják. Fokozottan és halmozottan káros, ha az adott ország effektív fejlődési igényeit ignorálják, és a döntéseket elferdítik a fontossági sorrend és a projektek kiválasztása során.

A korrupció negatív oldalait a legtöbb ember már nagyon jól ismeri, mivel nagyon gyakran a saját bőrén tapasztalja, azt ugyanis mindannyian észrevesszük, ha egy korrupció jellemvonásait magánviselő folyamat során mi leszünk a kárvallottak. Vannak azonban olyan esetek, amikor a korrupció nem káros, hanem egyenesen előnyt jelent. A rossz egészségügyi viszonyok és kondíciók mellett (egy szükséges gyors beavatkozás életet menthet), a korrupció további forrásokat mozgósít, lehetőséget biztosít új szereplők és új források bevonására. Az olyan politikai helyzetben, amikor a piacgazdasági viszonyok akadályoztatva vannak, a korlátokat áthágó korrupció a közérdeket (is) szolgálhatja. A korrupció indikátor funkciói mentén a társadalmi, üzleti, kormányzati viszonyok könnyedén korrigálhatóak.

A képzeletbeli korrupciós dobogó tetején az önkormányzati beruházások és közbeszerzések állnak, a második fokán az önkormányzati ingatlanokkal és területhasznosítással összefüggő esetek, míg a

¹² A közigazgatás-fejlesztés stratégiai dokumentuma

¹³ Széchenyi-díjas magyar szociológus, filozófus, értékkutató, irodalomtörténész

harmadik helyen a hatósági, főként építéshatósági engedélyekkel kapcsolatos ügyek állnak – véleményem szerint. Nagy Imre Zoltán¹⁴ szerint „A hazai korrupció melegágya – a párt- és kampányfinanszírozás átláthatatlansága mellett – a túlbonyolított közbeszerzési rendszer, amelybe szinte „beépítették” a kenőpénzt.” (Nagy Imre Zoltán – internet) Úgy vélem, komoly probléma, ha sérül a transzparencia elve és a közpénzek egyéni érdekeket szolgálnak, és magánszemélyek egzisztenciáját erősítik. Viszont sokkal komolyabb problémának tartom, hogy nem alakultak ki, vagy nem működnek, azok az ellenőrző (és esetleg etikai) rendszerek (mechanizmusok), amelyek rendeltetése éppen a visszaélések elkerülése, ill. csökkentése lenne. A legkomolyabb problémát mégis az jelentheti, ha ezek a rendszerek működnek!

„A korrupció a közbeszerzési eljárásokban eltorzíja a versenyt, szűkös források elpazarolásához és alapvető társadalmi szükségletek ki nem elégítéséhez vezet.” (Takács és mások 2011: 30)

Ezzel a megállapítással – egy kis kiegészítéssel – tudok egyetérteni, mert például egy közbeszerzési eljárás során előnyben részesíteni valakit, valóban eltorzíthatja a versenyt, hiszen előfordulhat, hogy nem az nyeri meg a tendert, aki összességében a legjobb ajánlatot adta. Még a szűkös erőforrások „elpazarolásának” vádja is megállhatja a helyét, mert elképzelhető, hogy a nyertes ajánlatnál voltak jobb és olcsóbb ajánlatok, tehát pazaroltunk, mert olcsóbban is vásárolhattunk volna. Az alapvető társadalmi szükségletek sérülnek egy ilyen esetben, ha az alapvető társadalmi szükségletek csoportjába sorolom például a transzparenciát, a jólétet és a bizalmat. Viszont a termék vagy szolgáltatás stb. megszerzésére vagy használatára irányuló társadalmi szükséglet ki lett elégítve, hiszen az eljárás lezajlott, megvettük, amire szükségünk volt, csak éppen drágábban.

„A korrupció az alkotmányos szabadság legcsalhatatlanabb szimptomája.”
(Hankiss 1983: 86)

Korrupciós helyzet Magyarországon

Magyarország semmit nem lépett előre a korrupció elleni „harcban” – jellemezte a helyzetet 2011 decemberében a Transparency International (TI) magyar szervezetének vezetője, Földes Ádám. Két hónappal korábban Pintér Sándor belügyminiszter még arról beszélt, Magyarországon „visszaszorulóban van” a korrupció. A TI éves, 183 országot vizsgáló Korrupció Érzékelési Indexén, hazánk tavaly az 54. helyen szerepelt, ami 2010-hez képest további 4 helyes csúszást jelent; a lista alapján éppen a második Fidesz-kormány megalakulásának évében kezdett el a statisztikákban is láthatóan romlani a korrupció helyzete. (Összehasonlításképp: Nagy-Britannia a 16., az USA a 24., a rangsort Új-Zéland vezeti, a lista végén Észak-Korea szerepel.) 2009-ben ugyanis még a 46. helyen álltunk, de még 2008-ban is a 47.-en. 2007-ben végeztünk az eddigi legjobb, a 39. helyen. Ma már a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) is elismeri: „átlag feletti mértékben” nőtt a (finoman fogalmazva) személyes kapcsolatok szerepe – és mi már láttuk az előzőekben, hogy a korrupció és a társadalmi tőkének titulált személyes kapcsolatok nem ugyanazt jelentik – az állami és önkormányzati vállalatoktól várt megrendelések elnyerése esetében. (Barna L. Norbert – internet)

Az Ernst & Young idei felmérése alapján, a vállalatok több mint fele (58 százalék) szerint gyakori a megvesztegetés és a korrupció, ami nagyjából megegyezik a kelet-és közép-európai régió vállalatainak véleményével (51 százalék), azonban jóval magasabb, mint a globális (39 százalék) vagy a nyugat-európai átlag (22 százalék). Ennek ellenére a magyar vállalkozások 64 százaléka úgy gondolja, hogy az etikátlan magatartás még akkor sem elfogadható, ha célja a vállalkozás fennmaradásának elősegítése

¹⁴ A Budapesti Műszaki Főiskola Gazdasági Karának főiskolai tanára, a közgazdaságtudomány kandidátusa

a nehéz gazdasági helyzetben. A közép- és kelet-európai átlagnál (64 százalék) több (70 százalék) magyar szervezet számolt be arról, hogy vannak anti-korrupciós szabályzataik, némileg kevesebb, mint a nyugat-európai (84 százalék) és a globális (81 százalék) átlag. Az anti-korrupciós szabályzatok készítése tekintetében nem állunk rosszabbul, mint a velünk közel hasonló életszínvonalon élő szomszédos országok, igazán érdekes kérdést azonban a fent említett – és számokkal alátámasztott – megvalósulások jelentenek.

Úgy vélem, nemes és dicséretes dolog a szándék, de csak akkor ér valamit, ha van mögötte tenni akarás, eszköz és végül teljesítmény, vagyis van eredmény, ami a legfontosabbak.

A korrupció megvalósulása a magyarországi multinacionális (nagy)vállalatoknál, avagy dilemmák és gondolatok az „útra lépés” előtt¹⁵

Saját tapasztalataim és kutatásaim alapján, szilárd meggyőződéssel állíthatom, hogy a korrupció a legváltozatosabb formákban van jelen a multinacionális nagyvállalati környezetben és bár „a módszerek” egyre kifinomultabbak, az értő és látó szemeknek igencsak szembetűnők. Néhány példa a korrupciós tevékenység „filozófiájára”:

1. „Mindenki ezt csinálja”- elv (a főnök is) Megteszem, mert más is megteszi, ha nem is tudom pontosan ki, de a főnököm biztosan, hiszen miből „telik” neki mindenre?... Paradox helyzetet teremt a tény, mert úgy tűnik, hogy a mások által (is) elkövetett „bűn”, következmények nélkül követhető.
2. „A vállalat nagy és tökeerős, elbírja-kibírja”, azaz ami az egyénnek komoly egzisztenciát tud teremteni, azt a vállalat meg sem érzi, észre sem veszi.
3. „Valakinek meg kell csinálni, valaki úgyis meg fogja csinálni a „munkát”, miért ne én/mi?” Ha mások korrumpálnak, akkor én, hogy és miért maradnék ki?
4. „Úgysem derül ki soha, hiszen gyenge (vagy egyáltalán nincs) az erre irányuló kontrolling”
5. „Nem vagyok elismerve, megbecsülve, megfizetve stb.” Itt már megjelennek a megélhetési szempontok, amelyek gyakran identitászavarral (több és jobb vagyok, mint gondolják) keverednek.
6. „A modern romantikus bűnöző”. Tilosban járni vagány, van egyfajta romantikája a bűnözői létnek, hiszen a bűnözésről szóló filmek is gyakran ezt sulykolják belénk. A modern „Robin Hood”- szemlélet, elveszem, de inkább megtartom, mintsem odaadnám másnak.
7. „Nekem ez jár és kész”, avagy ki kell használni a lehetőségeket. Ez a lehetőség most jött, el kell fogadni és élni kell a pozitívumaival. Megérdemlem és kész.
8. „Biztonságban vagyok, nem bukhatok meg.” A főnök nem örülne a botránynak a részlegén, ezért ha bukás van/lenne, úgyis „elsikálja” az „ügyet”, hiszen az ilyen eset őt is gyengíti, a kérdések és feltételezések keresztútjába állítja, ráirányítja a figyelmet. Gyakran előfordulhat, hogy a korrupció megakadályozása nagyobb „költséget” jelent az egyén számára, mint a normaszegés feletti „elsiklás” miatti lelki teher.
9. „A zöldmező az zöld mező”, azaz ennél jobb idő nem lesz soha egy kis bűn elkövetésére. A felfordulás, „bolondokháza”, kapkodás, párhuzamosan futó projektek stb. mindig kedvez a zavarosban halászóknak. Egy nagy volumenű beruházás levezénylése során, mindenki ideges és leterhelt, ad-hoc döntések születnek, nincs idő és mód az ellenőrzésre, amelyben a rutintalan emberek lépései valóságos aranybányákat jelentenek. Csak ki kell várni és meg kell tervezni, és már indulhat is a „halászat a zavarosban”. Úgy vélem, hogy – elvonatkoztatva a versenyszférától – a korrupció immáron rendszertani mélységben beépült a közberuházások rendszerébe, és a megrendelői oldalon már tökéletesen kialakultak, azok a működési mechanizmusok, amelyek lehetővé teszik, hogy relatíve alacsony kockázat mellett, mindkét fél „megtalálja a számítását”.

¹⁵ Saját megfigyelés és kutatás, 4 különböző multinacionális nagyvállalatnál – 12 aktív, munkával eltöltött év során.

10. „Vásároljunk drágán, hogy mindenkinek jusson!” Azaz, ha a beszállítóm akarsz/szeretnél lenni, felejtsd el az áraidat, mert drágábban fogsz szállítani, hogy legyen miből „visszadobnod” a részem. Ez a rendszer nem szereti az olcsóságot, ha olcsó vagy gyakorlatilag engem lopsz meg... (mert a kevesebből csak kevesebb marad)
11. „Ő nem teszi meg és meg sem fordul a fejében, hogy én megteszem”. Az ideológia biztonságot nyújt számomra. Meg sem fordul a fejében, hogy én miben sántikálok, nincs se konkurencia, se gyanú.
12. „Meglopni a „tolvajt” nem bűn, ő is lop csak „szofisztikáltabb” módon teszi, mint én”. *‘Az egész nagyvállalat egy kapitalista pénzgyár és azért tették ide, hogy kiszívja az olyan becsületes munkásemberek vérért, mint amilyen én vagyok. Meglop engem / minket, amikor a fillérekből nagytételben előállított termékeit a bolt polcáról a kosaramba teszem. Valahol igazságot is szolgáltatok ezzel, nincs lelkiismeret furdalásom, hiszen csak azt veszem vissza, amit ő már korábban elvett tőlem, amikor megvásároltam a túlárzott termékét.’*

Gallup¹⁶-féle vizsgálat korrupciós viselkedésformáiról

- borralalózás
- hálapénz adása a háziorvosnak
- köztisztviselő kisebb bűncselekményt (pl. hivatali hatalommal való visszaélés) követ el, hogy előnyhöz juttassa családtagját, rokonát, barátait
- köztisztviselő kisebb ajándékot fogad el a kliensétől
- köztisztviselő csak akkor intézkedik, ha „hálapénzt” kap
- az állami, önkormányzati szerződéskötést személyes kapcsolatok határozzák meg
- a munkahelyi felvételnél meg kell vásárolni a döntést hozó hivatalnokot
- támogatót kell találni, ha valaki el akar valamit intézni
- a hivatalnok vagy politikus elnézi, tolerálja a szervezett bűnözők aktivitását bizonyos kompenzáció esetén

A fenti felsorolásban köztisztviselőnek tekintünk, minden olyan közigazgatásban dolgozó hivatalnokot, aki az állam vagy önkormányzat szolgálatában, közhatalmat gyakorol. Korrumpálni viszont elméletileg szinte bárkit lehet, a tanár, a portás, a buszvezető, a bolti eladó stb. egyaránt korrumpálható.

A releváns kutatások szerint, az állami döntéshozókat már nem kell korrumpálni ahhoz, hogy a közjó (pro bono) ellenében magáncélokot szolgáljanak, hiszen ez már eleve a pozícióba való bekerülés alapfeltétele volt. Ezt nevezzük a „korrupció új minőségi szintre való lépésének”. Érdekes módon, ha valamely politikus jól látja el a közösségi funkcióit, akkor jónak fogják tartani a választói, még akkor is, ha egyébként korrump!

A korrupció kialakulásának potenciális okai

- Keveredik a köz- és magánérdek (a jelenség oka, hogy mindenütt emberek vannak).
- Csábító az elérhető illegális extra jövedelem.
- A növekvő forgalom csökkenti az átláthatóságot.
- A kapcsolatrendszerek kialakulásának nagyon komoly társadalmi hagyományai és értékei vannak.

¹⁶ A Magyar Gallup Intézet immár több mint egy évtizede 1990 óta végez közvélemény- piac- és társadalomkutatási tevékenységet Magyarországon valamint külföldi partnercégek bevonásával a közép- és kelet-európai régióban és más európai országokban.

- Az EU külső határai a határt átlépők társadalmi hagyományaira alapozottan, a mai napig termelik a „baksist”. (Varga 2004.)
- Az egyes gazdasági társaságok által generált konkurenciaharc és korrupciós szándék
- Mesterséges hiánykeltés érdekcsoportok által.

Felelős vállalatok¹⁷ kontra korrupció

A társadalom iránt elkötelezett és felelős vállalat – feltételezhetően – alapelveiből kiindulva fellép a korrupció ellen. A megalkuvás vagy a kooperálás teljességgel kizárt, mert ezen vállalatok a fejlettség magasabb szintjén állnak. Meggyőződésből mondanak nemet.

Edwin Dodd¹⁸ még erősen szkeptikus és komoly kétségei vannak abban a kérdésben, hogy a nagyvállalatok/részvénytársaságok valaha fognak-e társadalmi felelősséget érezni/vállalni, ám ugyanakkor hozzátette, hogy a *„legitimításukat, a hatalmukat kockáztatják, ha ezt legalább a látszat kedvéért nem kísérlik meg...”* „A modern nagyipar elképesztő hatalmat adott óriásvállalataink vezetőségének kezébe – írja – és ezek az emberek elvesztenék hatalmukat, ha nem hitelnék el széles körben, hogy nem csupán a megfoghatatlan tulajdonosok érdekeinek lelketlen kiszolgálói, hanem védelmezik a társadalmi érdekeket is.” (Bakan 2009: 29-30)

Érdekes módon napjainkra a vállalatok nagy része már rendelkezik etikai kódex-szel, de nem nagyon találkozni specifikusan korrupció ellen kidolgozott szabályzatokkal. Földes Ádám¹⁹ elmondása szerint, a szervezet támogatja az etikai értékek fortifikálását, a korrupció-ellenes képzést, a Hivatásetikai Kódex bevezetését, de a sikerhez kiszámítható munkaszervezetet kell teremteni, és ehhez konveniens kapacitást. A hatalmi ágak szétválasztása nélkül, a gazdasági-politikai szféra összefonódásaira adott megoldás hiányában, a program csak részeredményeket érhet el.. (Barna L. Norbert – internet)

A korrupció, mint már említettem, globális probléma is. Az a tény, hogy a menedzsmentek eddig nem léptek fel ellene, gondolatokat generál...²⁰

A modern korrupciós szerepcsere nagyvállalati környezetben

Új szelek fújnak egy teljesen új, teljesen más típusú korrupcióval. Többé már nem a megvesztegetőt terheli – ajánlatadás, ill. kezdeményezés formájában megnyilvánuló – megvesztegetési kényszer, hanem a remélt megvesztegetendők keresik fel „ajánlataikkal” és elképzeléseikkel, a látókörükbe kerülő – potenciálisan együttműködőnek vélt – megvesztegetőket. A megvesztegetendők már nem akarják felvállalni annak (az egyébként alacsony) kockázatát, hogy esetleg kimaradnak az üzletből, vagy az üzlet meghíúsul, ezért mintegy elébe mennek a „*dolgoknak*”. Nem akarnak kimaradni és várni sem. Az árak úgy kerülnek megállapításra, hogy mindkét fél egyaránt nyer, a vállalat pedig veszít (mivel drágábban vásárol). Az a vállalat fog veszíteni, amely mindkét fél számára a megélhetést jelentheti.

Az a megvesztegető, aki „beválik”, azaz visszajuttatja a megvesztegetendő felé, azt és annyit, amiről korábban megállapodtak, megbecsült és kiemelt helyzetbe kerül. Így fog például az egykori hús-

¹⁷ Jelen kontextusban felelős vállalatnak tekintem a CSR alapelveket vallókat.

¹⁸ CSR guru

¹⁹ Transparency International magyarországi igazgatója

²⁰ Sajnálatos dolognak tartom, hogy a magyarországi nagyvállalatoknál többnyire az oppresszív menedzser-érdek dominál és gyakran a vállalati érdek is ennek van alárendelve. A helyzetet még súlyosbítja a menedzsmentek és a tulajdonosi körök között fennálló asszimetria.

beszállító bútort, az egykori csomagolóanyag beszállító számítástechnikai és elektronikai cikkeket bevinni a korrumpáló rendszerébe, ill. munkahelyi szervezetébe. A „jó” beszállító megtalálása és kiválasztása kulcsfontosságú, az egyéni érdekek mintegy „agyonnyomják” az alapvető vállalati vagy szervezeti érdekeket. Háttérbe szorulnak az olyan értékes versenyelőnyt jelentő tételek, mint például az ár, gyorsaság, pontosság, rugalmasság, minőség, presztízs. Megnövekedik a fontossága a „mennyit tudsz zsebbe visszaadni, tudsz-e diszkrét maradni, ill. megbízhatok-e benned” tényezőknél. Tragikomikus, hogy a külvilág számára nem tűnik fel, hogy mindig ugyanaz szállít és mindig mást. Hogy senki nem lehet olyan univerzális, hogy költséghatékonyan és professzionálisan tudjon szállítani, egymástól totálisan eltérő termékláncokat és termékportfóliókat.

A klasszikus szerepelosztás tehát egy új csavarral bővül, és már nem lehet tisztán látni, hogy ki a „felelős”. A határok elmosódása – mint minden laza szerkezetű rendszerben – a résztvevők mindegyikét felelőssé teszi, már nincsenek ártatlanok, megtevesztettek és megtevesztők. Ezzel a folyamat a jogi területről az etikai megítélés irányába tolódott el. Ez teszi a témát, a téma elemzését mindenki számára fontossá, legyen szó egyénről, vállalatról, intézményről, ezen belül politikai, kulturális, tudományos stb. feladatokat ellátóról.

Irodalomjegyzék

ANGYAL, Á. (2008). A felelős vállalat szindróma. Vezetéstudomány. XXXIX. évf. 11. sz.

ANGYAL, Á. (2009). Vállalatok társadalmi felelőssége, felelős társaságirányítás (Corporate social responsibility). Budapest: Kossuth Kiadó Zrt.

BARNA L. NORBERT: Átlag feletti mértékben nőtt a hazai korrupció (cikk) Népszava Online <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=521942> (letöltés ideje: 2012. szeptember 17.)

BÁGER, G. – PULAY, GY. – KORBULY, A. (2008). Korrupciós kockázatok feltérképezése a magyar közsférában tanulmány. Budapest: Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet

BERKI, Z. (2003). Korrupció Magyarországon 2. Budapest: Transparency International Magyarországi Tagozata Egyesület

BERKI, Z. (2003). Korrupció Magyarországon 3. Budapest: Transparency International Magyarországi Tagozata Egyesület

BRUNDTLAND, G. H. et al.,(1987). Közös Jövőnk. Mezőgazdasági Kiadó, szerk.: Persányi M., 1988. Business. Capstone Oxford

BOURDIEU, P. 1998(1983). Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. Megj.: Lengyel – Szántó 1998.

COLEMAN, J. S. 1994(1990). Társadalmi tőke. Megj.: Lengyel – Szántó 1994.

COLEMAN, J. S. 1998(1988). A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. Megj.: Lengyel – Szántó 1998.

Controlling-Navigáció – Controlling és korrupció (cikk)(2010). A Controller – A Gyakorló Controllerek Szakmai Tájékoztatója. V. évf., 12. pp. 2.

CSÁKI, CS. – GELLÉRI, P. (2005). Condition and benefits of applying decision technological solutions as a tool to curb corruption within the procurement process: The case of Hungary. *Journal of Purchasing and Supply Management*. 11. pp. 252–259.

CSERMELY, P. – FODOR, I. – EVA, J. – LÁMFALUSSY, S. (2009). A korrupció ellen. In: Szárny és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére. Budapest: Bölcsék Tanácsa Alapítvány. pp. 16–19., 127–215.

DEÁK, K. – GYŐRI, G. – BÁRON, P. – ÁGOSTON, L. (2006). Több mint üzlet: Vállalati társadalmi felelősségvállalás; Társadalmi és környezeti szempontok integrációja az üzleti működésbe. Budapest: A Demos Magyarország Alapítvány tanulmánya

DICZIG, I. (1978). A társadalmi tulajdon védelme. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

DR. OROSDY BÉLA: Politikai Marketing – Álláspontok és Viták (tanulmány)
<http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2011/marketing/OrosdyBela.pdf> (letöltés ideje: 2012. október 24.)

Elfognak a fizikatanárok? (cikk) Népszabadság Online
http://nol.hu/ajanlo/20090901-az_utoolso_majd_lekapcsolja_a_lampat (letöltés ideje: 2012. szeptember 17.)

ÉKES, I. (2003). A gazdaság árnyéka avagy a rejtett gazdaság. Budapest: Rejtjel Könyvkiadó

FIGYELŐ, 2009. augusztus 20-26. 21.

FUKUYAMA, F. 1997(1995). Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése. Budapest: Európa Könyvkiadó.

FUKUYAMA, F. 1999. Social Capital and Civil Society. (publikáció)
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm> (letöltés ideje: 2012. november 9.)

FUKUYAMA, F. 2000(1999). A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Budapest: Európa Könyvkiadó.

GROVE, ANDREW S. (1998). Csak a paranoidok maradnak fenn. Budapest: Bagolyvár Könyvkiadó

GULYÁS, GY. (2002). A politikai korrupció és a hatalom erkölcsi kiüresedése. *Politikatudományi Szemle*. 9. évf., 1–2. sz. 227. (Pro Futuro 2012/1)

GULYÁS, GY. (2004). Politikai korrupció. Budapest: Aula Könyvkiadó, Budapesti Corvinus Egyetem (BCE)

GYUKITS, GY. – SZÁNTÓ Z. (1998). Privatizáció és társadalmi tőke. *Szociológiai Szemle* 1998/3.

HANIFAN, L. J. 1916. The Rural School Community Center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67. pp. 130-138

HANIFAN, L. J. 1920. The Community Center. Boston: Silver Burdett.

- HANKISS, E. (1979). Társadalmi csapdák. Budapest: Magvető Könyvkiadó
- HANKISS, E. (1983). Társadalmi csapdák. Diagnózisok. Budapest: Magvető Könyvkiadó
- HANKISS ELEMÉR: Magyarország megalázott ország. (interjú)
http://hirszerzo.hu/hirek/2009/1/5/92318_hankiss_elemer_magyarorszag_megalazott_orosz (letöltés ideje: 2012. október 20.)
- HEGEDŰS, Z. (2009). Amit érdemes megtanulni a multiktól, és amit nem. Budapest: HVG Kiadó Zrt.
- Korrupció Magyarországon: Percepció magatartás stratégia. Magyar Gallup Intézet (2000)
http://www.gallup.hu/gallup/monitor/kutatas/001106_0summa.html (letöltés ideje: 2012. november 7.)
- KOTLER, P. – LEE, N. (2007). Vállalatok társadalmi felelősségvállalása – Jót tenni egy ügyért és a vállalatért. Budapest: HVG Kiadó Zrt.
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. A Kormány korrupció megelőzési programja 2012 – 2014 Budapest, 2012. január
- KRÁNITZ, M. (1988). A korrupciós bűnözés. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- KRÁNITZ, M. (2000). Korrupció Magyarországon 1. Budapest: Transparency International Magyarországi Tagozata Egyesület
- KREUTZ, H. (2006). Worlds of Corruption. Problems of theory and problems of measurement. Előadás, kézirat, Budapesti Corvinus Egyetem) (angol nyelvű kiadás)
- LENGYEL, GY. – SZÁNTÓ, Z. (szerk.) (1994). A gazdasági élet szociológiája. Budapest: AULA Kiadó.
- LÉKÓ, Z. (2007). Lobbi és pártfinanszírozási törvény. In: A korrupció elleni küzdelem jogi és szervezeti eszközei
- LOVÁSZ, G. (2007). Lobbizmus=korrupció(?). In: A Gazdaság- Vezetéstudományi Intézet évkönyve, 2006. 88-94.
- A magyar hatóságokat nem érdekli a vesztegetés. (cikk) Figyelő Online
http://www.figyelo.hu/cikkek/375033_a_magyar_hatosagokat_nem_erdekli_a-vesztegetes (letöltés ideje: 2012. október 24.)
- MILLER, G. J. 2002(1992). Menedzserdilemmák. A hierarchia politikai gazdaságtana. Budapest: AULA Kiadó.
- MISHRA, A. (2005). Persistence of corruption: Some theoretical perspectives. World Development. 34 (2). pp. 349–358.
- NAGY IMRE ZOLTÁN: Miért virágzik a feketegazdaság? (cikk) (FIGYELŐ, 2009. augusztus 20-26. 21.)
http://fn.hir24.hu/gazdasag/2009/08/14/kifeherites_akadalyai?action=PrintPage (letöltés ideje: 2012. november 02.)

NÉMETH, E. – KÖRMENDI, G. – KISS, B. (2011). Korruptió és nyilvánosság. A média hatása a korruptióra és annak társadalmi megítélésére. In: Pénzügyi Szemle, 56. évf., 1. sz. 57-65.

Nőtt a korruptió kockázat (cikk) Világgazdaság Online

<http://www.vg.hu/gazdasag/nott-a-korruptios-kockazat-377346> (letöltés ideje: 2012. július 5.)

ORBÁN, A. – SZÁNTÓ, Z. Társadalmi tőke. (tanulmány)

http://erdelyitarsadalom.adatbank.transindex.ro/pdfdok/et6-4_tanulmany_1_4.pdf (letöltés ideje: 2012. november 4.)

OROSDY, B. (2010). Politikai marketing, árpolitika, korruptió. In: Marketing & Menedzsment, 44. évf., 4. sz. 4-10.

PAPANEK, G. (2003). Nemzetközi tranzakciók monitoringjának problémái. In: Kopcsik K. (szerk.): Nemzetközi konferencia a tisztább közéletért. Budapest: ENSZ-MEH

PAPANEK, G. (2005). A korruptió Magyarországon. Polgári Szemle. 8. pp. 3-12.

PAPANEK, G. (2008). A korruptió és korlátozásának lehetőségei tanulmány. Gazdasági kormányzás. 129-141.

PAPANEK, G. (2010). Kutatás a közbeszerzési korruptióról. Vezetéstudomány. XLI. évf., 9. sz. / ISSN 0133-0179) p. 62-68.

PIAC&PROFIT ÜZLETI MAGAZIN, XIX. évfolyam 2009. augusztus 4. 14. sz.

PRAHALAD, C. K. (2006). Esélyek a piramis alján – Társadalmi felelősségvállalás és profit. Budapest: HVG Kiadó Zrt.

PUTMAN, R. D. 1993. Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy. Princeton. Princeton University Press.

PUTNAM, R. D. (ed.) 2002. Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Societies. New York: Oxford University Press.

SIKLÓSI, P. (1996). Korruptió felsőfokon. Budapest: Kornétás Kiadó, cop.

SKRABSKI, Á. – Kopp M. 1999. Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke. Századvég, 1999/12.

SKRABSKI, Á. (2003). Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló magyar társadalomban. Budapest: Corvinus Kiadó.

SOMOGYVÁRI, I. (2009). A korruptió kockázatokról és veszélyhelyzetekről az Állami Számvevőszék nézőpontjából. Új Magyar közigazgatás. 2. pp. 17–22.

SÓLYOM, L. – CSERMELY, P. – FODOR, I. (et al.) (2009). Szárny és teher: Ajánlás a nevelés oktatás rendszerének újjáépítésére és a korruptió megfékezésére. Budapest: Bölcsék Tanácsa Alapítvány

STOREY, J. – SALAMAN, G. (2010). Vezetői dilemmák. Budapest: Akadémiai Kiadó Zrt.

SZAKÁL, GY. – A. GERGELY, A. (2004). Társadalmi tőke, karrieresélyek, viselkedési minták. MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest

SZAMEL, L. (1989). A korrupció, a protekció és a többi... Budapest: Kossuth Könyvkiadó

Száz magyarból tényleg csak kilenc? (cikk) Vasárnapi Hírek
http://www.vasarnapihirek.hu/nyomtatasi?cikk=/cikk_3064 (letöltés ideje: 2012. október 2.)

SZILÁGYI, E. (2010). A politikai korrupció természete. Samuel Issacharoff: On Political Corruption 124 Harv. L. Rev. 118–142.

Tanuljunk a korrupcióról! (cikk) ZETApres hírportál
<http://www.zetapress.hu/bunugy/35615> (letöltés ideje: 2012. november 7.)

TAKÁCS, I. – CSAPODI, P. – TAKÁCS-GYÖRGY, K. (2011). A korrupció, mint deviáns társadalmi attitűd. In: Pénzügyi Szemle, 2011. 56. évf., 1. sz. 26-42.

TÁTRAI TÜNDE: PDF-nyilvánosság (cikk) Figyelő Online
http://www.figyelo.hu/cikk_print.php?cid=374511_tatrai_tunde__pdf_nyilvanossag (letöltés ideje: 2012. szeptember 17.)

TI (Transparency International) (2007,2008). Global Corruption Report 2007, 2008. London: Pluto Press

TI Magyarország (2008). Állásfoglalás a közbeszerzések helyzetéről. Budapest

Transparency Magyarország (2008): A korrupció mértéke a gazdasági növekedés gátjává vált sajtóközlemény. Budapest: Transparency Magyarország,
http://www.alternate.hu/images/stories/cikkkepek/hirlevel2010marcius/BBJ_volunteering_popup.jpg
(letöltés ideje: 2010. november 14.)

Transparency International: Korrupcióellenes Kormányzati Intézkedések
http://www.transparency.hu/KORRUPCIOELLENES_KORMANYZATI_INTEZKEDESEK (letöltés ideje: 2012. szeptember 17.)

Transparency International: Mit tehet a magyar elnökség a korrupció elleni közös európai fellépésért?
http://www.transparency.hu/Mit_tehet_a_magyar_elnokseg_a_korrupcio_elleni_kozos_europai_fellepesert_?bind_info=tag&bind_id=30 (letöltés ideje: 2012. november 13.)

VARGA, D. GY. (2004). Baksisvilág – A korrupció természetrajza a rendszerváltozás Magyarországon. Budapest: Korona Kiadó

A bűnözés gyökerei

Magyarországon a bűnügyi kutatásoknak sajátos története van. A II. világháború befejezése után az 1956-os forradalomig bűnügyi ok kutatás lényegében nem folyt. Nem azért, mert hiányzott a szellemi tudás, hiszen kiváló egyetemi tanárok és tanítványaik egész sora készen állt volna ilyen kutatás folytatására. A Rákosi-rendszer kommunista politikai egyedurialma, az osztályharcban megnyilvánuló ideológiai agresszivitása, kizárt minden olyan kutatást, amely az ún. szocialista társadalomban is meglévő negatív társadalmi jelenségek feltárására irányult volna.

Különösen vonatkozott ez a bűnözésre. Az ideológia alapját az képezte, hogy a bűnözés a kapitalista társadalom maradványa (csökevénye), amely a szocializmus fejlődésével csökkenni fog, majd teljesen megszűnik. E nézettel való nyílt szembeszegülésnek a cenzúra mellett súlyos egzisztenciális következményei lettek volna. Ezért a bűnügyi tudományok művelőinek fejében maradtak az ez irányú ismeretek, amelyek később megjelent műveikben nyilvánosságra kerültek. A bűnözésre vonatkozó hivatalos adatok szigorúan titkos minősítést kaptak.

Az 1956-os forradalom leverése után a rendszer „puhulása” és a magyar szellemi elit nyugati kapcsolatainak szélesedése tette lehetővé a negatív társadalmi jelenségek – közte a bűnözés – okainak és feltételeinek kutatását, amelynek célja a megelőzés volt, miközben mind erőteljesebb lett annak hangoztatása, hogy a bűnözés az ún. szocialista társadalomnak is jellemzője. Az ideológiai kettősség azonban továbbra is fennmaradt, de a kriminológiai kutatásokat a rendszer már nem akadályozta. Megalakult az Országos Kriminológiai és Kriminalisztika Intézet, az ELTE-n pedig a Kriminológiai csoport, majd tanszék. Később, az ELTE Kriminológiai és Statisztikai tanszékei közreműködésével elkészült a Legfőbb Ügyészségi és Rendőrségi bűnügyi statisztika, amely – minden hibája ellenére – számszerűsítette az ismertté vált bűncselekményeket, azok összetételét és főbb jellemzőit. Ez elősegítette a kriminológiai kutatások szélesebb körű folytatását. Ebben a munkában elvülhetetlen érdemei vannak Király Tibornak, Szabó Andrásnak, Gödöny Józsefnek, Vígh Józsefnek, Kovacsicsné Nagy Katalinnak és a rendőrség állományában dolgozó Kertész Imrének. Ez tette lehetővé jelen sorok írójának, hogy számos magyar és külföldi publikációja, valamint 3 könyve jelenhetett meg a bűnügyi ok kutatás témakörében. (1)

A tudományos kutatások által feltárt helyzetkép rádöbbsentette a Kommunista Pártot, hogy a bűnözés folyamatos csökkenésére alapozott illúzió és a valóságos helyzet nagyon is eltér egymástól. Különösen a latens (rejtett) bűncselekmények feltárására irányuló kutatások mutatták be, hogy az ismertté vált – a bűnügyi statisztika által kimutatott – bűnözés csak a jéghegy csúcsa, s a bűnözés nem csökken, hanem emelkedik és egyre veszélyesebb formái jelennek meg. A fordulatot az mutatta, hogy az addig állami támogatás nélküli kutatások pénzforráshoz jutottak, és a szinte bűnnek számító tudományos fokozat megszerzésére irányuló jelöltek némi munkaidő kedvezményben részesültek és külföldi tanulmányúthoz jutottak. A fordulathoz hozzájárult az is, hogy a Belügyminisztérium állományában lévő, már tudományos fokozattal rendelkező Kertész Imre, Katona Géza és Déry Pál, továbbá jelen sorok írója, valamint a hozzájuk kapcsolódó egyetemi kutató gárda készen állt a kutatás folytatására.

Ez tette lehetővé, hogy a kriminológiai kutatások végzői által már nagyon hiányolt jövőkutatás is a rendszer részévé váljon. Sikertelt megértetni, hogy a bűnözés megelőzésére irányuló törekvés csak akkor lehet eredményes, ha látjuk a várható jövőt, annak lehetséges variánsait. A jövőkutatás tudományos módszertana Gidai Erzsébet, Nováky Erzsébet és Besenyei Lajos által megjelent művekben már rendelkezésre állt. (2) Kézenfekvő volt, hogy az első, majd a további bűnügyi előre jelzések (kriminál prognózisok) készítése a közreműködésükkel történt. (3) Itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy valamennyi prognózis elérte a célját. Az utóellenőrzések során kiderült, hogy nemcsak az előrejelzésekben szereplő tendenciák, várható elkövetési formák és elkövetési módok következtek be, hanem a számszerű adatokban is mindössze +/- 5%-os eltérés volt az előre jelzett és a bűnügyi statisztikában szereplő adatokban. Ez rámutatott az előrejelzés pontosságára, és egy ettől is fontosabb tényezőre, nevezetesen, hogy a rendőrség nem hajtotta végre azokat az ajánlásokat, amelyek a prognózisban szerepeltek. Az következett be, ami várható volt. A bűnügyi előrejelzés esetében az volna a kívánatos, hogy az előre jelzett negatív tendenciák – az ajánlások végrehajtásával – ne következzenek be, vagy legalább csökkenjenek. Az előre jelzés értékét azonban ez nem befolyásolja.

A rendszerváltás után azonban egyetlen kormány sem igényelte sem a közép-, sem a hosszabb távú bűnügyi előrejelzés készítését. Pedig a bűnözés közel megnégyszereződése miatt indokolt lett volna. Az állami közömbösség azonban nem akadályozhatja a tudomány fejlődését.

Paradigmaváltás a bűnügyi ok kutatásában

A kriminológia nagy mulasztása, hogy kutatásai során megállt a bűnözés okainál és nem kereste az okok okait, a bűnözés gyökereit. Megállt azoknál a tényezőknél, amelyek a bűncselekményt közvetlenül kiváltották vagy elősegítették. A gyökerek, amelyek a társadalom életében és gazdaságában rejtőznek feltárás nélkül maradtak, pedig ezekből fakadnak az új okok. Bebizonyosodott, hogy az okok feltárása utáni intézkedések csak felületi kezelésnek bizonyultak. A továbblépést azonban akadályozta, hogy a gyökerek feltárása már érzékenyen érintette a „szocialista rendszert”, hiszen „a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok nem szülhették a bűnözést”. Ezt a rendszer már nem tűrte el. Ezért a rendszerváltásig a bűnözés gyökereinek feltárására irányuló kutatás csak elméleti elképzelés maradhatott.

Annak bizonyításához azonban, hogy bizonyos társadalmi és gazdasági jelenségek bűnözési okot generálnak még hosszú út vezetett. Olyan kérdésekre kellett választ kapni, hogy miben rejlenek az okok okai, hogyan épülnek be ezek a társadalmi és gazdasági viszonyokba, hogyan formálódnak a gyökerek okká, mert azok nem minden esetben váltanak ki bűncselekményt. Ezt a bizonyítást a kriminológiának kellett elvégezni. Az már ismert volt, hogy az alkoholizmus, a játékszenvedély, a kábítószer fogyasztás valamilyen formában kapcsolódik a bűnözéshez. Találtunk összefüggést a munkanélküliség és a bűnözés között, de fel sem merült az, hogy a rossz kormányzás, az egzisztenciális kilátástalanság, a létbizonytalanság, a társadalmi egyenlőtlenség is kapcsolatban van a bűnözéssel. A korrupció, amely önmagában is bűncselekmény további bűncselekmények gyökere is.

Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a gyökerek feltárása terén lehet rész eredményt elérni, de a társadalmi és gazdasági viszonyok szövevényes rendszerének mélyreható vizsgálata meghaladja a kriminológia lehetőségeit. Más tudományágak segítségére is szükség van. A bűnözés elleni harc csak a tudományok együttműködése által feltárt tények hasznosításával lehet eredményes. Mivel a bűnözés gyökereinek feltárása a társadalmi és gazdasági viszonyok teljes spektrumát érinti, ezért valamennyi tudományág részvételére szükség van. A kriminál prognosztika példája bizonyítja, hogy a jövőkutatás tudománya mellett más tudományágak is beilleszthetők a bűnügyi kutatás rendszerébe.

Az elvégzett kutatás módszerei

Mint különféle büntető ügyekben eljáró ügyvéd, az elmúlt évtizedben több száz büntető ügyben kettős feladatot láttam el. A Büntető Eljárási Törvényben meghatározott feladatok ellátása mellett az ügyeket egyben tudományos kutatás tárgyaként is kezeltem. A büntető ügyek iratainak feldolgozása mellett, a tárgyalásokon elhangzott tanúvallomásokban, vádbeszédekben, szakértői véleményekben s végül az ítéletek meghallgatása során olyan információkhoz jutottam, amelyek ahhoz a felismeréshez vezettek, hogy a bűncselekmény közvetlen oka csak felszín, a bűncselekmények motivációi mélyebben rejtőznek. A lopások jelentős hányadában a közvetlen ok – amelyet a bíróság ítéletben is foglalt – az anyagi haszon-szerzés volt, ahogyan azt a Büntető törvény tartalmazza. A tárgyaláson azonban kiderült, hogy a vádlott évek óta munkanélküli, alkalmi munkához ritkán jut, a segély és a családi pótlék nem elég a család fenntartására. Másik ügyben középosztályhoz tartozó vállalkozó adócsalás miatt állt a bíróság előtt. Az utolsó szó jogán mondta el, hogy a teljes vagyon vesztes elkerülése érdekében kockáztatott. A vagyonvesztéshez az vezetett, hogy egyetlen pályázaton sem nyert, pedig ajánlata kedvezőbb volt, mint a nyertesnek.

A kriminológus kutató azzal, hogy a közvetlen ok gyökerének feltárásáig eljutott, csak félmunkát végzett. Nem adott választ arra, hogyan alakult ki az a helyzet, ahol az állampolgár lopni kényszerült, vagy mi az oka a vállalkozások tömeges csődjének, ami számos esetben bűncselekmény elkövetésére vezet.

A bűnözés gyökereinek feltárásával azonban elindított egy olyan folyamatot, amely a bűnügyi ok kutatást új alapokra helyezi.

A bűnözés gyökerei a kutatás tükrében

A rendszerváltás előtt viszonylagos gazdasági egyenlőség, esélyegyenlőség, teljes körű foglalkoztatás és létbiztonság volt, a krónikus áruhiány, az emberi és szabadságjogok jelentős korlátozása mellett és a rendszer már csak külföldi kölcsönökből vált fenntarthatóvá. A rendszerváltás után árubőség lett, de megszűnt a teljes körű foglalkoztatás, a gazdasági egyenlőség és esélyegyenlőség, helyette létbizonytalanság lett, ami még a középosztályt is érintette, de polgári demokrácia lett és kiteljesedtek az emberi jogok és szabadságjogok. Az emberek csalódtak. Az új rendszertől nemcsak szabadságjogokat, utazási, szólás és véleménynyilvánítási szabadságot, hanem gazdasági felemelkedést és esélyegyenlőséget is reméltek. Helyette a privatizált üzemek munkásai az utcára kerültek, a Tsz-ek dolgozói eszköz nélküli parcella tulajdonosok vagy jövedelem nélküli bér munkások lettek, a kiskereskedelmet elnyelték bevásárló központok, a közalkalmazottak jelentős része állás nélküli lett. Aki tehetett, korengedményes nyugdíjba vagy rokkantsági nyugdíjba ment, illetve munkanélküli segélyért folyamodott. Hatalmasra duzzadt a termelő munkából kieső emberek száma. A létbizonytalanság milliókat érintett. Az ismertté vált bűnözés megnégyszereződött. A világ globalizálódása a magyar társadalmat és gazdaságot váratlanul érintette. E világjelenségnek főleg a hátrányai érvényesültek. A határok nélküli világ a bűnildőzés számára is új kihívást jelentett. A regnáló kormányok nem tudtak megfelelő választ adni az új kihívásokra.

A privatizáció és a bűnözés

Az Antall kormány a privatizációtól azt remélte, hogy az új tulajdonosok „jó gazda módjára” rendbe hozzák, korszerűsítik a sok helyen lepusztult gyárat, üzemeket, hatékonyabbá teszik a termelést, korszerűbb termékeket gyártanak, fellendítik az exportot, növelik a nemzeti jövedelmet. Ennek érdekében hoztak olyan törvényeket, amelyek lehetővé tették a menedzsment (értjük ez alatt a vállalatok és üzemek akkori vezetőit) és a dolgozók rendkívül kedvező áron, a teljes érték töredékéért és 3-4%-os

hitel kamattal való vagyonszerzését. A tulajdonszerzés aránya 70-30%-os volt a menedzsment javára. Mi történt ezután?

A menedzsment (akik jó időben és jó helyen voltak) nem azt tették, amit a kormány elvárt, hanem a már tulajdonukat képező üzemek felét, egyharmadát immár tényleges áron külföldi vevőknek értékesítették, ebből kifizették a hiteltartozást, kivásárolták a dolgozói tulajdonrészt és egyedüli vagy társtulajdonosokká váltak. A külföldi befektetők egy része vagy kivásárolta a teljes tulajdont vagy közös tulajdonba maradva korszerűsített, beindította a termelést, vagy piac szerzés céljából megszüntette az üzemet. Ez utóbbi volt a jellemző. A jó időben és jó helyen lévő honfitársainkból pedig kialakult az új milliomos réteg.

Mindezzel párhuzamosan történt Európa egyik legkorszerűbb mezőgazdaságának szétverése, amely létrehozta a „zöldbárók” (volt tsz-elnökök) sokaságát és a falusi szegény réteg kialakulását. Egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a mezőgazdaság (az egyéni gazdaságok) termelése elérje az akkori termelés felét, harmadát.

A korábbi rendszer kegyeltjei gazdasági hatalomhoz, ennek révén később politikai hatalomhoz is jutottak.

Mindez negatív hatással volt a társadalmi morálra. Akik kimaradtak egyre nagyobb gyűlölettel tekintettek a szerencsésekre, s keresték de törvényes úton már nem találták meg a jobb élet lehetőségeit. Az elkeseredettségben kialakult a törvénytelen úton szerzés ösztöne, amelynek csírájában megjelentek a bűnözés gyökerei.

Az elhibázott gazdaságpolitika. A fordított sorrend

Különösen az elmúlt nyolc év gazdaság politikájának kudarca után soha vissza nem térő lehetőség nyílt meg a Fidesz kormány előtt a magyar gazdaság rendbetételére, a gazdasági válság negatív következményeinek orvoslására és a gazdaság jövedelemtermelő képességének növelésére. A kétharmados többség birtokában az EU támogatások, a globalizáció és az innováció minden pozitív hatása érvényesíthető lett volna. A kormány erőfeszítéseit és a rendelkezésére álló anyagi lehetőségeket hatalomra lépésének első percétől fogva a gazdaság fellendítésére kellett volna fordítania. A magán-nyugdíj pénztárakban lévő több mint 3 ezermilliárd forintot, a Mol részvények megvételére fordított ötszázmilliárd forintot, a kormány váltás időszakában meglévő korábban felvett hitel maradványát és a rendelkezésre álló állami tartalékot egy célirányos gazdaságfejlesztésre, új termelő beruházásokra és új munkahelyek létesítésére kellett volna fordítani. Hagyni kellett volna – legalább egy évig – a korábbi több lépcsős személyi jövedelemadót, s az így képződött 500 milliárd forintot is a gazdaság fejlesztésére lehetett volna fordítani. Mindez lehetővé tette volna a gazdasági fejlődés beindulását, gyorsítását. A szakértők (baloldali és jobboldali nézeteket vallók) szerint ez megalapozta volna a GDP 3-5%-os növekedését, ezzel egy időben a költségvetési hiány 3% alá szorítását. A gazdasági fejlődés lehetővé tette volna további kedvező hitelek felvételét immár a piacról. Ami még fontosabb, senkinek nem kellett volna számot adni, hogy mit és miért csinál a kormány. Az eredmények magukért beszéltek volna. A gazdasági eredmények megteremtették volna a lehetőséget az átfogó reformok megkezdésére, s a következő években az államadósság csökkentésére.

Ezzel szemben a kormány figyelmét lekötötte az alkotmányozás, a rohamléptékű előkészítés nélküli törvényhozás annak minden negatív hatásával együtt. Az egészségügy, a felső és általános oktatás, a közigazgatás, a nyugdíj rendszer stb. átalakítása félresikerült, s a gazdaság pedig csőd közeli állapotba került. Mindez azért érdemel figyelmet, mert a rosszul működő rendszerek átalakítása a gazdasági eredmények birtokában zökkenőmentes lehetett volna. A kormányt semmi nem kényszerítette az állam rosszul működő rendszereinek rohamos átalakítására. Ezzel együtt a társadalom jelentős csoportjai

elégedetlenségének s az ellenzék bírálatának kiváltására. A 10 hónap alatt megalkotott több mint 250 törvény hibái kiváltották a hazai, a nemzetközi és EU bírálatokat majd ennek következtében elvégzett törvénymódosításokat. Ha a törvények előkészítését a minisztériumok szakapparátusa készíti és a kötelező egyeztetések megtörténnek, nem készültek volna olyan jogszabályok, amelyek ellentétesek az EU követelményeivel és normáival.

A teendők fordított sorrendje az alábbi következményekkel járt.

Az elszegényesedés és a bűnözés

A cigánylakosság szenvedte meg leginkább a hibás gazdaságpolitikát, akik ennek következtében munka és jövedelem nélkül maradtak. A létbizonytalanság azonban nemcsak a cigány lakosságot érintette. A megszűnt vagy csődbe került üzemekből elbocsátott munkások százazreit, a föld és munka nélkül maradt parasztok tömegeit a száz sebből vérző gazdaság nem tudta felszívni, s ez az állapot még a mai viszonyokat is jellemzi. A magyar lakosság jelentős része létbizonytalanságban vagy szegénységben él. Az éhezés, mint biológiai szükségszerűség felülbírálja a törvényszerűséget.

A legszigorúbb törvények sem szüntetik meg az éhségérzetet. „Az éhség pedig nagy úr” tartja a magyar közmondás. Az éhes embernek nem a törvény jut eszébe, hanem az, hogyan csillapíthatja az éhségét. Nemcsak ő, hanem gyermekei is. A bűnözés gyökerei abban a társadalomban rejlnek, amely az embert lopásra kényszeríti. Munka nincs, a segélyből nem lehet megélni, de nem lehet megélni a közmunkából és részidőben történő foglalkoztatásból sem. A kérdés úgy merül fel, hogy lopsz, csalsz, uzsoráshoz fordulsz, vagy éhen halsz. Harmadik út nincs, az uzsorakölcsönt is vissza kell fizetni. Ha nem tudsz pénzzel fizetni, ételleddel, testi épséged veszélyeztetésével fizetsz.

Bebizonyosodott, a létbizonytalanság bűnözést motiváló tényező. Az elszegényedéstől való félelem még a középosztályhoz tartozó réteget is arra ösztönzi, hogy kockáztasson fennmaradása, létbiztonsága érdekében.

Csaljon adót, ÁFÁ-t, abban a reményben, hogy nem lepleződik le. A gazdasági stabilitás, a kiszámíthatóság hiánya még a vagyonos réteget is bűnözésre csábítja. Különösen akkor, amikor a felhalmozott milliós, milliárdos adóhiánytól egyszerű cégfelszámolással meg lehet szabadulni. Erre nem kell példát felhozni, köztudott. Ezek felett a rendszerváltás óta minden kormány szemet hunyt. Különösen, ha saját klientúráját, „holdudvarát” érintette.

A munkanélküliségből fakadó hajléktalanság tömegjelenséggé vált. A hajléktalannak jövedelme sincs. Az átmeneti szállás nem jár együtt a napi megélhetéssel. A kukázás tiltott. Marad a bűnözés. A közterületekről való kitiltás nem old meg semmit.

Megismétlődött az, ami a rendszerváltáskor történt, A gazdasági elit ismét cserbenhagyta a kormányt. A számára kedvező extra jövedelmet nem új munkahelyek létesítésére, hanem tartalékolásra használja.

A politika és a bűnözés

„Fejétől bűzlik a hal” tartja a magyar közmondás. A rendszerváltás óta minden hatalmon lévő párt gyanúba keveredett, hogy többet költött, mint a legális jövedelme. Tiltakozás van, de meggyőző magyarázat nincs. Ebben a pártok között teljes az egység. Van-e valóságalapja annak, hogy nálunk épített autópályák, hidak építési költsége jóval meghaladja a külföldi példákat, s a különbség egy része

ismeretlen számlákon „landol”. A kisemmizett beszállítók tüntetnek, perelnek. Feljelentést senki nem tesz, annak hiányában eljárás nem indul. A büntetőjog pedig ismeri az officialitás elvét, amely azt jelenti, hogy a nyomozó hatóság köteles a tudomására jutott bűncselekményeket hivatalból is üldözni. Ezt a célt szolgálja a titkos nyomozás is, amely e téren úgy tűnik, nem működik, vagy a pénzek különféle cégek útján „jogszerűen” tűnnek el.

Aki azt hiszi, hogy ezeknek a híreknek nincs bűnözést motiváló hatása, téved. „Ha neked lehet, lehet nekem is” szólásnak nagyon is van hatása a bűnözésre.

Igazuk van azoknak, akik a „cigánybűnözés” kifejezés ellen tiltakoznak és azoknak is, akik „politikus bűnözés” ellen szót emelnek. Az előbbi azon alapszik, hogy bizonyos bűncselekmények elkövetői között magasabb a cigány elkövetők aránya. Az utóbbi pedig azon, hogy egyre több politikus ellen indul eljárás vesztegetés vagy az állami, önkormányzati vagyon hűtlen, hanyag kezelése miatt. Az ún. tanácsadói szerződések nagy része a „tanácsadó” és a megbízó üzlete. A közvetlen ok nyilvánvaló, célja a jogtalan haszonszerzés.

De felmerül a kérdés, miben gyökerezik ez a politikusi magatartás? A kapitalista társadalom moralitásának félreértéséből, akinek annyja van, annyit is ér elvéből, vagy a vagyon mindenhatóságának tudatából? Nem tudjuk, mert ezt senki nem vizsgálta. Van-e alapja annak a közbeszédnek, hogy a politikusok meggazdagodása legális jövedelmüket meghaladja. A vagyonbevallások nagy része hamis, a gyanús jövedelmek vizsgálatát törvény zárja ki.

A korrupció mindkét elkövetési formája jelen van. Az, amely a köztisztviselői réteget érinti és az is, amely döntéshozókat. Nevezetesen „megkapod a szükséges engedélyt, de ennek ára van”. Vagy hozzájuttattak állami megrendeléshez, ha a nyereséged 10-20%-át visszajuttatod. A közbeszerzések elbírálását szabályozó törvényt számtalanszor módosították, de soha nem találják meg azt a formát, amely a korrupciót kizárná. A közbeszédben az terjedt el, hogy a törvényhozók valójában nem is akarják azt.

Az állami és önkormányzati vagyont nagyon sok helyen közprédaként kezelik. Minden kormány idején kerültek felszínre ilyen esetek, de az utóbbi nyolc évben lett ez a hozzáférők számára „aranybánya”. A felszínre került ügyekben azonban nem a cselekmény mélységes elítélése volt a jellemző, hanem „az ártatlanság vélelme mindenkit megillet” elvét idézve, a bűnöst mindaddig védték, ameddig az lehetséges volt. Mivel a közmédia ezeknek az ügyeknek széles nyilvánosságot adott a közvéleményben moralitást csökkentő, egyesekben ilyenre ösztönző hatást váltott ki. A bűnözés gyökerei mélyebben találhatók, mint a közvetlen okok.

Ha egy kormányról elterjed és megerősödik az a vélemény, hogy hazudik, az az emberek erkölcsi tudatában mérhetetlen kárt okoz. A hazug kormány megbukása – amelyre már van példa – a kisebbik kár. A nagyobb az, hogy megingatja a bizalmat az alsó, a közép, sőt a legfelsőbb állami szervezetekben is. A bizalomvesztés a parlament által létrehozott törvényekre is rávetődik, s már ismét a bűnözés gyökéréhez jutottunk. A törvények megszegése bűncselekmény, de miből fakad az, és ki a felelős azért, hogy a törvények „hézagai” erre lehetőséget nyújtanak? Válasz és felelősségre vonás nincs.

A gazdagok és a szegények közötti vagyoni különbségek

A nagyobb tőke nagyobb adójövedelem forrása. Ezt mindenki tudja és elfogadja, mert a nagyobb tőke nagyobb beruházást és fejlesztést is lehetővé tesz, amely végül az egész társadalom számára hasznos. A nyugat-európai államok példája bizonyítja, hogy a polgár abban az esetben, amikor jólétet és

létbiztonságot érez, sőt jövedelme vagyonának gyarapodását is lehetővé teszi, nem törődik avval, hogy mások jövedelme tíz- vagy százszorosa az övének. Abban az esetben viszont, amikor létbizonytalanság vagy az elszegényedés állapotába kerül, megváltozik a gondolkodása. Azonnal szembetűnnek számára a vagyoni különbségek. Ha pedig azt látja, hogy a róla „gondoskodó” állam olyan politikát folytat és olyan törvényeket hoz, amely a gazdagokat tovább gazdagítja a szegények rovására, tiltakozni majd lázadozni kezd. Ha pedig a tiltakozás sztrájkokban vagy munkalassításokban, útelzárásokban fejeződik ki, milliárdos károk érik a társadalmat. Az elhibázott politika a gazdagok gazdagodását nem érinti, de a tiltakozások okozta kár az egész társadalmat szegényíti. Ha pedig a tiltakozás meghaladja a törvényes kereteket ismét a bűnözés gyökereihez jutunk. Erre is van példa. Az elhibázott gazdaságpolitika nem bűncselekmény, de következményi már oda vezetnek.

A jövedelmek kiegyenlítésére való törekvés már egész Nyugat-Európára jellemző. Norvégiában van a legkisebb különbség a társadalom legfelső és legalsó rétegei között. Példáját követi Svédország, Finnország, Ausztria, Németország, Hollandia és mások.

Nálunk fordított az irány. A gazdasági elit tovább gazdagodik, a legalsó, és sajnos a középréteg is szegényedik. Ezt a tendenciát erősíti a 16%-os személyi jövedelemadó bevezetése. A kedvezményezett legfelső réteg azonban cserbe hagyta a kormányt. Extra jövedelmét nem beruházásra, munkahelyteremtésre, hanem „jobb időkre várva” tartalékolja még csak nem is magyar, hanem külföldi bankokban, vagy „offshore” cégekbe menekíti.

Az államadósságról

A gazdasági válság mellett a megnövekedett államadósság lett az első számú „ellenség”. Az adósságot vissza kell fizetni. Ebben teljes egyetértés van. Abban azonban, hogy melyik kormány a felelős érte már hiányzik az egyetértés. Nézzük a tényeket.

A Horn kormány 85%-os GDP-arányos eladósodottsággal vette át az országot. Ebből 30%-ot lefaragott, amelyet az Orbán kormány további 3%-kal csökkentett. A Medgyessy – Gyurcsány – Bajnai kormány az adósságindexet – figyelemmel a már bekövetkezett világváltságra tekintettel is – 78%-ra vitte fel. Ez az adósság a kormányváltás idejére elérte a 80%-ot. Hová lett a felvett hitel és az EU támogatás?

A Fidesz kormány idején 7 km, az azt követő 8 év alatt több mint 700 km autópálya épült. Ma már Nyíregyházára, Debrecenbe, Szegedre, Pécsre, Győrbe és az M7-es autópályán az országhatárig lehet menni. Ez pedig jelentős tökevonzó tényező. A magán nyugdíj pénztárakban – az állami büdzsé terhére – 3 ezer milliárd forint gyűlt össze, amelyből az államadósság – a kormányváltás idején – mintegy 15%-kal csökkenthető lett volna. De a pénznek csak egy részét fordította a jelenlegi kormány államadósság csökkentésére. A többit a költségvetés nyelte el. Ezért álságos az államadósság megnövekedéséért kizárólag az elődöket vádolni.

Nem hagyható figyelmen kívül az önkormányzatok 5 éve tartó ezermilliárdot meghaladó eladósodottsága sem. Noha ezek többségében az Európai Unió támogatásához szükséges önrészhez kerültek felhasználásra, amelyek a fejlesztésekben realizálódtak, végül mégis az állami költségvetést terhelik. A felelősök keresése olyan lenne, mintha a kígyó a saját farkába harapna. Nagyobb figyelmet inkább a tanulságok levonására és a jövőre kellene fordítani.

Csak az összehasonlítás kedvéért jegyezzük meg, hogy ugyanebben az időszakban az államadósság Görögországban 130%, Olaszországban 118%, Belgiumban 100%, Franciaországban 84%, Angliában 77%, Németországban 75% volt a GDP arányát tekintve.

Egyes közgazdászok véleménye szerint, ha az államadóság csökkentésére fordított pénzt beruházásra, munkahelyteremtésre fordítaná a kormány, a többletjövedelemből nagyobb adósság csökkentésre volna lehetőség. A közgazdászok többsége szerint legjobb megoldás a többkulcsos adó átmeneti visszaállítása lenne. Ezt teszi most Szlovákia, ahol eddig 16%-os volt a jövedelemadó. A tehetősebbek vállaljanak nagyobb terhet az államadóság visszafizetésére.

A munkanélküliségről

A munkanélküliség gyökereiben bűnözést motiváló tényező. Nem közvetlenül – mert a lopásnak, csalásnak, rablásnak stb. – különféle közvetlen okai vannak, de az okok kialakulása sok esetben mégis erre vezethető vissza. Azok a munkanélküliek, akiknek soha nem volt munkahelyük azok segélyből, s az azt kiegészítő vagyon elleni bűncselekmény elkövetéséből éltek és élnek ma is. Ezekkel szemben a legszigorúbb törvények sem bírnak visszatartó hatással. Különösen akkor, ha a segélyt is csökkentik. Azok pedig, akik elvesztették korábbi munkahelyüket, nyilvánvalóan szeretnének a régi nívón élni, amelyet a munkanélküli segély és a közmunka nem tesz lehetővé. A bűnügyi statisztika jellegénél fogva nem tartalmazza az okok okát, de bírósági tárgyalásokon ezek, az elkövetők védekezésében – mint enyhítő körülmények – megjelennek.

A bűnözés méretei szempontjából a munkanélküliség arányának jelentősége van. Az erre irányuló kutatásaink szerint, ha a munkaképes lakosság 5%-át meghaladja a munkanélküliek aránya, az a vagyon ellen irányuló ismertté vált bűncselekmények számát 10-15%-kal növeli. Az 5% alatti munkanélküliség hatását vizsgálni nem tudtuk, mert a rendszerváltás óta ilyen nem volt.

A szakértők szerint a foglalkoztatás növelésével, új munkahely létesítésével a vagyon elleni bűncselekmények száma csökkenne.

A kormányoknak ezért nagy a felelősségük a társadalomnak ezzel a rétegével szemben. Nehéz kimondani, de ezek az emberek a hibás gazdaságpolitika áldozatai. Ott pedig, ahol a társadalmi igazságtalanság tesz embereket bűncselekmény elkövetőjévé a politika felelőssége vitathatatlan.

Ezért a jelenlegi kormány eltökéltsége, hogy évente százezer, tíz év alatt egymillió új munkahelyet teremtsen, nemcsak gazdasági, de ebből a szempontból is üdvözlendő és támogatandó. A munkahelyteremtés azonban még várat magára. Ha ez a tendencia folytatódik a fele sem fog teljesülni. A jelenlegi 10,5%-os munkanélküliségi rátával Európában szinte az utolsók között vagyunk.

A szenvedélybetegségek és a bűnözés

A szenvedélybetegségek gyökerei is a társadalomban és a gazdaságban rejlenek, de rendszer és kormány függetlenek, nem a vagyoni különbségek, nem a munkanélküliség vagy a szociális helyzet alakítja, sokkal inkább a kilátástalanság. Az alkoholizmus, a kábítószer vagy játékszenvedély olyan betegség, amelyet kezelni, gyógyítani kell. Ezért a szociálpolitikát, az egészségügyet és iskolai nevelést stb. érintő kérdésekkel részleteiben nem foglalkozunk.

A bűnözés szempontjából elsősorban a kábítószerrel való visszaélés érdemel kiemelt figyelmet. A terjesztők mérhetetlen vagyonszerzési törekvése és a szenvedélybeteg magatartása, amelyet a szer megszerzése érdekében tanúsít, érdemel kiemelt figyelmet.

A kábítószer terjesztés elleni küzdelem, nemzetközi összefogásban való részvétel alapvető érdekünk. Ennek rendszerével, szervezetével, és törvényi háttérével rendelkezünk. A feltárt esetek azt mutatják, hogy emelkedik az olyan esetek száma, amikor a szenvedély beteg a szer megszerzése érdekében lopást, sikkasztást vagy csalást követ el. A bűncselekmények csökkentését csak a terjesztők kíméletlen üldözésével, leleplezésével és a betegek hatékony gyógyításával lehet elérni. A jelenlegi gyakorlat nem ezt az utat követi.

Azt azonban vizsgálni kell, hogy a társadalom morális állapota, amely a szenvedélybetegségek kialakulását is motiválja, hogyan változtatható meg. Az orvostudománynak, a szociológiának és a pszichológiának erre a területre is nagyobb figyelmet kellene fordítania.

A közbeszerzés és a bűnözés

A közbeszerzés során okozott kár nem jelenik meg a bűnügyi statisztikában. Nagyságrendjére az egyes esetekből lehet következtetni. Az államot ért kár milliárdos nagyságrendű, jóval meghaladja a bűnügyi statisztikában mért összes vagyon elleni kár összegét. Azonos bennük, hogy kormány függetlenek, bár ez a „gyakorlat” a szociál-liberális kormány ideje alatt teljesedett ki, ám ma is változatlanul tovább él. Közös jellemzőjük, hogy minden esetben a klientúrához kötődnek és az állami költségvetést terhelik. A módszerek különbözők, de három alapvető formája rajzolódik ki:

a.) A „testre szabott” pályáztatás. A tevékenység a pályázat kiírásával kezdődik. A feltételeket a kiíró határozza meg. Olyan paramétereket és feltételeket határoz meg, amelyet már egy meglévő gazdasági szervezetre illeszt, így esélye sincs egy hasonló, de nem teljesen azonos paraméterekkel rendelkező másik gazdasági szervnek a pályázat elnyerésére. A ráillesztés azonban nem elég. A feltételeket és a vállalási árat is irányítani kell, amely a „testre szabás” szerves részét képezi. Az elbírálás szabályságához kétség sem férhet, hiszen minden a pályázatban meghatározott feltételek figyelembe vételével történik. Ez panasz esetén a Döntő Bizottságot is köti. Hogy a pályázat elnyerése után mi történik, azzal már senki nem foglalkozik, kivéve, ha utólag derül ki valami olyan szembetűnő „többletköltség”, ami erre tereli a figyelmet. Akkor is van kiút, mint azt a második elkövetési mód mutatja.

b.) A legalacsonyabb vállalási ár ígérete. A pályázatok elbírálásánál a vállalási ár nagyságának általában döntő jelentősége van. Ám a pályáztatónak vizsgálni kell, hogy ez reális-e? A vizsgálat alapján a pályáztató dönti el, hogy elfogadja-e vagy ettől drágább kivitelezővel köt szerződést. Ma az „irányított pályázat” rendszerében természetes, hogy a kiíró a határozza meg a feltételeket. A Döntő Bizottság előtt ez az álláspont rendszerint védhető. Később azonban kiderül, hogy az alacsony vállalási díj „előre nem látott hiba miatt” a kivitelezéskor másfél- kétszeresére növekszik, csúszik a határidő, s ezt az előre nem látott „tényt” a megrendelő elfogadja, vagy a már kifizetett díj miatt elfogadni kényszerül. Az pedig már nem kerül vizsgálat tárgyává, hogy az „előre nem látott tény” nagyon is előre látható volt.

c.) A nyertes pályázó a kivitelezés utolsó szakaszában felszámolás alá kerül, a vállalási díj jelentős része kifizetésre került, de a beszállító cégek és magánszemélyek munka és anyagköltsége kifizetetlen, a munka megállt. A kifizetett vállalási díj és az elvégzett munka nincs arányban. A pénz eltűnt. Következik a vizsgálat, évekig húzódó polgári per, a tettesek eltűnnek, a bizonyítás nehéz, a büntető-eljárás bizonyíték hiányában megszüntetésre kerül.

A vizsgálat során azonban kiderül, hogy a nyertes pályázónak már a pályázat elnyerése idején sem volt meg a kivitelezési kapacitása, tőkéje, hozzáértése és tapasztalata. Miközben a bíróság és a nyomozó hatóság a beszállítókkal együtt a kivitelezőt „üldözi”, fel sem merül azok felelőssége, akik szándékosan vagy gondatlanul azt hirdették ki győztesnek, aki nem felelt meg a követelményeknek.

Az állami földek pályáztatási rendje is ezer sebből vérzik. Az egyéni gazdálkodók mellett mezőgazdasággal életvitelszerűen nem foglalkozók százai jutnak több tíz- vagy százezer hektáros földbirtokhoz. Ezek felveszik a jelentős állami támogatást, és mással műveltetik meg a földet, amiből újabb haszonra tesznek szert. Lassan kialakul az új „zsellér” réteg, s a szegény paraszt továbbra sem lesz gazdálkodó, a föld haszna a klientúra zsebébe kerül.

Ami közös ezekben az ügyekben, az a jelentős károkozás, továbbá a pályázat kiíróinak és elbírálóinak személyes felelőssége vizsgálatának elmaradása. Mindeközben hatalmas összegek kerülnek az érintett belföldi vagy külföldi cégek vagy magán személyek bank számláira.

A tanácsadói szerződések

A tanácsadás világszerte ismert és alkalmazott hasznos tevékenység. Nyugat-Európában és az USA-ban a tanácsadásra felkérés megtisztelő feladat, tekintélyt kölcsönöz, amely díjazás nélküli, vagy a tanácsadót tiszteletdíj és erkölcsi elismerés illeti. A kormányzati és önkormányzati szervek kisebb vagy nagyobb létszámú szakapparátussal rendelkeznek, amelyek rendelet előkészítést, tervezést, engedélyezést stb. végeznek és ellátják a választott személyek, politikai testületek szaktanácsadását is. Az apparátusban a szakma legkiválóbb ismerői foglalnak helyet. A fizetett tanácsadó ritka, mint a „fehér holló”.

Magyarországon más a helyzet, amely különösen az utóbbi tíz évben teljesedett ki. Az önkormányzati (és állami gazdálkodó) szervek szakapparátusába szakmailag felkészületlen, tapasztalatlan emberek tömege került, akik mind az önkormányzati rendeletek előkészítésben, mind az engedélyezési eljárásban hibát hibára halmoznak. Akik nem alkalmasak arra, hogy bonyolult szakmai kérdésekben véleményt mondjanak. De a tömegesen elterjedt milliárdokba kerülő szakértői hálózat létrejöttét nem csak ez indokolja. Kitűnő lehetőség ez a barátok, a hűséges emberek, párttársak és kliensek (barátnők) bőkezű dotálásra is. Példák tömege tanúsítja, hogy a tanácsadói szerződések döntő része tényleges haszonnal nem jár, de károsítja a költségvetést és a büncselekmény melegágya. A megoldás az állami és önkormányzati szervek kisebb létszámú, jól felkészült (és megfizetett) szakemberekkel feltöltése lenne, amely töredékébe kerülne, mint a jelenlegi „tanácsadói” rendszer, nem beszélve annak a büncselekmény megelőző hatásáról. Ilyen törekvés azonban sem a múltban sem a jelenben nincs. A tendencia éppen az ellenkezőjét mutatja. Az 50–60 éves tapasztalt, magas felkészültségű embereket, bár iskolázott, de tapasztalatlan, gyakorlatlan emberek váltják fel, akiknek nincs kitől elsajátítani a szakma fortélyait. Ez a gyakorlat – a felhalmozott óriási szakmai tudás kidobásával – mérhetetlen károkat okoz az országnak. Miközben a világban az emelkedő életkor miatt is növelik az aktív munkában töltött idő hosszúságát, Magyarország ezzel szembe megy. A legértékesebb szellemi munkaerő munkanélkülivé válik, vagy nyugdíjba kényszerül. A nagyarányú képzetlen munkaerő pedig gátolja az ország versenyképességét, ezzel a nyomor fenntartását.

Következtetések

A magyar lakosság elégedetlen az ország közbiztonságával. Javulást az ígéretek ellenére nem lát. Várható-e változás, mikor és milyen feltételek mellett? Képes-e a tudomány erre választ adni akkor, amikor nemcsak a belső feltételek, hanem a globalizáció, a nemzetközi büncselekmény hatása is érvényesül? Megvan-e az akarat olyan reformokra, amelyek – a társadalmi és gazdasági viszonyokban rejlő büncselekmény gyökereinek megszüntetésével – alapvető javuláshoz vezetnek? A jövő kutatás tudománya ma ezekre keresi a választ.

Korunk dinamikus fejlődése, a tudományalapú, gyorsan változó társadalom és gazdaság sok olyan, egymástól függő jelenséget produkál, ami lehetetlenné teszi, hogy a múlt egyszerű extrapolálásával előre lássuk a jövőt. Egyetlen bizonyosság az, ami a kriminológiai kutatásokra is vonatkozik, hogy a jövőt a tudomány és az innováció előrehaladása határozza meg. Sok múlik azon, hogy képesek leszünk-e előre látni a globalizáció kihívásait, és a technika fejlődéséből fakadó következményeket. Erre csak a tudományos összefogással végzett munka eredménye adhat választ. A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Jövőkutatói Tudományos Bizottsága a bűnözéssel szemben erre kíván választ adni.

Irodalomjegyzék

1. Diczig István. A bűnözés megelőzésének stratégiája és taktikája. BM Könyvkiadó, 1988.
Diczig István: Számítástechnika és a jog. Társ szerzőkkel. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.
2. Besenyei Lajos – Gidai Erzsébet – Nováky Erzsébet: Jövő kutatás, előrejelzés a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
Besenyei Lajos – Gidai Erzsébet – Nováky Erzsébet: Előrejelzés – Megbízhatóság – Valóság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1982.
Kappéter István – Kiss Endre – Martinás Katalin – Nováky Erzsébet: Változás és jövő. Tanulmánykötet. Püski Kiadó, Budapest, 2008.
3. Diczig István, Besenyei Lajos, Gidai Erzsébet, Nováky Erzsébet, Kránitz Mariann: A népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés előre jelzése az 1978-1990 közötti évekre. Közreműködők: Tamás Pál szociológus, Konrád Gyula matematikus. BM Könyvkiadó, 1982.
Diczig István. Gidai Erzsébet, Vavró István, Sepsei György, Bánfalvi Csaba, Simon Judit: A magyarországi bűnözés várható alakulása az ezredfordulóig. BM Könyvkiadó, 1987.

TOTO – botrány a szociológia és a történelem médiumában

Esettanulmány

Bár a szerencsejátékok területén elkövetett csalás és szemfényvesztés semmiképpen sem sajátosan kelet-európai jelenség, az elkövetkezőkben elemzendő TOTO-botrányt a korai nyolcvanas évek konkrét atmoszférája mellett és azon túl a globalizáció kontextusában is szeretnénk tárgyalni. A létező szocializmus egy konkrét korszaka ugyanis már a globalizáció világállapottá válásának közvetlen előzménye is. Részben a korszakok összehasonlítási lehetősége, részben azonban a két korszak egymásba bőségesen átnyúló mikro- és mezoszerkezetei erőteljesen felértékelhetik ezt a szempontot. Mert a TOTO- és általában a sport- és szerencsejáték-bűnözés, a sportfogadási ipar anomáliái éppen hogy nem voltak pusztán csak a késői kommunizmus komplex és jelentésekben gazdag történései, de egyenesen kivirágoztak a globalizáció körülményei között, megtették azt a nagy, „dialektikus” ugrást, amelyet a legtöbb átfogó jelenség a globalizációban, a globalizáció révén megtett.¹

Újra meg újra alá kell húznunk, hogy a globalizáció (nemkülönbön a számunkra a globalizáció legtöbb folyamatát a maga integrációs intézményrendszerén át közvetítő Európai Unió) szélsőséges sűrűséggel és sebességgel kapcsolja össze a *magángazdasági* (és minden „magán”-) és az *állami tőketranszfereket*. A globalizáció valóságosan létező összefüggésében ez a dinamikus „közös metszet” napjaink releváns korrupciójelenségeinek valóságos terepe és reális alapzata. Struktúra-elemzésünkéből ez alkalommal sem hiányozhat az a mozzanat, ami akár a legátfogóbb szociális, gazdasági és politikai folyamatokban, mint a „*hiányzó aktorok*” jelensége egyre újabb változatokban szembetűnővé válik. Számos olyan folyamat zajlik, ami a globalizáció *legalitásában* egyszerűen lehetségessé vált, s amelyek „aktoriális” megfelelői és kísérő jelenségei (legyenek ezek ellenőrző, kommunikációs, érdekvédelmi, fogyasztóvédelmi, tájékoztató vagy bármilyen más funkció „szereplői”) egyszerűen nem léteznek, nincsenek jelen.

Ugyancsak az aktori vonások jelentőségét erősíti, melyek számos közvetett és közvetlen szálon ugyancsak a globalizációval függenek össze, hogy a mindenkori új elitek meglepően kevés érdeklődést mutatnak az egyes korrupciós fajták *leküzdése, felkutatása* vagy éppen *megelőzése* iránt.² Mélyebb teoretikus megfontolásokat igényelne ennek az a groteszk, egyszerre alternatív és komplementer jelensége, hogy a *valóságos korrupció iránti nyilvánosan szinte demonstratívan felmutatott közömbösséget a politikusok személye iránt megnyilvánuló egyre szigorúbb és egyre több részletre kitérő „politikai korrektség”-et illető elvárásrendszer alakul ki, amelynek mintha az lenne a nyilvános üzenet, hogy a politikusok olyan szigorú és nyilvános erkölcsi szabályrendszerben élnek, amely mintha eleve ki is zárná bármiféle korrupció lehetőségét.*³

¹ A modernitás dialektikájának specifikus szemantikájához ld. e sorok szerzőjétől A globalitás, mint a modernitás dialektikája. in: *Katakлизм csapdája*. Szerk. Palánkai Tibor és mások. Budapest, 2008. (TSR Model Kft.). 51-73. und The Dialectics of Modernity. A Theoretical Interpretation of Globalization. in: *Journal of Globalization Studies*. Vol.1, Number 2, November 2010. 12-26.

² Mindennek „eredménye” a korrupció jelenségének egyre középpontibbá válása a nyilvánosság előtt, egyben egyre instrumentálisabb felhasználása a politikai küzdelemben.

³ Egy politikus életében elmondott összes beszédét átvizsgálják és az abban elkövetett bakik listáját összeállítják. Mindez ma még informális, de lehet, hogy holnapra már formális lesz.

Ugyancsak inkább közvetetten, mint közvetlenül függenek össze a politikával kapcsolatos korrupciós jelenségek a globalizációval. A globális feltételek és körülmények ugyanis számos láthatatlan közvetítő rétegen keresztül hatalmas nyomást gyakorolnak a politikai szférára és magasrendű elvárásokat fogalmaznak azzal szemben, amelyek „tangenciális” hatása bizonyos logikával és rendszerességgel építi az utat a korrupciós jelenségek számára.

A globalizáció posztmodern értékek közegében teljesedik ki. Ebben az értékuszférában sem szeretnénk e helyütt túlzottan közvetlen szálakat kirajzolni a globalizáció és a korrupciós jelenségek között. Mégis kézenfekvő, hogy a posztmodern „stílus”, a sokrétű virtualitás, a tőke- és információ-transzfer számos új, informatizált és fél-anoním módja, a reálfolyamatok lélegzetállító sebessége, a társadalmi érintkezés növekvő anonimitása, az egyre fokozódó individuáció, amely óhatatlanul együtt jár az ökümenikus típusú univerzalista és közösségi értékek iránti közömbösséggel mind olyan elemei a posztmodern gondolkodásnak és életformának, amelyek hatékony keretfeltételei a társadalmi érintkezés korrupzív elmozdulásainak.

Tárgyunk a nyolcvanas évek elejének ú.n. TOTO-botránya, úgy is, mint egy a globalizációt megelőző rendkívül jellemző esettanulmánya. A tárgyalt társadalmi cselekvések klasszikusan hordozzák a „pangás”-nak nevezett társadalmi állapot jegyeit, a társadalmi dinamika csökkenését, a szociális terek megmerevedését és a „már nincs hová előre” bénító meggyőződéseit, amelynek mélyén már egy új, globális világ jelent meg a maga elvárásaival, igényeivel és már-már „természetes”-nek érzett mértékeivel.

Konkrét esettanulmányunk visszamegy a nyolcvanas évekre, azaz arra a minden történelmi reflexió számára kiemelkedően fontos korszakra, amit, úgy is, mint „késői kommunizmus”-t, már a maga idejében történelmi jelentőségű korszakként éltek meg, természetesen annak leghalványabb tudata nélkül, hogy maga ez a rendszer néhány éven belül az események szintjén, alapelveit feladva, visszalép és ezzel – ugyancsak az események szintjén – önként eltűnik a világtörténelem színpadáról. Mivel a társadalmi struktúrák, az értékek, a magatartásminták, a társadalmi viselkedés belsővé vált mintái jóval lassabban változnak, mint a politikai események szintjének változásai, ez a nyolcvanas évek eleji esettanulmány nemcsak, mint a globalizációt közvetlenül megelőző időpillanat fontos átmeneti folyamatait rögzíti (a magatartásmódok folytonossága közvetíti a két nagy korszak között), de bizonyos magyarázatot is ad mind a késői kommunizmus letűnésére és egy új, szabadabb világ megjelenésére, de fel is mutatja azokat a mozzanatokat, amelyek a globális világ kialakulásának *kauzális* elemeként is értelmezhetőek.

A TOTO-botrány társadalmi érzékelése és kezelése mindenesetre még klasszikusan a „régit”, a késői kommunista társadalom mértékei szerint történik. Mindezzel esettanulmányunk szinte *akaratlanul politikai dokumentummá is válik*, amelynek elemzését csak egy bizonyos határig vagyunk képesek ezzel, az alapvetően a korrupcióval foglalkozó tanulmányban, követni.

A nyilvánossá váló botrány, amelynek nyilvánosságát egyébként szinte véletlen okok váltják ki, *példá-szerű* esetté válik, amelyben, mint akkor írták, „napjaink beteges jelenségei” megfelelő módon válhatnak demonstrálhatóvá. E „beteges” jelenségek azonban még nem a magyar TOTO-botrány történései, de a hetvenes években Olaszországban (!) nagy hullámokat felverő bunda-botrány. Ez az önmagában is elmélyült elemzéseket érdemlő eseménysor alkalmas átvezető gondolat lesz a nyilvános magyar diskusszióban arra, hogy a negatív jelenségek újabb sajnálatos „begyűűzésé”-ről lehessen beszélni.

A létező szocializmus korában a TOTO-botrányról megjelenő első könyv⁴, talán akarata ellenére is, kiválóan demonstrálja a politikai hatalom sajátos hozzáállását magához a botrányhoz. Véletlen volt, vagy nem, a könyv olyan pillanatban jelent meg, amikor a rendőrségi vizsgálat éppen befejeződött, a vádlottak vizsgálati fogságban voltak, az ítéletet azonban még nem hozták meg. Ezek a körülmények jótékony kettősségekkel vették körül mind a pert, mind pedig a lehetséges elemzéseket. A tények egyrészt már világosak voltak, a tanulságokat már le lehetett vonni, a botrány társadalmi és politikai súlyozása azonban még a lebegés állapotában volt.

Azok a szerencsejátékok, amelyek valóságos és egyidejű, nyilvános sporteseményekhez kötődnek, sokkal kevésbé egyszerű, egyértelmű és átlátható jelenségek, mint amilyeneknek széleskörűen látszanak.

A csalás lehetőségeinek aktoriális „térképe” ezekben a játékokban ugyanis igen komplex. Ez a típusú korrupció azzal tűnik ki, hogy „könnyű”, „szoft” természetű. Ennek oka rögtön általánosan is utal a korrupció természetére, ez a típusú korrupció *azért* könnyű, mert kimaradnak belőle a közvetlen *konfliktusok, konfrontációk és érdekkülönbségek*. Ami a valóságosan okozott károkat illeti, arra ez a „szoft” karakter egyáltalán nem vonatkozik, ezekre még vissza kell térnünk. A sportfogadásokban ugyanis a valóságos veszteségek *anonimák*, akiknek valóságos veszteségei alacsony nagyságrendűek, akiknek nincs módjuk kételkedni egy mérkőzés eredményében, egészen és teljességgel *nincsenek abban a helyzetben*, hogy akár a legmegalapozottabb gyanújukat is jogilag artikulálják.⁵ Ráadásul széles és megalapozott kultúrája létezik a váratlan eredményeknek („A labda kerek”). Mindehhez a sajátos pozícióhoz tartozik, hogy a vesztes szerencsejátékos végső soron „játékos”-ként definiálja magát, aki „játszik”, aki lehetőséget ad a „szerencsés”-nek, tehát akinek egyenesen a játékközpontú „fairness”-karaktere alapján nem hogy nem szabad gyanakodnia vagy panaszkodnia a veszteség esetén, de azt előre kidolgozott „korrekt” magatartással kell elviselnie. Mindezek alapján nagy mértékben valószínűtlen, hogy e korrupció vesztesei saját kezdeményezésük alapján önállóan vádat emeljenek akár a legképtelenebb versenyeredmények ellen is. E további folyamat esetleges további jogi részleteinek ismertetéséről le is mondhatunk, pedig *azok szinte önmagukban is leküzdhetetlen akadályokat jelentenek a vesztes szerencsejátékos számára*.

Ez a típusú korrupció azzal tűnik ki, hogy „könnyű”, „szoft” természetű. Ugyanezt az alapmeghatározottságot sokszorosan alátámasztja az is, vajon hogyan fogja fel és kezeli a mindenkor *establishment* e deliktumot.

Ezen az oldalon sem tudjuk említeni a legfontosabb elemek mindegyikét. Meghatározó mindenesetre, hogy a sportfogadási ipar bevételeit az állami költségvetés előre betervezi, a maga fiskális logikájában nyilvánvalóan azt gondolja, hogy ez a bevétel a legkönnyebben és a leglágyabban, a *legkevesebb*

⁴ Lakatos András – Láng Zsuzsa, *Pótmérkőzés*. Budapest, 1983.

⁵ A hetvenes években az MTK egyik hazai mérkőzésén a közönség hangosan „Bunda, bunda!” kiáltásokkal kommentálta a látottakat, ami másnap meg is jelent a sportsajtóban. A kilencvenes évek elején egy Ferencváros-mérkőzésen az ellenfél kapuja helyett a sajátjára támadó, ukrán származású, játékosra a közönség „Ruszkik haza!” kiáltással reagált, az ezredforduló táján Kölnben egy alacsonyabb osztályú mérkőzésen 50 (!) gólt ért el a győztes csapat – azaz a gyanúnak lehetnek *közvetlen* bizonyíték-értékű elemei, amelyek azonban még mindig nem elégségesek egy per felépítéséhez. A példákat szaporítja egy karakán edző panasza (amit – eredmény nélkül – a Labdarúgó Szövetségben hivatalosan is előadott), miszerint játékosait a hét második felében már nem lehet rávenni az edzésre, mert járják az országot, és a hét végi mérkőzés eredményét árulják. Egy vidéki élcsoport válogatott játékosa edzésidőben nyaralója kerítését festette, sajátkezűleg. De az sem mond keveset, amikor egy volt válogatott játékos elmondja, hogy otthon ugyan nem lehet kikapni egy kisebb, vidéki csapattól, egész más azonban a helyzet a vidéki csapat otthonában, ennek eredményében meg lehet egyezni, a vidéki város boldog és a közvélemény is könnyen elfogadja az otthonában oroszánként küzdő kiscsoport fikcióját.

társadalmi fájdalommal és szenvedéssel együtt járó bevétel.⁶ Ebből következően még a lehető legegyszerűbbnek elképzelt államnak sem fűződik igazi érdeke az esetleges sportfogadási csalások leleplezéséhez (a számolatlan technikai és procedurális nehézség mellett minden célszerűség mellőzésével arra utalunk, hogy *az államnak végső soron mindegy, hogy a kifizetendő nyeremények hogyan oszlanak meg*). Mindehhez az alapvető hozzáálláshoz tartozik, hogy a szerencsejáték technikai lebonyolítását a legtöbb esetben nem egy közvetlenül állami szervezet, de egy pénzügyintézet bonyolítja le. A pénzügyintézet (konkrét esettanulmányunkban ez az OTP volt) érdekeltsége (vagy érdektelensége) alapvetően megegyezik az államéval, a pénzforgalom nagyságrendje foglalkoztatja, nem a nyereség konkrét megoszlása az egyes játékos-típusok között. A pénzügyintézet azonban annyiban különbözik az államtól, hogy az ő számára már nem mindegy, hány „telitalálat” születik egy-egy konkrét héten, hiszen a túl sok nyereség egy sor nyitott kérdést vet fel a számára, elsősorban természetesen azt, hogy miként viszonyul egy-egy ilyen hét a matematikai valószínűséghez és ezen keresztül a saját hasznához (amelyet az állam felé tovább delegál).⁷

Az *establishment* általános hozzáállásának további érdekes vonását világíthatja meg, hogy magát a Nyári Kupát, mint sporteseményt, nem szándékozott nemzetköziesíteni a várható magasabb költségekre hivatkozva, ami pedig a Nyári Kupán belüli sportfogadási csalások lehetőségét erőteljesen lecsökkentette volna (a mérkőzések egy része azonban még a nyár bizonyos szakaszaiban is nemzetközi maradt, ami immár, a másik oldalon, a sportfogadási csalásban érdekelt aktorok életét nehezítette meg).

A pénzügyintézethez hasonlóan 1982 júliusáig a Labdarugó Szövetség (MLSZ) sem volt hajlandó meghamisított TOTO-mérkőzéseknek még csak a lehetőségéről sem hallani szocialista körülmények között, ha már azok kapitalista körülmények között elszomorító módon meg is történhettek. A Labdarugó Szövetség taktikájára jellemző, hogy a botrány kirobbanása után, a kihallgatásuk befejezését követően (de még az ítélethirdetés előtt) új főtitkárt nevezett ki, aki szorgalmas és becsületes sportember hírében állt (amit a sajtóban megjelenített imázs hitelesített), pusztán nevének meg kellett nyugtatnia a közvéleményt a magyar futball „becsületességéről”. Egy, a sportfogadási botrányról felvett rádióinterjú ugyanekkor végül *nem* került sugárzásra.

A szórakoztató sportfogadás eredeti és nyilvános elképzelése szerint szerény nagyságrendű pénzáramlás jön létre, amelynek eredményeképpen mégis jelentős és „sportszerű” nyereség keletkezik, akit azután az állam fel tud közcélokra használni. E pénz-transzfer a csalás során megkettőződik, szabályosan „mutál”, *megjelenik, második transzferként, a vesztes fogadók pénzének transzfere a nyertes csalók irányában*. E megkettőződés matematikai összefüggései is bizonyosan relevánsak, nem meglepő ezért, hogy – ezt már most megelőlegezzük – végül is az OTP tette meg a feljelentést (bár a létező szocializmus viszonyai között arra is gondolhatunk, hogy az OTP önvédelemből is tehetett feljelentést, hiszen a transzferek objektív mutatóinak fel-nem-ismerése miatt utólag őt is elmarasztalhatták volna). A transzfer megkettőződése leleplezi a bonyolult rendszerben rejlő kriminális elemet, jóllehet az nem az egyedüli ilyen mozzanat, hiszen a *bizalom elvesztése, a társadalmi csoportok együttműködésének megsértése, a társadalom egyik részének a másiktól való elidegenedése* is hatalmas és számos más konkrét formában is tovább élő károkat jelentenek.

A sportfogadási csalás a maga megjelenésének *aszimmetriájával* is a korrupció nagy témakörének különleges fejezete. Az aszimmetria ebben az esetben abban áll, hogy akár a legnyilvánvalóbb „csalás”,

⁶ Emlékeztetünk az itt megjelenő privatizációs érdekekre.

⁷ És tényleg ez volt a döntő fordulat, az OTP tett 1982 júliusában rendőrségi feljelentést a szokatlanul magas számú telitalálat miatt. De ugyanaz az OTP néhány hónappal a feljelentés előtt még írásban utasította vissza az erre vonatkozó gyanú kifejezését.

korruptió is csak akkor lehet jogi eset, ha bizonyítást nyer, márpedig az ilyen deliktum alapvető specifikuma, hogy eleve lehetetlenné tesz minden későbbi bizonyítást.⁸

Esettanulmányunk kizárólag az úgynevezett *Nyári Kupa* eseményeire vonatkozik. Ez a redukció nyomban kettős természetű. *Részen* csak ismétljük azt a leszűkítést, amit a korabeli sajtó és az ahhoz tartozó más irodalom már elvégzett: kizárólag erre a versenysorozatra összpontosított, miközben már akkor világos volt, hogy a mérkőzések adása és vétele egyáltalán nem korlátozódik erre. Ezt a redukciót kritikusán szemléljük (ezt tették maguk a szereplők is). Másrészt a nyolcvanas évek elejével mégis csak nyilvánossá váló sportfogadási csalásokkal egy igen diffúz, s egyben nagyon sokrétű vita alakult ki, amely parttalanná vált, különösen azért, mert a sejtések és bizonyítások e növekedő nagyságrendben is erőteljesen akadályozták a tisztánlátást, ha nem is a „bunda”, de a magyar futball mindenki által érzékelt, de a maga komplexitásában soha megírásra nem kerülő, mélyrepülése divatos témává vált.⁹ Szigorú tudományossággal nézve is jellemzi ezt a *parttalanná válást* a számolatlan, ellenőrizetlen legenda, a népi mitológia, a játékosok nevéhez fűződő aranymondások, az aranycsapat vallássá emelkedett legendája,¹⁰ ezek mind olyan jelenségek, amelyek megalapozott feldolgozása alig végezhető el.

Mivel a Nyári Kupa olyan bajnokság volt, amelyet végső soron leginkább a TOTO-játék működtetése hívott életre, az itt történő sportfogadási csalások kezdettől fogva marginálisnak voltak tekinthetőek, az itt elkövetett vétségek sem voltak minden további nélkül átvihetőek a társadalmi lét vagy a politikai élet középponti színtereire. Kezdetől fogva rendelkezett tehát *szimbolikus* és *reprezentatív* jelentőséggel, rajta lehetett szemléltetni és érzékeltetni társadalmi visszasságokat, miközben teljesen elképzelhetetlen volt, hogy az itt – *kényszerűen* – nyilvánvalóvá váló korrupciós jelenségek a Nyári Kupa alsószintű, reprezentatív, provizórikus miliójének határainál megálltak volna. Szándékkal és szándék nélkül tehát a Nyári Kupa sportfogadási visszasságai akkor is kiterjedtek az egész labdarúgás, sőt, az egész társadalom szférájára, ha újabb aszimmetriaként – ezt nem lehetett kifejtetten megfogalmazni, hiszen egy ilyen megfogalmazás kimerítette volna a jogi rágalmozás és a politikai veszélyeztetés kategóriáit. Az akkori írásosság, elsősorban a publicisztika, egyébként kiválóan értett is ahhoz, hogy az akkori figyelmes olvasó figyelmét ne kerülje el a Nyári Kupa ezen reprezentatív jelentősége!

E versenysorozat (és az abban kiteljesedő TOTO-csalás) reprezentativitását egyébként maguk a vizsgálati fogságban lévő vádlottak sem szüntek meg hangoztatni („Csodálkozna, ha tudná, mekkora csalók járnak közöttünk!”), de más szálakat is játékban tartottak, hiszen arról a két egykori válogatott labdarúgóról, akik tevőlegesen részt vettek a mérkőzések piacának felépítésében, igen nehéz lett volna bárkinek is elképzelnie, hogy illetén tevékenységük kimerült volna a Nyári Kupa mérkőzéseinek forgalmazásában. A vádlottak a vizsgálati fogságban nyilatkoztak újságíróknak, kritikájukat tehát nem a tárgyaláson fejtették ki. Kétségtelen, hogy e társadalomkritika indirekten az ő mentségüket is szolgálta („ha tudnák, hogy feljebb mi van...”), mindenesetre ebben a mozzanatban ismét igazolódik a Nyári Kupa botrányának reprezentatív funkciója.

Becsült, de a vádiratban szereplő adatok szerint a TOTO-botrány által okozott kár 100 millió forint körül volt. Újabb becslések után a mai értéken ez a kár eléri a 10 milliárd forintot. Egy ilyen összeg mai valóságos értékének megbecsülése nemcsak monetáris, de szociális és más társadalomszerkezeti okokból is kivételesen nehéz, talán ezzel a becsléssel, mint orientációval, nem tévedünk nagyot.

⁸ Ezért örökérvényű példa Al Capone felelősségrevonásának esete, aki ellen a végzetes támadást éppen az adóisztvisező vezényelte le.

⁹ E vita sajátos, öndestruktív logikája még napjaink felől nézve is tartogat meglepetéseket, hiszen nemcsak az akkor mélypontnak tekintett játékszínvonal, de a pontokban mérhető eredmények is magasabbak voltak, mint napjainkban.

¹⁰ Ebből a szempontból nem is véletlen, hogy Puskás Ferencet egy honvédelmi miniszternek kijáró temetés után a Szent István bazilikába temették újra.

Egy másik összevetésben a vizsgálat a fő vádlottak 27 milliós tiszta nyereségéről beszél, ami az előző eljárás alapján mai értékben 20 milliárd forintnak felelne meg, ami legalábbis irányában jelzi a transzfer nagyságrendjeit.

Egy harmadik megközelítésben a következő viszonyok tesznek lehetővé hipotézist: az egyik fő vádlott az 1981-es év 45. hetében kezdett bele, akkor még saját tőke nélkül, a mérkőzések megvételébe, és az ehhez szükségszerűen tartozó szelvény-mennyiség megvásárlásába. A vizsgálat szerint 28 hét alatt (azaz a következő év 21. hetében) sikerült elérnie, hogy megszerezte azt a saját tőkemennyiséget, ami egy hét beruházásaihoz szükséges volt. Ez az egy hétre szükséges összeg 600 és 800 ezer forint között volt, becsült mai értéken 600 és 800 millió forint.

Ugyancsak a vizsgálat anyaga szerint egy mérkőzést 5000 forint magasságában vásároltak meg, ekkor egy egyetemi tanár havi alapfizetése 5000 és 6000 forint volt. Ha hinni lehet ennek az adatnak, valamelyes képet akkor is alkothatunk az egyes játékosok vagy éppen a játékvezetők részesedéséről, ha nem tudhatjuk pontosan, melyik esetben milyen rendszerrel osztották el ezt a jövedelmet.

Mai becslések alapján azt mondhatjuk, hogy ez az összeg sem „sok”, sem „kevés” nem volt. Bizonyosan nem volt „sok” abban az értelemben, hogy ezekből a mérkőzések közül egy játékos vagy egy játékvezető a szó mai értelmében meg tudott volna gazdagodni. Mivel nem kutathatjuk, melyik játékosok vagy játékvezetők részesültek kiemelkedő nagyságrendben folyamatosan az összegből (jóllehet ilyen aktorok létét egyáltalán nem zárhatjuk ki) hipotetikus átlagösszegekkel kell számolnunk. Ezekről azonban azt sem gondolhatjuk, hogy az akkori mindennapokban az egy-egy játékosra jutó összeg elhanyagolható lett volna. Ironikus módon a mérkőzések eladása éppen abban a korszakban történt, amikor Magyarországon egyre inkább kiteljesedett a *második gazdaság*, ebben a keretben az egy mérkőzésen egy játékosra eső összeg mindenképpen közel állt azokhoz a nagyságrendekhez, amelyeket a dolgozó társadalom a maga munkahelye és onnan származó jövedelme mellett saját egészsége és magánélete rovására meg tudhatott keresni.

A magyar Nyári Kupa – TOTO – botrány *világos szociológiai szerkezetben* írható le.

Az egész akció a magyar későkommunizmus sajátos *átmeneti kettősségeinek* nyomát viseli. A vezető és szervező személyiségek akkoriban semmikképpen sem különlegesnek számító köztes helyzetet foglaltak el az akkori állami és az akkori magán (fél-magán) szektor között. Részben az akkori értelemben „vállalkozók”, önálló egzisztenciák voltak, részben az akkori állami-önkormányzati gazdaságban szabad, „kötetlen” szerepet játszottak, ami lehetővé tette számukra, hogy kihasználják azt a lehetőséget, ami az akkori állami- és magánszféra között kialakult. Ezen az alapon építették ki szervező munkájukat az itt rendelkezésre álló szabad időben és a potenciális kapcsolati tőke kiépítésével.¹¹

Nyereségre törekvésük az egyéni nyereségváagnak akkor már bizonyos nagyságrendekben legalizált valóságát akarta még szélesebbre tágítani, tudatosan vagy öntudatlanul a cél világos volt, a „nyugati” életszínvonal megteremtése és onnan a gazdagság esetleges további gyarapítása. A magyar reform gazdasági és társadalmi folyamatokat hívott életre, miközben – s ez nem lehetett másként – a politikai és társadalmi *status quo* jó részét inkább még befagyasztotta. Kettős társadalom jött így létre (amelynek elemzésébe mélyebben nem merülhetünk el), „pénz” és „hatalom” dualitása, amely *egyszerre mobilizálta és fékezte* azt a réteget, akik vállalkozói és más önállóan szervezett gazdasági tevékenységbe kezdtek, eközben a *támogatás* lehetett anyagilag jelentős, a *fékezés*, pedig válhatott kriminalizálónak.

¹¹ Majdnem szimbolikus tény, hogy az ezzel a botrányral foglalkozó második könyv (Borenich Péter, *Csak a labdán van bőr. A totóbotrány és igazi háttere*. Budapest, 1983.) – a szerző saját kiadásában, azaz „privát” kiadásban jelent meg.

Ez az igen konkrét és történetileg igen élénken motivált *köztes helyzet* azonban nemcsak a TOTO-botrány szervezőire volt jellemző, de (sok más csoport és egyén mellett) magára a labdarúgásra és a labdarúgókra is.

Ebben nyomban annak is megpillantjuk egyik okát, miért állhatott az *establishment* érdekében az egész sportfogadást az érdeklődés középpontjába állító botrány nagyságrendjét mellékvágányra helyezni (Nyári Kupa és annak megfelelően alsóbb osztályú, érdemileg csak lokálisan ismert csapatok, a Nemzeti Bajnokság II. osztályának végéről és a megyei-területi bajnokságok miliőjéből). Mert a futballbotrányok nemcsak a társadalom legáltalánosabb szintjén (átmenet az állami és a privát szférák között) megjelenő ellentmondásokat mutatta fel és élezte ki, de azokra a mezoszinten működő, „befagyott” szabályokra is erőteljesen felhívták a figyelmet, amelyek az ebben a helyzetben a mechanikus mozgások apró lépéseinek láthatatlan logikájával létrehozták a magyar *reálszocialista félprofesszionalizmust* (amelynek azután a még mindig virtuóz és nemzetközileg csodált magyar labdarúgás fokozatosan áldozatul is esett). A magyar labdarúgók abban a tudatban éltek, hogy osztrák társaik a többszörösét, a valóban nagyok a tíz- és százszorosát keresik meg annak, mint amennyi az ő jövedelmük. Az első és a második osztály átlagos képviselői, játékosai, távoztak Nyugatra azzal az indokolással, hogy el kell tartaniuk családjukat. Egy csatársor két világklasszis játékosáért egy olasz klub felajánlotta, hogy árukként új stadiont épít az érintett klubnak, ezt az ajánlatot természetesen lehetetlen volt a klubnak elfogadnia. Egy-egy ismert játékos disszidálása után felhangzott a sajtóban az a szólam, hogy helytelen a társadalmi értékrendszer, hiszen a labdarúgókat dicsőíti matematikaprofesszorok és szobrászművészek helyett. Amikor azután az egyik frissen disszidált játékos röviddel a távozás után egy európai kupadöntő egyik csapatában feltűnt a televízió képernyőjén, megtört a jég, bonyolult (majd rapid módon egyszerűsödő) feltételek között legálisan is külföldre távozhattak játékosok, nagyjából éppen a TOTO-botrány idején.

Eredetileg éppen a későkommunista társadalom strukturális helyzete teremtette meg a TOTO-botrány feltételeit. Ez az oka annak is, miért vett benne részt oly sok játékos mindenféle vita és ellenállás nélkül. A beszámolók e tekintetben majdnem teljesen egybehangzóak – igen csekély kivételtől eltekintve egy játékos (vagy egy játékevezető) oldaláról egy mérkőzés eredményének előzetes eldöntése gyakorlatilag teljesen problémátlan feladat volt. Így azt is megértjük, miért nem kérdeztek rá erősebben az egyes mérkőzések árára sem – annyit fogadtak el, amennyit adtak.

A köztes helyzet aktuális pozíciója azonban más irányokban is munkált. A mérkőzés eladására irányuló ajánlat kiemelte a labdarúgókat a *normalitás*, azaz a *legalitás* birodalmából. Valóságos viselkedésük azonban egy pillanatig sem hagyott fel azzal, hogy eközben ne tartsa szem előtt a *normalitás*, azaz a *legalitás* szempontrendszerét is. A legjellemzőbb (de nem az egyetlen) példát erre az a játékevezető szolgáltatja, aki a mérkőzések eladásából származó *tekintélyes* bevételeit (szerepet játszott az egyes játékevezetőknek a mérkőzések közötti elosztásában, ez megnövelte jelentőségét) nem költötte el. Abban az időben, ha a szocialista társadalom gazdag embere külföldre turista utat tett, nem tetemes vagyonához nyúlt, de nyilvános és teljesen legális kölcsönt vett fel, abból fedezte a turistautat. Nem kétséges, az el nem költött pénz visszaszolgáltatása hatással volt a végül kiszabott ítéletre.

A TOTO-csalás akkoriban 13 megyére terjedt ki, 42 területi (azaz elsősorban a Nemzeti Bajnokság szintje alatti) csapat közül 37 csapat kompromittálta magát a csalásokban.¹² Korántsem érdektelen, hogy a megvásárolt csapatok között három honvéd-csapat is volt, hiszen ők hivatalosan a katonai szolgálati szabályzat hatálya alatt álltak, akiknek a hadbírószágon ezért, polgári szemmel, igen súlyos büntetésekkel kellett volna szembenézniük. Ebben az összefüggésben fontos, hogy az első olyan csapat, amelyik nyíltan megtagadta az együttműködést, nyíltan a csalás gyakorlata ellen foglalt állást és

¹² Vannak olyan adatok is, amelyek szerint ennél is több csapat (50) vett részt a mérkőzések adásvételében, ez azonban valószínűen a már a botrány körül önállóan is kiépülő folklór eleme lehet. .

az első, hosszú ideig figyelmen kívül hagyott sajtójelentést is megfogalmaztatta, egy vidéki rendőr-csapat volt.

Maguk a vezető szervezők abban a tudatban szervezték a mérkőzések adásvételét, hogy számukra a „játék” önmagában fontosabb, mint a „haszon”. Egy igen hosszú és komplex értelmezési folyamat eredményeképpen még lehettek is igaz elemek ebben az érzésben. Nem szabad elfelejteni azt a mitológiai mélységű, mélyre nyúló, sőt, vallási elemekre is támaszkodó érzületet, ami akkor Magyarországon a futballt, annak minden megjelenési formájában, körülvette. A labdarúgást, minden szempontból, hatalmas átmenetek jellemezték, ennek ellenére még nagyon sokáig megmaradt a *fantázia és az öröm* területének a társadalom tudattalanjában.¹³ Szakrális dimenzióba került még hosszú ideig mindaz, aminek a labdarúgással kapcsolata volt, néhol látható vagy nem is látható okokból már a hivatalos politika lépett fel ez ellen („úgyis bosszankodunk”), és számos más akarat *intenció* is foglalkozott a társadalomnak ezzel az univerzálisnak megmaradó közös nyelvvel és képzetanyagával. Ebben az értelemben *még a mérkőzések adása és vétele is a szakrális szféra része volt*, az intim beavatottság benyomását keltette a társadalom széles rétegei előtt. Nem kétséges, a beavatottságról tanúskodó összes fontoskodás emelte az illető személy fontosságát és érdekességét.

A TOTO-botrányt megalapozó sportfogadási csalás „soft” karaktere tehát, parazitaként, még a futballt körülvevő szakralitás levegőjéből is táplálkozott. A mellékes-, a hamis- és az ál-hírek ugyanis a szakralitás miliőjében önmaguktól, autopoetikus módon is szüntelenül újratermelődtek. Minden fogadóirodában röpködtek a különböző mérkőzéseknek azok a csalhatatlan tippjei, amelyek mintegy eleve tartalmazták a „bundázás” elemét. A mérkőzéseket valóban eladó és megvásárló vezetők tehát „csak” folytatták, ami a fogadók tízezreiben spontán módon állandóan működött. Nem csoda, hogy a vezető szervezők maguk is ezekben az irodákban ismerkedtek meg egymással. Mint „aktorok” olyan játékosokként értelmezhetők tehát magukat, akik csak más szintre emelik azt, ami máttól amúgy is folyik.

Ezt a „szerves” komponenst csak erősíti az a jelenség, hogy bizonyos helyzetekben egyes csapatok mindenféle TOTO-csalás nélkül is megállapodtak egymással az eredményekről.

A TOTO-csalások e „szerves” karakterét erősítheti, hogy a sportfogadási csalók két nagy köre meg tudott egyezni egymással, erőszak alkalmazására a két csoport között nem került sor. Nem ritkán becsapták egymást is, amit a károsult visszavett, némi anyagi büntetéssel kiegészítve, de mindenképpen erőszak és látványos küzdelem nélkül.

Ezen „organikus” beágyazottság teszi *kettőssé*, ha éppen nem *többszörössé* az aktorok *identitását*. Maguk a már az ítéletükre váró tettesek is vállalkoznak átfogó társadalomkritikára, nem a bűnöző, hanem a priusz nélküli civil szemszögéből. Mintha Brecht vagy Friedrich Dürrenmatt egyik abszurdjából lépnének ki a sportfogadási csalás tettesei, akik szívesen elmeditálnak arról, hogy kiveszett a mai világból az áldozatkészség és a szolidaritás... Maga az egész folyamat az ő ábrázolásukban nem is a nyereség körül forgott, hanem úgy jelent meg, mint a labdarúgás életvilágának színes összetevője. Gyakran hangoztatják, hogy még ők sem mehettek biztosra a mérkőzések megvásárlásakor, emlegették a kockázatok magas szintjét, a tényezők számának nagyságrendjét, igyekeztek bizonygatni, hogy napi gondjaik miatt nem lenne megalapozott dolog irigyelni bevételeiket, érzelmesen emlegettek olyan eseteket, amikor a játékosok a *megállapodás ellenére* mégis megverték az ellenfelet, mert annyira szeretik a futballt.

¹³ *Politikatörténeti* jelentősége van annak, amikor (a nyolcvanas évek közepe táján) egy magasrangú pártvezető kijelentette, hogy mivel a hétfői munkatermelékenység mutatóiban már nem mutatható ki a vasárnapi mérkőzések eredményeinek hatása, a labdarúgásra fordított különleges érdeklődés immár okafogottnak mondható.

A TOTO-botrány mind szociológiailag, mind strukturálisan mélyen összenőtt a késői kommunizmus világával. Köztes helyzetben állam és piac, politikai legalitás és bűnözés, bűnszervezet és labdarúgó életvilág között szorosan függött össze a korhangulatot is kifejező „hiány” problémájával is.

A „hiány” világa a területi futballcsapatok szintjén is megteremtette azt a pszichózist, amelynek közegében minden fájdalmat okozhat, amivel nem rendelkezünk. A naponta érzett, bár nem létfontosságú hiányok érzeteket egy mérkőzés eladása majdhogynem baráti segítségnek tűnhetett, jó alkalomnak, hogy annak segítségével csillapítani, vagy időlegesen megszüntetni lehessen az időleges, a mindenkori hiányt.

A TOTO-botrány konkrét társadalmi zsákutca jelensége és egyben szimptomája, amelyet dinamika és statika sajátos egymásba növvő szövete fejlesztett ki. Specifikus vonása volt ennek a jelenségnek, hogy cselekvő aktorai a fennálló valóság *bizonytalanul hosszú élettartalmából*, mint tényből indultak ki. Abból a feltételezésből, hogy a realitás alapkoordinátái hosszú távon olyanok maradnak, mint a kiinduló helyzetben. Innen a csalások „emberi”, az életvilágban „kedélyes” oldalai. Az egyik oldalon mindez a társadalom bizonyos dinamizálásával volt egyenlő, ennek kvázi-racionális oldalait képviselte, akaratlanul is egy fél-professzionális, ellentmondásokkal terhelt rendszer korrektúrájaként is megélhette magát.

Az egész korrupció átfogó destruktív és öndestruktív vonásait a szereplők nem élték át nyilvánosan, jóllehet bizonyosak lehettek azok létében. A közvetlen átélés és ezzel a közvetlen felelősség elől azzal a klasszikus reál-szocialista fordulattal határolták el magukat, hogy spektakuláris mozdulattal a *rendszer egészére mutattak*, mint ami mindezért átfogóan felelős.

A TOTO-botrányban megmozduló nyereségvágy élenkíteni akarta a stagnációt, enyhíteni a spontán gazdasági dinamika és a mozdíthatatlan állami döntések közötti feszültséget.

A szomorú ellentmondás azonban végül is az, hogy a TOTO-botrány tevőlegesen *megnövelte és megőrkítette a stagnációt*. A rendszerré váló bundázás (most természetesen felemelkedünk a Nyári Kupa konkrét szintjéről) végül is a valódi fejlődés legnagyobb akadályává vált. A tudás, a tehetség, a győzni akarás szükségszerűen fejlődött vissza, a mérkőzés eladásában érdekelt „közös akarat” megfojtotta a tehetségek kibontakozását. Az időről-időre beérkező plusz-jövedelmek érzéketlenül enyhítették a hiány pszichózisát, bebetonozták azonban a csapatokat egy látszatéletbe, amelyből gyakorlatilag már nem volt lehetséges kitörés. *A mesterséges teljesítményre való átállás a valóságos teljesítmény minden lehetőségét megszüntette. A stagnálás és pangás elleni sportfogadási csalások dinamikája csak megerősítette és még áthatolhatatlanabbá tette a stagnálást és a pangást...*

Mit mutat a magyar bűnözési statisztika?

Bűnözési statisztika?

Amikor a bűnözésről beszélünk, nem beszélhetünk egyetlen statisztikáról, Magyarországon is az OSAP jóváhagyásával több különböző statisztikai adatgyűjtés létezik, amelyeket különböző szervek végeznek. Minthogy az egyes adatgyűjtéseket más-más szervek végzik, ezért más az általuk megfigyelt jelenség egysége, amiből következik, hogy eredményeik is különbözőek, mivel a bűnözés más-más oldalát mutatják be. Ez nem tekinthető hibának, inkább előnye, hogy sokoldalú színes képet nyújtanak a megfigyelt jelenségről.

A megfigyelések között megkülönböztetünk statisztikai adatgyűjtéseket és nyilvántartásokat. A statisztikai adatgyűjtések során begyűjtött adatok az 1993. évi XLVI. Tv.a Statisztikáról értelmében nem használhatók fel nyilvántartási célra, viszont a nyilvántartásokból készíthető statisztika.

Statisztikai adatgyűjtések

- Egységes nyomozóhatósági és ügyészségi bűnügyi statisztika (ENYÜBS)

- Bírósági statisztika

- Büntetőbíróság előtti ügyészi tevékenység statisztikája

- Ügyforgalmi statisztikák

Nyilvántartások

- Büntettek nyilvántartása

- Büntetésvégrehajtás nyilvántartása

Az egységes nyomozóhatósági és ügyészségi bűnügyi statisztika

Az egységes rendőrségi-ügyészségi bűnügyi statisztika 1964. január 1-jén lépett hatályba. Rendszerét, szervezetét, elveit és feldolgozási módját tekintve egyaránt új volt. A korábban kizárólagos kézi feldolgozás helyett, a két hatóság közös statisztikai rendszerében Magyarországon először került sor az összegyűjtött információk elektronikus gépi feldolgozására. Ezzel bevonult a számítástechnika a hazai kriminálstatisztikába. Ez a rendszer több szempontból is újat jelentett a korábbiakhoz képest, mert

- lehetővé tette a bűnözés alanyi és tárgyi oldalának egyidőben történő teljes körű megfigyelését, a megfigyelt ismérvek és ismerváltozatok növelését,

- a megfigyelt információk feldolgozása korszerű eszközökkel és módszerekkel történt, olyan kombinált csoportosításban, amelyre kézi feldolgozás mellett még csak gondolni sem lehetett,

- az elektronikus számítógép lehetővé tette a nagytömegű információ gyors csoportosítását és statisztikai elemzését.

A rendszer az összegyűlt információk csoportosításával biztosítja egyrészt a bűnözési, másrészt a bűnüldözési kérdések elemzését. Az 1964-ben bevezetett rendszert az elmúlt közel öt évtizedben többször is korszerűsítették, az azóta bevezetett jogszabály módosításoknak megfelelően. A nyomozóhatóságok átszervezésével a jogszabályoknak megfelelő változások nyomán kísérésével a rendszer neve is változott, a rendőrségi helyett nyomozóhatósági szó került a rendszer nevébe.

A bírósági statisztika

A bírósági bűnügyi statisztika több mint 130 éves múltra tekinthet vissza. Már az önálló magyar Statisztikai Hivatal 1867. évi megalakulásától folytak bűnügyi statisztikai adatgyűjtések, de azok hiányosságait Keleti Károly, a hivatal első igazgatója is több ízben bírálta, tekintettel arra, hogy a bűnügyi statisztikában alapvető megfigyelési egység a bűncselekmény, de az egyes bűncselekményi tényállásokat szabatosan meghatározó törvény még nem állt rendelkezésre. A kriminálstatisztika fejlődésében jelentős állomást jelentett a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvény, mely lehetővé tette a törvényileg meghatározott bűncselekmények statisztikai rendszerezését. Ezt követően 1881-től megindult a Magyar Statisztikai Évkönyvekben a rendszeres igazságügyi statisztikai adatközlés.

Az adatgyűjtés ebben az időszakban még lajstromos rendszerben folyt, bármily gazdag adatanyagra is terjedt ki, kombinációs feldolgozásra nem adott lehetőséget. A másik hiányossága a korszak bírósági statisztikájának, hogy a megfigyelés az elsőfokú ítéletre épült, így azok is bekerültek a bűnügyi statisztikába, akiket másod- vagy harmadfokon felmentettek, viszont hiányoztak belőle azok adatai, akiket a felsőbb bíróságok ítélték el.

Mindkét hiányosság korrigálására a Statisztikai Hivatal második igazgatójának, Jekelfalussy Józsefnek az irányításával került sor. Az általa 1900. január 1-jén életbeléptetett új statisztikai megfigyelési rendszer bevezette a bírósági statisztikában az egyéni lap rendszerét, a kérdőívet. A megfigyelés egysége ettől az időszaktól kezdve a jogerős elítélt lett.

Az ezerkilencszázas évek elejétől a büntető törvénykönyv számos módosításával és kiegészítésével összhangban a bírósági statisztika is lépést tartott, az új jogszabályoknak megfelelően a statisztikai adatgyűjtési rendszer is korszerűsödött, amellet, hogy az adatok időbeli összehasonlíthatóságának szempontja sem szenvedett nagyobb csorbát.

Az igazságügyi statisztika decentralizálása

A következő évtizedekben valamennyi bűnüldöző szerv és igazságszolgáltatási szerv fejlesztette és továbbfejlesztette a maga bűnügyi statisztikai adatgyűjtési rendszerét, amelyek fő feladata az adott szerv tevékenységének a szolgálata volt. Ezt célozta az igazságügyi statisztikának a 9000/1951. számú IM rendelettel történt decentralizálása is. Ez a decentralizálás hozzájárult ahhoz, hogy a statisztika a bűnüldöző szervek és bíróságok munkájában a vezetés és az ellenőrzés eszköze legyen. A decentralizáció eredményeként könyvelhető el, hogy az adatgyűjtések közvetlenül szolgálták az egyes szervek tevékenységét. Ugyanakkor egyre több lett a párhuzamos adatgyűjtés.

A decentralizációt követően a Bírósági statisztika az Igazságügyi Minisztérium hatáskörébe került. A decentralizációt követően új fordulatot jelentett a nagy teljesítményű elektronikus számítógépek megjelenése, amelyek lehetővé teszik integrált információ-rendszerek létrehozását.

Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács létrejöttével a bírósági statisztika az OIT gondozásába került, jelenleg pedig az Országos Bírósági Hivatal gondozásába került

Az ügyész részvétele a büntetőperben

A fentiektől független rendszer az 1983-ban létrehozott, az ügyésznek a büntetőperbeli tevékenységére vonatkozó, gépi úton feldolgozott adatgyűjtés, amely a bírósági statisztikával tartalmaz sok párhuzamosságot. A Legfőbb Ügyészség 1983.-ban vezette be az ún. V lapos (vádképviselési) rendszert, melynek célja az ügyész büntetőbírósági eljárásban való tevékenységére vonatkozó statisztikai adatok szolgáltatása. Minden büntetőügyben, mely bíróság elé kerül, az első és másodfokon eljáró ügyészség bűncselekményenként és személyenként adatot szolgáltat:

a vádemelésről,
a bíróság – ügyészi indítványra vagy anélkül – hozott közbenső határozatairól,
az ügyészi végindítvány tartalmáról,
a bíróság I. fokú határozatáról,
a fellebbezésekről,
a másodfokon eljáró ügyészség jogi állásfoglalásáról és
a bíróság II. fokú határozatáról.

A feldolgozások az eljárás folyamatára, az ügyész tevékenységére, az ítéletben foglalt büntetésekre és intézkedésekre, továbbá az eljárás időtartamára vonatkozó adatokat tartalmazzák. Az adatgyűjtés feldolgozásáról a Legfőbb Ügyészség évente statisztikai tájékoztatót ad ki.

Mit nem mutat a bűnügyi statisztika?

A fent ismertetett statisztikai adatgyűjtések egy-egy naptári év bűnözéséről szolgáltatnak adatokat, de nem adnak lehetőséget bűnöző-életpályák nyomon kísérésére. Információt nyújtanak többek között arról, hogy egy-egy évben mennyi volt az ismertté vált bűnelkövetők, illetve az ismertté vált közvéleményes bűncselekményeket elkövetők vagy a jogerősen elítéltek száma, de egyik rendszer sem ad választ arra a kérdésre, hogy a sokaságokban mennyi volt a különböző személyek száma.

Az elkövetett bűncselekmények számát kizárólag az egységes nyomozóhatósági-ügyészségi bűnügyi statisztika (ENYÜBS) kíséri meg megfigyelni, a bírósági statisztika a jogerősen elítélteket csak az általuk elkövetett legsúlyosabb, vagy legjellemzőbb bűncselekmény szerint csoportosítja, így a bűncselekmények számáról semmi információval nem rendelkezik.

Még az egységes nyomozóhatósági-ügyészségi bűnügyi statisztika bűncselekményekre vonatkozó adata sem egyértelmű, mert könnyen előfordulhat, hogy különböző eljárásokban megfigyelt, több különböző bűncselekmény lappal rendelkező cselekmények egyetlen folytatólagosan elkövetett cselekménynek minősülnek.

A bűncselekményeket elkövető személyekről sem tudunk információt kapni a statisztikákból, mivel ugyanaz a személy egy éven belül többször is lehet elkövető, ill. több jogerős bírósági ítélete is lehet.

A fent említett hiányosságok miatt – bármily sokrétű bűnügyi adatgyűjtéssel is rendelkezünk –, vég-eredményben nincs egyetlen reális adatunk a bűnözés volumenére vonatkozóan. Márpedig egy olyan korszakban, amikor a bűnözés rohamosan változik, igen fontos lenne tudni a bűnelkövető személyek

tényleges számát, tehát minden személyt csak egyszer számolva, függetlenül attól, hogy hány bűncselekményt követett el, vagy hányszor indult ellene eljárás.

A bűnelkövető személyek tényleges számát már csak azért sem ismerjük, mert a nyomozás eredményességétől függően vagy ismertté válik az elkövető, vagy sem. És akkor még nem beszéltünk az un latens bűnözésről, az olyan bűncselekményekről, amelyekről a nyomozóhatóságnak nincsenek ismeretei. Nyilvánvaló, hogy mérni csak azt lehet, aminek a létezéséről tudomásunk van. Ha egy bűncselekmény elkövetéséről nem tesznek feljelentést, vagy a nyomozóhatóság nem észleli közvetlenül (tettenérés) a bűncselekmény elkövetését, akkor nincs róla tudomása, következőleg nem készíthet róla statisztikát. Nem véletlen, hogy a bűncselekményekre vonatkozó statisztikákban az „ismertté vált” jelző szerepel.

Nyilvántartások

Az ismertetett bűnügyi statisztikai adatgyűjtési rendszerek mellett még két olyan rendszerről kell szót ejteni, amelyek nem statisztikai, hanem nyilvántartási céllal készülnek. Az elkövetett bűncselekményeknek és a kiszabott büntetőítéleteknek az elítélt személyhez való hozzárendelését két nyilvántartó rendszer végzi, amelyek az előbbiektől ugyancsak függetlenül, és egymástól is bizonyos mértékig elszigetelten működnek. Ezek a Belügyminisztérium keretében készülő „Büntettek nyilvántartása”, illetve a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának a „Fogvatartottak nyilvántartása”.

A büntettek nyilvántartása

A XX. század első éveiben a bűnügyi statisztika művelői egybehangzóan a visszaesés statisztikáját tekintették a beszámolórendszer leggyengébb pontjának, *„mivel a visszaesők statisztikáját ezúttal nem lehetett biztos alapra fektetni, az természetes volt, mert annak egyik fő követelménye, a büntettek nyilvántartó lajstroma (casiers judiciaire) hiányzott”* – írja Bud János a századforduló egyik legnevesebb kriminálstatisztikusa. Az adatgyűjtésnek a visszaesés szempontjából is jelentős reformját a büntető törvénykönyv és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908. évi XXXVI. törvénycikk életbe léptetése tette szükségessé, amely előírta a bűnvádi úton elítéltekről nyilvántartó lajstrom vezetését. (Lelkesedéssel írja ekkor már Bud János, hogy *„ettől az időponttól kezdve a bírósági statisztikai feldolgozás céljára készülő egyéni lapok a bűnügyi nyilvántartó hivatal részére kiállítandó egyéni lappal azonosak, ami erős biztosítéka az adatszolgáltatás helyességének és teljességének.”*¹

1908-tól tehát megvalósult a büntettek nyilvántartása, ami elsősorban priorálási célokat szolgált, de amellet lehetővé tette a visszaesőkre vonatkozó statisztika bizonylati elven alapuló létrehozását, és az összes elítéltre vonatkozó olyan statisztikai feldolgozások elkészítését, melyek az éves bűnügyi statisztikák alapján nem valósíthatók meg, így. pl. a bűnöző életpályákra vonatkozó statisztikai vizsgálatokat. A bűnügyi nyilvántartás működésének törvényi szabályozása 1999-ben történt meg, az 1999. évi LXXXV. tv. keretében, amely A bűnügyi nyilvántartásról és az erkölcsi bizonyítványról rendelkezik.

A nyilvántartás évtizedeken keresztül kézi úton, kartotékos rendszerben történt, a 60-as évek óta folyik a rendszer gépesítése, ma már a teljes rendszer gépesítése megtörtént, ez teszi lehetővé a statisztikai feldolgozások elkészítését.

¹ Bud János: A bűnügyi statisztika reformja, Révai és Salamon Könyvnyomdája, Budapest, 1909.

A Büntetésvégrehajtás nyilvántartása és statisztikája

A Büntetésvégrehajtás operatív munkájához kapcsolódik a nyilvántartás készítése. A fogvatartottak (fogvatartott: aki a szabadságelvonással járó büntetést, intézkedést, büntetőeljárás kényszerintézkedést, az elzárást, illetve az idegenrendészeti őrizetet – az arra jogosult hatóság határozata alapján – bv. szervnél tölti) befogadása során rögzítik személyi adataikat, a jogerős bírósági ítélet ill. az előzetes letartóztatást elrendelő bírósági határozatot. Az 1995. évi 107. tv. Szabályozza a Büntetésvégrehajtás feladatait.

A Büntetésvégrehajtás Fogvatartottak nyilvántartásának gépesítése megtörtént. A befogadási eljárás teljes adminisztrációja számítógépen készül, a számítógépes rekord tartalmazza a korábbi nyilvántartó lapok valamennyi információját, továbbá a fogvatartott személy BV-n belüli életpályájára vonatkozó információkat is (cella és ágyszám, nevelési, fegyelmi stb. adatok). A BV intézetek közti hálózati kapcsolatot műholdas rendszer biztosítja. A rendszer feleslegessé teszi a korábban manuálisan előállított nyomtatvány kitöltések tömegét, így a mutató kartont, mivel a nyilvántartás információi terminálról a körletben is megtekinthetők. Az egészségügyi lap, a munkáltatói könyv és más nyomtatványoknak a befogadási eljárás során történő kitöltése helyett a gép előállítja a szükséges személyi adatokat öntapadós etiketten, és ez kerül rá a megfelelő nyilvántartó lapokra.

A rendszer a legkülönbözőbb listák automatikus előállítását biztosítja, így a határidőzést, a büntetés félbeszakításokat, automatikusan végzi a szabadítás időpontjának kiszámítását, lehetővé teszi a statisztikák előállítását

Összehasonlítva a két nyilvántartó-rendszert, az előző bővebb az utóbbinál, mivel nemcsak a szabadságvesztésre ítélt személyek adatait, hanem az egyéb büntetési nemekre, továbbá a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt adatait és egyes szabálysértéseket elkövetők adatait is tartalmazza. Annnyiban viszont szűkebb a büntettek nyilvántartása, hogy a mentesítést követően, a törvény által megszabott időben selejtezés történik, míg a fogvatartottak nyilvántartásában nincs selejtezés, a nyilvántartó az utolsó szabadulást követően korábban 50 évig őrizte, az 1995. évi 107. tv. rendelkezése szerint 25 évig őrzi a nyilvántartási anyagot, majd megőrzésre az illetékes levéltárnak adja azt át.

Mindkét rendszer elsődlegesen nyilvántartási célokat szolgál. Az elmúlt évek során bebizonyosodott, hogy mindkét rendszer alkalmas statisztikai feldolgozásokra. A büntettek nyilvántartásában készült feldolgozások kiterjedtek a nyilvántartott személyekre és büntetőítéleteikre, e személyek nem, kor, születési évjárat, visszaesési sorrend szerinti csoportosítására, megtörtént a bűnöző-életpályák statisztikai feldolgozása.

A Büntetésvégrehajtás 1982 óta rendszeresen feldolgozza a fogvatartottaknak a nyilvántartásában szereplő főbb adatait így a létszám adatokon kívül a BV kategóriák, nem, életkor, büntetés időtartama és a visszaesés sorrendje szerinti csoportosításban.

Ügyforgalmi statisztikák

A bűnüldözéssel és az igazságszolgáltatással foglalkozó valamennyi szervnek van ügyforgalmi statisztikája, ami nem a bűnözéssel, hanem az eljárással foglalkozik, és így kizárólag operatív célokat szolgál. Mi a továbbiakban kizárólag az ENYÜBS adataival, és a Bírósági statisztika adataival kívánunk foglalkozni.

A bűnözés volumene és dinamikája

Minthogy a továbbiakban a fent említett adatgyűjtések adataival kívánunk foglalkozni, így a méréseink egysége a tárgyi oldalon az ismertté vált közvélemény lesz, az alanyi oldalon ennek elkövetője, továbbá a bírósági statisztikákban a jogerős elítélt. Ezen egységekkel történő mérés eredménye – az előbb említett korlátok figyelembevételével – mutatják a bűnözés volumenét.

Minthogy a statisztikában egy adat nem adat, ezen adatokból akár hosszú idősor állítható elő, ami pedig a bűnözés dinamikáját tükrözi. Az ENYÜBS éves adataiból 49 év hosszúságú idősor, a bírósági adatokból közelítőleg 132 éves idősor állítható össze, néhány adat csak a II. világháború éveiből és az azt követő korszakról hiányzik.

Az alábbi tábla az 1965 évet követő néhány év főbb adatait mutatja be.

Év	Ismertté vált közvélemény bűncselekmények	Bűnelkövetők	Jogerősen elítéltek
1965	121961	90713	61187
1970	122289	84863	46330
1980	130470	77154	56334
1990	141061	118046	46555
1998	600621	140083	88524
2000	450673	122860	86962
2010	447186	122529	82061
2011	451371	109280	79270

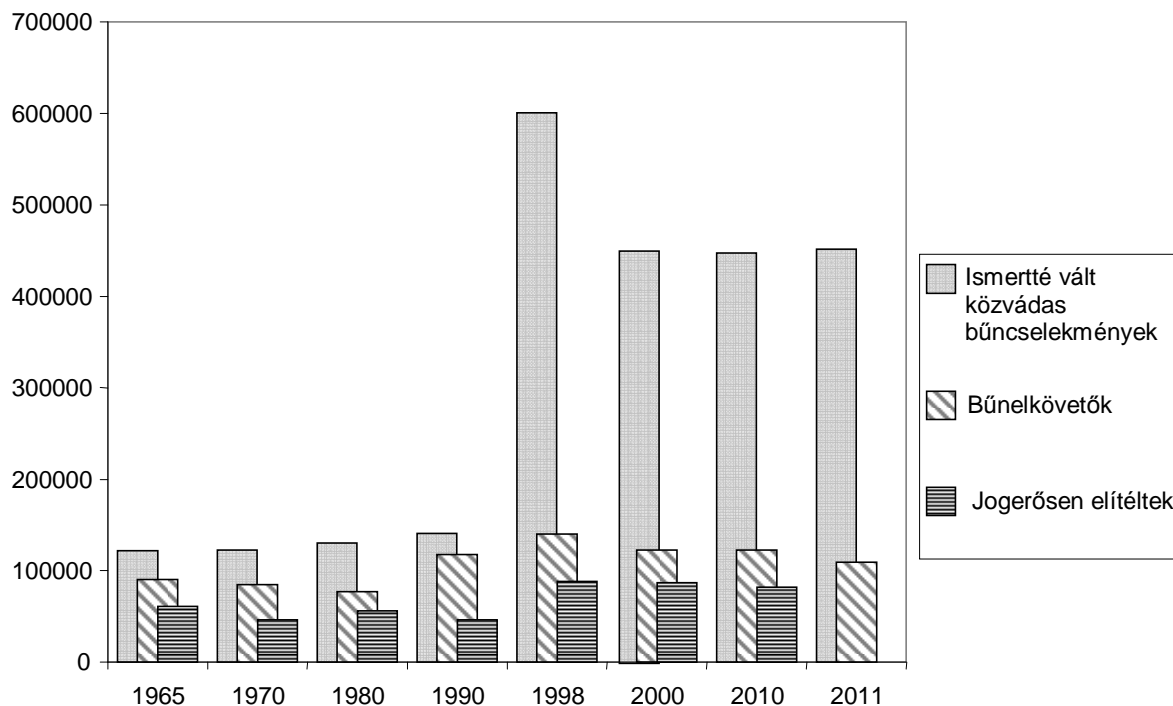
Az ismertté vált bűncselekmények, a bűnelkövetők és a jogerősen elítéltek száma, 1965-2011

Az ismertté vált bűncselekmények száma 1960 és 1980 között stabilan 120000 körül ingadozott, 117 ezer alá és 123 ezer fölé egyik évben sem ment. Ezt követően a 80-as években megindult egy lassú növekedés, majd a rendszerváltást követően a növekedésben egy jelentős gyorsulás következett be. A bűncselekmények száma 1998-ban érte el maximumát, majd egy lassú csökkenés következett, ami nem a bűnügyi helyzet javulásával, hanem az 1998 évi adat irreális voltával magyarázható, amit néhány kirívó, nem szokványos eset (állatkerti parkoló cédulák, piramis játék) idéztek elő. Napjainkra évi 450 ezer bűncselekmény körül stabilizálódott a statisztika. Talán a számoknál is jobban mutatja az ábra a tendenciát

A bűnelkövetők száma mindig kisebb mint a bűncselekmények száma. Ennek több oka van:

egy elkövető több bűncselekményt is követ el (igaz hogy ezzel szemben van olyan bűncselekmény, amelynek több elkövetője van, de ez a ritkább),

nem minden bűncselekmény elkövetője válik ismertté.

**Az ismertté vált bűncselekmények, a bűnelkövetők és a jogerősen elítéltek száma
1965-2011**

Végül a jogerősen elítéltek száma még a bűnelkövetőknél is kisebb, mert bizonyos esetekben a bíróság felmenti a vádlottat. Az idősorok dinamikája azt mutatja, hogy a bűnelkövetők és a jogerősen elítéltek aránya elég stabilnak látszik, talán csak a az 1990-es év mutat valami kis rendellenességet, amikor az igazságszolgáltatás terén egy kis elbizonytalanodás mutatkozott.

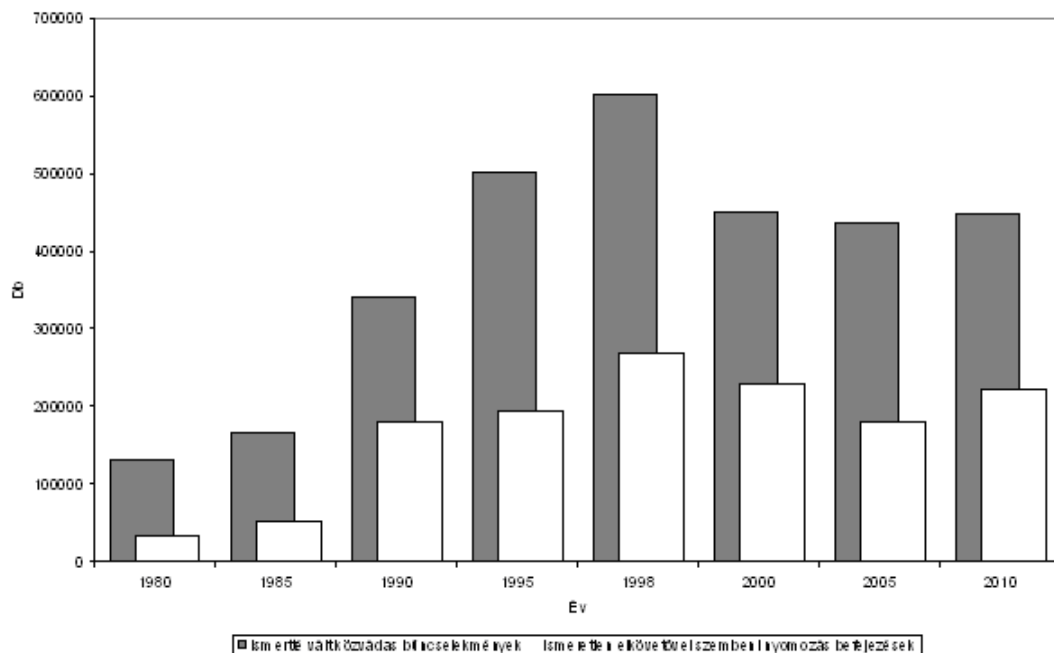
Lényegesen nagyobb arányváltozás tapasztalható a bűnelkövetők és a bűncselekmények arányánál a rendszerváltozást követő években. A megnövekedett és sok tekintetben megváltozott bűnözéssel a bűnüldöző hatóságok nem tudtak megküzdeni. Ezt mutatja az ismeretlen elkövetők és az ismertté vált bűncselekmények arányának változása is.

Az 1980-ban még 26,1% volt az ismeretlen elkövetők aránya, 1985-ben 31,8%, az 1980-at megelőző években rendszeresen 25-30 % között ingadozott. Az 1980-as évek végén el kezdett növekedni az ismeretlen elkövetők aránya, és mindmáig rendszeresen 40 és 50 % között ingadozik, sőt egyes években, 1990-ben és 2000-ben az 50 %-ot is meghaladta, 1991-ben 59,2% volt.

A bűnözés struktúrája

A bűnözés összetételét több különböző szempont szerint vizsgálhatjuk, így beszélhetünk:

Tárgyi struktúráról
Személyi struktúráról
Területi struktúráról

4. ábra Az ismeretlen elkövetők (szürke) és az ismertté vált büncselekmények aránya (fehér)

A tárgyi struktúra

A tárgyi struktúra kapcsán a büncselekmények struktúráját értjük, a büncselekmények típusait, BTK szerinti besorolásukat, a büncselekmények súlyát.

A legnagyobb arányt a vagyon elleni büncselekmények képviselik, ezt követik a közrend elleni büncselekmények. Az utóbbi években növekedett a gazdasági és a személyelleni büncselekmények aránya, viszont csökkent a közlekedési büncselekmények aránya.

A személyi struktúra

A személyi struktúra az elkövetők ill. elítéltek nagyon sokoldalú vizsgálatára ad lehetőséget, vizsgálhatjuk a demográfiai faktorokat:

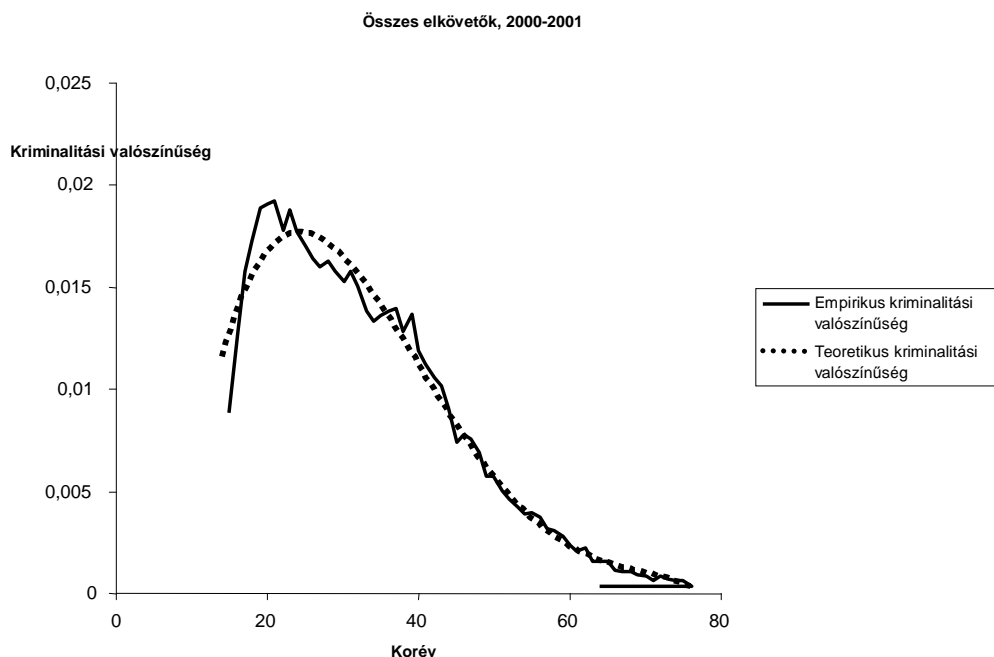
Nem
Életkor,
Családi állapot
Iskolai végzettség
Foglalkozás

A múlt század első felében a statisztikai adatgyűjtés az elítéltek vallására és anyanyelvére is kiterjedt.

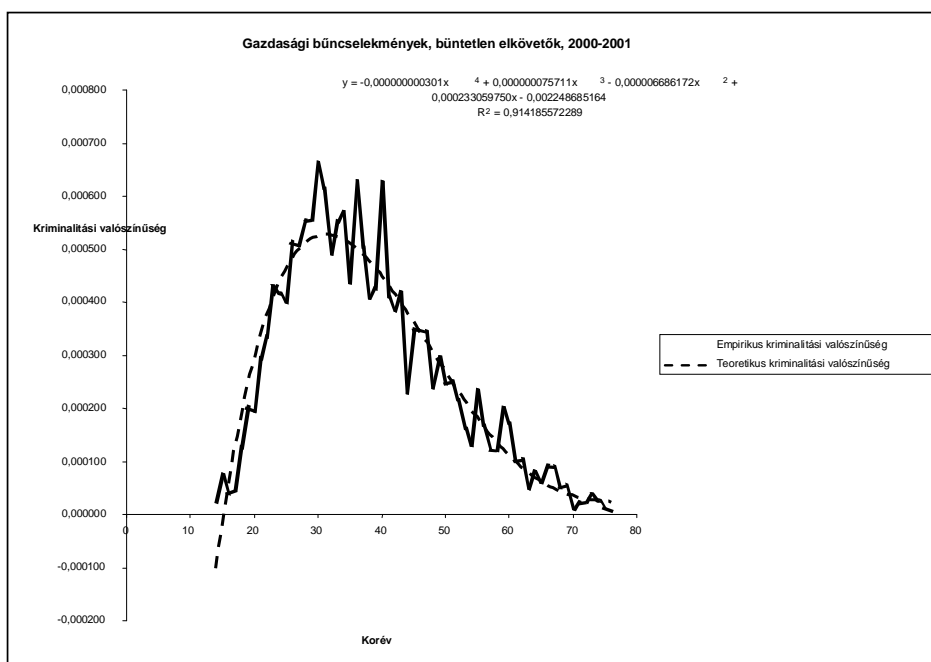
A személyi struktúra vizsgálatának ma is fontos faktora az előélet adatainak ismerete.

A bűnelkövetők nemek szerinti megoszlása elég nagy stabilitást mutat, hosszú évtizedek során a 20 %-ot csak az első világháború éveiben haladta meg, a XX. század második felében már inkább 10 és 20% között ingadozott, napjainkban pedig már a 10%-ot sem éri el.

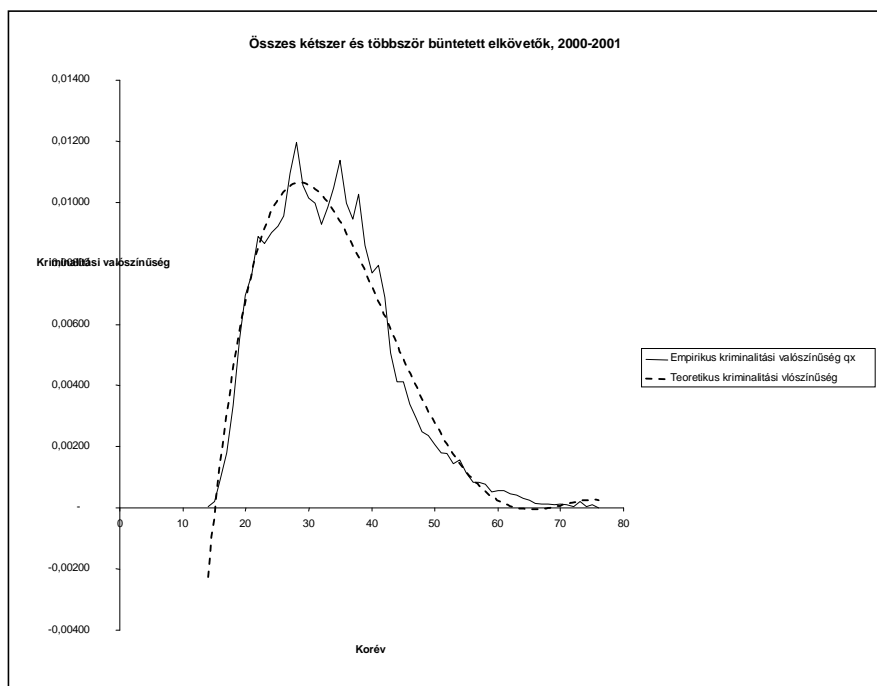
A demográfiai faktorok közül a jövő kutatás szempontjából a legnagyobb jelentősége a korstruktúra vizsgálatának van. A legtöbb bűncselekménynél a korszpecifikus kriminalitási arányszámok (kriminalitási táblában valószínűségek) a 14 éves kortól egy rohamos növekedést mutatnak, majd a 18-25 éves korban egy maximum értéket elérve lassú fokozatos csökkenést jeleznek.

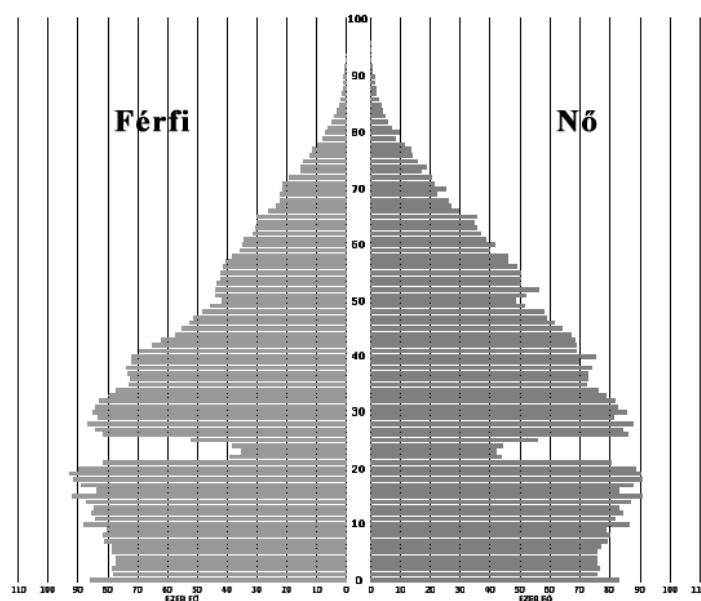
Természetes, hogy egyes bűncselekményeknél lassúbb a növekedés és későbbre tolódik a maximum érték, pl. a gazdasági bűncselekményeket általában nem a fiatalok követik el, de akár milyen magas életkorban is elkövetethetők.

Az előélet is befolyásolja a korstruktúrát, a büntetett előéletűeknél a maximum érték magasabb életkorban jelentkezik, mint a büntetlen előéletűeknél.

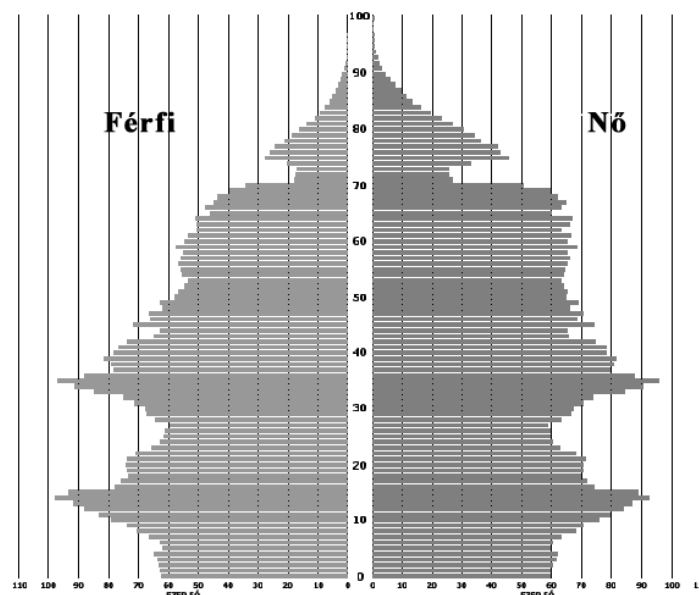

A korstruktúra szerepe a jövő kutatás szempontjából nem választható el a népesség korstruktúrájától. Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország korstruktúrája 50 év alatt mennyit változott, akkor fel kell készülnünk további jelentős változásokra is.

Forrás: KSH

Az 1941-es kormarácsnyfa alul széles, a magasabb életkoroknál rohamosa keskenyedik. Egyharmad magasságban mind a férfi, mind a női oldalon mély betüremlés észlelhető, ami egyrészt az első világháborús születés kieséséből, majd ennek a meg nem született kohorsznak a második világháborús veszteségeiből adódik össze.

Magyarország korlácsonyfája 1990

Forrás: KSH

Az 1990-es korlácsonyfa lényegesen különbözik az előzőtől, nagyon keskeny alul, a születésszámok csökkenése miatt, végig majdnem egyenletes szélességű a javuló halálozási viszonyok miatt, két kiugró szélességű kohorszcsopót találhatók, az alsó a 70-es évek népesedéspolitikai intézkedései, és a Ratkó gyerekek szülőképes korba kerülése miatt, a felső kiugrás a Ratkó korszakot jelzi. Az előző ábra mély betüremlése egyre csekélyebb mértékű, az a generáció már kihalófélben van.

A családi állapotnak korábban nagyobb jelentőséget tulajdonítottunk a kriminálstatisztikai vizsgálatokban. Napjainkban, amikor a házasságkötések száma rohamosan csökken, a de jure és a de facto kapcsolatokról nem rendelkezünk dokumentálható adatokkal, a családi állapot szerepének a megítélése is labilissá vált.

A műveltségnek, iskolai végzettségnek mindig jelentős szerepe volt a bűnözésben, az iskolázatlan lakosság körében mindig nagyobb volt a bűnözés, mint a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében. Ez nem jelenti azt, hogy az igen magas (egyetemi, főiskolai) végzettséggel rendelkezőknél nem fordul elő bűncselekmény, bár ennél a rétegnél más a bűncselekményi struktúra, mivel bizonyos bűncselekmények elkövetéséhez megfelelő szakmai ismeretek, ill. magasabb iskolai végzettséghez kötött állások betöltése szükséges. Ez alól – bármilyen hihetetlenül hangzik – kivételt képeznek a számítógépes bűncselekmények, amelyeket némely esetben egészen fiatal gyerekek, 15-16 évesek követnek el.

A területi struktúra

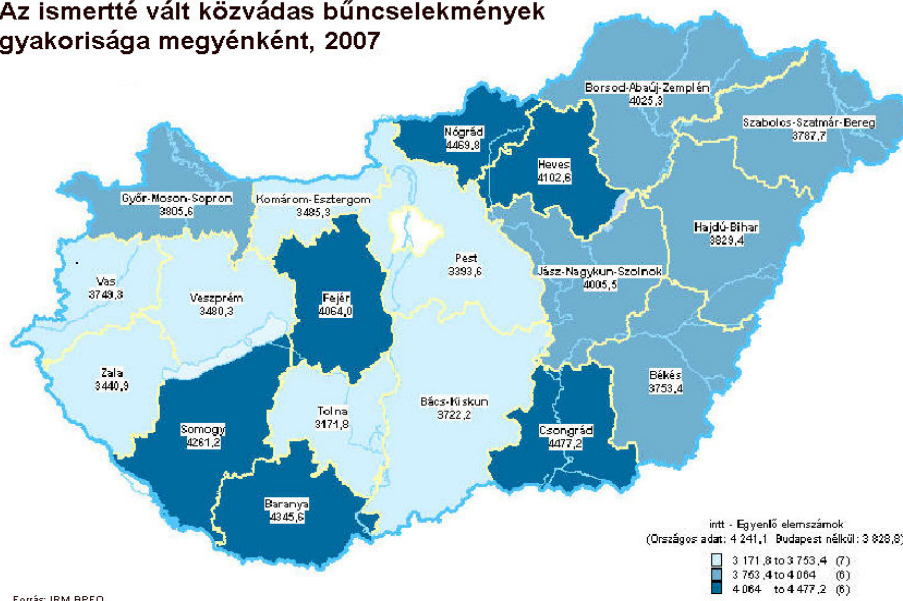
A területi struktúra két különböző irányból közelíthető meg:

A bűncselekmény elkövetési helye és
Az elkövető lakóhelye

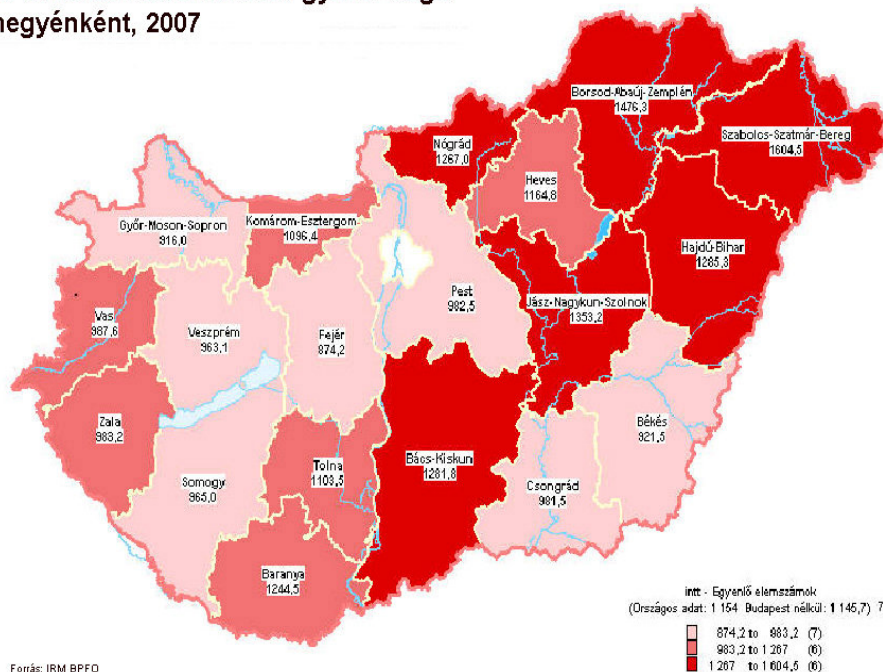
E két szempont szerinti területi besorolás nem minden esetben egyezik meg, a közlekedési technika fejlődésével egyre jobban elkülönül egymástól, ami lényegesen megnehezíti a bűnüldözés feladatának végrehajtását.

Az ország különböző területi egységei lényegesen eltérnek egymástól a tekintetben, hogy inkább a bűncselekmény elkövetésének helyéül szolgálnak, vagy az elkövető lakóhelyéül. A különbség megyei térképeken is jól látható, de még inkább jelentkezik községi bontásban.

Az ismertté vált közvádas bűncselekmények gyakorisága megyénként, 2007

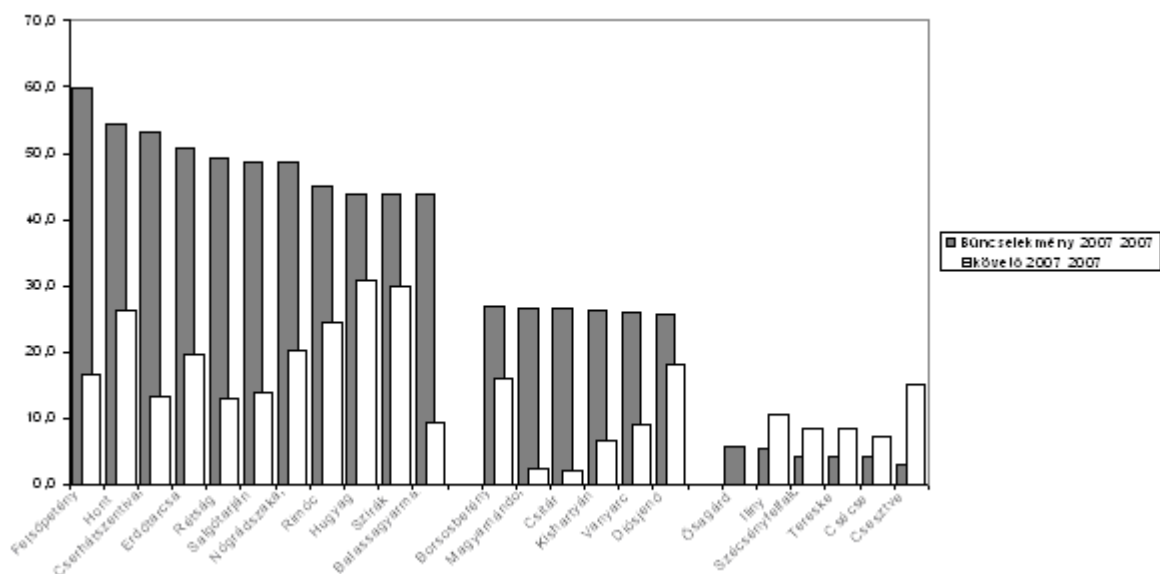
Az ismertté vált elkövetők gyakorisága megyénként, 2007

Az ábrákból az derül ki, hogy az elkövetés helye szerint a legsúlyosabb a helyzet Nógrád, Heves, Csongrád, Fejér, Somogy és Baranya megyékben. Az elkövetők lakóhelye szerint a legtöbbén Nógrád Borsod-Abaúj-Zemplén Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Bács-Kiskun megyékben laknak. Az előbbi hat megye közül négy, az utóbbi hat megye közül öt fekszik az országhatár mellett.

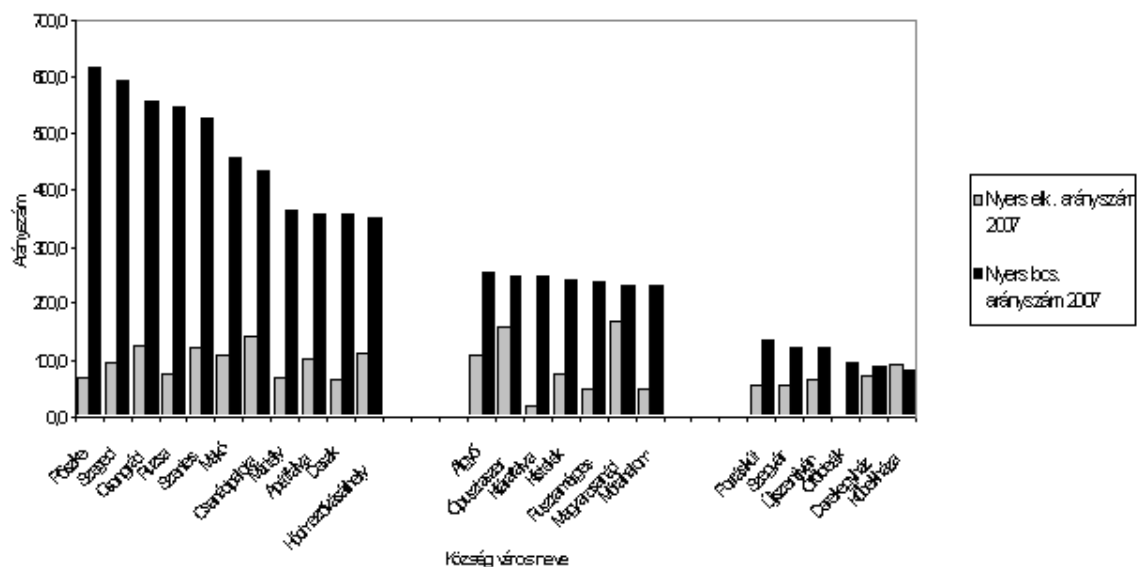
Ha az egyes megyék községeit, városait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a megyei átlagtól nagyon lényeges eltérések mutatkoznak.

Nógrádban vannak olyan települések, ahol magas az ezer lakosra jutó bűncselekmények száma, de kevés a településen lakó elkövetők száma.

**Az ezer lakosra jutó bűncselekmények (szürke) és elkövetők száma (fehér)
Nógrád megye községeiben, 2007-ben**

Nagyorosziiban, Jobbágyiban, Felsőpetényben Cserhátszentivánon magas az ezer lakosra jutó bűncselekmény és lényegesen alacsonyabb az ott lakó elkövető. Ezzel szemben Illyben, Szécsényfelfaluban, Teresken, Csécsen és Csesztvén a helyben lakó elkövető több mint az elkövetett bűncselekmény.

**10000 lakosra jutó ismertté vált közbűncselekmény,
és elkövető községenként Csongrád megye községeiben, 2007**

Míg a hűnözés nagyobb területi egységekre, régiókra, megyékre lebontott adatai sok szabályszerűséget

Kovacsicsné Nagy Katalin: A visszaeső bűnözés előrejelzése. Statisztikai Szemle, 64. évf., 8-9. szám, 864-885 old. 1986.

Kovacsicsné Nagy Katalin: Igazságügyi statisztika (szerkesztés) Rejtjel Kiadó, Budapest, 220 old. 2000

Kovacsicsné Nagy Katalin: Magyarország kriminalitási és visszaesési táblái. Acta Facultatis Politico-luridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, ELTE, Tom. XLIII. 57-98 old. 2006.

Kovacsicsné Nagy Katalin: Monostorapáti és környékének bűnözése, Veszprém megye bűnözése, 2001–2007., Monostorapáti füzetek, 3–4 old. 2009.

Kovacsicsné Nagy Katalin: Where is crime nowadays. – Challenges for Analysis of the Economy, the Business and Social Progress, International Scientific Conference, Abstract Book, – 2009. Szeged, 265–266 pp., 2009.

Kovacsicsné Nagy Katalin: A bűnözés területi sajátosságai (Három megye helyzetének összehasonlítása). Területi statisztika 13.(50.) évf. 3. sz., 2010. 295-312 old.

Vavró István: A bűnözés területi különbségei. Statisztikai Szemle, 10. 1985.

A népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés előrejelzése – 30 év távlatából

Felvezető gondolatok

A bűnözés társadalmi-gazdasági beágyazottságának kutatása, a bűnözés gyökereinek keresése és előrejelzése nem újkeletű vállalkozás a hazai jövőkutatók körében. Az MTA IX. Osztály Jövőkutatói Bizottsága tagjának, Diczig Istvánnak a kezdeményezésére már az 1970-es évek második felében átfogó kutatást végeztünk¹ a témakörben, a Belügyminisztérium Országos Rendőr-főkapitánysága és az Országos Kriminológiai Intézet közreműködésével. Kutatásunkban a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözésre koncentráltunk, és előrejelzést készítettünk az 1978-1990 közötti évekre².

A tanulmányban ennek a kutatásnak a fő vonalait mutatjuk be a módszertan és a jelentősebb kutatási eredmények oldaláról. Utalunk azokra a főbb megállapításokra, amelyeket a 2012-ben megkezdett, hasonló témakörű, de elsősorban a bűnözés társadalmi gyökereire koncentráló kutatás hasznosíthat és továbbfejleszthet. Célunk a széles olvasóközönség számára nem elérhető anyag minél inkább követhető bemutatása, ezért a következő fejezetekben nagymértékben támaszkodunk az eredeti forrásra, és így tesszük hitelessé a bemutatást az eredeti anyagból vett idézetekkel. A következő fejezettől az utolsóig tehát „egy nagy idézőjel közé” tesszük a mondanivalónkat.

Bevezetés

A Belügyminisztérium Országos Rendőr-főkapitányságának szervezésében a jogász-kriminológus, közgazdász, statisztikus, matematikus és szociológus szakemberekből álló munkacsoport részvételével 1976-1977-ben került sor arra a több szakaszból álló kutatásra, amelynek célja a népgazdaság és társadalmi tulajdon elleni bűnözésnek az 1978-1990 közötti évekre vonatkozó előrejelzése volt. A kutatás alapját a hazai kriminológia – és természetesen a matematika, a statisztika, a szociológia és a közgazdaságtudomány – által elért eredmények teremtették meg.

Az előrejelzés készítésének – mint bármely kriminológiai kutatásnak – a jelentőségét az alapozza meg, hogy a bűnözés különösen bonyolult komplex társadalmi jelenség; *tömegjelenségi szinten* igen sokféle és összetett kapcsolatban áll a társadalmi és gazdasági élet számtalan tényezőjével; az *egyedi jelenség szintjén* pedig az egyén, a személyiség (a bűnös ember) biológiai-pszichés jellemzőivel és társadalmi meghatározottságával. Hasonlóképpen bonyolult kapcsolatrendszerek és hatásmechanizmusok mutathatók ki ún. *különös szintű* bűnözési jelenségek – például a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés –, valamint a más társadalmi és gazdasági jelenségek között. Ezek a kölcsönhatás jellegű összefüggések határozzák meg *alapjaiban* a bűnözés – s így a népgazdaság és a társadalmi

¹ A kutatócsoport vezetője: Diczig István, a kutatócsoport tagjai: Besenyei Lajos, Gidai Erzsébet, Kránitz Mariann, Nováky Erzsébet, a kutatásban közreműködött: Konrád Gyula, Tamás Pál.

² A népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés előrejelzése az 1978-1990 közötti évekre, BM Könyvkiadó, 1982, 163 old.

tulajdon elleni bűnözés – jelenlegi nagyságát, mennyiségi és minőségi jellemzőit. S ugyancsak ezek, illetve ezeknek a bekövetkező változatai gyakorolnak döntő hatást a kriminalitás jövőbeli alakulására is.

Munkánk – a lényegét tekintve – két irányú volt. Az egyik oldalon megvizsgáltuk, hogy 1965-1975. között társadalmi és gazdasági fejlődésünk főbb tényezői milyen összefüggést, korrelációs kapcsolatot mutattak a népgazdaság és társadalmi elleni bűnözéssel. A másik oldalon – az előbbi elemzés alapján a jövőkutatás általunk ismert legkorszerűbb módszereinek alkalmazásával előre vetítettük a bűnözés várható alakulását – ugyancsak a társadalmi-gazdasági fejlődés tükrében.

A társadalmi-gazdasági fejlődés, valamint a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés kapcsolatát a regressziós elemzés, a szakértői véleményezés és a kölcsönhatás módszerének alkalmazásával vizsgáltuk.

A tudományos prognózis célja nem csupán annak megállapítása, hogy mi történhet és milyen feltételek mellett, hanem azoknak a különböző lehetőségeknek a megállapítása is, amelyek elősegíthetik az egyes jelenségek, folyamatok, események stb. kibontakoztatását, vagyis a fejlődés pozitív irányú befolyásolását. A bűnözési prognózisoknál – így jelen munkánkban is – ez nagyon fontos követelmény. Éppen ezért nemcsak azt vizsgáltuk, hogy mi várható a jövőben, hanem azt is, hogy azok milyen feltételek mellett következnek be, illetve milyen körülmények és intézkedések szükségesek ahhoz, hogy elkerülhetők legyenek. Természetesen mindvégig megmaradtunk a társadalmi jelenségek szintjén – hiszen ezeket vizsgáltuk, és nem foglalkoztunk azokkal a technikai kérdésekkel, amelyek a kriminológiai tervezés tárgyát képezik.

A társadalmi-gazdasági fejlődés várható tendenciája hazánkban

A társadalmi-gazdasági fejlődést meghatározó főbb mutatók változása

Anélkül, hogy az anyagi koncepció szerinti makro-ökonómiai mutatók ideológiai tartalmát feladnánk, számításainkban szükségesnek tartottuk az *SNA-konceptió*³ szerinti mutatók elemzését és előrejelzését is. E mutatók használata mellett a következő – részben gyakorlati – megfontolások alapján döntöttünk:

a nálunk fejlettebb országok gazdasági fejlettségét általában az említett koncepció szerint számított mutatók valamelyikével mérjük, és ez lehetőséget ad az összehasonlításra;
a foglalkoztatottak egyre nagyobb hányada dolgozik a nem anyagi jellegű ágazatokban, és az MPS-konceptió⁴ szerint számított mutatókban ezek teljesítménye figyelmen kívül maradna;
emelkedik a szolgáltatások aránya a lakosság fogyasztásában;
a szolgáltatási szférába tartozó tudományos kutatásnak és oktatásnak az elkövetkező évtizedekben kiemelkedő szerepe lesz, a tudományos-technikai haladás széles körű kibontakozásával párhuzamosan. Az anyagi és a nem anyagi termelés közötti határvonalak egyre inkább elmosódnak.

Mindegyik vizsgált mutató *számszerű értékei* az elmúlt időszak viszonylag gyors és egyenletes növekedését feltételező extrapoláció eredményei. *Véleményünk szerint az elkövetkező időszak fejlődése el fog maradni a korábbi időszakot jellemző értéktől.* Ennek oka, hogy gazdaságunk az elmúlt években olyan helyzetbe került, amikor egyrészt nem lehet lemondani az anyagi javak fogyasztásában megnyilvánuló életszínvonal-emelkedésről, másrészt elodázhatatlan az olyan területek (pl. kereskedelem, közlekedés, társadalmi és személyi szolgáltatások, lakásépítés) fejlesztése, amelyek nincsenek az

³ System National Accounting

⁴ Material Product System

anyagi javak termelésével közvetlen kapcsolatban. Így valószínű tehát, hogy az *elkövetkező tíz-tizenöt éves időszakra a mérsékelt növekedési ütem lesz a jellemző.*

A demográfiai tényezők alakulása

A népesség száma 1960 és 1976 között 6,1%-kal növekedett; az 1960. évi 9,96 millióról 1976-ban mintegy 10,57 millióra emelkedett. A bázisidőszakban az évi növekedési ütem 0,3-0,4% volt, ami – amint ez köztudott – igen alacsonynak tekinthető. A népesség számára vonatkozóan a Központi Statisztikai Hivatal 1968-ban és 1973-ban publikált előrejelzést. Mindkettő több változatban jelezte előre a népesség számát az ezredfordulóig. Az 1968-as előrejelzés a népesség számát az ezredfordulóra 10,4–10,7 millió között becsülte, az 1973-as 10,5–10,9 millióval szemben. A továbbiakban ez utóbbi előrejelzéssel számoltunk.

A népesség foglalkoztatási aránya hazánkban viszonylag magas. Az aktív keresők száma 1968-ban 4767,3 ezer fő volt, az össznépesség 46,5%-a volt foglalkoztatott, míg 1975-ben a foglalkoztatottak száma meghaladja az 5 milliót, ez a népesség 48,6%-a. Előrejelzésünk szerint az aktív keresők számának százalékos megoszlása népgazdasági ágak szerint 1990-ben: ipar és építőipar 44,0-45,5%, mezőgazdaság 15,0-15,5%, szolgáltatás 38,0-41,0%.

A népgazdaság munkaerő-struktúrája az előrejelzési időszakban valószínűleg megváltozik. A fizikai állomány 70%-os részesedése az összes foglalkoztatottakon belül a szakmunkások 25, a betanított munkások 30 és a segédmunkások 16%-os aránya mellett alakul ki.

A népesség vándorlásában megkülönböztetünk állandó és ideiglenes vándorlást. Vannak megyék, ahová a népesség rendszeresen bevándorol, és vannak olyanok, ahonnan elvándorol. 1965-1975 között Csongrád, Fejér, Komárom, Pest megyében és Budapestre az odavándorlók száma meghaladta az elvándorlók számát; ugyanakkor Bács-Kiskun, Békés, Hajdú-Bihar, Nógrád, Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Tolna, Vas és Zala megyében az elvándorlás haladta meg a bevándorlást. Az ideiglenes vándorlás némileg más képet mutat az állandó vándorláshoz viszonyítva; Csongrád, Pest, Somogy és Budapest „fogadó” megyék, illetve város. Békés, Hajdú-Bihar, Komárom, Szabolcs-Szatmár, Szolnok és Zala megyéből az ideiglenes elvándorlók száma meghaladja a bevándorlók számát.

Az életkörülmények alakulása

Az életfeltételek javulása társadalmi rétegenként, s azon belül foglalkozási áganként, sőt egyénenként is egyenlőtlen ütemben megy végbe. Az igények sok esetben meghaladják a realitásokat, az anyagi lehetőségek által biztosított szintet. A gépkocsi, a nyaraló, a nagy értékű tartós fogyasztási javak (színes televízió, automata mosógép, zenekészülékek stb.) iránti igény az emberek egy részénél ma még meghaladja a reális szintet. Nagyon világosan és egyértelműen érvényesült az a tétel is, hogy a kielégített igények újabb igényeket szülnek, és ezt a folyamatot tovább erősíti a bűncselekmények elkövetéséből származó magas életszínvonalon élők – gyakran fényűző – életmódja.

A kép teljesebbé tételéhez tartozik az is, hogy a társadalmi felfogásban is jelentkezik egyfajta *torzult igényszint*, amely az emberek értékét, jelentőségét az anyagi tényezőkön keresztül méri. Az egymással szembeni rivalizálás, az öncélú vagyonszerzés olyan lehetetlen helyzet teremt, hogy a külső pompa, a „kivagyiság” kellei kizárják a kulturált emberi élet lehetőségeit a határtalan pénzszerzési igények kielégítése révén. Nem elszigetelt jelenség, hogy a kétszintes, fürdőszobás, színes televízióval stb.-vel ellátott lakásokat a tulajdonosok már hétvégeken sem élvezhetik, mert megállás nélkül dolgoznak.

Esetünkben azonban nem ezek a problémák az elsődlegesek, hanem azok, amelyek a túlzott igények kielégítését törvénytelen módon, a közösség, a társadalom kárára akarják kielégíteni. *Megkockáztatjuk azt az elvi prognózist, hogy hazánk fejlődésének adott szakaszait vizsgálva, az elkövetkező években ennek veszélye tovább növekszik.*

A lakossági jövedelmek számszerű tendenciájának előrevetítésével kapott értékek nem mutatnak jelentősebb strukturális eltérést. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a jövedelmek alakulása terén különösen jelentős és figyelembe kell venni a számszerű irányzatot módosító „állami beavatkozások” szerepét. A jövedelmek alakulása különösképpen módosulhat az életszínvonal-politikai elgondolások révén. A számszerű tendenciák mindenképpen csak az irányt jelzik.

A népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni (ismertté vált) bűncselekmények 1965-1975 közötti megyénkénti adatainak elemzése

A bűncselekmények alakulása Magyarországon viszonylag kedvező tendenciát mutat. 1965-höz viszonyítva 1975-ben *mindössze 10%-os* emelkedés tapasztalható. Figyelembe kell venni azonban, hogy a bázisidőszakot jelentő 1965 az átlagosnál jóval kisebb értékkel rendelkezik, s az átlagos értéket alapul véve lényegében *stagnálást* mutathatnánk ki. Az összes bűncselekményen belül – az alakulást tekintve – kedvezőbb a helyzet a *vagyon elleni bűncselekményeknél*, amelyeknek száma *3%-kal csökkent* 1965-höz viszonyítva. (Megjegyzés: az átlagos szinthez viszonyítva a csökkenés több mint 10%-os!)

A *társadalmi tulajdon* elleni bűncselekmények alakulása az előbbivel szemben is kedvezőbb képet mutat, amennyiben *20%-os* csökkenés mutatható ki 1965-1975 között; ez pontosabb viszonyítás esetén *23% körül* van. A vázolt összkép egyben az *előrejelzés* alapját is determinálja, s jelzi a várható tendenciákat. A *trendextrapoláció* mechanikus alkalmazása ebben az esetben nem célszerű, tekintve, hogy a jól értelmezhető viszonylagos stagnálás a trendextrapoláció révén teljesen más, torz irányzatot mutathat.

Az *idősor alapján prognózisként megadható*, hogy az összes bűncselekmények száma 120-125 ezer körül alakul a következő 5-10 évben. A népességszám változását alapul véve a 10 ezer lakosra jutó bűncselekményszám *enyhe csökkenő* tendenciát mutathat, ha nem történik jelentősebb változás a társadalmi-gazdasági körülményekben; a *vagyon* elleni bűncselekmények várható száma *70 ezer \pm 5 ezer* lesz; a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények várható száma *25 ezer \pm 3 ezer* körül alakul.

A *népgazdaság elleni bűncselekmények* kérdéskomplexum igen heterogén, számottevő belső strukturális változást mutat. A *gazdálkodás rendjét sértő* bűncselekmények száma 1964-1975 között *27,5%-kal* csökkent, a pénzügyi bűncselekmények száma *240%-kal* nőtt. Az adatok jól érzékeltetik az egyes csoportok között bekövetkezett arányváltozást, vagyis azt, hogy napjainkban meghatározó jelentőségűvé váltak a *pénzügyi bűncselekmények*. Mindezek alapján jól körvonalazható az elkövetkező 10-15 évben a népgazdaság elleni bűncselekmények egyes változatainak várható alakulása.

A *megyék közötti* sorrendet vizsgálva megállapítható, hogy a *legkedvezőtlenebb* helyzetben van Budapest, illetve Baranya, Győr, Csongrád és Nógrád megye. Viszonylag kedvező helyzetben van Heves, Békés, Szolnok, Tolna és Nógrád megye (az utóbbi években).

A gazdálkodás rendjét sértő bűncselekményeken belül a legjelentősebb arányt a *vesztegetés*, az *üzérkedés*, az *árdrágítás* és a *vásárlók megkárosítása* bűncselekmény képviseli. Ezek közül a *vesztegetés* *dinamikájában és tendenciájában* egyaránt jelentős, ezért a jövőre nézve is feltétlenül számolni

kell vele; 1965-1975 között *több mint kétszeresére emelkedett*, vagyis 128,6%-kal nőtt e bűncselekmények száma.

A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények – bár *nagyfokú ingadozással*, de – alapvetően jól érzékelhető *csökkenő tendenciát* mutatnak. A megyék közötti különbséget vizsgálva megállapítható, hogy Budapest és Baranya megye a vizsgált időszakban mindig a rangsor elején helyezkedett el –, ami természetesen kedvezőtlen helyzetet mutat.

A lopások számát illetően a megyék közötti rangsor a következőket mutatja. *Legkedvezőtlenebb* a helyzet a vizsgált időszakban Budapesten és Baranya megyében. Az utóbbi években romlott a helyzet, s így a negatív sorrend mezőnyébe került Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád és Somogy megye. A *legkedvezőbb* képet Hajdú-Bihar, Heves, Vas, Zala és Szabolcs-Szatmár megyében tapasztaljuk. *Betöréses lopások* terén egyértelmű *emelkedő* tendencia állapítható meg az 1972-es törést is figyelembe véve. *Legkedvezőtlenebb* a helyzet Baranya, Fejér, Veszprém, Somogy és Komárom megyében. *Sikkasztás* terén a *legkedvezőtlenebb* a helyzet Budapesten, Baranya, Somogy, Fejér és Csongrád megyében. *Kedvezőbb* helyzetkép figyelhető meg: Zala, Heves, Komárom, Pest és Nógrád megyében (Komárom és Nógrád megyében az utóbbi években figyelhető meg jelentős javulás).

A csalások tendenciája – az 1972-es törést is figyelembe véve – *stagnál*. A számítások során *ennek ellenére enyhe emelkedést* mutattunk ki, ez azonban a lineáris függvénynél olyan kismérvű, hogy adatait nagy valószínűséggel *elfogadhatjuk prognózisértékűnek*. A megyék közötti különbségek lényegében nem változtak. *Legkedvezőtlenebb* a helyzet Budapesten, Baranya, Csongrád és Győr megyében. Érdekes, hogy Győr megye korábban a legkedvezőbb helyzetű megyék közé tartozott, jelenleg viszont gyökeresen megváltozott a helyzet. Komárom megyében ellentétes tendencia játszódtott le, a korábbi kedvezőtlen helyzetről kedvezőbb helyre került. A *legkedvezőbb* helyzetű megye Heves, Vas és Pest megye.

Hűtlen kezelés terén alapvető *csökkenő* tendencia figyelhető meg, amely a zavaró ingadozások mellett is észlelhető. A megyék között nincs jelentősebb strukturális változás. *Legkedvezőtlenebb* a helyzet: Komárom, Csongrád és Baranya megyében (érdekes, hogy Tolna megye 1970 előtt a rangsor élén állt, azóta az alsó harmadba került). *Hanyag kezelés* számában a *csökkenés egyértelmű*: a vizsgált 11 év alatt közel *egyötödére* csökkent e bűncselekmények száma. A megyék közül Baranya, Győr-Sopron és Hajdú-Bihar megyében figyelhető meg a *legkedvezőtlenebb* helyzet. Szembetűnő, hogy Zala megye 1975-ben az élre került, míg néhány évvel korábban az utolsó helyen állt. Nógrád, Heves és Veszprém megyében a *legkedvezőbb* a helyzet.

A *rongálások csökkenő tendenciája* egyértelmű, elég magas intenzitású (közel 80%-kal csökkent a bűncselekmény száma 1965-ről 1975-re). A megyék közül Baranya, Borsod (főleg az utóbbi években), illetve Budapest (az utóbbi években javult a helyzet), továbbá Bács-Kiskun és Somogy megye áll a *legkedvezőtlenebb* helyen. Jobb az országos átlagnál a helyzet Vas, Békés, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyében.

A *társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekben keletkezett kárt* tekintve a következőket jegyezzük meg. A bűncselekmények struktúráját, társadalmi veszélyét a bűncselekmények száma mellett a bűncselekmények által okozott kár nagysága döntően befolyásolja. Az elemzés során a kár nagyság szerinti összetételének változását vizsgáltuk, s viszonylag kisebb figyelmet fordítottunk a kár abszolút nagyságára, tekintve, hogy ennek alakulása olyan sok tényezőtől függ, amelyeket csak nagy kockázattal lehetne számszerűsíteni. Az elmúlt évek jellemző vonása a korábbiakhoz viszonyítva, hogy *megnőtt a súlya a nagyobb kárértékű bűncselekményeknek*. Ennek jeleként előfordulnak félmillió forintot felüli károk, amelyek főleg 1974-től figyelhetők meg. A 10 ezer Ft-on felüli kárt okozó bűncselekmények

1965-ben az összes bűncselekmények 7,7%-át tették ki, 1975-ben már 11%-át. A tendencia erősen kidomborodik, s így az elkövetkező 10-15 évben számítani lehet ennek további folytatására, esetleg erősödésére.

A társadalmi-gazdasági fejlődés és a bűnözés kapcsolata

A regresszió-számítás eredményei

A regresszió-számítással arra kerestük a választ, hogy az egyes bűnügyi mutatószámok és az egyes kiemelt befolyásoló tényezők között van-e kapcsolat, s ha van, akkor az milyen erős. Felhívjuk a figyelmet a látszólagos korreláció veszélyére, tekintve, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés az időtényezőn keresztül különböző jelenségek fejlődését eredményezheti, s az egymással ok-okozati viszonyban nem álló tényezők időbeli alakulása egymással párhuzamosan történhet. Tehát nem azért nő az egyik tényező, mert valamely másik tényező növekedése ezt kiváltja, hanem mindkettő az időtényező hatására növekszik, vagyis egy harmadik, közös ok játszik közre.

Az összes bűnelkövetők számának alakulása a vizsgált társadalmi-gazdasági tényezők közül külön-külön egyikkel sem jelentősebb. Közel közepes erősségű kapcsolat áll a személygépkocsik számának és az egyéb iparcikkek forgalmának alakulásával. (Számszerűen hasonló erősségű kapcsolat figyelhető meg a könyv- és újságvásárolásokkal összefüggésben; nyilvánvaló azonban, hogy itt ok-okozati kapcsolat nem áll fenn.) A kapcsolatok általában pozitív jellegűek, éppen ezért figyelemreméltó a néhány esetben megfigyelt negatív korreláció. Ilyenek a munkából származó jövedelem, a társadalmi juttatás, az egyéb jövedelem, a nominális jövedelem, a szocialista szektorban dolgozók átlagbére. A felsorolt tényezők értékeinek növekedése az összes bűnelkövetők számának csökkenését vonja maga után.

A tízezer lakosra jutó bűnelkövetők számának alakulását befolyásoló tényezők vizsgálata az előzővel megegyező eredményre vezet. Az összes bűncselekmények számának alakulását befolyásoló tényezők vizsgálatánál legerősebb kapcsolat (0,6 körüli értékek): a társadalmi juttatás, az egyéb jövedelem, a nominális jövedelem, a munkából származó jövedelem és a szocialista szektorban dolgozók átlagbérének összefüggésénél figyelhető meg. Az összes, vagyon elleni bűncselekmények számának alakulásával – érdekes módon – negatív összefüggésben állnak a vizsgált tényezők. A független változó növekedése általában e mutató értékének csökkenését vonja maga után. Ez a kapcsolat egyetlen tényezőnél sem jelentős, alatta marad a közepes erősségnek is. A jövedelmi adatok kivételt képeznek e tendencia alól, mert ezek alakulása pozitív összefüggésben áll a vizsgált tényező alakulásával. Az összes, társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények alakulását befolyásoló tényezők vizsgálatánál az előzőnél elmondottak említhetők meg ismételten. Az általában meglevő, viszonylag jelentéktelen negatív irányú kapcsolatok mellett a jövedelmi adatok növekedése itt is e mutató növekedését, illetve, csökkenését annak csökkenését vonja maga után. A társadalmi tulajdonban keletkezett összes kárérték alakulását pozitív jelleggel befolyásolják az egyes társadalmi-gazdasági mutatók, s a kapcsolatok általában jelentősek, közepesnél erősebbek. Számszerűen a legerősebb a kapcsolat az egyéb jövedelem és a társadalmi tulajdonban keletkezett kárérték között mutatható ki, s közel áll ehhez az élvezeti cikkek (ital, kávé stb.) fogyasztásának növekedése okozta hatás is.

A számadatok sajátos jelenségre utalnak a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményt elkövetők számának alakulását befolyásoló tényezők vizsgálatánál. Általában arra lehet következtetni, hogy negatív jellegű korrelációs kapcsolat áll fenn a társadalmi-gazdasági változók és a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményt elkövető felnőttek, ifjú és felnőtt elkövetők, fiatalok, bűncselekményt elkövető nők és férfiak száma között. A gazdasági fejlődést jelző mutatószámok növekedése a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményt elkövetők számának csökkenését eredményezi. (A kapcsolatok általában igen gyengék, irányuk azonban egyértelműen alátámasztja az előbb említett általános megállapítást.)

A szakértői véleményezés összefoglaló értékelése

A szakértők megkérdezése két-három hónapos időközben, a kutatás egy adott fázisában két különböző alkalommal történt. Az első fordulóra 1976 decemberében, a másodikra 1977 februárjában került sor. Az első fordulóban összesen 50 szakértőt kértünk fel a véleményadásra, s ugyanez az 50 személy vett részt a második megkérdezésben is. A szakértők feladata az volt, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődést meghatározó fontosabb tényezőket súlyozzák, aszerint, hogy melyik gyakorol nagyobb hatást a társadalmi tulajdon elleni és a népgazdaság elleni bűnözésre.

A társadalmi-gazdasági fejlődést meghatározó fontosabb tényezők és a társadalmi tulajdon, valamint a népgazdaság elleni bűnözés közötti kapcsolatot illetően *országos viszonylatban* a szakértők válaszaiknak összesítés eredményeképpen megállapítható, hogy a kérdőíven szereplő tényezők közül a többségi vélemény szerint *8 kriminogén hatású, 14 a bűnözés csökkenése irányába hat, 3 közömbös, de fontos tényező*. A szakértők véleménye szerint az összefüggések intenzitását tekintve a két bűnözési forma más jelenségekkel való kapcsolataiban a *szoros kapcsolatok dominálnak*.

Országos vonatkozásban a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés növekedése irányába hatnak – tehát *kriminogén jellegűek* – a következő tényezők: a tudományos és technikai fejlődés felgyorsulása, a demográfiai tényezők, a népesség egyes területeken való gyors növekedése, a mobilitás, az adózás növelése (a gazdálkodó szerveknél), az árszabályozás, a devizapolitika, az életmódváltozás a városiasodás, valamint az urbanizáció. E tényezők kriminogén hatása általában *a szakértők túlnyomó többségének véleménye alapján állapítható meg*. Kivételnek kell tekinteni az urbanizációt, amely *minden szakértőnél egyértelműen* a kriminalitás növekedése irányába ható tényező, illetve a mobilitás és az életmód változása, amelyeket egy-egy kivételtől eltekintve ugyancsak minden szakértő kriminogén hatásúnak értékelt. Részben ide sorolhatók a demográfiai tényezők, amelyeket egyetlen szakértő sem tekintett bűnözést csökkentő tényezőnek, viszont a szakértők kétharmada a bűnözést növelő tényezők közé sorolt. A kapcsolatok intenzitását a szakértők zöme az összefüggések többségénél „szorosnak” ítélte meg. Minden egyes kapcsolat szorosságának a felbecsülésénél 1-5 között mozgott az összefüggést „igen szoros”-nak, illetve „kismértékűnek” ítélő válaszok száma. Ennél kisebb arányban fordult elő ebben a körben esetenként az adott tényezőt fontosnak, de közömbösnek tekintő szakértői válasz.

Országos vonatkozásban a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni *bűnözés csökkenése irányába hat* a nemzeti jövedelem 5-7%-os évi növekedése, az iskolázottság színvonalának emelkedése, a foglalkoztatottság, a szakképzettség, a szabályozórendszer alakulása (változásai), a nyereség, a nyereségfelosztás alakulása, a hitelpolitika, az életszínvonal növekedése, a jövedelmi és kereseti viszonyok növekedése, a fogyasztásnövekedés, struktúraváltozás, a lakásellátottság javulása, a szigorúbb jogszabályok életbeléptetése, a jogszabályok végrehajtásának a szigorítása, s végül az ellenőrzés fokozása.

Kivétel nélkül *minden szakértő véleménye szerint a bűnözés csökkenését segíti elő* az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedése, az életszínvonal emelkedése, valamint a lakásellátottság javulása. Kevés ellenvélemény mutatkozott – a szakértők álláspontja tehát majdnem egyöntetű volt – az iskolázottság, a szakképzettség, és foglalkoztatottság alakulása, a jövedelmi és kereseti viszonyok javulása, a jogszabályok végrehajtásának szigorítása, valamint az ellenőrzés fokozása és a *bűnözés csökkenése* közötti egyértelmű kapcsolat kimutatásában. *Majdnem egyenlő arányban* oszlottak meg a vélemények a szabályozórendszer alakulásának és változásának, a nyereségfelosztás alakulásának, a hitelpolitikának, valamint a fogyasztás növekedésének a bűnözést csökkentő, illetve növelő hatásáról. Általában csak egy vagy két szakértő véleménye hozta létre a többséget, s döntötte el ezáltal, hogy az adott összefüggés végül is *a bűnözés visszaszorítása irányába ható* kapcsolatok közé sorolható. A vélemé-

nyek közel egyenlő arányú megoszlása értelemszerű. A felsorolt tényezők általában olyan jellegűek, hogy önmagukban akár pozitív, akár negatív hatást is gyakorolhatnak a bűnözésre. Megállapítható, hogy az egyes tényezőkombinációk jellege határozza meg ezeknek a kriminogén vagy bűnözést csökkentő hatását is. Ennek megítélése viszont a szakértő tapasztalatától, illetve attól függ, hogy a kérdőív kitöltésekor milyen konstellációt tartott szem előtt.

A *kapcsolat szorosságát* illetően tényezőként és összességében is a „*szoros kapcsolat*” megjelölésének alkalmazása fordult elő a legtöbbször (a bűnözés csökkenése irányába ható 14 tényező közül 11-nél lehetett ezt megállapítani). A szakértők egyhangzóan *igen szorosnak* ítélték a kapcsolatot a bűnözés csökkenése és a szigorúbb jogszabályok alkotása, illetve a jogszabályok végrehajtásának szigorítása, valamint az ellenőrzés fokozása között. Közel egyenlő arányban értékelték *szorosnak*, illetőleg *igen szorosnak* az összefüggést a foglalkoztatottság alakulása, az életszínvonal emelkedése és a jövedelmikereseti viszonyok javulása, valamint a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés csökkenése között (a szoros kapcsolat megállapíthatósága mellett szóló többséget ezúttal is csupán csak egy-két vélemény alapozta meg). Másfelől viszont az iskolázottság és a hitelpolitika alakulását csak alig valamivel többen ítélték a bűnözéssel szorosan kapcsolatban állónak, mint amennyiben e tényezőnek a bűnözéssel való kapcsolatát „*kismértékűnek*” értékelték. A szabályozórendszer változásával való összefüggés megítélésénél a vélemények közel egyenlő arányban tartalmazzák az „igen szoros”, a „szoros”, a „kismértékű” kapcsolat megjelölését azzal, hogy egy, illetve két vélemény többség szolt a „szoros” összefüggés megállapíthatósága mellett.

A szakértők véleménye szerint országos vonatkozásban a kérdőíven szereplő, fennmaradó három tényező a bűnözés szempontjából fontos, de mivel sem növekedést, sem csökkenést nem idéz elő a kriminalitás alakulásában, ezért *közömbös faktornak* tekinthető. Ezek: az egészségügyi ellátottság javulása, a gyártmányszerkezet alakulása, a környezetvédelem hatékonyságának a fokozódása.

Az említett tényezők közül a szakértők többsége a környezetvédelem alakulását olyan faktornak ítélte, amellyel a bűnözés egyáltalán *nem áll kapcsolatban*. Mai körülményeink között ez minden bizonnyal helytálló megállapítás. Tekintettel azonban a bűnözés mint társadalmi tömegjelenség és az egyes bűncselekmények mint egyedi jelenségek rendkívül gyors „*alkalmazkodási képességére*”, továbbá a bűnelkövetési módok rugalmasságára és változékonyságára, kellő alapossággal feltehető, hogy éppen a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés a jövőben a környezetvédelemmel a jelenleginél szorosabban korrelál.

A társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés, valamint az eddig felsorolt 25, a társadalmi és gazdasági fejlődést meghatározó faktor közötti kapcsolat *Budapest vonatkozásában az országosan megállapított összefüggések jellemzőitől csak alig kis mértékben tér el*.

Az alapvető megegyezést az mutatja, hogy a szakértők véleménye szerint a fővárosi kriminalitást is *ugyanaz a 8 tényező növeli, és ugyanaz a 14 tényező hat a csökkenés irányába*, mint amelyek az országos össz-bűnözést – az össztársadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözést – hasonló irányokba befolyásolják. Ez alapjaiban két körülményre vezethető vissza: egyrészt a tartalmi, másrészt a kutatás során adódó formai jellegű körülményekre. Az első azt jelenti, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés általános tendenciái – legalábbis a bűnözéssel való relációban – a főváros vonatkozásában igen hasonlóak az országos törvényszerűségekhez. (Természetesen ez nem jelent egybeesést; a főváros különleges – általános és kriminalitási – helyzetéből fakad, hogy egyes tényezők fokozottan, mások pedig az általánosnál gyengébben, vagy más összefüggésben és más végeredménnyel éreztetik hatásukat). A második körülmény pedig azt jelenti, hogy a lényegi egybeesés alapján – feltehetően azok a szakértők, akiknek illetékességi területe nem a főváros, tehát Budapest bűnözési helyzetével kapcsolatban differenciáltabb tapasztalatokkal nem rendelkeznek – elmulasztották a további finomítást és különbségtételt.

A bűnözést csökkentő és növelő tényezők tehát azonosak az egész ország és Budapest viszonylatában. Ebből következik, hogy a közömbösnek ítélt három faktor is egybeesik. Hasonló módon azonoság állapítható meg a bűnözés és az egyes tényezők közötti kapcsolat szorosságának a szakértők részéről történő megállapításában is. Bár Budapest tekintetében lényegesen kevesebb információt kaptunk, mint az országos összefüggésekre, a kapcsolatok intenzitásának értékelése lényegében egyező: a válaszok számszerű megoszlása közel azonos arányokat mutat.

A szinte lényegtelen eltérések a következőkben foglalhatók össze: a népességalakulást, a mobilitást és az életmódváltozást több szakértő jelölte egyértelműen bűnözést növelő tényezőként, mint az az országos bűnözési összefüggéseknél tapasztalható; ugyanakkor az urbanizációt Budapest vonatkozásában kevesebben tekintették kriminogénnek, mint az előző kérdésnél. A főváros társadalmi tulajdon és népgazdaság elleni bűnözésének csökkenésében a szakértők kisebb szerepet tulajdonítanak az iskolázottság és a szakképzettség alakulásának, mint országosan, ugyanakkor nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a foglalkoztatottság alakulásának és a lakásellátottság javulásának.

A társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözést és a fejlődést meghatározó faktorok közötti kapcsolat a *kiemelt megyék vonatkozásában* sem tartalmazott fontosabb eltérést az országos, illetve a budapesti vonatkozású összefüggésektől. A kiemelt megyék a következők voltak: Borsod-Abaúj-Zemplén, Bács-Kiskun, Pest, Szabolcs-Szatmár, Tolna és Somogy megye. A megyei vonatkozású kérdéseknél a szakértők többsége csak egy-egy tényező esetében tett bejelölést. Így például kiemelték:

a bűnözést fokozottan növelő hatást *Tolna megyében* a tudományos technikai fejlődés felgyorsulása, a demográfiai tényezők, a mobilitás és a foglalkoztatottság alakulása kapcsolatában (nyilvánvalóan a paksi nagyberuházással összefüggésben);

a bűnözést növelő, szoros kapcsolatot *Somogy megyében* az idegenforgalommal összefüggő tényezők hatására;

az iskolázottság növekedésének a bűnözést csökkenő hatását kismértékben *Hajdú-Bihar és Csongrád megyében*;

a foglalkoztatottság szélesítésével összefüggésben a bűnözés várható csökkenő tendenciáját *Borsod-Abaúj-Zemplén és Fejér megyében*; és végül

a fogyasztásnövekedés és struktúrájának megváltozása által gyakorolt a bűnözést kismértékű csökkenő hatást *Baranya, Csongrád, Bács-Kiskun és Pest megyében*.

A kiemelt megyékre vonatkozó összefüggések még a következő kisebb eltéréseket tartalmazták az országos, illetve fővárosi kriminalitási kapcsolatokhoz viszonyítva. A szakértők egyes megyékben fokozottabb kriminogén tényezőnek ítélték meg, mint országosan a népesség növekedését, az adózást, az árszabályozást és az urbanizációt. Ugyanakkor *kisebb csökkentő* faktorként jelölték a nyereségfelosztás alakulását, a hitelpolitikát, az életszínvonal-emelkedést, és a lakásellátottság alakulását, mint az egész ország viszonylatában. Másfelől pedig az országoshoz viszonyítva *nagyobb hatást* tulajdonítottak a tudományos-technikai fejlődés felgyorsulásának és a mobilitásnak, mint a bűnözést kiváltó tényezőknek. Ugyancsak nagyobb, de a bűnözést csökkentő hatásúnak ítélték az iskolázottság, a szakképzettség, valamint a foglalkoztatottság növekedését megyei szinten, mint országosan, vagy a fővárosi kriminalitással való viszonyban.

A társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözésnek az eddigiekben elemzett faktorokkal való *általános összefüggései* megyei sajátosságainak az országos jellegű összefüggésekkel való alapvető egybeesése törvényszerű, a bűnözést – s egyetlen részjelenségét – sem lehet tértől és az időtől függetlenül, elvonatkoztatva vizsgálni. Az ezen a téren mutatkozó kisebb eltérések viszont a kérdés ilyen módon való felvetésének a jogosságát indokolják. Arra utalnak, hogy a szakértői vélemények az

országos vonatkozású válaszoknál a jelenlegi helyzetet tükrözik, az általános jellegű összefüggések kimutatásánál pedig a mától – a mai helyzettől – függetlenebb, általában lehetséges hatásvariációit tartalmazzák (a mai helyzettől való teljes függetlenedés természetesen nem képzelhető el, mégis a válaszok itt általánosabbaknak tűnnek).

A bűnözést csökkentő és növelő, valamint a bűnözés szempontjából közömbös tényezők *néhány kivétellel* azonosak az országos, a fővárosi, illetve a megyei viszonylatban kimutatottakkal. A *kivétel* a szabályozórendszer változása, amely ebben az esetben a szakértők felénél kriminogén, a másik felénél viszont a kriminalitás csökkenése irányába ható faktor. A válaszok ilyen aránya a kérdésfeltevés hibájából származik: a kérdés félreérthető volt, nem tartalmazta, hogy a szabályozórendszer milyen irányú megváltozásáról van szó. A változás irányától és mértékétől függően a szabályozórendszer valóban gyakorolhat bűnözést csökkentő és növelő hatást.

Az általános összefüggések tekintetében nemcsak csökkentő-növelő vagy közömbös tényezők voltak azonosak az országosan megállapított tényezőkkel, hanem jórészt e tényezők súlyának értékelése is megegyezett. Ami eltérés adódott, az is csupán a rangsorban néhány helyezéssel előbbre vagy hátrább sorolásban mutatkozott meg. Az általános összefüggések között az országoshoz viszonyítva a szakértők előbbre sorolták – *nagyobb súlyúnak ítélték* – a bűnözés és a devizapolitika közötti kriminogén hatású összefüggést. Ugyancsak az országosnál jelentősebbnek tüntették fel az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedésének, a foglalkoztatottság alakulásának és a lakásellátottság javulásának a bűnözést csökkentő hatását. Az általános összefüggések között az országoshoz viszonyítva *kisebb súllyal jelentkezik* a szakértők véleménye szerint az életmódváltozás és az urbanizáció bűnözést előidéző hatása, valamint az iskolázottság, a nyereségfelosztás alakulása és az életszínvonal-emelkedés mint csökkentő faktorok hatása.

A szakértők javaslatai alapján a 2. fordulóban az eddigi 25 tényezőt még további kettővel egészítettük ki: a bűnözést egyértelműen *növelő* idegenforgalom növekedésével, és az egyértelműen *csökkentő* hatású társadalmi tudat-fejlődéssel. Olyan válasz is érkezett, amely szerint a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözéssel igen szoros kapcsolatban lévő és a hatékonyan csökkenteni képes tényezők közé a vagyonbiztonság fokozott növelésének az ágazati és felsőbb ellenőrzési rendszer kiépítésének, valamint a politikai, gazdasági és kulturális döntéseknél a társadalmi tulajdon fokozottabb védelme érvényesítésének a felvétele is indokolt.

A két forduló alapján a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés, valamint a társadalmi-gazdasági fejlődést meghatározó faktorok közötti kapcsolat – annak intenzitásától függően – a szakértői vélemények szerint a következő rangsort mutatja.

1. A kriminogén tényezők rangsora a bűnözéssel való kapcsolat szorossága szerint:

- 1.1. az idegenforgalom növekedése;
- 1.2. az adózás szigorítása, amely jelentős jövedelemcsökkentő tényező; ezért annak kijátszása érdekében szaporodnak e bűncselekmények;
- 1.3. a tudományos technikai fejlődés felgyorsulása;
- 1.4. az urbanizáció;
- 1.5. a devizapolitikai intézkedések szigorítása;
- 1.6. a szabályozórendszer változásai;
- 1.7. a társadalmi mobilitás növekedése;
- 1.8. az életmódváltozás;
- 1.9. a demográfiai tényezők, népesség növekedése.

(Megjegyzés: a devizapolitika és a szabályozórendszer változásai – irányuktól és módjuktól függően – a bűnözés növekedése és csökkenése irányába egyaránt hatást gyakorolnak.)

2. *A bűnözést csökkentő tényezők rangsora a kapcsolat szorossága szerint:*

- 2.1. a társadalmi tudat fejlődése;
- 2.2. az iskolázottság növekedése;
- 2.3. a nyereség növekedése, a nyereség-felosztás pozitív alakulása;
- 2.4. a fogyasztás növekedése, a struktúra pozitív irányú változása;
- 2.5. az ellenőrzés fokozása;
- 2.6. a jogszabályok szigorúbb végrehajtása;
- 2.7. szigorúbb jogszabályok alkotása;
- 2.8. a jövedelmi és kereseti viszonyok javulása;
- 2.9. az életszínvonal növekedése;
- 2.10. a foglalkoztatottság növekedése,
- 2.11. a szabályozórendszernek az aktuális helyzethez való igazítása;
- 2.12. a lakásellátottság javulása;
- 2.13. az egy főre jutott jövedelem növekedése;
- 2.14. a szakképzettség növekedése;
- 2.15. a hitelpolitika kedvező alakulása.

3. *A bűnözés szempontjából közömbös tényezők:*

- 3.1. az egészségügyi ellátottság alakulása;
- 3.2. a gyártmányszerkezet alakulása;
- 3.3. a környezetvédelem hatékonyságának a fokozása.

A szakértőket felkértük azoknak a megyéknek és városoknak a felsorolására, ahol véleményük szerint a bűnözés az 1985-1990 közötti időszakban nagyobb mértékben fog emelkedni. A szakértői vélemények többsége megyei vonatkozásban Borsod-Abaúj-Zemplén megyét jelölte meg, mint a jövőben leginkább veszélyeztetett területi egységet. Ezt követte Baranya megye, majd Győr-Sopron, Pest, és Fejér megye, továbbá Szabolcs-Szatmár, Csongrád, Bács-Kiskun, Somogy, Komárom, Hajdú-Bihar, Veszprém és Szolnok megye. Egy-egy szavazattal a kilencedik helyre kerültek a következő államigazgatási egységek: Tolna, Nógrád, Békés, Zala és Heves megye.

A bűnözés alakulásának előrejelzése 1978-1990 között

A népgazdaság elleni bűncselekmények száma a szakértői vélemények szerint előreláthatóan 1985-ig – egyre lassuló ütemben, de – növekszik, majd stagnál; ezt követően várhatóan csökken. 1978-1990 között 15-20% a növekedés mértéke, 1980-1982 között 10-15%-os, 1982-1985 között 0-5%-os és 1985-1990 között 10-15%-os csökkenés várható.

A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények várható alakulásának irányát bizonyos értelemben eltérően becsülték: 1985-ig tart az egyre kisebb mértékű emelkedés, ezt követően csökkenés várható. 1978-1980 között 12-20%-os, 1980-1982 között pedig 5-10%-os növekedés fog bekövetkezni, míg 1982-1985 között már a népgazdaság elleni bűncselekményekhez hasonlóan csak 0-5%-os emelkedés, és végül 1985-1990 között csökkenés várható, mintegy 10-15%-os.

A bűnözést befolyásoló tényezők

A társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés növekedése irányába fognak feltehetően a jövőben is hatni a társadalmi tulajdon volumenének a növekedése (nagyobb a támadási felület); a termelés belső ellentmondásai; a gyors termelésfelfutás, amellyel az ellenőrzés és a felügyelet fokozása nem tud lépést tartani, az urbanizáció; a társadalmi mobilitás és az érdekvizonyok helytelen elemzése, az egyenlőtlen vagyoni jövedelmi viszonyok; az idegenforgalom növekedése; a beruházási program gyorsítása; az irányítási és a szabályozási rendszer bizonytalanságai és ellentmondásai; s végül a gazdaságpolitikai és adminisztratív intézkedések összhangjának átmeneti hiánya.

A társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés csökkenése irányába fognak feltehetően hatni: a társadalmi tudat fejlődése; a pozitív irányú szemléletváltozás; a gazdálkodás feltételeinek és szervezettségének javulása; az állampolgári fegyelem szilárdulása; s tervezett gazdaságpolitikai intézkedések; a magánkisiparnak a szocialista szektorral való kapcsolatában bekövetkező fejlődés; az életszínvonal emelkedése; a vagyonvédelmi intézkedések hatékonyságának fokozása; az ellenőrzés fokozása; az ellenőrző szervek létszámának és munkája színvonalának emelése, valamint a bűnmegelőzés hatékonyságának növekedése.

A bűnözés átmeneti növekedését idézhetik elő a párt- és kormányhatározatok, a XII. kongresszus határozatainak végrehajtása alapján kezdeményezett bűnfelderítés fokozására irányuló intézkedések, amelyek hatására várhatóan nő a felderítési aktivitás. A bűncselekmények számának emelkedését idézheti elő a szigorúbb jogszabályok alkotása és szigorúbb végrehajtása, a felelősségre vonás hatékonyabbá tétele, a bűnügyi munka színvonalának emelkedése, a fokozottabb kutatómunka, a látens bűncselekmények hatékonyabb feltárása, az eljárások bátrabb kezdeményezése, és általában a jogszabályváltozások.

A bűnözés várható okai

A szakértői válaszok alapján az elkövetkező 15 évben a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés okai az alábbi nagyobb tényezőcsoportokba rangsorolhatók:

az első helyen az anyagi haszonszerzés, a presztízs-fogyasztás, a gyors meggazdagodási törekvések, a munka nélküli jövedelemszerzés vágya szerepelt;

a második helyen az érdek-összeütközések jogellenes feloldása, az érdek-összefonódás;

a harmadik helyen a nyerészkedés és a spekuláció;

a negyedik helyen az anyagias szemlélet;

az ötödik helyen a laza munkafegyelem, a felelőtlenség, valamint a kereslet és a kínálat összhangjának a megbotlása állt;

a hatodik helyre viszonylag sok tényező került: az igények és a lehetőségek egységének bűncselekmények útján való megteremtése; a munka szerinti elosztás elvének nem kellő érvényesülése, a vagyonvédelmi, raktározási, technikai, gazdaságszervezési és ügyviteli hiányosságok, az ellenőrzés hiányosságai, a joghézagok ellentétéként a jogi túlszabályozottság, és végül a tudat elmaradása a lét mögött;

a hetedik helyre a városiasodás, az alkoholizmus, a bűnözés elleni társadalmi összefogás fogyatékosságai és a család, valamint az iskola elégtelen nevelő hatása került;

az utolsó (8.) helyen ismét több tényező szerepelt: a mobilizáció, a megelőzési eszközök hatékonyságában mutatkozó hiányosságok, az életszínvonalbeli különbségek, a nyugati életforma hatása, az állampolgári fegyelem lazasága, a szolgáltatások viszonylagos lemaradása, a felelősségre vonások preventív hatásának hiánya s a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatos hiányosságok.

A rangsorból kitűnik, hogy a szakértők rendkívül sokféle tényező kriminogén hatásával számolnak a jövőben. Ezek a tényezők a társadalmi tudattal és a társadalmi léttel egyaránt kapcsolatban állnak, s ha nem is rendszerbe foglalva – ezt már maga a rangsorolás is megakadályozza –, lényegében azokat a gazdasági és társadalmi kriminogén körülményeket tartalmazzák, amelyeket a kriminológia tudománya az elmúlt időszakban a saját rendszerzése szerint kidolgozott.

A látens bűnözés aránya

A szakértők feladat volt annak felbecsülése is, hogy milyen arányú a látencia a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés körében. A szakértők válaszából átlagosan a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekményeknek kb. egynegyede, a népgazdaság ellen elkövetetteknek pedig közel a fele *nem kerül* a bűnüldöző szervek tudomására.

A megyék bűnözési rangsora

A megyék rangsorolása a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés várható koncentrátsági foka alapján nem mutat különösebb érdemi változást a jövőben a jelenlegihez viszonyítva. A viszonylagos változatlanságot azonban csak úgy kell érteni, hogy a megyei fertőzöttségi rangsor – a szakértők véleménye szerint – érdemben nem fog lényeges eltérést mutatni az 1975-ben megállapított rangsorhoz képest. Vagyis mind a leginkább veszélyeztetett megyék, mind a legkevésbé fertőzöttek, mind pedig a középmezőnyben elhelyezkedők tulajdonképpen azonosak maradnak, közöttük csak egy-két helyezési különbség fog feltehetően mutatkozni.

A megyei rangsor felállítására – abból a szempontból, hogy milyen megyék kriminalitása fog növekedni, melyekben fog a bűnözés csökkenni, illetve hol marad változatlan – 1980-ra és 1985-re a következőket mutatja:

a/ 1980-ban a társadalmi tulajdon elleni bűnözés növekedni fog, tehát a következő megyék kerülnek előbbre az 1975. évi rangsorhoz képest: Bács-Kiskun, Csongrád, Fejér, Komárom és Pest megyék, valamint Budapest;

1980-ban a társadalmi tulajdon elleni bűnözés csökkenni fog, tehát a következő megyék hátrább kerülnek az 1975. évi rangsorhoz képest: Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Somogy, Szabolcs-Szatmár és Tolna megye;

1980-ban a társadalmi tulajdon elleni bűnözés volumene változatlan szintű, tehát a megyék helyezése is változatlan a következő államigazgatási egységek esetében: Baranya, Békés, Győr-Sopron, Heves, Nógrád, Szolnok, Vas, Veszprém és Zala megye.

b/ 1980-ban a népgazdaság elleni bűnözés növekedni fog, tehát a következő megyék kerülnek előbbre a rangsorban 1975-höz képest: Csongrád, Hajdú-Bihar és Pest megye és Budapest.

1980-ban a népgazdaság elleni bűnözés csökkenni fog, tehát a következő megyék alacsonyabb helyezési számot érnek el: Komárom, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Tolna és Vas megye.

1980-ban a népgazdaság elleni bűnözés volumene változatlan lesz, tehát a megyék helyezési száma is változatlan: Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Győr-Sopron, Heves, Nógrád, Szolnok, Veszprém és Zala megye esetében.

c/ 1985-ben a társadalmi tulajdon elleni bűnözés emelkedése várható, tehát a következő megyék előbbre sorolása fog bekövetkezni: Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Fejér, Győr-Sopron, Komárom és Pest megye, valamint Budapest.

1985-ben a társadalmi tulajdon elleni bűnözés csökkenése következik be, tehát a következő megyék alacsonyabb helyezési számot érnek el: Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Nógrád, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Tolna és Veszprém megye.

1985-ben a társadalmi tulajdon elleni bűnözés változatlan színvonala a feltételezett, tehát a következő megyék helyezései is változatlanok: Heves és Zala megye.

d/ 1985-ben népgazdaság elleni bűnözés emelkedése várható, tehát a következő megyék válnak fertőzöttebbekké: Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér és Pest megye, illetve Budapest.

1985-ben népgazdaság elleni bűnözés csökkenése várható, tehát a következő megyék a rangsorban is hátrább kerülnek: Győr-Sopron, Hajdú-Bihar, Komárom, Nógrád, Szabolcs-Szatmár, Vas, Veszprém és Zala megye.

1985-ben népgazdaság elleni bűnözés volumene változatlan ezért a következő megyék helyezése is változatlan: Heves, Szolnok, Somogy és Tolna megye.

Az elkövetők életkor, iparág és foglalkozás szerinti megoszlásának várható alakulása

A szakértőknek arra is választ kellett adniuk, hogy véleményük szerint mely korosztályban, iparágban és foglalkozási kategóriában fog az elkövetkező 15 évben a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés várhatóan emelkedni, csökkenni vagy stagnálni. A kérdőíven öt korcsoportot, hat iparágat és három foglalkoztatási kategóriát jelöltünk meg, mindhárom esetben a nők, a férfiak és a kettő együttes arányát is meg kellett válaszolni.

A szakértők véleménye szerint a bűnözés terjedelmi változását illetően az egyes korosztályok, konkrétan a 14-20 éves, valamint a 20-32 éves korcsoportok bűnözési részvétele az elkövetkező években egyértelműen növekedni fog – mind a férfiaké, mind pedig a nőké (s így a két nem együttes aránya is). A 40-59 évesek bűnözési részvételi aránya várhatóan stagnál majd, míg a 60 éven felülieké – mindhárom vonatkozásban – csökkenni fog.

A válaszok nem nyújtottak meglepetést. A bűnözéskutatók véleménye megegyezik abban, hogy növekszik az ún. bűnöző-utánpótlás (a fiataloké, illetve a fiatal felnőttek bűnözési aktivitása); e két korcsoportnak a társadalom tulajdon elleni bűnözésben való részvétele egyébként is viszonylag nagyarányú. Mindemellett a népesedéspolitikára 15 év múlva éppen ezeknek a korcsoportoknak a létszáma emelkedik jelentősen. A 40 év feletti (40-59 évig, illetve a 60 év feletti) korosztályok bűnözésbeli részvétele értelemszerűen stagnál, illetve csökken. Az általános tapasztalatok szerint a 60 év feletti egyre inkább kiszorulnak a bűnelkövetés köréből – mai részvételi arányuk is elenyésző; tehát feltehetően tovább fog csökkenni 15 év múlva is.

A bűnözés terjedelmi változása az egyes népgazdasági ágak szerint

A szakértők válasza – néhány kivételtől eltekintve – a bűnözés terjedelmi növekedését tartalmazza a főbb népgazdasági ágakban. Véleményük szerint emelkedni fog a bűnözés az ipar és építőipar, a mezőgazdaság és élelmiszeripar, a szolgáltatási szektor, a kereskedelem és az idegenforgalom területén; mégpedig minden esetben a női és férfi bűnelkövetés egyaránt (ezáltal az együttes bűnözési részvétel is

emelkedik). Ezzel szemben a szakértői vélemények szerint a közlekedés területén a női bűnelkövetők száma csökkenni fog, s ennek alapján a közlekedés összesített veszélyeztetettsége is csökken.

A bűnözés területi változásai az egyes foglalkoztatási kategóriákban

Az erre a kérdésre adott válaszok többsége a bűnözés emelkedését jelzi előre:

a fizikai dolgozók között a nők részvétele stagnál, a férfiaké emelkedik. E kettő együttesen a növekedés irányába mutat;

az alkalmazottak, szellemi dolgozók együttes bűnözési részvétele növekvő tendenciájú. Az intellektuális bűnözéssel a jövőben is számolni kell.

A gazdálkodási folyamatokra ráépülő bűnelkövetések jellemzői:

a vezető, irányító munkakört betöltő dolgozók között a nők bűnözése csökken, a férfiaké viszont olyan mértékben emelkedik, hogy a kategória együttes értékét az emelkedés irányába módosítja. A vezető állású nők bűnözési részvétele törvényszerűen csökken: az ifjúság- és a nőpolitika hatására egyre több nő kerül ugyan vezető állásba, ők viszont tudatában vannak helyzetüknek. Vagyis nemhogy bűncselekményt nem követnek el, hanem magatartásukra inkább a túlzott óvatosság, a jogszabályok minden szempontból való szigorú betartása lesz a jellemző.

A bűnözés visszaszorításának módszerei

A szakértők összesített és súlyozott véleménye szerint a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés csökkentésének 34 módszere fogalmazható meg. Az első 10 módszer rangsorban a következő:

1. a szocialista társadalmi tudat növelése;
2. a felderítő, feltáró munka hatékonyságának fokozása;
3. az állami fegyelem megszilárdítása;
4. a felelősség egyértelműbb meghatározása, a hatékonyabb felelősségre vonási formák;
5. a hatékony bűnüldözés, annak védelmi, technikai szintjének az emelése;
6. a jogszabályok egyértelművé tétele, szigorítása;
7. a külső és belső ellenőrzés fokozása;
8. a bizonylati, pénzügyi és számviteli rend szigorítása a gazdasági élet minden területén;
9. a szocialista törvényesség elvének maradéktalan érvényesítése;
10. a gazdasági szabályozórendszer hatékonyságának az emelése.

A kriminológiai kutatások eddigi eredményei értelemszerűen egybevágóak a szakértői véleményekkel. A rangsorban felsorolt tényezők mindegyike összefüggésben áll a bűnözés alakulásával, különösen a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés helyzetének változásaival. Az eddigi kutatások szerint – a szakértői véleményekkel egybevágóan – az is megállapítható, hogy mindezek a tényezők a bűnözés megelőzése és csökkentése irányába hatnak, illetve azt segítik elő.

Az egyedi tényezők hatásánál nagyobb jelentőséget tulajdonítunk az egyes tényezők konstellációjának, azok egymáshoz való viszonyának, együttes jelentkezésének. A bűnözés csökkentésének fontossági sorrendben megadott módszereit ezért összességében nem, de éppen a sorrend megalkotása szempontjából némi fenntartással kell értékelni.

A bűnözés csökkentésének és megelőzésének fontosabb módszerei a szakértők véleménye alapján – különös tekintettel népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés megelőzésére és csökkentésére – a következő főbb témacsoportokba rangsorolhatók.

A szakértők véleménye teljes mértékben megegyezett abban, hogy a bűnözés leghatásosabb csökkentése a *szocialista társadalmi tudat erősítésével, növelésével érhető el.*

A megelőzés következő igen fontos eszköze a *jogalkotó, jogalkalmazó és bűnüldöző szervek kifogástalan funkcionálása*, ezek technikai, szervezeti és személyi feltételeinek biztosítása, valamint az, hogy mindhárom apparátus munkáját hatékonyan elősegítse a gazdasági szervek ezzel kapcsolatos tevékenysége.

A következő nagyobb tényezőcsoport a *gazdasági szervek működéséhez* kötődik; ide sorolható a külső és belső ellenőrzés fokozása, a bizonylati, pénzügyi és számviteli rend szigorítása, a gazdasági szabályzórendszer hatékonyságának az emelés stb. Mindezek indokolják, hogy a *gazdasági szervek működésének ilyen irányú szilárdítása a bűnözés elleni harcban is igen hatékony eszközzé válhat.*

A szakértők által megjelölt következő tényezőcsoport a bűnözés *legmélyebben fekvő okainak a felszámolását* jelenti. A bűnözéskutatások ugyanis arra is rámutatnak, hogy a bűnözés okai között olyan körülmények is szerepelnek, amelyek az alapvető társadalmi-gazdasági viszonyainkban lelhetők fel. Ezek viszont soha nem önmagukban, hanem csak az egyéb – tudati, szemléleti – tényezőkkel ötvözve fejtik ki kriminogén hatásukat. Felszámolásuk azonban döntő fontosságú a megelőzésben és a bűnözés csökkentésében. Ebbe a körbe tartozik a kereslet és a kínálat egyensúlyának megteremtése a gazdaság minden szférájában, az áruellátás és a szolgáltatások színvonalának javítása, a raktározás-tárolás és az áruszállítás biztonságának a fokozása, a teljes foglalkoztatottság megteremtése, a jövedelemarányok helyes megállapítása, a cigánylakosság problémáinak a megoldása, az életszínvonal emelése.

A *népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés alakulását* a szakértők többsége *logisztikus* formájúnak ítélte (tehát olyannak, amelyben a növekedés bizonyos idő eltelté után azonos szinten marad). A *gazdasági fejlettségnek a bűnözés két érintett jelenségére gyakorolt hatását* a szakértők zömmel *lineárisan csökkenőnek* ítélték. (Adódott ugyan kivétel az említett ítélet alól, mégpedig a logisztikus formájú tendencia – az azonos szinten maradás – irányába.) Az *életszínvonal emelkedése* a szakértők megosztó véleménye szerint egyaránt gyakorol *lineárisan csökkenő* és *logisztikus* hatást a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözésre a jövőben.

A *bűnözés és a gazdasági jellegű faktorok kapcsolata* tekintetében a szakértők megállapították: a gazdasági fejlődés egyaránt lehet a bűnözést növelő és csökkentő tényező. Az emelkedés irányába hat, ha a gazdasági fejlődés nem jár együtt a személyes fogyasztás lehetőségeinek a növelésével (például, ha túlzott mértékben csak beruházási javak termelését szolgálja), illetve, ha a jövedelemarányok eltolódásához vezet (például, ha a technikai fejlesztés által kiemelkedően érintett területeken és a kevésbé fejlesztett területeken elérhető jövedelmek között szembetűnő aránytalanság jön létre).

A *népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés előrejelzése a társadalmi-gazdasági fejlődés függvényében a kölcsönhatás módszer segítségével*

A módszer alkalmazásához szakértői véleményeket használtunk. A bűnözés témakörében jártas 28 szakértő véleményének összesítéséből származó értékek adták a kiinduló adatokat. A feldolgozást számítógéppel végeztük, az erre a célra (hazánkban elsőként) kidolgozott program segítségével.

A szakértők *nagy valószínűséggel* (0,6 feletti kezdeti valószínűségi értékkel jelölve) jelezték előre 1980-ra az alábbi események bekövetkezését:

a szabályozórendszer módosítása;
az urbanizáció fokozódása;
az általános szakképzettségi szint emelkedése;
az idegenforgalom növekedése;
a társadalmi tudat fejlődése;
az ellenőrzés fokozása;
a bizonylati fegyelem javítása;
a hatékonyabb bűnüldözés;
a jogpropaganda színvonalának emelése.

1985-re ezeken kívül nagy valószínűséggel bekövetkező eseményeknek tartják még a következőket is:

az egy főre jutó nemzeti jövedelem évi növekedési üteme 4-6% között alakul;
a fiatalok és a fiatal felnőttek arányának növekedése a népességben;
az életszínvonalnak a korábbi éveket meghaladó ütemű növekedése;
a népesség horizontális mobilitásának lassulása;
az állampolgári fegyelem javítása;
a munkafegyelem javítása;
a hatékonyabb felelősségre vonás.

Kis valószínűséggel (0,4 alatti valószínűségi értékkel jelölve) jelezték előre 1980-ra:

a társadalmi tulajdon elleni bűnözés csökkenése;
a népgazdaság elleni bűnözés csökkenése eseményeket.
Ezek komplementerei – a társadalmi tulajdon elleni bűnözés növekedése, illetve a népgazdaság elleni bűnözés növekedése események – bekövetkezésének valószínűségi értékeire adott szakértői becslések átlagértéke 0,55, illetve 0,59, ami azt mutatja, hogy a szakértők 1980-ig valószínűbbnek tartják a bűnözés növekedését, mint a csökkenését.

Az 1985-re vonatkozó becslések között 40% bekövetkezési százalék alatti érték nem szerepelt; ez azt jelenti, hogy a szakértők az eseményrendszer valamennyi eseményének bekövetkezését nagyon valószínűnek tartják, de legalábbis a bekövetkezésnek, illetve a be nem következésnek közel azonos valószínűséget tulajdonítanak.

A szakértők 1980-ra legvalószínűbbnek „az általános szakképzettségi szint emelkedés” esemény bekövetkezését tekintik. Ez az elmúlt időszak fejlődési tendenciáiból valóban következik is. 1980 körül a 8-8,5 év nagy valószínűséggel előrejelezhető. Nagy valószínűséggel bekövetkező eseménynek tekintették a szakértők továbbá a „hatékonyabb bűnüldözés” és az „urbanizáció fokozódása” eseményeket.

Az 1985-re vonatkozó kezdeti valószínűségek alapján más a kép. Ekkorra az események kezdeti bekövetkezési valószínűségét a szakértők általában magasabbra becsülték. Kivételt képez ezek közül – és ez igen kedvezőnek ítéltető – az, hogy a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés növekedésének valószínűsége csökkent, lényegesen nőtt a bűnözés csökkenésének valószínűsége. Csökkent a bűnözés struktúrájának a súlyosabb, és nőtt a kisebb súlyú bűncselekmények irányában való elmozdulás valószínűsége. „Az általános szakképzettségi szint emelkedése” esemény kezdeti valószínűsége 0,88, ami az esemény csaknem biztos bekövetkezésére utal. A két időszak között a legjobban „az egy főre jutó nemzeti jövedelem évi növekedési üteme 4-6% között alakul” megnevezésű esemény kezdeti valószínűségi értéke nőtt.

Véleményünk szerint a szakértők a távolabbi időszakra kedvezőbben ítélték meg az események alakulását, mint a közelebbi, 1980. évi időpontra. Ennek oka az lehet, hogy a szakértők vélekedése szerint a hosszabb időszak alatt a bűnözés ellen ható tényezők felerősödnek, és hatékonyabban fejtik ki hatásukat.

A szakértők által becsült *kölcsönhatás mátrixok* – amelyek 1980-ra és 1985-re jelezték előre az eseménypárok közötti kapcsolatok szorosságát és irányát – megmutatták, hogy minden esemény bekövetkezési valószínűségi értéke számos, részben közös tényező bekövetkezése (vagy be nem következése) hatására megváltozik. Ezek a kölcsönhatások idézik elő azt, hogy a módosult valószínűségi értékek – amelyek tételesen figyelembe veszik a többi esemény hatását – eltérhetnek a szakértők által becsült kezdeti valószínűségi értékektől.

A módosult valószínűségi értékek azt mutatják, hogy 1980-ban és 1985-ben az események jelentős részének nőtt a bekövetkezési valószínűsége. *1980-ban* a társadalmi tulajdon elleni bűnözés csökkenésének valószínűsége 13, a népgazdaság elleni bűnözés csökkenésének valószínűsége 3%-kal nőtt, a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés növekedésének valószínűsége pedig csökken. *Ez az eseményrendszer tényezői bekövetkezésének együttes hatása.* Ezzel szemben *1985-ben* várhatóan a társadalmi tulajdon és a népgazdaság elleni bűnözés csökkenésének valószínűsége az eseményrendszerben levő események hatására igen kevés, míg a társadalmi tulajdon elleni bűnözés növekedésének valószínűsége tovább nő.

A rendszer eseményeinek hatására a társadalmi tulajdon elleni bűnözés növekedésének valószínűsége 1980-ban csökken, 1985-ben azonban nő. A népgazdaság elleni bűnözés növekedésének valószínűségét mindkét időpontban csökkentik a figyelembe vett események.

Kedvezőnek ítéltető, hogy mind a népgazdaság, mind a társadalmi tulajdon elleni bűnözés csökkenésének valószínűsége nagyobb 1985-ben, mint 1980-ban.

1980-ban várhatóan a társadalmi tulajdon elleni bűnözés struktúrájának a súlyosabb bűncselekmények irányába való eltolódás-valószínűsége csökken, az enyhébb bűncselekmények irányába való eltolódás valószínűsége pedig nő. *1985-ben* mindkét esemény valószínűsége nő, de az enyhébb bűncselekmények felé való eltolódás valószínűsége nagyobb mértékben; így a fejlődés irányaként ezt logikus elfogadni. A népgazdaság elleni bűncselekmények strukturális módosulása pedig 1985-ben kedvezőbb.

A módosult valószínűségi értékek alapján a bűnözést illetően kedvezőbb kép vázolható fel 1985-ben, mint 1980-ban; 1985-re ugyanis a bűnözés csökkenését elősegítő tényezők hatása *egyre erősebbé* válik.

A módosult valószínűségi értékek alapján tehát megállapítható, hogy *a társadalmi-gazdasági fejlődés nem idézi elő a bűnözés fokozódását, és struktúrájának kedvezőtlen irányú mozgását sem erősíti.* A bűnözés kedvező irányú mozgása ugyanis olyan társadalmi-gazdasági tényezőkkel van kapcsolatban, amelyek bekövetkezése valószínűsíthető az előrejelzési időszakban. A bűnözés csökkenése azonban csak az ellenőrzés fokozása, a fegyelem javítása és a tudati tényezők megváltozása eredményeként következhet be. Mindezek a társadalmi-gazdasági fejlődésnek olyan tényezői, amelyek terén a változtatás elsősorban *hosszú távon hozhat kedvező eredményeket.*

A megbízhatósági vizsgálat

Az előrejelzés 1979-1980-ban – jóllehet teljes komplexitásában készen volt – nem került publikálásra, mert célul tűztük ki a megbízhatósági vizsgálatot is. 1981-ben felülvizsgáltuk a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés 1980-ra szóló előrejelzett mutatóit, és összehasonlítottuk a valóság alakulásával, a tényértékekkel.

A felülvizsgálat során – ahol lehetséges volt – az idősorokat kiegészítettük, korszerűsítettük, és az új függvény alapján készítettünk rövid távú prognózist (pl. a betöréses lopás számának előrejelzése).

A megbízhatósági vizsgálat alapját a *tényleges értékek és a három módszerrel készített előrejelzett mutatók összehasonlító elemzése* adta. A megbízhatósági elemzésünkre jellemző, hogy elsősorban a *menyiségileg kifejezett prognózismutatókat emeltük ki, és vetettük egybe a tényértékekkel*. A komplex előrejelzés nagyszámú minőségi összefüggéseket is tartalmaz, amelyek bekövetkezésének (vagy be nem következésének) milyensége, hatásai csak a teljes előrejelzési időintervallum (1978-1990) vonatkozásában elemezhetők. Ezek átfogó vizsgálatára az 1990-es években kerül(t) sor.

A *népgazdaság ellen elkövetett bűncselekmény* esetén mindhárom módszerrel készített előrejelzés azt mutatta, hogy 1980-ig a népgazdaság elleni bűnözés növekedésével kell számolni. Az egységes rendőrségi-ügyészeti kriminálstatisztikai adatszolgáltatási rendszer alapján a *tényértékek alakulása jól tükrözi a növekedési trendet*. A prognózis és a tényadatok közötti eltérés a növekedés ütemének nagyságában jelenik meg. A matematikai-statisztikai eljárással kapott mutató alábecslést tükröz, míg a kölcsönhatásra épülő módszer 60%-os magas bekövetkezési valószínűsége megbízható előrejelzési értéként kezelhető.

A *társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények* számának előrejelzett és tényértékeinek egybevetéséből az előzőhöz hasonló következtetést vonhatunk le. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények száma 1978-1980 között valamivel több mint 15%-kal emelkedett, amelyet a legnagyobb pontossággal a szakértői megkérdezésre épülő módszer előrejelzési értéke közelített meg. Jó a megbízhatósága a kölcsönhatás-módszer segítségével kapott becslésnek is.

Mind a matematikai-statisztikai, mind a szakértői megkérdezés módszerével készített előrejelzések a megyei rangsor vizsgálatánál a kiegyenlítődés tendenciájára utalnak. Ezt a tények is alátámasztják, ugyanis 1980-ban nem történt alapvető változás a megyei rangsorban. A szakértői megkérdezés során kitértünk arra is, hogy a társadalmi tulajdon elleni bűnözés mely megyékben nő, csökken, illetve változatlan az előrejelzés időintervallumában. Az 1980. évi kriminálstatisztikai mutatók jórészt igazolták a feltevéseket. Pl. Fejér és Bács-Kiskun megye valóban egy-egy hellyel előbbre lépett a fertőzöttségi rangsorban, ám ennek súlyossága megkérdőjelezhető, mert a 10 ezer lakosra jutó bűncselekmények száma ezekben a területi egységekben nem emelkedett, tehát relatív változásról van szó. Megyei bontásban ugyanakkor kevésbé igazolódtak be a bűnözés változatlan szintű előrejelzései, pl. Békés, Vas, Veszprém és Zala megye fertőzöttsége a 10 ezer lakosra jutó ismertté vált bűncselekmények száma alapján növekedett, és ezért változott a helyük a megyei rangsorban.

Összességében megállapítható, hogy előrejelzésünk alapvetően jól tárta fel a fejlődési tendenciákat. A főbb, mennyiségileg kifejezett prognózisértékek egybevetése a *tényleges értékekkel* – különösen az országos szintű mutatóknál – igazolja ezt a következtetésünket. A megbízhatóság komplex értelmezése szerint az alkalmazott módszerek és a felhasznált információs bázis jónak minősíthetők. A kapott prognóziseredmények megbízható orientációt adtak a döntéshozók számára, és elősegítették a hatékony döntések előkészítését.

Tanulságok a 2012-ben végzendő bűnözési kutatás számára

Az 1970-es évek második felében végzett kutatás és annak eredményei megmutatták, hogy a hazai bűnözési helyzet elemzésének és a bűnözés jövőbeni alakulása előrejelzésének helyes útja annak a társadalmi-gazdasági környezethez való kötése. A társadalmi-gazdasági helyzetet, a fejlődés irányait és

az azokat kifejező kvantifikálható és gyakran nem számszerűsíthető mutatók olyan inputot adhatnak a bűnözéssel összefüggő jelenségek vizsgálatához, amelyek tükrözhetik a bűnözés társadalmi-gazdasági beágyazottságát. Úgy véljük, hogy a kérdéskör komplex megközelítése szilárd alapot adhat ahhoz, hogy körültekintő elemzést végezzünk, és megbízható előrejelzést készítsünk.

A kutatás megmutatta, hogy nem szükségszerű, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődéssel párhuzamosan fokozódjon a bűnözés, azaz a társadalmi-gazdasági fejlődés nem idézi elő a bűnözés fokozódását, és struktúrájának kedvezőtlen irányú mozgását sem erősíti. A bűnözés kedvező irányba történő elmozdulása a pozitív társadalmi-gazdasági tényezőkkel van kapcsolatban, ezért is fontos, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés a kedvező oldalát mutassa meg. Nem véletlen, hogy a kutatás nagy figyelmet szentelt a tudati tényezőknek, hiszen az ezekben bekövetkező kedvező irányú változás lehet az alapja a bűnözés csökkenésének.

Helyes döntés volt a jövőkutatás mindhárom nagy módszertani csoportjához – matematikai-statisztikai eljárások, kollektív szakértői megkérdezésen alapuló eljárások és a modellezési eljárások – tartozó eljárásokat felhasználni. Bár nem sikerült a három módszer egységes rendszerbe építése, de a problémakör három irányból való megközelítése behozta a jövőkutatás módszertani sokszínűségét a kutatásba, és egymást erősítő, egyes esetekben viszont egymásnak ellentmondó eredményeket produkált. Természetes dolog, hogy a különböző módszerek nyújtotta előrejelzési eredmények további elemzése mutathatja meg, hogy miként lehetséges, illetve célszerű a módszerek egymásra, illetve egymásba építése.

Fontos a kutatás tér- és időbeli dimenziója. Ezért is fektettünk nagy hangsúlyt a megyei bontásban megjelenő adatokra, azok elemzésére és előrejelzésére. Hazánk nem homogén a bűnözést tekintve, amit a megyék változó rangsora is jól mutat. Érdekes, bár érthető jelenség, hogy a távolabbi jövőben való gondolkodás nem egyenes következménye a rövid távú gondolkodásnak. Ez jól érzékelhető akkor, amikor a rövid távra kedvezőtlen, hosszabb távra viszont kedvező előrejelzési értékekre gondolunk. Ebben nemcsak a hosszabb időszak megszépítő messzesége jelenik meg, hanem az a remény is, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés pozitív kibontakozása elvezethet a bűnözési mutatók csökkenéséhez.

A kutatás szerves részét képező megbízhatósági vizsgálatok az alkalmazott szemléletmód és eljárások helyességét mutatták, de arra is rámutattak, hogy a különböző eljárások alkalmazása adja azt a jövőbeni intervallumot (legyen az akár számszerűsíthető, akár nem), amelyben bizonytalansággal lehet számolni, és amelynek csökkentéséhez éppen a komplex szemlélet alkalmazása vezethet el. Hangsúlyozzuk, hogy nemcsak a fő tendenciák előrejelzése volt helyes, hanem egy-egy részkérdés is (pl. a „kivagyiság” fokozódásának és a környezeti problémáknak az előrejelzése).

A továbblépést abban látjuk, hogy a bűnözési tendenciák mellett behatóbban elemezzük az emberi viselkedésmódot, azt, hogy miként alkalmazkodik az egyén a megváltozott környezethez, hogyan viseli el a társadalom kettészakadását, a szegénység újbóli megjelenését, a mobilitást, továbbá a gazdasági és környezeti válság nyomasztó erejét. Elengedhetetlen továbbá a globalizáció szülte bűncselekményeknek és az új bűnözési formáknak, mint pl. a számítógépes bűnözés, a felkutatása és elemzése, mert akkor az ellenük való védekezés is hatékonyabb lehet. Erdemes a módszertani háttér bővítése is, pl. participatív módszerekkel és a szcenárió-építéssel.

Irodalomjegyzék

Dicizg István, Besenyei Lajos, Gidai Erzsébet, Kránitz Mariann, Nováky Erzsébet: A népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés előrejelzése az 1978-1990 közötti évekre. A kutatásban közreműködött: Konrád Gyula, Tamás Pál. BM Könyvkiadó, 1982